

**TRABZON MEBUSU ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN
TBMM'NİN BİRİNCİ DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ**

Sonay ÜÇÜNCÜ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

Ocak 2012

Afyonkarahisar

TC

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TRABZON MEBUSU ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN TBMM'NİN
BİRİNCİ DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ**

Hazırlayan

Sonay ÜÇÜNCÜ

Danışman

Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

AFYONKARAHİSAR 2012

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “*Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in TBMM’nin Birinci Dönemindeki Faaliyetleri*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30.01.2012

Sonay ÜÇÜNCÜ

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Sadık SARISAMAN

Jüri Üyeleri : Doç.Dr. Ahmet ALTINTAŞ

: Doç.Dr.Sadiye TUTSAK

İmza

Tarih Anabilim Dalı tezli yüksek lisans öğrencisi Sonay Üçüncü'nün "**Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in TBMM'nin Birinci Dönemindeki Faaliyetleri**" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 30.01.2012 günü saat 14:00'da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir

Prof.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

YÜKSEKLİSANS TEZ ÖZETİ

TRABZON MEBUSU ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN TBMM'NİN BİRİNCİ DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

Sonay ÜÇÜNCÜ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

OCAK 2012

Ali Şükrü Bey, Milli Mücadele tarihimizin önemli figürlerinden biridir. Milli Mücadeleyi başarıyla sonuçlandıran Birinci Dönem TBMM'ye Trabzon'dan mebus seçilmiştir. TBMM'de muhalif hareketin önemli hatiplerinden olmuştur. Vermiş olduğu takrirler, yapmış olduğu konuşmalarla iktidarın kontrolünde etkili olmuştur. Üstelik iktidarın yönetimini de kolaylaştırmıştır. Basın yoluyla da düşüncelerini kamuoyuna aktarmıştır. Bu amaç için Ankara'da Tan gazetesini çıkarmıştır. Böylece görüş, öneri ve eleştirilerini Meclis dışında da ifade edebilmiştir.

Ali Şükrü Bey, Hükümet'in Lozan Barış Konferansı sürecindeki tutumunu sert bir şekilde eleştirmiştir. Tam da bu zamanda esrarengiz bir şekilde kaybolmuştur. Kısa süre sonra ise öldürüldüğü anlaşılmıştır. Ölümüyle ilgili en güçlü zanlı Meclis Muhafız Alay Kumandanı Giresunlu Osman Ağa kabul edilmiştir. Osman Ağa ise ne yazık ki ölü olarak ele geçirilmiştir. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi bugün dahi tam olarak aydınlatılamamıştır.

Bu çalışmada ilk olarak, Ali Şükrü Bey'in hayatına değinilecektir. Ardından Ali Şükrü Bey'in Birinci Dönem TBMM'deki faaliyetleri ortaya koyulacaktır. Son olarak da Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayı ayrıntılarıyla verilecek, ölümüyle ilgili esrarengiz kısımlara cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, Osman Ağa.

ABSTRACT

TRABZON DEPUTY ALI SUKRU BEY'S ACTIVITIES IN THE FIRST PERIOD OF THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF THE TURKEY

Sonay ÜÇÜNCÜ

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT of HISTORY

JANUARY 2012

Advisor: Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

Ali Şükrü Bey is one of the important figures in the history of the National Struggle. He was elected deputy from Trabzon to the First Period of the Grand National Assembly of the Turkey which it successfully concluded the National Struggle. He had been important speakers of the opposition movement in the Grand National Assembly of the Turkey. He had been effective in controlling the power with his proposals had given and his speeches. He also facilitated the management of the power. He transferred his thoughts to the public through the press. He issued the *Tan* newspaper in Ankara for this purpose. Thus, He was able to express his suggestion and his criticism and his thoughts outside of the Parliament.

Ali Şükrü Bey sharply criticized the attitude of the Government in the process of the Lausanne Peace Conference. He was lost in a mysterious way, precisely at this time. He is understood killed after a short period of time. The Commander of the Guards Regiment of the Assembly, Osman Agha was adopted the strongest suspect for Ali Sukru Bey's murder. Osman Agha was also seized as dead, unfortunately. Ali Sukru Bey's murder has been fully elucidated even today.

First of all, in this study Ali Sukru Bey's life will be discussed. Then Ali Sukru Bey's activities will be put out in the First Period of the Grand National Assembly of the Turkey. Finally, Ali Sukru Bey's murder will be given in detail and searched for answers about the mysterious parts of the murder.

Key Words: Trabzon, the First Period of the Grand National Assembly of the Turkey, Osman Agha.

ÖNSÖZ

“*Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in TBMM’nin Birinci Dönemindeki Faaliyetleri*” başlıklı tez çalışmasının hazırlanması, her şeyden önce bu alanda görülen eksikliğin giderilmesi içindir. Bu çalışmayla Ali Şükrü Bey’in Birinci Dönem TBMM’deki faaliyetleri, düşünceleri ve öldürülmesi gözler önüne serilecektir.

Çalışmada kullanılan ana kaynaklar, değişik bilgi merkezlerinden temin edilmiştir. Tezle ilgili Arşiv vesikaları Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve TBMM Arşivinden elde edilmiştir. Bununla beraber özellikle Ali Şükrü Bey’in öldürülmesiyle ilgili vesikalar arşivlerde bulunamamıştır. Bu noktadaki eksiklik ise devrin basını kullanılarak giderilmeye çalışılmıştır. Tezde kullanılan gazete ve dergiler ise Ankara Milli Kütüphane, Türkiye Büyük Millet Meclisi Mikrofilm Arşivi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Faik Ahmet Barutçu Kütüphanesi’nden elde edilmiştir. Gazetelerin bazı sayfalarındaki yıpranmışlığı da çevirilerinde zorlukların yaşanmasına sebep olmuştur.

Tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm “*Ali Şükrü Bey’in Hayatı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Katılışı*”, ikinci bölüm “*Siyasi Konulardaki Görüşleri*”, üçüncü bölüm “*Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Konulardaki Görüşleri*”, son bölüm ise “*Ali Şükrü Bey’in Öldürülmesi Ve Yankıları*” başlıklarını taşımaktadır.

Tez çalışması boyunca bilgi temininde işlerimi kolaylaştıran arşiv, kütüphane çalışanlarına, gerek konu seçiminde ve gerekse yol gösterilmesinde büyük katkıları olan Prof. Dr. Sadık Sarısaman’a ve eşim Dr. Uğur Üçüncü’ye teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Sonay ÜÇÜNCÜ

Afyonkarahisar Ocak 2012

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x

GİRİŞ.....	1
1. SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ.....	1
2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI VE ÖZELLİKLERİ.....	3
2.1. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI.....	3
2.2. MECLİSİN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ.....	5
3. MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TRABZON VE ÇEVRESİ.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN HAYATI VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KATILIŞI

1. ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN HAYATI.....	18
1.1. ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİM HAYATI	18
1.2. ASKERLİK HAYATI.....	20
1.3. DONANMA CEMİYETİNDEKİ FAALİYETLERİ.....	20
1.4. SİYASİ HAYATI VE ÖLÜMÜ.....	21
1.5. ŞAHSİYETİ.....	24
2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KATILIŞI.....	26
2.1. GÖREV YAPTIĞI KOMİSYONLAR VE KULLANDIĞI İZİNLER.....	27
2.2. TAKRİRLERİ VE KANUN TEKLİFLERİ.....	28
2.3. OYLAMALARDAKİ TUTUMU.....	34

İKİNCİ BÖLÜM
SİYASİ KONULARDAKİ GÖRÜŞLERİ

1. SİYASET.....	36
2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ.....	38
3. HÜKÜMET.....	44
4. DIŞ POLİTİKA.....	46
4.1. İNGİLTERE.....	47
4.2. FRANSA VE İTALYA.....	49
4.3. RUSYA.....	50
4.4. AFGANİSTAN.....	51
5. LOZAN BARIŞ KONFERANSI.....	52
6. ERMENİ MESELESİ.....	62
7. PONTUS MESELESİ.....	63
8. TRABZON MESELESİ.....	72
9. ASKERLİK.....	89
10. MİLLİ MÜCADELE.....	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK KONULARDAKİ GÖRÜŞLERİ

1. SOSYAL HAYAT.....	101
2. EĞİTİM VE KÜLTÜR.....	109
3. HUKUK.....	111
4. EKONOMİ.....	119
4.1. MİLLİ EKONOMİ.....	125
4.2. GÜMRÜKLER.....	127
4.3. VERGİ.....	129
4.4. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ.....	131
5. ULAŞTIRMA VE BAYINDIRLIK.....	134

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ VE YANKILARI

1. ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ.....	137
2. ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİNE TEPKİLER.....	148
2.1. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ YANKILARI.....	155

2.2. TRABZON'DAKİ YANKILARI.....	171
3. CENAZE MERASİMİ.....	176
3.1. ANKARA'DA CENAZE MERASİMİ.....	176
3.2. TRABZON'DA CENAZE MERASİMİ.....	178
3.2.1. Naaşın Trabzon'a Götürülüşü.....	178
3.2.2. Trabzon'daki Cenaze ve Defin Merasimi.....	181
4. TRABZON'DA OLUŞAN MUHALEFETİN SONLANDIRILMASI.....	184
SONUÇ.....	188
KAYNAKÇA.....	192
EKLER.....	204
ÖZGEÇMİŞ.....	214

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
BCA.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Ed.	Editör
Hz.	Hazırlayan
GZC.	Gizli Celse Zabıt Ceridesi
MMZC.	Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi
No.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
TBMM.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayın, yayınları
ZC.	Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

1. SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ

Birinci Dünya savaşı sonrası 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Türkler'in adeta eli kolu bağlanmıştır. İtilaf Devletleri, kısa süre sonra Türkiye topraklarını işgale başlamıştır. İşgale tepki olarak Anadolu'da birçok direniş örgütü kurulmuştur. Anadolu'da dağınık bir şekilde kurulan direniş örgütleri, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından sistemleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları başından itibaren yapılacak Milli Mücadele'yi halka mal etme yolunu izlemişlerdir. Zafere ancak milli iradeye dayalı bir mücadeleyle ulaşacağı fikrindeydiler. Erzurum Kongresi'nde, “*Memleket işlerinde Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve milli irâdeyi hâkim kılmak esastır*” kararını almışlardır.¹ Kongrede alınan bir diğer karar ise Heyet-i Temsiliye'nin oluşturulmasıydı.²

Sivas Kongresinde bu kararlar yinelenmiştir. Erzurum ve Sivas Kongresinde, üstelik acilen Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılması yönünde kararlı bir tutum sergilenmiştir. Çünkü ortada İstanbul Hükümeti'nin faaliyetlerini kontrol edebilecek bir Meclis yoktu. Mustafa Kemal Paşa, açılmasını istediği Meclis'in İstanbul'da değil Anadolu'nun herhangi bir yerinde toplanmasını istemiştir. Ona göre, Meclis İstanbul'da toplandığı takdirde işgal güçlerinin baskısı altında kalacaktır³. Bu anlayışla Amasya görüşmelerinde İstanbul Hükümeti temsilcilerine Meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanması kabul ettirilmiştir. Fakat temsilciler bunu İstanbul Hükümeti'ne uygulatamamışlardır.⁴

Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye de Mustafa Kemal Paşa'nın tereddütlerine rağmen Meclis'in İstanbul'da toplanmasını kabul etmiştir. Yapılan seçimlerde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları büyük başarı kazanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, seçilen bu mebusları Meclis'te izleyecekleri yol hakkında bilgilendirmek istemiştir. Mebusların bir kısmıyla Ankara'da

¹ Mustafa Küçük, “Birinci TBMM'nin Açılışı ve Anlamı”, *Türkler*, C.16, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 15.

² Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, Çev. Zeki Çelikkol, Ankara 1993, s. 35.

³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 161.

⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 167.

görüşmeler yapmıştır. İlk olarak Erzurum ve Sivas Kongrelerinde temelleri atılan Misak-ı Milli programının esaslarını mebuslara bildirmiş ve programın Mecliste kabul ettirilmesini istemiştir. Onlardan vatanın kurtuluşu ve bağımsızlığın sağlanması adına daha iyi çalışılabilmesi için “*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” adıyla bir grup kurmalarını rica etmiştir. Meclisin işgal güçlerince basılabileceği endişesinden dolayı kendisini de Meclis başkanı seçmelerini istemiştir.⁵

Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920’de İstanbul’da açılmıştır. Anadolu’dan giden Mebuslar ısrarcı olmayınca, Mustafa Kemal Paşa yerine Celalettin Arif Bey Meclis başkanlığına seçilmiştir. Müdafaa-i Hukuk adıyla bir grup kurulması fikri de gerçekleştirilmemiştir.⁶ Bunun yerine 80 kadar mebusan oluşan Felah-ı Vatan grubu kurulmuştur. Bu Meclis’te Milli Mücadele’nin siyasi programı olacak olan Misak-ı Milli 28 Ocak 1920 tarihinde gizli bir toplantıda “*Ahd-ı Milli Beyannamesi*” adı altında kabul edilmiştir.⁷ Misak-ı Milli Programı yabancı devletler parlamentolarına ve basınına duyurulmuştur. Türklerin sonsuza kadar bağımsız bir devlet kalacağı, işgallerin kabul edilemeyeceği ve hür dünyada diğer devletlerle eşit haklara sahip olacağı ilan edilmiştir. Diğer taraftan Misak-ı Milli’nin ilan edilmesi işgal güçlerini harekete geçirmiştir. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul’u resmen işgal etmişlerdir. 18 Mart’ta ise Meclis basılmış, Rauf, Vasıf, Faik, Şeref ve Numan Beyler göz altına alınmışlardı. Cemal ve Tahsin Beyler ise meclis dışında tutuklanmışlardır.⁸

İşgal güçleri tutukladıkları mebusları ve 150 civarında Türk aydınını bir süre sonra Malta’ya sürmüşlerdir.⁹ Sinop mebusu Rıza Nur, 18 Mart tarihinde, Meclis’te yaptığı bir konuşmada İstanbul’un kanunsuz olarak işgal edilmesinin, meclis toplantıdayken basılmasının ve zorla bazı mebusların tutuklanmalarının şiddetle protesto edilmesini istemiştir.¹⁰ Bolu Mebusu Hilmi Bey ve arkadaşları ise can güvenliğinin sağlanmasına kadar Meclisin tatil edilmesi yönünde bir taktir

⁵ Atatürk, *Nutuk*, s. 239-242.

⁶ Atatürk, *Nutuk*, s. 241-242; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C. I, Emre Yay. İstanbul 1993, s. 298.

⁷ Orbay, *a.g.e.*, C. I, s. 298-299.

⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (İçtima-ı Fevkalâde), C. I, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 496.

⁹ İksan Köse, “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi ve TBMM’nin Açılışı”, *Türkler*, C.16, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 31-32.

¹⁰ *MMZC*, C. I, s. 496.

vermişlerdir. Takrir kabul edilmiştir.¹¹ Böylece Osmanlı Mebusan Meclisi tarihi belli olmayan bir zamana kadar çalışmalarına ara vermiştir. Padişah Vahdettin ise 11 Nisan 1920 tarihinde Meclisi süresiz kapatmıştır.¹² Böylece Osmanlı Devletinin Son Mebusan Meclisi tarihe karışmıştır. Bu Meclis'in küllerinden Türkiye Büyük Millet Meclisi doğmuştur.

2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI VE ÖZELLİKLERİ

2.1. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞI

İstanbul'un işgali ve Meclis'in basılması Osmanlı Devleti'ni fiilen sona erdirmiştir. Bu durum Anadolu'da yeni bir Meclis'in açılmasına meşruiyet kazandırmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalini haber alır almaz Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan bir Meclis'in toplanması kararını almıştır.¹³ İlk olarak Temsil Heyeti sıfatıyla İstanbul'un işgalini ve Meclis'in basılmasını uluslararası alanda protesto etmiştir.¹⁴ Ardından 19 Mart 1920 tarihinde bir seçim beyannamesi yayınlarak seçimlerin yenilenerek Ankara'da bir Meclisin toplanacağını bildirmiştir.¹⁵ “*Vilâyetlere ve Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına*” hitaben çekilen seçim beyannamesinde şu hususlar yer almaktadır:

Ankara'da olağanüstü yetkilerle halkı yönetecek bir Meclis açılacaktır. Meclise üye olarak seçilecekler mebusluk şartlarını taşımalıdır. Sancak usulü esas alınacak, her sancaktan beş üye seçilecektir. Seçimler, her sancakta, kazalardan çağırılan ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından, illerde il merkez kurullarıyla il yönetim kurullarından, il merkezinde belediye meclisinden il merkezi ile merkez kazası ve merkeze bağlı kazaların ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından yapılır. Meclis üyeliğine her parti, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi herkesin

¹¹ MMZC, C. I, s. 496.

¹² Köse, a.g.m., s. 32.

¹³ Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1989, s. 156.

¹⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 278-279.

¹⁵ Köse, a.g.m., s. 32.

bağımsız olarak adaylığını koyma hakkı da vardır. Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır. Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacak, oylar kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır. Seçim sonunda bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç nüsha tutanak düzenlenecek, bir tanesi yerinde alikonularak, öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis'e gönderilecektir. Üyelerin alacakları ödenek daha sonra Meclis'çe kararlaştırılacaktır. Ancak yolluklar seçim kurullarının belirleyeceği miktar üzerinden mahalli idarelerce ödenecektir. Seçimler en geç on beş gün içinde tamamlanacak, sonuçlar üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecektir. Seçilen mebuslar acilen Ankara'ya hareket edeceklerdir.¹⁶

Bunun yanında Meclis-i Mebusan üyesiyken, bu Meclis'in kapatılması üzerine Ankara'ya gelen mebuslar da yeni Meclis'in üyesi sayılacaktı.¹⁷ Son Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Celalettin Arif Bey de 10 Nisan 1920 tarihinde Mebusan Meclisi mebuslarına acilen Ankara'ya gelmeleri için telgraf çekmiştir.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın seçim beyannamesi gereği seçimler 15 gün içerisinde tamamlanmıştır. Buna göre, 66 seçim çevresinden 349 mebus seçilmiştir. Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelen 88 mebusla Meclis'te, ilerleyen tarihlerde bu sayı 437'ye ulaşmıştır. 34 mebus Meclise katılmadan istifa ettiğinden Birinci Dönem TBMM'nin mebus sayısı 403 kişiden oluşmuştur.¹⁹ Seçilen mebuslar nisan ayı başlarında Ankara'ya gelmeye başlamışlardır. O günün Ankara'sında Taşhan'dan başka yatacak yer olmadığı gibi kiralık ev bulunmakta da sıkıntı çekiliyordu. Bu nedenle Erkek Öğretmen Okulu, Ankara'ya gelen mebuslara otel olarak ayrılmıştır.²⁰ TBMM'nin toplanması için İttihat ve Terâkki Cemiyetinin Birinci Dünya Savaşının son yıllarında Numune Mektebi olarak yaptırdığı bina tespit edilmiş ve gerekli tamirat Ankara halkının katılımlarıyla yapılmıştır.²¹

¹⁶ Atatürk, *Nutuk*, s. 281-282.

¹⁷ Özgül, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁸ Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar*, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 25.

¹⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi* (Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923), C.I, Ankara 1995, s. 39.

²⁰ Çoker, *a.g.e.*, C.I, s. 40.

²¹ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti(1920-1923)*, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 48; Küçük, *a.g.m.*, s. 16.

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılışıyla ilgili bir program ilan etmiştir. Buna göre, Meclis 23 Nisan tarihinde Hacı Bayram Veli Cami'inde kılınacak cuma namazından sonra Hatim ve Buhârî-i Şerif eşliğinde açılacaktır. Dini törenlerden sonra bütün ülkede resmi törenler yapılacak cuma namazından önce mevlitler okunacaktır.²² Meclis planlandığı gibi 23 Nisan 1920 cuma günü açılmıştır. Hazır bulunan tüm mebuslar, memurlar, eşraf ve halk önce Hacı Bayram Veli Cami'inde cuma namazını kılmışlardı. Ardından önde sancak-ı şerif taşıyan bir ulema heyeti olduğu halde tekbirler eşliğinde TBMM binası önüne gelinmiştir. Meclisin kapısında güzel bir dua edilmiş, kurbanlar kesilmiş, ardından herkes Meclis binasına girmişti. Sancak-ı şerif dikkatlice Meclis kürsüsüne örtülmüştür. Hacı Bayram Veli Cami'inden beri okunmaya başlayan Kur'an-ı Kerim'in hatimi güzel bir duayla tamamlanmıştır. Ardından en yaşlı mebus olması nedeniyle TBMM geçici başkanlığına getirilen Sinop Mebusu Şerif Bey başkanlık kürsüsüne çıkmıştır. Böylece Meclis resmen açılmıştır.²³ Açılış saati olan 13:45'te, Sinop Mebusu Şerif Bey'in yönetimindeki Meclis'te 115 mebus hazır bulunmuştur.²⁴

2.2. MECLİSİN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Açılan Meclis siyasi çevreler tarafından değişik isimlerle anılmıştır. Türkiye'nin ilk Meclis'i olması nedeniyle "*Birinci Meclis*", Türk bağımsızlık savaşını zaferle sonuçlandırarak yeni bir devletin temelini attığı için "*Kurucu Meclis*", Türk Milleti'nin ruhunu temsil ettiği için "*Kuva-yı Milliye Meclisi*" ve "*Meclis-i Âli*" gibi adlarla anılmıştır. Bununla beraber Meclis'in resmi adı "*Büyük Millet Meclisi*" olarak kabul edilmiştir.²⁵

TBMM, olağanüstü yetkilere sahipti. Meclis başkanı aynı zamanda hükümet ve devlet başkanıydı. Yasama ve yürütme yetkileri Meclis'te toplanmıştır. Meclis, ilerleyen tarihlerde İstiklal Mahkemeleri'ni kurmakla yargı yetkisini de üzerine almış ve tam bir Kuvvetler Birliği esasına dayanmıştır.²⁶ Meclis'in açılmasından hemen

²² Atatürk, *Nutuk*, s. 288. *İrade-i Milliye*, 22 Nisan 1336/1920, No: 38, s. 2.

²³ *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Nisan 1336/ 28 Nisan 1920, No: 25, s. 1.

²⁴ Çoker, *a.g.e.*, C.I, s. 41; Küçük, *a.g.m.*, s. 17.

²⁵ Küçük, *a.g.m.*, s. 16.

²⁶ Mustafa Uslu, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2006, s. 35,36.

sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen ve kabul edilen bir tahrir Meclis'in yetkilerinin ne olacağını ve nasıl bir yol izleyeceğini göstermesi açısından oldukça önemlidir:

- Hükümet kurmak zaruridir.

- Geçici olarak bir hükümet başkanı tanımak veya bir padişah vekili atamak uygun değildir.

- Mecliste yoğunlaşan milli irade vatanın geleceğine hâkim kılınacaktır. TBMM'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

- TBMM yasama ve yürütme yetkilerine sahiptir.

Meclisten seçilecek bir heyet hükümet görevini yürütecektir. Meclis Başkanı bu heyetin de başkanıdır. Padişah ve Halife baskı ve zorbalıktan kurtulduğunda Meclis'in hazırlayacağı kanunlar çerçevesinde yerini alacaktır.²⁷ Mustafa Kemal Paşa, bu tahrirdeki maddelere dayanan hükümetin bir "*halk hükümeti*" anlamına geldiğini söylemiştir.²⁸

TBMM'nin kuruluş amacı ise şöyle tespit edilmiştir:

- Hilafet-i İslamiye'nin ve Osmanlı Devleti'nin merkezi İstanbul'un İtilaf Devletleri'nce işgali sebebiyle, vazife yapamayacağını anlayan Meclis-i Mebusan durumu hükümete bildirerek dağılmıştır.

- İstanbul'daki Meclisin dağılmasından dolayı: Hilafet Makamı'nı korumak, Saltanat'ın istiklalini muhafaza etmek ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu sağlamak üzere, millet tarafından Ankara'da yüksek salâhiyetli bir meclis toplanmıştır.²⁹

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin genel karakteri ise şöyle gösterilebilir:

- Milli iradenin bütün unsurlarıyla ve en açık bir şekilde temsil edildiği, milli hâkimiyetin kuvvetli bir şekilde tecelli ettiği yerdir.

- Kurucu Meclistir.

²⁷ Atatürk, *Nutuk*, s. 293.

²⁸ Atatürk, *Nutuk*, s. 293.

²⁹ Küçük, a.g.m., s. 17.

- Meclis sahip olduğu olağanüstü yasama ve yürütme yetkileri nedeniyle kendi üyeleri arasından seçtiği İcra Vekilleri Heyeti'ni bile sıkça soru önergelerine tabi tutarak; hem milli hâkimiyet anlayışında aşırı titizlik göstermiş hem de millet adına temsil ettiği milli iradenin Meclis'e tam olarak yansımaları için, demokrasinin bütün imkânlarını kullanmaktan çekinmemiştir.

- "Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir" ilkesini anayasanın birinci maddesi olarak kabul ve ilan etmiştir.

- Çoğunlukla milliyetçiliği benimsemiş mebuslardan oluşmuştur.

- Bünyesinde yer alan İttihatçılık fikri, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından bu dönemde reddedilmiştir.

- Türk ordusunu, Meclis ordusu olarak değerlendirmiştir.³⁰

İhsan Güneş'in verdiği bilgilere göre mebusların milletvekili seçilmeden önceki meslekleri dikkate alındığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

52 asker:%13, 42 idareci: %11,3, 39 memur: %10,3, 38 çiftçi: %10, 30 öğretmen: %7,9, 30 yerel yönetici: %7,9, 29 tüccar: %7,6, 20 avukat: %5,3, 17 yargıç:%4,5, 16 müftü: %4,2, 15 doktor: %3,9, 10 gazeteci-yazar: %2,6, 9 müderris:%2,3, 7 şeyh: %1,8, 7 aşiret reisi:%1,8, 4 emniyet mensubu:%1,06, 4 bankacı: %1,06, 3 mühendis: %0,7, 2 reji görevlisi: %0,5, 1 eczacı:%0,2, 1 diplomat: %0,2, 1 usta: %0,2.

Yukarıdaki verilerde milletvekili sayısının fazlalığı bir mebusun birden fazla meslek sahibi olmasından kaynaklanmaktadır.³¹

Tamamen halkın içinden çıkmış olan birinci dönem TBMM mebusları bu yönüyle Osmanlı Devleti'ndeki meclislerden farklıydı. Yakup Kadri Bey, bu farkı şöyle ifade etmiştir:

"Bundan evvelki 'meclis-i milli'lerin havasında sunî ve resmi bir şey vardı. Hele bin türlü kuyûd ile mukayyet olan son iki meclisimizin birer şûrâ-yı devlet içtimaından hiç farkı olmayan celselerinde, bütün çıplaklığı ve samimiyetiyle halk ruhunun ve millet şuurunun hafif bir kokusunu almak bile mümkün değildir. O zamanın mebusları filvaki şimdikilere nazaran daha okumuş yazmış, daha ziyade malûmat

³⁰ Küçük, a.g.m., s. 23.

³¹ İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985, s. 64.

sahibi kişilerdi. Fakat birer Bâbiâli memurundan farklı değildiler. Ve o resmîyet baskısı altında hiçbir zaman vekâletini hâiz oldukları halkın hakikî duygularını temsil ve tebliğ etmek imkânını bulamıyorlardı. Milletın şimdiki vekilleri, hiç değilse doğrudan doğruya bu duyguları olduğu gibi, kemâl-i safiyet ve sadeği ile temsil edebilmek meziyetini hâizdirler. Bunların her biri kendi memleketinin şivesi ve kendi memleketinin kıyafetiyle kürsüye çıkıp da söz söylemeğe başlar başlamaz bütün Anadolu halkının sadasını hep bir araya toplanıp bir hulâsa halinde tek bir hançereden çıkmadadır zannediyorum. Diyebilirim ki hiçbir memlekette ve hiçbir devirde vekil müvekkiline bu kadar demokratik bir manzara arz etmemiştir.”³²

TBMM'nin ilk Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey de Meclisin bu yapısıyla ilgili şunları söylemiştir:

“Türkiye tarihinde ilk defa olmak üzere Türk halkının gönderdiği vekilleriyle ve yalnız onlarla kendini idare etmeye başlamıştı. Bu vekiller arasında belki okumak yazmak bilmeyen birkaç kişi vardı. Fakat benim şahit olduğum kıyasatlerine, vatana bağlılıklarına bakılırsa cidden onlar da birer devlet adamı idiler.”³³

Mecliste değişik fikir hareketleri dikkat çekmiştir. Bu fikir akımları üç ana gruba ayrılmıştır:

- Tesanütçüler(Birlikçiler)
- Milliyetçiler
- Komünistler

Milliyetçiler de üç grup halinde sıralanmışlardır:

- Islahatçılar
- Muhafazakârlar
- Liberaller³⁴.

Meclis'teki farklı düşünceler zamanla gruplaşmaya dönüşmüştür. Bunlardan ilki Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu'dur. 10 Mayıs 1921'de 133 milletvekilinin katılımıyla Mustafa Kemal Paşa, Grup Başkanlığı'na seçilmiştir. Birinci Grup olarak anılacak bu hareket 16 maddelik bir iç tüzük kabul etmiştir. Grup amacını, Misak-ı Milli temelinde ülkenin tamamında milletin bağımsızlığını teminat altına alacak kesin bir barış antlaşması

³² Yakup Kadri, “Büyük Millet Meclisi”, *Devrin Yazarlarının Kalemıyla Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, C.II, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün v.d., Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981, s. 630-631.

³³ Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 171-172.

³⁴ Samet Ağaoğlu, *Kuvay-ı Milliye Ruhu*, Ağaoğlu Yay., İstanbul(Tarihsiz), s. 50-51.

imzalamak olarak göstermiştir. Grup, 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası'na dönüşmüştür.³⁵

Birinci Grubun kurulmasından sonra bu yapı içinde yer almayan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, Mersin Mebusu Selahattin, Canik Mebusu Emin Bey ve arkadaşları 1922 yılı başlarında İkinci Grubu oluşturmuşlardır. 1922 yılı başlarında 60 kadar olan sayıları yılsonunda 120'ye kadar çıkmıştır. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in de dâhil olduğu İkinci Grup bir de program kabul etmiştir. Program, hukuk, devlet teşkilatı, Millet Meclisi, maarif, adliye, maliye, iktisat ve sıhhiye kısımlarından oluşmaktaydı.³⁶

Meclis'te, farklı fikirlere karşın bazı durumlarda tam bir fikir birliği yaşanmaktadır. Bütün mebusların birleştiği ana gayeler şunlardı: Milli Mücadeleyi başarmak, Meclis'in haklarına korumak, Hükümet'i kontrol etmek ve Milli İrade'nin otoritesini daima yüksek ve canlı tutmak.³⁷

TBMM'nin Başkanlığı'na Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. 2 Mayıs 1920'de ise TBMM'nin ilk hükümeti kurulmuştur. Kurulan ilk Bakanlar Kurulu şöyle oluşmuştur:

Şeriye Vekâleti: Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi Efendi(Bursa).

Dâhiliye Vekâleti: Cami Bey(Aydın)

Adliye Vekâleti: Celalettin Arif Bey(Erzurum)

Nafia(Bayındırlık): İsmail Fazıl Paşa(Yozgat)

Hariciye(Dışişleri) Vekâleti: Bekir Sami Bey(Amasya)

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti(Sağlık ve Sosyal Yardım): Adnan Bey(İstanbul)

İktisat Vekâleti: Yusuf Kemal Bey(Kastamonu)

Müdafaa-i Milliye(Milli Savunma): Fevzi Paşa(Kozan)

Erkan-ı Harbiyeyi Umumiye(Genel Kurmay Başkanlığı): İsmet Paşa(Edirne)

³⁵ Çoker, *a.g.e.*, C.1, s. 291-293; Suna Kili, *Atatürk Devrimi*, İş Bankası Yay., Ankara 1995, s. 100.

³⁶ Çoker, *a.g.e.*, C.1, S. 305-307; Kili, *a.g.e.*, s. 101.

³⁷ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 62.

Maliye Vekâleti: Hakkı Behiç Bey(Denizli)

Maarif Vekâleti(Eğitim): Rıza Nur Bey(Sinop)³⁸

3. MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA TRABZON VE ÇEVRESİ

Ali Şükrü Bey'in Trabzon Vilayeti'yle ilgili meselelerine dair Meclis'teki faaliyetlerini inceleyebilmek için Trabzon'un birkaç yıllık tarihine bakmak yararlı olacaktır. İktidardaki İttihat ve Terâkki Partisi gelecekteki durumu tartışmak için 1 Kasım 1918 tarihinde son kongresini yapmıştır.³⁹ Kongrede İttihat ve Terâkki Merkez Yönetimi istifa etmiştir. Bununla beraber parti, farklı oluşumlarla etkinliğini devam ettirmiştir.⁴⁰ Bunlardan biri Teceddüt Fırkası idi. İttihatçılar kurdukları bu fırka çatısı altında faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Yeni parti çatısı altında etkin rol oynayamasalar da Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Adliye, Dâhiliye, Bahriye ve Maliye Vekâletlerine arkadaşlarını sokabilmişlerdir.⁴¹

İttihat ve Terâkki Yönetimi savaşın kaybedilip vatanın işgal edileceği öngörüsüyle Anadolu'da Milli Mücadele'nin temellerini oluşturma çabasına girmiştir. Ordu komutanlarına, silahları teslim etmemelerini, yerel direniş örgütleri kurmalarını emretmişlerdir.⁴² Yine, Teşkilat-ı Mahsusacılar Enver Paşa'nın emriyle Anadolu'nun dört bir yanında halkı örgütlemişler ve savaş sonrasında kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri vasıtasıyla teşkilatlanmışlardır.⁴³

Birinci Dünya Savaşı sonunda işgal güçlerinin adaletine inanmayan İttihat ve Terakkî Partisi'nin eski yöneticileri Talat, Enver ve Cemal Paşalar arkadaşlarıyla beraber 2 Kasım 1918 gecesi, bir Alman denizaltısıyla İstanbul'dan ayrılmışlardır.⁴⁴ Kısa süre sonra da İttihatçı ağırlığında kurulan İzzet Paşa kabinesi düşmüş yerine Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet ve ardından kurulan Damat Ferit

³⁸ Çoker, *a.g.e.*, C.I, s. 112; Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 68-69; Nadi, *a.g.e.*, s. 60.

³⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, İletişim Yay, İstanbul 2000, s. 283.

⁴⁰ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C. I, Baha matbaası, İstanbul 1965, s. 121.

⁴¹ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987, s. 153.

⁴² Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı", C.13, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 254.

⁴³ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 119-143; Uğur Üçüncü, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006, s. 5.

⁴⁴ Sina Akşin, *Jöntürkler ve İttihat ve Terâkki*, İstanbul 1987, s. 307; Bayar, *a.g.e.*, s. 125.

Paşa Kabinesi'yle İttihatçılara karşı büyük bir kovuşturma başlatılmıştır.⁴⁵ Çok sayıda İttihatçı tutuklanmış ve Malta'ya sürülmüştür. Ülke içerisinde kalan İttihatçılar ise İstanbul'da faaliyetlerine devam etme imkânı bulamayınca bir süre önce Anadolu'ya gönderdikleri arkadaşlarının yanına gitmişler ve böylece faaliyet sahalarını Anadolu'ya taşımışlardır.⁴⁶

Trabzon Milli Mücadele öncesinde İttihatçılar için önemli bir faaliyet sahası olmuştu. Daha Birinci Dünya Savaşı sürecinde Teşkilat-ı Mahsusacılar Trabzon'da yoğun çalışmalarda bulunmuşlardı.⁴⁷ Bunlar sayesinde İttihat ve Terâkki Trabzon'da, geniş bir örgütlenmeye gitmiştir. Trabzon Türk Ocağı, İttihat ve Terâkki Partisi'nin yayın organı *Trabzon'da Meşveret* gazetesi de İttihatçılığın kökleşmesinde önemli katkılar sağlamışlardır.⁴⁸

Enver Paşa'nın emri gereği Ardahan ve Kars'ta kongreler yapılmıştır. Kongre'de Trabzon'da kurulacak teşkilatın sorumluluğuna Barutçuzade Hacı Ahmet ve Alay Kumandanı Ali Rıza Bey'ler getirilmişlerdi. Topal Osman Ağa ise Giresun teşkilatını kurmakla görevlendirilmişti.⁴⁹ Trabzon'da Milli direnişi örgütleyecek teşkilatlanmadan asıl sorumlu kişi Barutçuzade Hacı Ahmet Bey olmuştur. İttihat ve Terâkki ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın Trabzon sorumluluğundan başka Hacı Ahmet Bey, Belediye Başkanlığı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlıkları görevlerini de üstlenmiştir. Ali Rıza Bey ise daha çok Hacı Ahmet Bey'e yardımcı olmakla görevlendirilmiştir.⁵⁰ Hacı Ahmet Bey'in oğlu Faik Ahmet Bey de Trabzon'da direniş örgütlenmesinde etkin görev almıştır. Kurucusu ve başyazarı olduğu *İstikbal* gazetesiyle, Milli Mücadelenin Trabzon'daki sesi olmuştur.⁵¹

Trabzon'da milli direniş teşkilatlarının kurulmasında önemli roller oynayan çok sayıda İttihatçılar vardı.⁵² Trabzon'da olduğu gibi Trabzon çevresinde de

⁴⁵ Hasan Babacan, *Mehmet Talat Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara 2005, s. 195, 197.

⁴⁶ Bünyamin Kocaoğlu, *İttihat ve Terâkki'nin Dağılması*, Basılmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003, s. 293.

⁴⁷ Emel Akal, *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terâkki ve Bolşevizm*, TÜSTAV Yay, İstanbul 2002, s. 234–235.

⁴⁸ Figen Konak, *Milli Mücadele ve Trabzon*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 47.

⁴⁹ Hüsameddin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Pınar Yay, İstanbul 1964, s. 208–209.

⁵⁰ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. I, Emre Yay. , İstanbul 1993, s. 56.

⁵¹ Derviş Değerli, Ahmet Selim Teymur v.d., *Trabzon'dan Atatürk'e*, Özkan Ofset matbaacılık, Trabzon 1981, s. 103.

⁵² Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi kitapevi, İstanbul 1993, s. 176.

İttihatçılık güçlüydü. Bundan dolayıdır ki büyük oranda İttihatçılardan oluşan Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti, kısa sürede Ordu, Giresun, Maçka, Of, Gümüşhane, Torul, Pazar gibi vilayet sınırları içerisinde teşkilatlanmıştır.⁵³

Trabzon'daki İttihatçılar milli direnişi örgütlemek için bir takım vasıtalar oluşturmuşlardı. Bunların başında Trabzon Muhafazaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti gelmektedir. Bu cemiyetin yayın organı ise *İstikbal* gazeteydi. Yine bir süredir kapalı olan Türk Ocağı'nı da yeniden faal hale getirilmiştir. Bu cemiyetler, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini protesto etmişlerdir.⁵⁴ 28 Mayıs 1919'da ise olası bir işgale silahla karşılık verilmesi, asker toplanması ve Vilayat-ı Sitte ile birlikte çalışmak üzere her vilayetten gönderilecek temsilcilerin katılımlarıyla büyük bir kongrenin toplanması kararı alınmıştır.⁵⁵ Alınan karar gereği Erzurum Vilayat-ı Şarkıye Müdafa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyet'iyle irtibat kurulmuş, ardından Erzurum Kongresi yapılmıştır.⁵⁶ Silahlı direniş kararı gereği, İstanbul'dan da Trabzon'a aynı amaç için Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Ali Şükrü ve Binbaşı Osman Beyler'i Trabzon'a göndermiştir.⁵⁷ Hızla silahlı teşkilat kurulmaya başlanmıştır. Teşkilatta, merkezde İskele Kahyası Yahya bulunmaktaydı.⁵⁸

Trabzon'daki İttihatçılardan Yahya Kahya'nın Milli Mücadele doğrultusunda çabaları büyük olmuştur. Trabzon Muhafazaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde hizmet eden Yahya Kahya, Trabzon'daki kayıkçıları ve motorcuları silahlandırmıştır.⁵⁹ Yahya Kahya, kısa süre içinde bir Kuva-i Milliye lideri durumuna gelmiştir.⁶⁰ Zamanla Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nde etkinliğini arttırmış adeta cemiyetin fiili reisi olmuştur.⁶¹ Yahya Kahya, ayrılıkçı Rumlara karşı daha etkin mücadele edebilmek adına silahlı kuvvetlerini güçlendirmiştir. Tahliye ettirdiği mahkûmlar ve asker kaçaklarından yaklaşık bin kişilik bir tabur kurmuştu.⁶² Yahya

⁵³ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, C. 1., Yeni Yüzyıl Yay, Ankara 2001, s. 51–52.

⁵⁴ Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 10, Ankara 1987, s. 154–155.

⁵⁵ Mesut Çapa, *Faik Ahmet Barutçu, Hayatı ve Kişiliği*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay., Trabzon 1998, s. 12–13.

⁵⁶ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara 1968, s. 23.

⁵⁷ Üçüncü, *a.g.t.*, s. 51.

⁵⁸ Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 103, 104.

⁵⁹ Özel, *a.g.e.*, s. 103.

⁶⁰ Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyet'e Doğru*, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 43.

⁶¹ Cumhur Odabaşı, *Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları*, Topkar Matbaacılık, Trabzon 1990, s. 542.

⁶² Sami Sabit Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, İzmit 1949, s. 32.

Kahya, askeri makamlarla işbirliği yaparak silahların kaçırılmasında da görev almıştır.⁶³ Silahlı gücü ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin giderleri için gümrükte vergi toplama görevini de üstlenmiştir.

Trabzon'daki İttihatçılar, başlangıçta Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini kabul etmişlerdi. Bununla beraber Enver Paşa'nın memlekete girme kararı alması ve bunun için çabalara girişmesiyle tutumlarında değişiklik olmuştur. Enver Paşa'nın ülkeye girerek Milli Mücadele'nin liderliğini ele geçirmesi adına çalışmaya başlamışlardır. Enver Paşa, Anadolu'ya en uygun geçiş kapısı olarak Trabzon'u görmüştür. Trabzon'da Enver Paşa için çok olumlu bir hava vardı. Bu nedenle İttihatçıların ileri gelenlerinden Nail ve Yenibahçeli Şükrü Beyler Trabzon'a gelmiş ve ortamı bu yönde hazırlamışlardı.⁶⁴ Yine Küçük Talat da bu maksatla Trabzon'a gelmiştir. Küçük Talat, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında çalışmalara başlamıştır.⁶⁵ Kendi liderliğinde Bozuk Parti adıyla bir de teşkilat kurmuştur. Yahya Kahya, Doktor Raik Beylerin de etkin olduğu bu teşkilata İttihat ve Terâkki'deki gibi yemin edilerek üye kabul edilmiştir.⁶⁶ Küçük Talat'ın yanı sıra Enver Paşa'nın önemli adamlarından Hacı Sami Bey de Trabzon'a gelmiştir.⁶⁷

Bu süreçte Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da hastalığını bahane ederek Trabzon'a gelmiştir.⁶⁸ Halil Paşa'nın Trabzon'a gelişi Ankara Hükümeti tarafından engellenmek istenmişse de buna engel olunamamıştır. Trabzon'daki İttihatçılar ise Halil Paşa'yı büyük bir coşkuyla karşılamış ve desteklemişlerdir.⁶⁹ Halil Paşa'nın kaldığı ev Yahya Kahya'nın adamları tarafından korunmuştur.⁷⁰ Ankara Hükümeti, Trabzon'daki İttihatçıların göstermiş olduğu bu tavrın kötü sonuçlar doğuracağı endişesiyle Halil Paşa'nın Trabzon'dan çıkarılması için faaliyetlerini hızlandırmıştır. Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya Rusya'dan sağlık gerekçesiyle Trabzon'a dinlenmek için geldiğini; ikinci bir emirle şehirde kalmasına izin verilmesini

⁶³ Kazım Karabekir, *Enver Paşa ve İttihat Terâkki Erkanı*, Menteş Matbaası, İstanbul 1967, s. 231.

⁶⁴ Akal, *a.g.e.*, s. 282.

⁶⁵ Alaaddin Uzlu, *Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Milli Mücadele'deki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, s. 83.

⁶⁶ Karaman, *a.g.e.*, s. 133–134.

⁶⁷ Feridun Kandemir, *İzmir Suikastinin İçyüzü*, C.II, Ekicigil Tarih Yay, İstanbul 1955, s. 22.

⁶⁸ Özel, *a.g.e.*, s. 150.

⁶⁹ Taylan Sorgun, *İttihat Terâkki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş Halil Paşa*, Kamer Yay, İstanbul 1997, s. 352-353.

⁷⁰ Sorgun, *a.g.e.*, s. 353.

istemiştir.⁷¹ Bununla beraber yapılan baskılara Halil Paşa dayanamamış ve Trabzon'dan ayrılmıştır.⁷²

Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Ankara Hükümeti Trabzon'da, Enver Paşa'nın yurda sokulma hazırlıkları karşısında etkili tedbirler almıştır. İlk olarak Küçük Talat tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir.⁷³ Ankara Hükümeti'nin aldığı tedbirler Enver Paşa'yı rahatsız etmiştir. 16 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta sağlık gerekçeleriyle Trabzon'a gelen Halil Paşa'nın yersiz suçlamalarla sınır dışı edilmesine ve Küçük Talat'ın tutuklanmasını, Kardeşi Nuri Paşa'nın Erzurum'da kalebentliğe mahkûm edilmesini ve Naim Cevat Bey'in tutuklanmasını eleştirmiştir.⁷⁴ Enver Paşa, ülkeye girme arzusunun da açıkça belirtmiştir.⁷⁵ Enver Paşa'nın açıktan açığa Türkiye'ye gelebileceğini belirtmesi Ankara Hükümeti'nin tedbirlerini artırmıştır. Basın yayınıyla İttihatçılar aleyhine propagandalar başlatılmış, asker ya da sivil Enver Paşa ile ilgisi tespit edilenler tutuklanmıştır.⁷⁶

Trabzon'da ise İttihatçılar Enver Paşa'nın Trabzon'a gelmesini beklemekteydiler.⁷⁷ Enver Paşa'nın yurda sokulması planları Ankara Hükümeti tarafından deşifre edilmiştir. Buna göre Enver Paşa kılık değiştirip Trabzon'a gelecektir. Burada belirli bir süre saklanacaktı. Ardından gönüllü sıfatıyla Yahya Kahya'nın emrindeki silahlı kuvvetlere katılacaktır. Enver Paşa gönüllü birlikler arasında Ankara'ya gidecekti. Burada Tümen komutanı Halit Bey'e katılacaktı. Eski Trabzon Tümenini emrine alarak Mustafa Kemal Paşa'yla mücadeleye girişecek ve Milli Mücadele'nin başına geçecekti.⁷⁸

Trabzon kamuoyu Enver Paşa'nın yurda girişi için hazır duruma getirilmiştir. Trabzon'da Fransız konsolosluğu raporlarına göre, 1920 yılı 1 Mayıs'ında kalabalık gruplar: "*Yaşasın Enver Paşa ve Lenin*" diye bağırıyorlardı.⁷⁹

⁷¹ Sorgun, *a.g.e.*, s. 353–354; Özel, *a.g.e.*, s. 151.

⁷² Goloğlu, *Cumhuriyet*, s. 268.

⁷³ Goloğlu, *Cumhuriyet*, s. 267.

⁷⁴ Yalçın, *a.g.m.*, s. 89–90.

⁷⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay, İstanbul 2002, s. 243.

⁷⁶ Goloğlu, *Cumhuriyet*, s. 268.

⁷⁷ Tunaya, *Siyasal Partiler*, C. III, s. 576.

⁷⁸ Goloğlu, *Cumhuriyet*, s. 268–269.

⁷⁹ Metin Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, Akis Yayınları, Ankara 1971, s. 298.

Enver Paşa, Trabzon'un kendisi için uygun hale geldiğine inanmış ve memlekete girmek için son hazırlıklara girişmiştir. Bunun için 30 Temmuz 1920'de arkadaşları Doktor Nazım ve Doktor Yüzbaşı Faik Beylerle amcası Halil Paşa'yı ziyaret bahanesiyle Batum'a gitmişlerdir.⁸⁰ Enver Paşa ve arkadaşları Moskova'dan Batum'a geldikten sonra Trabzon'da da buraya gidiş gelişler artmıştır. Hafız Mehmet Bey Batum'a gitmiş, Enver Paşa ve arkadaşlarıyla görüşmüştü. Hafız Mehmet Bey, Enver Paşa'ya yurda giriş planını anlatmış, bununla beraber Ankara Hükümeti'nin sıkı tedbirler aldığı uyarısında bulunmuştur. Enver Paşa Batum'dayken Trabzon'da Yahya Kahya ile irtibat içerisine girmiştir. Ona, İttihat ve Terâkki Genel Merkez Mührünü içeren mektup yazmıştır.⁸¹ Enver Paşa'nın çağrısı üzerine Batum'da İttihat ve Terâkki'nin bir de kongresi yapılmıştır. Kongre için Enver Paşa, Dr. Nazım, Halil Paşa ve Küçük Talat Beyler Batum'da toplanmışlardır. 5-8 Eylül 1921 tarihleri arasında yapılan kongre Milli Mücadele'ye yardım edilmesi, Ankara Hükümeti'nin İttihatçılara karşı uygulamalarının protesto edilmesi ve Halk Şurular Fırkası üyelerinin özgür çalışmalarının sağlanması düşüncelerinin TBMM'ye bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Alınan kararlar, 9 Eylül'de Ankara'ya, 24 Eylül'de ise Kazım Karabekir Paşa'ya gönderilmiştir.⁸²

Ankara Hükümeti süreci yakından takip etmiş ve etkili tedbirler almaya devam etmiştir. İlk olarak Trabzon'a Enver Paşa'ya muhalif Hazım Bey'i Valiliğe tayin etmiştir. Tümen Komutanlığına ise Sami Sabit Bey getirilmiştir. Diğer bir tedbir olarak ise Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Enver Paşa'nın yanına aracı olarak gönderilmiştir.⁸³ Sıkı bir İttihat ve Terâkki taraftarı olan Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Batum'a gitmek için Trabzon'a gelmiştir. Hilmi Bey'in tutum ve davranışları Tümen Komutanı Sami Bey'i rahatsız etmiştir. Sami Bey, Hilmi Bey'in Trabzon'da Enver Paşa taraftarlığı yaptığı iddiasıyla şehirden ayrılmasına izin vermemiştir.⁸⁴ Mustafa Kemal Paşa ise bu iddia karşısında Hilmi Bey'i geri çağırmıştır.⁸⁵ Vali Hazım Bey ve Tümen Komutanı Sami Beyler Enver Paşa'nın Trabzon'a girmesini kolaylaştırdıklarına inandıkları başta Yahya Kahya

⁸⁰ Goloğlu, *Cumhuriyet*, s. 271.

⁸¹ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, C.II, İstanbul 1978, s. 544–545.

⁸² Goloğlu, *Cumhuriyet*, s. 272.

⁸³ Erdeha, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁴ Karaman, *a.g.e.*, s. 38–39, 42.

⁸⁵ Goloğlu, *Cumhuriyet*, s. 278.

olmak üzere Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti üzerinde de baskı kurmuşlardır. Hatta Yahya Kahya için kovuşturmaya bile başlanmıştır.

Enver Paşa'ya karşı alınan bu etkili tedbirler ve Sakarya zaferiyle Mustafa Kemal Paşa'nın itibarının artması Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme düşüncesinden vazgeçmesine yol açmıştır.⁸⁶ Enver Paşa Anadolu'ya giriş kararından vazgeçtikten sonra yönünü Orta Asya'ya döndürmüş ve Hacı Sami, İhtiyat Zabiti Bartınlı Muhittin Beylerle beraber, 19 Ekim 1921'de Buhara'ya gitmiştir. 5 Ağustos 1922 Kurban Bayramı'nın ikinci gününde şehit olana kadar Ruslara karşı mücadele etmiştir.⁸⁷

Trabzon'daki İttihatçı muhalefeti kırma adına alınan tedbirler doğrultusunda Tümen Komutanı Sami Bey, asıl tehlikenin Yahya Kahya olduğuna dair bir raporu Kazım Karabekir Paşa'ya göndermiştir. Karabekir Paşa ise 4 Ekim 1921 tarihinde Sami Bey'e Yahya Kahya'nın ve adamlarının tutuklanarak Erzurum'a sevkedilmeleri emrini vermiştir.⁸⁸ Sami Bey ise Yahya Kahya'yı tutuklamak için aramalara başlamıştır. Yahya Kahya'nın Meserbe'de olduğu anlaşılınca 8 Kasım gecesi üzerine bir müfreze gönderilmişse de ele geçirilememiştir.⁸⁹ Sami Bey, Yahya Kahya'nın kovuşturulmasında sertlik yanlısı bir yol izlemiştir. Bu durum da Trabzon'daki muhalefetin şikâyetine neden olmuştur. Kovuşturmaların amacının Trabzon halkına ve muhalefetine gözdağı verilmesi olduğu iddia edilmiştir.⁹⁰

Hükümet Trabzon'dan şikâyetler geldiği gerekçesiyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin giderlerini incelemesi için bir Tahkikat Heyeti göndermiştir. Cemiyetin hesabı tetkik edilirken Barutçuzade Hacı Ahmet ve Yahya Kahya Beyler'in zimmetlerinde para olduğu iddiasında bulunulmuştur. Bu iddia üzerine Yahya Kahya, elindeki hesap defterlerini gösterip zimmetinde para olmadığını ispat etmek için 12 Ocak 1922 tarihinde teslim olmuştur⁹¹.

Bilahare Sivas'ta çıkarıldığı mahkemede beraat etmiştir.⁹² Sivas Bidayet Mahkemesi'nin kararından sonra, Trabzon'a dönmüştür. Bununla beraber Yahya

⁸⁶ Osman Demirbaş, *İttihat ve Terâkki Cemiyeti ve Milli Mücadele*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 217.

⁸⁷ Cebesoy, *Moskova*, s. 328, 337.

⁸⁸ Uzlu, *a.g.t.*, s. 76.

⁸⁹ Özel, *a.g.e.*,157.

⁹⁰ Karabekir, *İttihat*, s. 274.

⁹¹ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Hatıralar*, İstanbul 1998, s. 122.

⁹² Tepeyran, *a.g.e.*,s. 122–123.

Kahya, 3 Temmuz 1922 akşamı saat on bir buçuk civarında otomobille Soğuksu civarındaki yazlık köşküne giderken, Polita köyüne giden yol üzerinde kimlikleri belli olmayan kişiler tarafından saldırıya uğramıştır. Saldırı sonucunda Yahya Kahya, İzzet Bey ve şoförü Mustafa öldürülmüştür.⁹³ Trabzon'da muhalif İttihatçılar olayın sorumlusu olarak, Sami Sabit Bey'i görmüşlerdir.⁹⁴ Sami Bey ise Yahya Kahya'nın öldürülmesinden 20 gün sonra Trabzon'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.⁹⁵

Öte yandan Trabzon'da İttihatçıların toplanma yeri olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'inin gelir gider defterleri incelenme altına alınmıştır. Tahkikat Heyeti, Sait Paşa, Trabzon Valisi Ebubekir Hazım Bey ve Gümüşhane muhasebecisi Kamil Efendi'den oluşturulmuştur.⁹⁶ Yapılan tahkikatta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti seçimlerinin usulsüzlüğü, hesaplarda açık olduğu iddia edilmiştir. Buna karşın Cemiyet mensupları Milli Mücadeleye karşı yaptıkları hizmetleri hatırlatmışlar ve iddiaların gerçek olmadığını savunmuşlardır.⁹⁷ Trabzon Valiliği Belediyeden seçtiği bir heyeti geçiş sürecinde Cemiyeti yönetmekle görevlendirmiştir. Cemiyetin Merkez Yürütme Teşkilatı yeni heyete rağmen faaliyetlerine aynen devam etmiştir. Tahkikat sürerken, Dâhiliye Vekili Fethi Bey, olayı yerinde inceleme amacıyla nisan ayında Trabzon'a gelmiştir. Tahkikat Heyetine çalışmalarını hızlandırıp bir an önce sonuç raporunu hazırlamaları talimatını vermiştir. Bunun üzerine heyet çalışmalarını hızlandırmış ve sonuç raporu hazırlamıştır. Hazırlanan rapor Ankara'ya gitmekte olan Ali Fethi Bey'e Samsun'da yetiştirilmiştir.⁹⁸

Heyetin fezleke raporu 500 sayfadan fazlaydı. Raporda, Trabzon'daki İttihatçı, İtilafçılar ve bunların çatışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'ne İttihatçı ve İtilafçılar haricinde kişilerin seçilmeleri önerilmiştir.⁹⁹ Trabzon'daki İttihatçıların, Sivas Kongresi kararlarına aykırı olarak partililik faaliyetleri yaptıkları ifade edilmiştir. Hürriyet ve İtilafçılar'ın ise Sevr Antlaşması'nı imzalayan ve TBMM'yi kabullenemeyen kişiler oldukları belirtilmiştir. Halktan gayri kanuni vergiler aldıkları, bu paraları İttihat ve

⁹³ Üçüncü, *a.g.t.*, s. 138.

⁹⁴ Karaman, *a.g.e.*, s. 145-146.

⁹⁵ Karaman, *a.g.e.*, s. 146-149.

⁹⁶ Goloğlu, *Cumhuriyet*, s. 279.

⁹⁷ Ergün Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. II, İzmir 1984, s. 179.

⁹⁸ Tepeyran, *a.g.e.*, s. 109.

⁹⁹ Aybars, Trabzon, s. 179.

Terâkki'yi canlandırmak için harcadıkları iddia edilmiştir. Ayrıca Enver Paşa'yı ülkeye sokmaya çalıştıkları, Halil, Talat, Nail Beylerle işbirliği içerisinde oldukları belirtilmiştir. Yine çok miktarda paranın makbuzsuz harcandığı ifade edilmiştir.¹⁰⁰

Gerek Yahya Kahya üzerindeki kovuşturma gerekse Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'ndeki tahkikat Ali Şükrü Bey tarafından Meclis'te eleştirilmiştir. Ali Şükrü Bey, eleştirileriyle Trabzon'daki İttihatçı muhaliflerin duygularına tercüman olmuştur.¹⁰¹

¹⁰⁰ Uzlu, *a.g.t.*, s. 84.

¹⁰¹ Karabekir, *İttihat*, s. 243.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN HAYATI VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KATILIŞI

1. ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN HAYATI

1.1. ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİM HAYATI

Ali Şükrü Bey 1884 yılında Trabzon Vilayeti'nin Vakfikebir kazasına bağlı Şarlı¹⁰² kasabasında doğmuştur.¹⁰³ Babası, Trabzon'un Vakfikebir kazası ahalisinden ve Bahriye Kolağalığından emekli Reiszade Hacı Ahmet Efendi'dir.¹⁰⁴ Annesi ise Sadbek hanımdır.¹⁰⁵ Ailesi “*Reisoğulları*” namıyla anılmaktadır.¹⁰⁶

Saygılı ve sessiz bir çocuk olan Ali Şükrü Bey, ilköğrenimini Trabzon'da tamamlamıştır. Müteakiben 1898'de kardeşi Şevket(Doruker) Bey'le birlikte Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'ne kaydolmuştur.¹⁰⁷ Ali Şükrü Bey bu yıllarda ülke meseleleriyle de ilgilenmeye başlamıştır. Bu anlamda II. Abdulhamit'in idaresini istibdat olarak görmüş ve Meşrutiyet fikrini savunmuştur. Bu fikirdeki sebatı ve kararlılığı arkadaşları arasında şöhret kazanmasına yol açmıştır. Arkadaşları onun bu özelliği ile ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmuşlardır:

*“Ali Şükrü, münakaşayı pek severdi. Herhangi bir fikre uzun münakaşalar ve muhakemelerden sarılır ve bir vak'ada kabul ettiği fikirden onu vazgeçirmek muhal olurdu. Bu itibarla Ali Şükrü, nokta-i nazarlarında daima sebat ve ısrar ile meşhurdu.”*¹⁰⁸

¹⁰² Bugünkü Beşikdüzü kazasıdır.

¹⁰³ Ali Şükrü Bey'in I. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 408; *İstikbal* gazetesi Ali Şükrü Bey'in doğum tarihini 1885-1886 olarak vermiştir. Bkz. “Büyük Şehit Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali”, *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, No: 881, s. 1.

¹⁰⁴ “Büyük Şehit Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali”, *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, No: 881, s. 1.

¹⁰⁵ Ali Şükrü Bey'in I. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 408; Çoker, *a.g.e.*, C.III, s. 923;

¹⁰⁶ Kadir Mısırlıoğlu, *Ali Şükrü Bey*, Sebil Yay., İstanbul 1996, s. 18.

¹⁰⁷ Ahmet Kekeç, *Birinci Meclis'e Yapılan Darbe ve “Faili Meşhur” Bir Vak'a Ali Şükrü Bey Cinayeti*, İşaret Yay., Ankara 1994, s. 33.

¹⁰⁸ “Büyük Şehit Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali”, *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, No: 881, s. 1.

Bahriyeyi 1902’de bitirdikten sonra Kurmay okuluna başlamıştır. Sınıf üçüncüsü olarak 1904’te okuldan mezun olmuştur.¹⁰⁹

1.2. ASKERLİK HAYATI

Ali Şükrü Bey, 1904 yılında teğmen rütbesiyle Osmanlı Donanması’na katılmıştır. Heybetnüma adlı gemide güverte mühendisliği eğitimi aldıktan sonra çeşitli gemilerde seyir subay yardımcısı olarak görevlendirilmiştir. 3 Eylül 1907 tarihinde Mesudiye Zırhlısı Seyir Subay Yardımcılığı görevine atanmıştır.¹¹⁰

Bu arada Türkiye’de Meşrutiyetin ilanı gerçekleşmiş, birkaç ay sonra ittihatçılara tepki olarak 31 Mart Olayı ortaya çıkmıştır. Ali Şükrü Bey, 31 Mart olayının bastırılmasında rol almıştır. Hareket Ordusu, isyanı bastırmak için İstanbul’a geldiğinde donanmanın orduya yardımı hayati bir öneme sahipti. Ali Şükrü Bey, arkadaşlarıyla beraber donanmanın Hareket Ordusu’nun emrine girmesinde çok önemli rol oynamıştır.¹¹¹

Ali Şükrü Bey, 27 Nisan 1911 tarihinde yüzbaşı rütbesine yükselmiştir. O, yüzbaşı rütbesiyle Sultaniye ve Orhaniye gemileri, Yarhisar Torpidosu ve Nevşehir Gambotu’nda seyir subaylığı yapmıştır.¹¹² Bu tarihlerde askerlik görevinden bilinmeyen bir nedenle çekilmek istemişse de istifası kabul edilmemiştir. Ancak Balkan Savaşları’nda gözlerinde oluşan hastalık nedeniyle malulen emekliye sevk edilmiştir.¹¹³

1.3. DONANMA CEMİYETİNDEKİ FAALİYETLERİ

Öte yandan Ali Şükrü Bey, 1909 yılında teşkil edilen “*Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti*”nin kurucuları arasında yer almıştır. O, Cemiyetin en

¹⁰⁹ Çoker, *a.g.e.*, C.III, s. 923.

¹¹⁰ Mehmet Akif Bal, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Trabzon’lu Simalar ve Trabzon’un Köklü Aileleri*, İstanbul 2005, s. 88.

¹¹¹ Bal, *a.g.e.*, s. 88.

¹¹² Bal, *a.g.e.*, s. 88.

¹¹³ “Büyük Şehit Ali Şükrü Bey’in Tercüme-i Hali”, *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, No: 881, s. 1.

aktif üyelerindendi.¹¹⁴ Cemiyet'in başkan yardımcılığı görevini de yapmıştır.¹¹⁵ Ali Şükrü Bey, Cemiyet tarafından Almanya'ya gemi satın alınması amacıyla gönderilmiştir. O, Almanya'da Reşit Paşa, Mithat Paşa ve Giresun adlı vapurları Cemiyet adına satın almıştır. Yine Donanma Cemiyeti'ne pul imal ettirmek için de Londra'ya gitmiştir.¹¹⁶ Bilahare Donanma Cemiyeti tarafından satın alınmak istenen nakliye gemileri için Liverpool'a gönderilmiştir. Bu görev nedeniyle bir süre İngiltere'de kalmıştır. Gemi alım işleriyle uğraşırken bir yandan da İngiltere'de deniz hukuku tahsil etmiştir. Devrin tanınmış Deniz Hukuku Profesörü Zibel'den özel dersler almıştır.

Diğer taraftan O, Trablusgarb'ı işgal etmiş olan İtalyanlara karşı İngiliz kamuoyunu etkileyebilmek amacıyla Türkiye lehinde propaganda faaliyetleri yürütmüştür. *Liverpool Times* gazetesinde, yazdığı makalelerle İtalyan iddialarına karşı İngiliz kamuoyunu aydınlatmıştır.¹¹⁷

Ali Şükrü Bey, Birinci Dünya Savaşı sırasında da Donanma Cemiyeti adına önemli görevler üstlenmiştir. Cemiyet, kendisine Almanya'dan mayın füyeleri getirme görevi vermiştir. O, hayatını tehlikeye atarak Romanya sınırından füyeleri kaçırarak Türkiye'ye getirmeyi başarmıştır. Onun getirdiği bu füyeler Çanakkale savaşında İtilaf Devletleri gemilerinin batırılmasında kullanılmıştır.¹¹⁸

1.4. SİYASİ HAYATI VE ÖLÜMÜ

Ali Şükrü Bey, daha Bahriye Mektebinde öğrenciyken siyasetle ilgilenmeye başlamıştır. Ondaki Meşrutiyet düşüncesi bu yıllarda şekillenmiştir.¹¹⁹ Buna rağmen

¹¹⁴ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.17, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 151; *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr. 881; Mısırlıoğlu, *Ali Şükrü*, s. 18.

¹¹⁵ Mısırlıoğlu, *Ali Şükrü*, s. 18.

¹¹⁶ "Büyük Şehit Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali", *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, No: 881, s. 1.

¹¹⁷ Mısırlıoğlu, *Ali Şükrü*, s. 20-21.

¹¹⁸ "Büyük Şehit Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali", *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, No: 881, s. 1.

¹¹⁹ "Büyük Şehit Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali", *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, No: 881, s. 1.

Meşrutiyetin ilanından sonra bile İttihat ve Terâkkiye üye olmamıştır.¹²⁰ O, bununla beraber İttihatçılarla iyi ilişkiler kurmuştur.

Ali Şükrü Bey, askerlikten emekli olduktan sonra basın yayın hayatına dâhil olmuştur. Bâb-ı Âli Caddesinde Ayyıldız Kütüphanesi'ni açmış, yine Birinci Dünya Savaşı sonlarında aynı caddede “*Ali Şükrü Matbaası'nı*” faaliyete geçirmiştir. Bu arada çeşitli makaleler, sosyolojik eserler kaleme almış, bazı İngilizce eserler tercüme etmiştir.¹²¹

Ali Şükrü Bey, Birinci Dünya Savaşı sonrasında bütün ülkeyi saran İttihatçı karşıtlığına dâhil olmamıştır. O, bu dönemde adeta İttihat ve Terâkki'yi savunur bir yaklaşım sergilemiştir. Ali Kemal'in Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyetleri'ni birer İttihatçı ve çete örgütü olarak göstermesini şiddetle eleştirmiştir.¹²² Mondros Mütarekesi sonrasında Bâb-ı Âli Caddesi'ndeki matbaasında İttihatçı bir örgütlenme olan Karakol Cemiyeti'nin ve Milli Kongre'nin yayınlarını gizlice basmıştır.¹²³

Ali Şükrü Bey, Sultanahmet'te kurulan Müdafaa-i Hukuk Teşkilatında da bir süre çalışmıştır.¹²⁴ Ardından Milli Mücadele Hareketine katılmak amacıyla Trabzon'a gelmiştir. Onun İttihatçılarla ilişkisi, Trabzon'a geldikten sonra daha da artmıştır. Zira, Trabzon'daki İttihatçıların bölgede Milli Mücadele'yi başlattıklarına yakından tanık olmuş, bunu takdirle karşılamıştır.¹²⁵ İttihatçıların buluşma merkezi olan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine sıklıkla gitmiş, yayın organı *İstikbal* gazetesine makaleler göndermiştir.¹²⁶

Son Osmanlı Mebusan Meclisi için 1919 yılında yapılan genel seçimde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları ezici bir çoğunluk elde etmişlerdir.¹²⁷ Ali Şükrü Bey de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Trabzon adayı

¹²⁰ Mısırlıoğlu, *Ali Şükrü*, s. 255.

¹²¹ “Büyük Şehit Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali”, *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, No: 881, s. 1.

¹²² Kocaoğlu, *a.g.t.*, s. 199–200.

¹²³ *İstikbal*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr. 878, s. 1; Murat Yüksel, *Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa*, Yunus Dergisi Yay, Trabzon 1993, s. 10.

¹²⁴ “Büyük Şehit Ali Şükrü Bey'in Tercüme-i Hali”, *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, No: 881, s. 1.

¹²⁵ Mısırlıoğlu, *Ali Şükrü*, s. 176, 177.

¹²⁶ Çapa, *a.g.e.*, s. 73.

¹²⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2002, s. 206.

olarak girdiği seçimlerde mebus olmayı başarmıştır. Ancak Mebusan Meclisi'ne katıldığında onun seçimi konusunda itirazlar olmuştur. Bunun üzerine mazbatasını, Üçüncü Şube tarafından incelenmiştir. Bu amaçla Trabzon'a bir müfettiş dahi gönderilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde, iddiaların birer propagandanan ibaret olduğu anlaşılmış, 5 Şubat 1920 tarihinde Ali Şükrü Bey'in mazbatasını onaylanmıştır.¹²⁸

12 Ocak 1920 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi açılmıştır.¹²⁹ Ali Şükrü Bey, Meclis'te değişik konularda söz alarak düşüncelerini ifade etmiştir.¹³⁰ Basın'da sansür yapıldığı gerekçesiyle Dâhiliye Vekili'ne soru önergesi vermiştir. Önergesinde belirttiğine göre Mebusan Meclisi tutanakları dahi sansüre tabi tutularak gazetelerde yayımlanmasına izin verilmemektedir. Önerge 16 Şubat 1920 tarihinde Bakanlar Kurulu'na sevk edilmiştir.¹³¹

Ali Şükrü Bey, Misak-ı Milli Programını bazı açılardan eksik bulmasına rağmen imzalamıştır.¹³² Meclis'in Misak-ı Milli'yi ilan etmesi sonrasında İngilizler 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal etmişlerdir.¹³³ Bu işgal esnasında Meclis'i de basmışlar ve bazı mebusları tutuklamışlardır.¹³⁴ Bunun üzerine Meclis-i Mebusan süresiz olarak faaliyetlerine ara vermiştir. Padişah da 11 Nisan 1920 tarihinde Meclis'i kapatmıştır.¹³⁵ Ali Şükrü Bey, hakkında takibat başlatılması üzerine İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya geçmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışında hazır bulunan milletvekilleri arasında o da bulunmuştur.

Ali Şükrü Bey, Meclis'te muhalif vekiller içerisinde yer almıştır. İkinci Grubun kurucuları arasında bulunmasa da bu hareketin en önemli hatiplerindedir. Muhalefetini, sadece Meclis çatısı altında değil basın yoluyla da yapmıştır. 19 Ocak 1923'te yayın hayatına başlayan *Tan* gazetesindeki yazılarıyla muhalefetin sesi

¹²⁸ Ali Şükrü Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 746.

¹²⁹ Tunaya, *Devrim Hareketleri*, s. 208.

¹³⁰ Ali Şükrü Bey'in Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki konuşmaları için bkz. Emel Oruç Olgun, *Ali Şükrü Bey Olayı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2009, s. 21-25.

¹³¹ *MMZC.*, C.1., s. 104.

¹³² Olgun, *a.g.t.*, s. 21.

¹³³ Tunaya, *Devrim Hareketleri*, s. 219-220.

¹³⁴ *MMZC.*, C. I, s. 496; *İrade-i Milliye*, 22 Mart 1336/ 22 Mart 1920, nr. 32, s. 2.

¹³⁵ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK yayınları, Ankara 2004, s. 345.

olmuştur. TBMM’de bulunduğu süre içinde Trabzon ve çevresindeki ittihatçılarla bağlantısını sürdürmüştür. Onların TBMM’deki en önemli sözcüsü olmuştur. Enver Paşa’nın Trabzon yoluyla Anadolu’ya girme girişimiyle de ilişkilendirilmiştir.¹³⁶

Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923’de Ankara’da öldürülmüştür. Öldürüldüğünde evli ve üç çocuk babası idi. Ailesi daha sonra *Doruker* soyadını almıştır.¹³⁷ O, iyi derecede İngilizce bilmekteydi. Türkiye’yi ilgilendiren meselelerle ilgili *Times* gazetesinde haber ve yazılar çıktığında, gazeteyi tercüme ederek TBMM’deki mebuslarla da paylaşmıştır.¹³⁸

1.5. ŞAHSİYETİ

Ali Şükrü Bey, *güçlü ve sorumluk almaktan kaçınmayan* bir kişiliğe sahiptir. 1909’da donanmayı geliştirmek amacıyla kurulan “*Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti*”nin çok sayıda üst rütbeli subayına rağmen başkan yardımcılığına getirilmesi önemlidir.¹³⁹ Ali Şükrü Bey, güçlükler karşısında yılmayan geleceğe umutla bakan birisidir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Trabzon Mebusuyken ülkenin içinde bulunduğu zor zamanların mutlaka biteceğini, halkın bağımsızlığına er geç kavuşacağını ısrarla savunmuştur.¹⁴⁰ Düşüncelerini her ortamda sonuna kadar savunan bir kişiydi. Bu uğurda ölümü dahi göze almaktan çekinmemiştir. 29 Ocak 1923 tarihinde Yunus Nadi’nin *Yeni Gün* gazetesinde kaleme aldığı yazıyı eleştirirken, Kütahya Mebusu Ragıp Bey’in kendisini mahkemeye göndermekle itham etmesi karşısında “*Azizim mahkemeden değil, ölümden bile korksam buraya gelmezdim.*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁴¹

Ali Şükrü Bey, *iyiliksever* ve *sosyal* bir kişiliğe sahiptir. Bu yönünü Azerbaycan ve Kuban’dan Trabzon’a gelen mültecilerle ilgilenmek suretiyle

¹³⁶ Ali Şükrü Bey’in İttihatçılarla ilişkileri için bkz.: Hasan Babacan, Uğur Üçüncü, “Ali Şükrü Bey’in İttihatçılığı ve Trabzon İttihatçılarıyla İlişkisi”, *İlk Adımdan Cumhuriyet’e Milli Mücadele*, Ed. Osman Köse, Mavi Yay., İstanbul 2008.

¹³⁷ Ali Şükrü Bey’in TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 408; Çoker, *a.g.e.*, C.III, s. 923-924; “Büyük Şehit Ali Şükrü Bey’in Tercüme-i Hali”, *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, No: 881, s. 1.

¹³⁸ Feridun Kandemir, *Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler*, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1955, s. 5-6.

¹³⁹ Mısırlıoğlu, *Ali Şükrü*, s. 19.

¹⁴⁰ *TBMM, ZC.*, C.19, s. 351-352.

¹⁴¹ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.27, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 51.

göstermiştir. Trabzon Tümen Komutanı Sami Bey, mültecilerin ihtiyaçları için Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden yardım talebinde bulunmuştu. Talep doğrultusunda Cemiyet 40 bin liraya yakın bir parayı mülteciler için seferber etmişti. Ancak bu para yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Ali Şükrü Bey Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Osman Ağa ile irtibat kurmuş ve mültecilerin bir kısmını buraya göndermiştir.¹⁴²

Ali Şükrü Bey üzerine biyografik bir çalışma yapan Mısırlıoğlu onun şahsiyetiyle ilgili verdiği örneklerden sonra şu sonuca ulaşmıştır:

“Ali Şükrü Bey merhum'un şahsiyetini belirtmek maksadıyla buraya kadar naklettiklerimiz, O'nun 'merd, dürüst', 'dindar' ve 'vatansever' bir şahsiyete sahip bulunduğunun herkesçe kabul edildiğini göstermektedir. Bu “herkes” tâbirine, fikren O'nun, tam karşısında bulunanların da dâhil olması dikkat çekicidir. Böyleleri için O, hiç olmazsa “samimi bir muhalif”tir.”¹⁴³

Ali Şükrü Bey'in şahsiyeti hakkında onu tanıyanların değerlendirmeleri ise şu şekildedir. Rıza Nur: *“O, beni dinsiz diye pek sevmezdi, fakat namusludur, riayetsizlik etmez..., Hakikaten kabadayı bir adamdı. Hem de güçlü, kuvvetli...”¹⁴⁴*

Recep Peker: “

Çok temiz merd ve vatanperver bir arkadaşı...Yalnız sinirli...Coştı mu, kabına sığamıyor...Tuhaf değil mi, Paşa da bu halini beğeniyor, içinden geleni pervasızca bağırışı, samimiyeti...kaç defa ağzından işittim: “Herkes Şükrü Bey gibi düşüncelerini, fikirlerini böyle pervasızca söylese, kimseden şüphe edilemezdi...”¹⁴⁵

Falih Rıfki:

“Ali Şükrü bir deniz kurmayı olduğu halde en azılı olanlardan biri idi. 26 yaşında Meclise gelmişti. Cüretli ve atılgandı. Bir sağlık kanunu tartışmasında: ‘Kadınlarımızdan ne ister bunlar? Yüzlerini açtırmayacağız!’ diye haykırmişti.”¹⁴⁶

Birinci Dönem TBMM'de zabıt katibi olan Mahir İz:

“Bir kanunun müzakeresi sırasında söz isteyenleri riyâset dîvânı yazmaya başladı. Neticede Reis Hasan Fehmi Bey “Efendim, on dört kişi söz aldı, isimleri okuyorum” dedi. Daha liste tamamlanmadan, gözlüklü Osmanlı bıyıklı bir genç bir zât salon kapısının sağ tarafındaki orta köşesinden haykırdı: “Reis Bey! Söz istiyorum. Ben üçüncü olarak söz almıştım, sekizinci sırada okudunuz, lütfen listeyi tashih buyurun” dedi. Reis: “Efendim! Biz burada dîvân kâtipleri beylerle üç kişiyiz, sizden daha iyi görürüz, listede yanlışlık yoktur” deyince; “Reis Bey! Ben söyledğim sözü bilirim.

¹⁴² TBMM, ZC., C. 20, s. 324.

¹⁴³ Mısırlıoğlu, *Ali Şükrü*, s. 40.

¹⁴⁴ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.2, Yay.Haz. Abdurrahman Dilipak, İşaret Yay., İstanbul 1992, s. 376,377.

¹⁴⁵ Kandemir, *Cumhuriyet*, s. 6.

¹⁴⁶ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Bateş Yay., İstanbul 1984, s. 259.

Dikkat etmiştim, üçüncü olarak söz aldım, hakkımı istiyorum” dedi. Reis bunun üzerine: “Ali Şükrü Bey! Müzakereyi ihlal ediyorsun, hakkınızda nizamnâme-i dâhiliyi tatbik edeceğim” dedi. Ali Şükrü, hak istemeye devam edince: “Rica ederim Ali Şükrü Bey Obstrüksiyon¹⁴⁷ yapıyorsunuz, hakkınızda...” derken Ali Şükrü Bey salonu terk etmişti. Ben o zaman sonradan zabıt müdürü olan mümeyyiz Zeki Bey’e: “Bu zâta dikkat edelim, küçücük bir hakkını korumak isteyen bu zât ileride çok mesele çıkartacaktır” demiştim. Öyle de oldu...”¹⁴⁸

Ali Şükrü Bey, Tanyeri adıyla bir gazete çıkarıyordu. Balıkesir Meb’usu Hasan Basri Çantay Bey de yazı işleri müdürü idi. Gazetede şiddetli makaleler çıkarıyordu. Hattâ ordu müfettişi olup, o sırada mebus bulunan Mersinli Cemal Paşa da makalelerini oraya veriyordu. Ali Şükrü Bey, Amerika Cumhurreislerinin terceme-i hâllerini yazıyor, zaman zaman nasıl riyâsetten ferâgat ettiklerini gösteriyor ve bu sûretle âdeta “demokrasi” dersleri vermek istiyordu. Bütün hüviyetiyle meydana atılan hararetli bir Halk Partisi muhâlifî idi. İşte bu esnada karşısına Topal Osman çıkarıldı...”¹⁴⁹

Samet Ağaoğlu:

“Bir deniz subayı olan Ali Şükrü, Milli Mücadelenin samimî insanlarından birisidir. Samimi diyorum, çünkü sonuna kadar saltanatçı ve hilafetçi olduğunu gizlemedi. Bunun içindir ki, saltanat ve hilafetin yerine devletin başına başka bir makamın ve şahsın yerleşmesine her zaman karşı durdu. Ali Şükrü, aynı zamanda gerçekten kuvvetli bir tenkidçi olarak gözükmektedir. Gensoru konusu yaptığı bütün meselelerde ilgili bakanları ağır bir şekilde hırpalamaya muvaffak olmuş ve hemen her zaman tenkidlerini müspet bir sonuç ile bitirmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisinde bakanların, gensoru ve sorularından en çok çekindikleri mebuslardan biri de Ali Şükrü oldu. Topal Osman Ağa tarafından, sebebi hâlâ meçhul kalmış öldürülmesi, Ali Şükrü’yü İkinci Grubun bir şehidi haline getirdi.”¹⁵⁰

“Trabzon Mebusu Ali Şükrü, Atatürk’ün, daha Birinci Büyük Millet Meclisinin açıldığı ilk günlerde yaptığı konuşmalarındaki sözler arasından devletin gelecekteki şeklini sezerek: ‘Fakat bu Cumhuriyettir’ diye bağırın, zaferden sonra Mudanya Mütarekesini tenkit ettiği sırada Atatürk’ün yakasından tutarak sarımsması üzerine ‘Ne yapayım, ne yapayım ki karşımda bir kahraman var’ diyerek geri çekilen bu koyu saltanatçı, Hilâfetçi, cesur askerinin boynuna, Topal Osman’ın meşhur kemendi bir yılan gibi dolandı!”¹⁵¹

2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NE KATILIŞI

İstanbul’un işgali üzerine Meclis-i Mebusan kapatılınca Ankara’da TBMM açılmıştır. Bu Meclis’e Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri de katılmıştır. Ali Şükrü Bey de Mebusan Meclisi üyesi olarak TBMM’ye katılanlardandır. O, 23 Nisan 1920

¹⁴⁷ Fransızca kelime olup “Müzâkerelerde tıkanıklığa sebep oluyorsunuz” anlamına gelmektedir. Bkz: Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 112.

¹⁴⁸ İz, a.g.e., s. 111-112.

¹⁴⁹ İz, a.g.e., s. 113-114.

¹⁵⁰ Ağaoğlu, a.g.e., s. 221.

¹⁵¹ Ağaoğlu, a.g.e., s. 233.

tarikhinde TBMM'nin açılışında hazır bulunan mebuslar arasındadır. Ankara'ya nasıl ve ne zaman geldiğine dair elimizde bilgi mevcut değildir.¹⁵²

2.1. GÖREV YAPTIĞI KOMİSYONLAR VE KULLANDIĞI İZİNLER

Ali Şükrü Bey, Birinci Dönem TBMM'de farklı şubelerde görev yapmıştır. 2 Mart 1921 tarihinde Üçüncü Şubeye, 1 Mart 1922 tarihinde Üçüncü Şubeye, 1 Mart 1923 tarihinde ise dördüncü şubeye seçilmiştir.¹⁵³ O, TBMM'de değişik encümenlerde de görev almıştır. İlk olarak 27 Nisan 1920 tarihinde Hariciye Encümenine seçilmiştir.¹⁵⁴ Hariciye Encümeni bünyesinde 15 Mayıs 1920 tarihinde Kanunu Esasi Encümenine getirilmiştir.¹⁵⁵ 16 Mayıs 1920 tarihinde İrşat Encümen üyeliği ve mazbata muharrirliğine seçilmiştir.¹⁵⁶ Ayrıca Müdafaa-i Milliye, Maarif ve Nizamname-i Dâhiliye Encümenlerinde görev yapmıştır.¹⁵⁷ Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti'nin 1920 yılı harcamalarını inceleyecek heyete 106 oyla Ali Şükrü Bey de seçilmiştir.¹⁵⁸ Mecliste 37'si gizli oturumda olmak üzere 183 konuşma ile önde gelen hatiplerden olmuştur.

Ali Şükrü Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Döneminde altı defa izin kullanmıştır. İlk iznini 11 Eylül 1920 tarihinde istemiştir. Onun izin dilekçesi 13 Eylül tarihinde gündeme gelmiştir. Dilekçesinde 1919 yılından beri seçim bölgesine gidemediğini belirterek biriken şahsi ihtiyaçlarını halletmek için altı aylık izin talebinde bulunmuştur. İzin talebi fazla olduğu gerekçesiyle eleştirilmişse de kabul edilmiştir.¹⁵⁹ Ancak Ali Şükrü Bey bu iznin üç aylık kısmını kullanmıştır. Trabzon'daki arkadaşlarının ricası üzerine TBMM'de tartışılan Pontus Meselesi'ni aydınlatma adına üç ay evvel Ankara'ya dönmüş ve Meclis çalışmalarına katılmıştır.¹⁶⁰ İkinci iznini ise 1921 yılı nisanında bir aylık süre için istemiştir. İzin

¹⁵² Kekeç, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁵³ *TBMM ZC*, C.9, s. 18; *TBMM, Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.18, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 21; *TBMM, ZC.*, C.28, s. 21.

¹⁵⁴ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.1, TBMM Matbaası, Ankara 1955, s. 99.

¹⁵⁵ *TBMM, ZC*, C.1, s. 314.

¹⁵⁶ *TBMM, ZC*, C.1, s. 109.

¹⁵⁷ Çoker, *a.g.e.*, C.III, s. 923-924; *TBMM, ZC*, C.28, s. 42.

¹⁵⁸ *BCA*, Dosya: 851, Fon Kodu: 30..00.00., Yer No:83.545.1, lef: 1-2; *TBMM, Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.9, TBMM Matbaası, Ankara 1954, s. 402.

¹⁵⁹ *TBMM, Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.4, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s. 108.

¹⁶⁰ *TBMM, ZC.*, C. 20, s. 326-327.

dilekçesi, 27 Nisan 1921 tarihinde Divan-ı Riyaset tarafından uygun bulunmuş, 28 Nisan tarihinde ise Meclis'te kabul edilmiştir.¹⁶¹ Ali Şükrü Bey, üçüncü iznini üç haftalığına talep etmiştir. İzin talebi TBMM Divan-ı Riyaset'ince onaylanmış, 24 Temmuz 1921 tarihinde Meclis'e sunulmuştur.¹⁶² Dördüncü iznini, iki aylığına talep etmiştir. İzni, 17 Ekim 1921'de TBMM'ce onaylamıştı.¹⁶³ Ali Şükrü Bey, beşinci iznini 30 Aralık 1921 tarihinden itibaren bir aylığına istemiştir. İzin talebi, 31 Aralık 1921 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir.¹⁶⁴ Son iznini ise eşinin rahatsızlığı gerekçesiyle talep etmiştir. Üç aylık izin talebi 17 Ağustos 1922 tarihinde TBMM'de onaylanmıştır.¹⁶⁵

2.2. TAKRİRLERİ VE KANUN TEKLİFLERİ

Ali Şükrü Bey'in beş tavrini tespit edebildik. Bunların ikisi kabul edilmişken ikisi de reddedilmiştir. Birisinin akıbeti ise Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi nedeniyle meçhul kalmıştır. Onun ilk tavrini Meclisin açılışından iki gün sonra 25 Nisan 1920 tarihinde Mecliste okunmuştur. Kütahya Mebusu Mehmet Ragıp, Konya Mebusu Refik ve Kastamonu Mebusu Rüştü Beylerle verdiği tavrinde TBMM'nin yeni açılması nedeniyle mebusların birbirlerini yeterince tanımadıklarına dikkat çekilmiştir. Yine İdare Teşkilat Programı'nın henüz yapılmaması nedeniyle Bakanlar Kurulu olarak belirlenecek heyetin geçici olması teklif edilmiştir. Kesin seçimlerin ise kurulacak özel bir encümenin hazırlayacağı ve TBMM'nin onaylayacağı program dâhilinde yapılması istenmiştir.¹⁶⁶ Tavr, Layiha Encümeni'ne sevk edilmiştir.¹⁶⁷

Ali Şükrü Bey'in ikinci tavrini, Mecliste bir Milli Muhafız Müfrezesi kurulmasına dairdir. Tavrini, 29 Nisan 1920 tarihinde gündeme gelmiştir. Tavrinde düşmanların halkı kandırabileceği ve isyana sevk edebileceği gerekçesiyle Meclis'in her an emrinde olacak bir muhafız müfrezesine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Her mebusun seçim bölgesinden 5 ila 10 "*imanlı neferi*" çağırması yoluyla Meclis'te

¹⁶¹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.10, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 124.

¹⁶² TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.11, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 354.

¹⁶³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.13, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 168; *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1337/1 Kasım 1921, nr. 444, s. 2.

¹⁶⁴ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.15, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 266.

¹⁶⁵ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.20, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 207-208.

¹⁶⁶ TBMM, *ZC.*, C.1, s. 55.

¹⁶⁷ TBMM, *ZC.*, C.1, s. 69.

bir Milli Muhafız Müfrezesi'nin kurulmasını teklif etmiştir. Takrir Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne gönderilmiştir.¹⁶⁸

Ali Şükrü Bey, üçüncü takririni, 7 Ağustos 1920 tarihinde vermiştir. Takriri “*Suiistimalâtı men ve suiistimal ile idhar edilen servetlerin istirdadı*” hakkındadır. Takririnde seferberlikten beri, haksız kazanç sağlayıp servet edinenlerin mallarına el konulup hazineye aktarılmasını istemiştir. Takrir, 9 Ağustos 1920 tarihinde gündeme gelmiş, Layiha Encümeni'ne sevk edilmiştir.¹⁶⁹ Layiha Encümeni bu takriri incelemeye değer bulmakla beraber 18 Ağustos 1920 tarihinde yeniden tetkik edilmek üzere özel bir encümene havale edilmesini önermiştir.¹⁷⁰ Öneri kabul edilmemiş ve takrir incelenmesi için Adliye ve Maliye Encümenleri'ne gönderilmiştir.¹⁷¹ Adliye ve Maliye Encümenleri takriri incelemiş ve olumsuz kanaatte bulunmuşlardır. Bunun üzerine takrir oylamaya koyulmuş ve reddedilmiştir.¹⁷²

Ali Şükrü Bey dördüncü takririni 27 Kasım 1922 tarihinde 23 arkadaşıyla birlikte vermiştir. Takrir, 26 Kasım 1922 tarihinde *Yenigün* gazetesinde Yunus Nadi'nin “*Yeni Bir Cidal Devri*” başlığıyla yayımlanan başyazıya dairdir. Takrirden, barış müzakereleri öncesinde Yunus Nadi'nin kaleme aldığı başyazıda Meclis'te “*yeni bir cidal devrinin*” açıldığını, fikir özgürlüğüne tahammül edilmediğini, istibtada doğru bir gidiş olduğunu belirttiği ifade edilmiştir. Böyle nazik bir zamanda Yunus Nadi'nin kaleme aldığı başyazının, kalıcı barış müzakerelerini sonuçsuz bırakabileceği belirtilmiştir. Yunus Nadi'nin yazısının TBMM'nin meşruiyetinden şüphe uyandırabileceği ihtimaline karşı hiçbir açıdan kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir. Divan-ı Riyasetçe gerekli kanuni işlemlerin yapılması veya konunun Bakanlar Kurulu'na sevk edilmesi istenmiştir.¹⁷³ Takrirden iddiaların incelenmeden müzakere edilemeyeceği gerekçesiyle Divan-ı Riyaset'e sevk edilmesi kararı alınmıştır.¹⁷⁴ Divan-ı Riyaset 19 Aralık 1922 tarihinde incelemelerini tamamlamıştır. Karara göre Yunus Nadi'nin ifadeleri fikir özgürlüğü kapsamında değerlendirilmiş,

¹⁶⁸ TBMM, ZC., C.1, s. 149

¹⁶⁹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.3, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s. 138.

¹⁷⁰ TBMM, ZC., C.4, s. 44.

¹⁷¹ TBMM, ZC., C.4, s. 45.

¹⁷² TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.5, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s. 351-352.

¹⁷³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.25, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 95-96.

¹⁷⁴ TBMM, ZC., C.25, s. 96-97.

takibata gerek olmadığı ifade edilmiştir.¹⁷⁵ 29 Ocak 1921 tarihinde yapılan oylamada Divan-ı Riyaset kararı kabul edilmiştir.¹⁷⁶ Böylece tahrir hükümsüz kalmıştır.

Ali Şükrü Bey'in son tahriri askeri taltif ve terfilerin belirlenmesi sürecine dairdir. 29 Ocak 1923 tarihinde gündeme gelen tahrirde, taltif ve terfilerin öncelikle Müdafaa-i Milliye Encümeni'ne sevk edilmesi ardından Meclise getirilmesi istenmiştir. Tahrir daha sonra görüşülmek üzere encüme geri gönderilmiştir.¹⁷⁷

Ali Şükrü Bey'in dört sual, iki de istizah tahririni tespit edilmiştir. O, ilk sual tahririni 2 Eylül 1920 tarihinde Maarif Vekâleti'ne vermiştir. Bu tahrirde, Ankara Sultanisi Müdüriyetine bir kişinin tayini nedeniyle birkaç öğretmenin istifa etmesinin sebebini sormuştur.¹⁷⁸ Tahrir Maarif Vekâleti'ne sevk edilmiştir.¹⁷⁹

Ali Şükrü Bey'in bir diğer sual tahriri 3 Şubat 1922 tarihindedir. İzmir'de toplanması düşünülen İktisat Kongresine dairdir. Sual tahriri İktisat Vekili Mahmut Esat Bey ile Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e verilmiştir. Ali Şükrü Bey, tahririnde bu günlerde İzmir'de bir İktisat Kongresi'nin toplanacağını gazetelerden anlaşıldığını belirtmektedir. Bu organizasyonu İktisat Vekâleti'nin mi yoksa Bakanlar Kurulu'nun mu tertip ettiğini, gündemin ne olduğuna dair sorular yöneltmiştir. Kongre için birçok mebusun İzmir'e gideceğini, bu durumun Meclisin toplantı yeter sayısına ulaşamamasına neden olacağını ifade etmiştir. Bu gerekçeyle Meclis'in birkaç günlüğüne tatil edilmesinin doğru olup olmayacağını sormuştur. Sorularına Başvekil ve İktisat Vekili'nin şifahi cevap vermesini istemiştir.¹⁸⁰ Ali Şükrü Bey'in soru önergesi aynı gün İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilmiştir.¹⁸¹

Ali Şükrü Bey'in bir diğer sual tahriri Trabzon asayışı hakkındadır. Tahrir, 6 Ocak 1923 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne sevk edilmiştir.¹⁸² Ali Şükrü Bey'in son sual tahriri ise Hilafet Makamı'nın sancağına dairdir. 22 Mart 1923 tarihli soru önergesinde belirtildiğine göre, Bakanlar Kurulu kararıyla Hilafet makamının özel bir sancağının olması kabul edilmiştir. Sancak bugünden itibaren kullanılmaya

¹⁷⁵ TBMM, ZC., C.27, s. 44-45.

¹⁷⁶ TBMM, ZC., C.27, s. 55.

¹⁷⁷ TBMM, ZC., C.27, s. 43-44.

¹⁷⁸ TBMM, ZC., C.3, s. 467.

¹⁷⁹ TBMM, ZC., C.3, s. 500.

¹⁸⁰ BCA, Fon Kodu: Dosya: 659, Fon Kodu: 30..10.00.00, Yer No: 5.29.17, lef: 2.

¹⁸¹ BCA, Fon Kodu: Dosya: 659, Fon Kodu: 30..10.00.00, Yer No: 5.29.17, lef: 1.

¹⁸² TBMM, Zabit Ceridesi, Devre: 1, C.26, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 201.

başlanmıştır. Oysaki sancağın kullanılması ancak TBMM'nin kabul edeceği özel bir kanunla gerçekleştirilebilirdi. Bakanlar Kurulu bu kanunsuz uygulamanın sebeplerini şifahen açıklamalıdır.¹⁸³ Sual tavriri 24 Mart 1923 tarihinde Bakanlar Kurulu'na sevk edilmiştir.¹⁸⁴ Bununla beraber tavriri Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi nedeniyle gündeme alınmamıştır.

Ali Şükrü Bey'in iki istizah tavririnden ilki 4 Nisan 1921 tarihinde gündeme alınmıştır. Ali Şükrü Bey tavririnde, Hariciye Vekili Muhtar Bey'in okuduğu protestonun¹⁸⁵ ülke çıkarlarına aykırı olduğunu düşündüğünü belirtmiş, Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Bey'in verdiği soru önergesinin istizah olarak kabul edilmesini teklif etmiştir.¹⁸⁶ Meclis Başkanı usule uygun hazırlanmadığı gerekçesiyle tavririn kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Yapılan oylamada tavriri kabul edilmemiştir.¹⁸⁷

Ali Şükrü Bey'in diğer istizah tavriri Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in Trabzon'daki kanunsuz olaylara göz yumması iddiasına dairdir. Tavrirde Ali Fethi Bey'in, Pontus Meselesi'nde de görevini yerine getiremediği iddia edilmiştir. Ali Şükrü Bey'in kaleme aldığı 11 maddeden oluşan tavriri 14 mebus daha imza koymuşlardır. Tavriri 18 Mayıs 1922 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁸⁸ İstizah teklifinin Trabzon Meselesine dair ilk altı maddesinin açık celsede Pontus Meselesi'ne dair maddelerin ise Gizli Celsede görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Ali Şükrü Bey'in tavriri gerek açık celsede gerekse gizli celsede uzun ve sert geçen tartışmalara neden olmuştur. Bununla beraber yapılan güven oylamasında Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey Meclis'in itimadını almayı başarmıştır.¹⁸⁹

Ali Şükrü Bey'in dört kanun teklifi tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi kanunlaşmışken ikisi reddedilmiştir. Ali Şükrü Bey, ilk kanun teklifini 27 Nisan

¹⁸³ BCA, Fon Kodu: 30.0.010.0.0., Yer No: 199.357.2, lef: 2.

¹⁸⁴ BCA, Fon Kodu: 30.0.010.0.0., Yer No: 199.357.2, lef: 1; *TBMM, Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.28, TBMM Matbaası, Ankara 1961, s. 141.

¹⁸⁵ Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey imzasıyla 31 Mart 1921 tarihinde İngiltere Hariciye Nezareti'ne verilmiştir. Notada İngilizlerin barış görüşmeleri için Türkleri Londra'da oyalamışken el altından verdiği destekle Yunanlılar Batı Anadolu'da saldırıya geçtikleri belirtiliyordu. Her gün Batı Anadolu'da katliamlar yapan Yunanlılara İngilizlerin verdikleri destek protesto edilmiştir. İngiltere Hariciye Nezareti'ne verilen bu nota 4 Nisan 1921 tarihinde TBMM'de okunmuştur. Bkz: *TBMM, ZC.*, C.9, s. 367.

¹⁸⁶ *TBMM, ZC.*, C.9, s. 368.

¹⁸⁷ *TBMM, ZC.*, C.9, s. 369.

¹⁸⁸ *TBMM, ZC.*, C.20, s. 77-78.

¹⁸⁹ *TBMM, ZC.*, C.20, s. 260,305-311,331-336.

1920 tarihinde vermiştir. Men-i Müskirat kanun teklifinde, dinen açıkça haram kılınan alkollü içeceklerin halk arasında yayılmasıyla “*fenalık ve felaketlerin*” arttığını belirtmiştir. Ülkeyi “*bu büyük beladan ve felaketlerden*” korumak için şu maddelerin kabulünü teklif etmiştir:

- Osmanlı Devletinde her türlü alkollü içkinin imali, ithali, satışı ve kullanımı yasaktır.

- Alkollü içecek üreten, ithal eden ve satanlar yakalandıklarında ellerindeki alkollü içeceklere el konulur. Yakalanan her kıyye¹⁹⁰ içki için 50 lira para cezası alınır.

- İçki içtiği görülenler, ya hapis cezasına çarptırılır, ya da 50 lirayla 250 lira arasında para cezasına çarptırılırlar.

- Bu kanunun onaylanmasıyla mevcut içkilere el konulur ve imha edilir.

- Kanun yayım tarihinden itibaren yürürlüğe girer.

- Kanunun yürütülmesinden bütün mülkiye zabıtları, adliye ve nizamiye mahkemeleri sorumludur.¹⁹¹

Ali Şükrü Bey’in teklifi 14 Eylül 1920 tarihinde alkolün tıp sektöründe kontrollü kullanılması ek maddesiyle beraber kabul edilmiştir. Oylamada 71 kabule karşı 71 ret, 3 de çekimser oy kullanılmıştır. Oyların eşit olmasına rağmen Meclis Başkanı’nın oyu da değerlendirmeye alınmıştır. Meclis Başkanlığını yöneten İkinci Başkan Vekili Vehbi Efendi, reyini kanun lehinde verdiği için nizamnameye göre Meni Müskirat Kanunu kabul edilmiştir.¹⁹²

Ali Şükrü Bey’in ikinci kanun teklifi memurların mahkeme usullerine dairdir. Çok sayıda memurun şüpheli sıfatıyla işinden uzaklaştırıldıkları, bunların mahkemeye çıkarılmayı bekledikleri ifade edilmiştir. Memurların mağduriyetlerinin giderilmesi adına verilen kanun teklifi 30 Nisan 1921 tarihinde Layiha Encümenine sevk edilmiştir.¹⁹³ Layiha Encümeni Ali Şükrü Bey’in kanun teklifini reddetmiştir.

¹⁹⁰ Kıyye üç çeşittir. Kıyye-i âşârî ve kıyye-i cedîde bugünkü 1 kiloya denk gelmektedir. Kıyye-i atıka ise 1282 gram ağırlığında olan 1 okkaya denk gelmektedir. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yay., 8. Baskı, Ankara 1988, s. 519.

¹⁹¹ TBMM, ZC., C.1, s. 114, 329.

¹⁹² TBMM, ZC., C.4, s. 153.

¹⁹³ TBMM, ZC., C.10, s. 158.

Bununla beraber Layiha Encümeninin kararı 19 Mayıs 1921 tarihinde Ali Şükrü Bey'in Mecliste bulunmadığı bir zamanda okundu. Kanun teklifi sahibinin Meclis'te bulunacağı bir tarihe ertelenmesi kararlaştırıldı.¹⁹⁴

Kanun teklifinin müzakereleri 25 Haziran 1921 tarihinde yapılmıştır. Kanun teklifine göre, memurlar ilk olarak bağlı buldukları dairelerce tahkikatları yapılacak ardından idare meclisi veya daire müdürlerince mahkemeye sevkedileceklerdir. Mahkemeye gönderilme kararına itiraz edemeyeceklerdir. İdare Meclisi'nin vereceği mahkeme kararlarını inceleme sorumluluğu ise daire müdüriyetinden teşkil edilecek bir encümene ait olacaktır. Layiha Encümenince memurların mahkemeye sevkedilmeleri kararına itiraz edemeyecekleri gerekçesiyle teklifi reddetmiştir. Ali Şükrü Bey, Layiha Encümeni'nin ret kararı karşısında teklifini savunmak için bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Şurayı Devletin henüz kabul edilmediğini, bu nedenle memurların uzun süredir mahkemeye çıkarılmadıklarını ifade etmiştir. Kanun teklifindeki amacının memurları mahkeme edecek bir merci' oluşturmak olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Ali Şükrü Bey'in kanun teklifi, Dâhiliye ve Adliye Encümenlerine havale edilmiştir.¹⁹⁵ Kanun teklifi hakkında Adliye ve Dâhiliye Encümenleri'nin görüşleri 16 Ocak 1922 tarihinde Mecliste okunmuştur. Dâhiliye Encümeni teklifin reddedilmesi doğrultusunda görüş bildirmişken Adliye Encümeni bazı değişikliklerle konunun acilen müzakere edilmesini istemiştir. Meclis, Ali Şükrü Bey'in kanun teklifini kabul etmemiştir.¹⁹⁶

Ali Şükrü Bey, üçüncü kanun teklifini, 6 arkadaşıyla 4 Haziran 1922 tarihinde vermiştir. Üç maddelik kanun teklifinin gerekçesinde belirtildiğine göre, maaşlarda yapılan son indirimler, ailesinden ayrı yaşayan subayları olumsuz etkilemiştir. Ordudaki subayların durumlarının bir dereceye kadar düzeltilmesi için bütün subay ve askeriye mensubuna birer "*nefer tayını*" verilmelidir. 5 Haziran 1922 tarihinde teklif gündeme alınarak Layiha Encümeni'ne sevk edilmiştir.¹⁹⁷ Layiha Encümeni, müzakereye değer olduğuna dair görüş bildirmesi üzerine kanun teklifi Muvazene-i

¹⁹⁴ TBMM, ZC., C.10, s. 319.

¹⁹⁵ TBMM, ZC., C.11, s. 37-38.

¹⁹⁶ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.16, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 59-65.

¹⁹⁷ TBMM, ZC., C.20, s. 331; TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.22, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 623.

Maliye ve Müdafaa-i Milliye Encümenlerine gönderilmiştir.¹⁹⁸ Encümenlerden olumlu görüş gelmesi üzerine 11 Eylül 1922 tarihinde oylama yapılmış, teklif, 134 evet, 23 hayır, 5 çekimser oyla kabul edilmiştir.¹⁹⁹

Ali Şükrü Bey'in bir diğer kanun teklifi ülkenin mali durumunun düzeltilmesi adına halktan alınacak vergilere dairdir. Teklif, 13 Nisan 1922 tarihinde Meclisin gizli celse toplantısında okunmuştur. Kanun teklifinin birinci maddesine göre, olağanüstü şartlar nedeniyle toplanacak vergiden asker ve fakirler istisna tutulacaktır. İkinci maddede vergilerin gelire göre alınması teklif edilmiştir. Buna göre, yıllık geliri 200-1.000 lira olanlar 5 lira, 1.000-5.000 lira olanlar 25 lira, 5.000-10.000 lira olanlar 50 lira, 10.000-20.000 lira olanlar 200 lira, 20.000 liradan fazla olanlar ise her 1.000 lira için 10 lira vergi vereceklerdir. Üçüncü maddede ise bakmakla yükümlü olunan vergi mükellefi çocukların her biri için yarı miktarda vergi alınacaktır.²⁰⁰ Takrir, Muvazene-i Maliye Encümeni'ne sevk edilmiştir²⁰¹.

2.3. OYLAMALARDAKİ TUTUMU

Ali Şükrü Bey'in katıldığı 92 açık oylama tespit edilmiştir. Bunlardan 13'üne hayır, 4'üne çekimser, 75'ine evet oyu kullanmıştır. Ali Şükrü Bey, Mecliste muhalefetin en önemli hatiplerinden olmasına rağmen oylamalardaki tavrı genel olarak olumludur. Bu da onun körü körüne muhalefet etmediğini gösterir. Katıldığı 5 güven oylamasının ikisine evet, ikisine hayır, birine çekimser oy vermiştir. Adliye Vekili Celalettin Arif ve İktisat Vekili Sırrı Bey'ler için yapılan güven oylamasında evet oyu kullanmışken,²⁰² Dâhiliye Vekili Ali Fethi ve²⁰³ Nafia Vekili Feyzi Beyler için yapılan güven oylamalarında hayır oyu vermiştir.²⁰⁴ 7 Mart 1922 tarihinde Hükümet için yapılan güven oylamasında ise çekimser kalmıştır.²⁰⁵

Ali Şükrü, dış politikayla ilgili kanun tekliflerinin tamamına evet oyu vermiştir. Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması, Türkiye ile Rusya arasında

¹⁹⁸ *TBMM, ZC.*, C.20, s. 254.

¹⁹⁹ *TBMM, ZC.*, C.22, s. 621.

²⁰⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1985, s. 262-263.

²⁰¹ *TBMM, GZC.*, C.3, s. 274.

²⁰² *TBMM, ZC.*, C.3, s. 67; *TBMM, ZC.*, C.19, s. 414.

²⁰³ *TBMM, ZC.*, C.20, s. 336.

²⁰⁴ *TBMM, ZC.*, C.25, s. 372.

²⁰⁵ *TBMM, ZC.*, C.18, s. 109.

yapılan Moskova Antlaşması, Türkiye-Rusya arasında imzalanan Esir Mukavelenamesi, Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması, Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında yapılan Kars Antlaşmasına evet oyu kullanmıştır.²⁰⁶ Yine, Özel bir görev için Ukrayna'ya gidecek heyetin masrafları için Hariciye Vekâleti bütçesine zam yapılmasına dair teklife de evet oyu vermiştir.²⁰⁷

Halkın menfaatlerine uymadığına inandığı yeni vergiler getiren kanun tekliflerine hayır oyu kullanmıştır. Paraya ihtiyacın zorunlu olduğu hallerde ise vergilerin yükseltilmesine dair kanun tekliflerine evet oyu vermiştir. Ali Şükrü Bey'in vergilerle ilgili oylamalardaki tavrı şöyledir: Nüfus vukuatının altı ay süreyle para cezasından muafiyetine, Muafiyet-i Askeriye Vergisi, İhracat Vergisi'nin kaldırılması, Tüketim Vergisi, Bahriye Araçlarından alınacak vergi, Sigara Kâğıdı ve Kibrit Tüketim Vergisi'nin artırılması, Elviye-i Selase'de vergilerin tahsili ve Müecceliyet-i Askeriye Vergisi kanun tekliflerine evet oyu vermiştir.²⁰⁸ Buna karşın İhracat Vergisi, Tuz Vergisi ve Zahire ithalatından alınan Gümrük Vergisi kanun tekliflerine hayır oyu kullanmıştır.²⁰⁹

²⁰⁶ *TBMM, ZC.*, C.11, s. 342, 344, 345; *TBMM, ZC.*, C.18, s. 259, 260.

²⁰⁷ *TBMM, ZC.*, C.19, s. 74, 413.

²⁰⁸ *TBMM, ZC.*, C.11, s. 307,342, 414; *TBMM, ZC.*, C.19, s. 190, 229, 230; *TBMM, Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.21, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 227, 458.

²⁰⁹ *TBMM, ZC.*, C.4, s. 236, 317; *TBMM, ZC.*, C.17, s. 158.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASİ KONULARDAKİ GÖRÜŞLERİ

1. SİYASET

Ali Şükrü Bey, siyasette halk egemenliği taraftarıdır. Halk egemenliğine kişisel özgürlük hakkının elde edilmesiyle ulaşılabileceğini savunmuştur. Hürriyetin Türk halkının en doğal hakkı olduğunu söylemiştir. Kastamonu Mebusu Abdulkadir Bey'in ceza kanununun 203. maddesine ek olarak teklif ettiği maddeleri desteklemiştir. Teklifte belirtildiğine göre rütbe ve mevki ne olursa olsun bir devlet memuru halkın bireysel özgürlüğü ve kanuni haklarına tecavüz ettiği takdirde en az üç sene hapis cezasına çarptırılır. Ali Şükrü Bey, teklifi desteklediği gibi arkadaşlarını da bu yönde telkin etmiştir. Ona göre halk hürriyet ve serbestliğe sahip bulunmadığı takdirde esir olmaya mahkumdur. Milli hakimiyetin sağlanabilmesi için öncelikle halka hürriyet verilmelidir. Bu kanun yürürlüğe girmeden milli hakimiyet tatbik edilemez. Halk kanunla hakimiyetine ve hakkına tecavüz edenlerin cezalandırıldıklarını görecektir ve bundan cesaretle hak ve hukukunu arayacaktır.²¹⁰

Ali Şükrü Bey, halkın seçimlere katılması ve oy kullanmasının özendirilmesi taraftarıdır. Bu amaçla yapılacak seçim kampanyalarında hediye verilmesini desteklemiştir. İdare-i Kura ve Nevahi Kanun teklifinde seçmenlerin para, hediye ve sair vasıtalarla ikna edilerek kendilerine veya istedikleri kişilere oy attıranların bir ila altı aya kadar hapis cezasına çarptırılmasına dair 44. maddeyi eleştirmiştir. Seçimlerde oy kullanma meselesinin ciddi bir sorun olduğunu 100 yıldan beri seçim yapan devletlerden İsviçre'de bile oy kullananların yüzde altmışını geçmediğini belirtmiştir. Halkı işinden gücünden ayırarak oy kullanmaya sevk etmenin zor olduğunu söylemiştir. Oy kullanmayı yasalarla zorlamanın ise ters tepkiye yol açabileceğini savunmuştur. Bu nedenle seçimlerde para veya hediye verilmesinin suç olmaması gerektiğini, çünkü bu yolla seçmenlerin oy kullanmaya özendirileceğini ifade etmiştir. Bununla beraber tarafların veya kişilerin halkı "*sen filana reyini verme, bana vereceksin diye tehdit edecek olursa o zaman ceza verilmelidir*" düşüncesindedir. Halkın oy kullanma hakkının kazandırılarak seçim kültürüne

²¹⁰ TBMM, ZC., C. 26, s. 391-392.

alıştırılmasını savunmuş, birtakım cezalarla halkın ürkütülmemesi gerektiğini belirtmiştir.²¹¹

Ali Şükrü Bey, TBMM'nin ilk günlerinde Bolşeviklere olan aşırı ilgiye temkinli bakmıştır. Bolşeviklik programını emperyalizme karşı bir hareket olması açısından faydalı bulmuştur. Bununla beraber Bolşeviklik programının iyi incelenmesini, tüm yönleriyle ortaya konulmasını istemiştir. Aksi takdirde halkın, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri anlamada zorluk çekeceğini iddia etmiştir. O, Türk ve Bolşevik Rusya ilişkilerinin gelişmesini engellemek için başta İngilizler olmak üzere bütün İtilaf Devletlerinin yoğun bir propaganda faaliyeti içerisinde olduklarını ifade etmiştir.²¹² Bir başka konuşmasında Bolşevizm cereyanı aleyhinde olmadığını söylemiştir. Bolşevikliğin İslam dininin temel hükümlerinden insana değer verme anlayışını getirdiğini belirtmiştir. Bununla beraber Bolşevizmi taklit etme yerine Bolşevizm ilkelerini kendi geleneklerimiz ve dinimizle bağdaştırılmasını önermiştir.²¹³ Ali Şükrü Bey, zamanla Hükümet'in Bolşevikliğe bakışındaki olumsuz tavrın etkisinde kalmıştır. Erzurum'da yayımlanan *Albayrak* Gazetesi Müdürü Mithat Bey'in Doğu Anadolu'da Halk Hükümeti kurmak, halkın memur ve askerlere olan güvenini sarsmak amacıyla yazılar kaleme aldığı gerekçesiyle suçlanmasını eleştirerek şunları ifade etmiştir: *"Bolşeviklik meselesi filan filan... Bu meseleleri kurcalamayalım. Çünkü bu zamanlarda Bolşevik olmayan adam görmüyorum."* O, Mithat Bey'in hatasından vazgeçerek bir an önce Bolşeviklikten kurtulması temennisinde de bulunmuştur.²¹⁴

Ali Şükrü Bey'in Türk yenileşme tarihine bakışı ise şöyledir: Bugüne kadar Türkiye'de devrimcilik iddiasında olanlar sadece batıyı taklit etmişlerdir. Halkın ruhunda yer edemeyen bu kişiler, doğal olarak Türk halkını sağlıklı bir yenileşmeye taşıyamazlar. O, gizli celse toplantısında yaptığı bir konuşmasında üstü kapalı olarak Saltanat'ın kaldırılmasını eleştirmiş, *"Teceddüdât gaye muhlik ve doğru olsa da acaba zamanı mı idi? Harp zamanında islâh edilmek ve yapılmak doğru mu idi?"*

²¹¹ TBMM, ZC., C.18, s. 85.

²¹² TBMM, ZC., C.1, s. 259-260, 261.

²¹³ Sadık Sarısamam, "Birinci Dönem TBMM'de Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Faaliyetleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay, C. I, Trabzon 2002, s. 751-752.

²¹⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1985, s. 44.

diyerek tepkisini göstermiştir.²¹⁵ İkinci Mahmut'la beraber toplumsal hayata giren fese muhafazakâr bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Ziyet eşyalarının lüks olduğu gerekçesiyle ithalini yasaklayan kanun teklifini desteklemesine karşın fesin ziyet eşyaları arasında gösterilmesine tepki göstermiştir.²¹⁶ Kanun teklifinin memleket için oldukça faydalı olduğu düşüncesinde olmakla beraber fes meselesinin, teklifin Meclisten geçmesini engelleyeceğini ifade etmiştir. Ona göre, fes birkaç yüz yıldır Türk halkı tarafından kullanılarak özümsemiştir. Başta Hindistan olmak üzere tüm İslam dünyasında “*Halife serpuşu*” olarak tanınmaktadır. Avrupalılar fesi, Türkler'in milli serpuşu olarak görmektedir. Ali Şükrü Bey, fes ve püskülün ziyet eşyaları arasından çıkarılmasını önermiştir. Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, bu tartışmalar sonrasında fesin kanun teklifine dâhil edilmesine dair verdiği takririni geri çekmiştir.²¹⁷

Ali Şükrü Bey, halifeye bağlı ve bu müessesenin Türk ve İslam dünyası için değerli olduğu düşüncesindedir. 25 Kasım 1922 tarihli müzakerelerde Halife Abdülmecit'ten Meclise gelen bir telgrafın okunması yönünde görüş bildirmiştir. Halifeye bağlılığını şöyle ifade etmiştir: “*Müslümanız. Halifeye her suretle bağlıyız, merbutuz.*”²¹⁸

2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Ali Şükrü Bey'e göre TBMM olağanüstü şartlardan doğmuş bir İhtilal Meclisi'dir. Meclis, olağanüstü şartların yaşandığı bu yıllarda kutsal bir görev üstlenmiştir. Yalnızca Türk ve İslam Âlemi için değil bütün esir milletlere karşı sorumlulukları vardır. Meclis'teki mebusların istisnasız hepsi ölümü göze alarak çalışmaktadırlar.²¹⁹ Ali Şükrü Bey, TBMM'nin Mebusan Meclisi'nin devamı değil yeni bir Meclis olduğu görüşünü savunmuştur. Mebusan Meclisi'nin kasımda

²¹⁵ Sarısamam, a.g.m., s. 752.

²¹⁶ TBMM, ZC., C.9, s. 347.

²¹⁷ TBMM, ZC., C.9, s. 350-351; Falih Rıfki bu tartışmaları şöyle yansıtır: “1920 Nisan 20'sinde İkinci Mahmud'un Rumlardan taklit ettiği fes için dışarıya milyonlarca lira verildiğini ileri sürerek kalpağın başlık olarak seçilmesini ileri süren bir teklif yüzünden kıyamet koptu: -hayır,hayır.-Fes Türk'ün ruhuna yerleşmiştir. -Fas ve Tunus İslamları fes giyer.-İslam dünyası için fes alamet-i farikadır. Hucumları arasında teklif reddedilmiş, -Yaşasın fes!-Yaşasın kalpak! çılgınlıkları arasında meclis birbirine girmiştir. Bkz: Atay, a.g.e., s. 259-260.

²¹⁸ TBMM, ZC., C.25, s. 82.

²¹⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1985, s. 24.

başlayan döneme özel olduğunu, şimdiki meclisin ise yeni dönem için oluşturulduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla TBMM'nin Mebusan Meclisi çalışmalarını tamamlamak zorunda olmadığı düşüncesindedir.²²⁰

Ali Şükrü Bey, TBMM'nin en önemli amacının vatan, millet, padişah ve hilafetin, tam bağımsızlığını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. O, Meclis'in bu amaca ulaşmaya kadar yenilenmemesini istemiştir. Meclisin görev ve yetkilerini belirleyen kanun teklifinin birinci maddesindeki "*Büyük Millet Meclisi, teşrii ve icra kudretlerini haiz ve idare-i devlete bizzat müstakilen vaziüyettir*" ibaresine "*Hilafet ve Saltanatın ve vatan ve milletin istiklâl ve istihlâsı temin edilinceye kadar*" kaydının ilavesini önermiştir.²²¹ Ona göre isterse 20 yıl geçsin amaca ulaşılmadan Meclis yenilenmemelidir.²²²

Ali Şükrü Bey, Meclis'te Heyet-i Daimi kurulmasına karşı çıkmıştır. Her seçim bölgesinden ikişer mebusan oluşturulması düşünülen Heyet-i Daime, Meclisin tatil olduğu zamanlarda göreve devam edecekti. Ali Şükrü Bey, kurulması önerilen Heyet-i Daime'nin, Heyet-i Umumiye yanında ikinci bir Meclis görüntüsü vereceğini bunun da ikililik yaratacağı görüşünü savunmuştur. Ona göre, Meclis bugünkü olağanüstü hallerde tatil edilemez. Bütün mebuslar azami surette çalışmalıdırlar. Meclisin sürekliliğinin sağlanması tatil veya Heyet-i Daime'nin kurulmasıyla değil toplanma sayısı anlamındaki "*aded-i mürettebin*" yeterli sayıya getirilmesiyle çözümlenmelidir. Bunun için de her seçim bölgesinden iki kişi olmak üzere toplam 120 veya 130 mebusun Ankara'da kalması gerekmektedir. Böylece seçim bölgesinde işleri olan mebuslar, ihtiyaçlarını gidermek için memleketlerine gidebilecektir. Memleketlerine giden mebuslara seçim bölgelerinde irşad görevi verilmelidir. O, böylece dışarıdan bakıldığında Meclisin zayıflığına delalet eden muhtemel olumsuzlukların önünün alınacağını ifade etmiştir.²²³

Ali Şükrü Bey, TBMM'nin tatil edilmesi tekliflerine karşı çıkmıştır. Meclisin tatil edilmesinin akıl ve mantıktan uzak olduğunu söylemiştir. Ona göre Meclis yürütme ve yasamanın yanı sıra Hilafet hukukunu üzerinde bulundurmaktadır. Memleket için çok önemli görevleri üstlenen Meclis bu yüzden tatile girmemelidir.

²²⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 1, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1985, s. 100.

²²¹ TBMM, ZC., C.3, s. 323.

²²² TBMM, ZC., C.3, s. 326,327.

²²³ TBMM, ZC., C.3, s. 340-341, 342.

Bunun yerine, müzakereler 10 gün veya bir ay gibi sürelerle ertelenebilir. Bu usul de ruznameye yazılır. Bu hal çaresiyle mebuslar seçim bölgelerine giderek ihtiyaçlarını giderebilecek ve irşat vazifesini yerine getirebilecektir.²²⁴

Ali Şükrü Bey, Meclis çalışmalarına izinsiz katılmayan mebusları eleştirmiştir. Mecliste yoklama yapılması ve mevcut olmayan mebuslara “*kıstel yevm*” tatbik edilmesini, yani maaşlarından gelmediği günün ücretinin kesilmesini teklif etmiştir.²²⁵ Mebusların izinlerinde kullandıkları doktor raporlarını ise önemsemekteydi. 7 Temmuz 1922 tarihinde Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey’e tam tahsisatla dört ay izin verilmesi teklifini bu doğrultuda değerlendirmiştir. O, bu kişinin tanınmış bir operatör doktordan sağlık raporu aldığına işaret etmiştir. Raporla “*Tedavi burada yapılamaz Avrupa’ya gitmelidir*” ibaresinin yazıldığını belirten Ali Şükrü Bey rapora saygı duyulması ve teklifin kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²²⁶

Ali Şükrü Bey, encümenleri Meclisin en önemli kurumları olarak görmüştür. Bunların kırtasiye görevi yapan birimler olarak değerlendirilmesine karşı çıkmıştır. Encümenlerin kanun tekliflerine son halini vererek Meclis çalışmalarını hızlandırdıklarına dikkat çekmiştir.²²⁷ Encümenlerin yetkisinin artırılmasını istemiştir. O, 24 Nisan 1922 tarihli bir teklifinde Meclis’in yürütme görevinin de encümenlere verilmesini önermiştir. Aksi takdirde mali, idari, askeri ve diğer meseleler için ayrı bir teşkilat kurulmak zorunda kalınacağını ifade etmiştir.²²⁸

Ali Şükrü Bey, Meclis egemenliği konusunda son derece hassastır. Ona göre, Meclis milleti temsil etmektedir. Reşittir ve hiç kimsenin vesayeti altına giremez, yetkisinden vazgeçemez.²²⁹ 29 Ocak 1923 tarihli konuşmasında “*Hakim Meclistir. Her şeyi yapar, efendim*” ibaresini kullanarak Meclisin gücünü vurgulamıştır.²³⁰ Meclis’in şeklen değil gerçek anlamda her şeye hâkim olduğunu belirtmiştir. “*Meclis hiçbir vakit şekle maksur değildir. Bu meclis hakimdir. Çünkü milletin vekâletini*

²²⁴ TBMM, ZC., C.1, s. 349-350.

²²⁵ TBMM, ZC., C.19, s. 411.

²²⁶ TBMM, ZC., C.20, s. 215, 216.

²²⁷ Sarısamam, a.g.m., s. 738.

²²⁸ TBMM, ZC., C.19, s. 386.

²²⁹ Sarısamam, a.g.m., s. 738.

²³⁰ TBMM, ZC., C.27, s. 47.

haizdir. Şekil değildir ve daima hükmünü infaz edecektir.”²³¹ Bununla beraber, Meclis’in de kanunlara riayet etmesi, yapılacak her şeyin hukuka uygun olması gerektiği düşüncesini savunmuştur.²³²

Ali Şükrü Bey, Meclis Başkanı’nın, Meclisi tarafsız yönetmesi gerektiğini düşünmektedir. 4 Temmuz 1922 tarihli bir konuşmasında Meclis Başkanı’nın nizamnameye aykırı davrandığını ve müzakerelerde “*ihsas-ı rey*” yani tarafını belli ettiğini iddia etmiştir. Meclis müzakerelerinde Başkan’ın düşüncelerini ifade etmek istediğinde Başkanlık görevini terk ederek mebus sıfatıyla kürsüde konuşması gerektiğini belirtmiştir.²³³

Ali Şükrü Bey, kâtiplerin bazı zabıtları yeterince tutamadıklarından şikâyetçidir. Kendisi gibi hızlı konuşan mebusların ifadelerinin kâtipler tarafından doğru tutulmadığını iddia etmiştir. İstanbul’daki Mecliste uzun celselerde kâtiplerin yoruldukları zaman yer değiştirdikleri uygulamasını örnek vererek bunun TBMM’de de tatbik edilmesini önermiştir.²³⁴

Ali Şükrü Bey, bugünkü anlamda milletvekili dokunulmazlığını savunmaktadır. 8 Eylül 1920 tarihinde gasp suçlamasına karıştığı iddia edilen Karahisar-ı Şarki Mebusları’ndan Memduh Bey’in Divan-ı Harb’e sevk edilmesine dair evrakın Büyük Millet Meclisi’nin onayı alınmaksızın Adliye Encümeni’ne gönderilmesini eleştirmiştir. Bu durumun “*bir mebus için pek çirkin*” olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, bir kişi mebusluk görevini taşıdığı sürece Divan-ı Harb’e gönderilemez. Ancak, TBMM’nin mebusluğunu düşürdüğü zanlılar Divan’ı Harb’e gönderilirler. Yine, bir sonraki seçimlerde mebus olmaya hak kazanmadığı takdirde zanlı doğrudan mahkemeye sevk edilir.²³⁵ Ali Şükrü Bey, bir başka konuşmasında ise adi suçların dokunulmazlık konusuna girmeyeceği, adli takibat lazım geleceği görüşünü savunmuştur.²³⁶

Ali Şükrü Bey, mebusların, milletvekilliği dışındaki herhangi bir görevde çalışabilmesine taraftardır. Örneğin, Karasi Mebusu Abdulgaffur Efendi’nin 23

²³¹ TBMM, ZC., C.27, s. 51.

²³² TBMM, GZC., C.1, s. 100.

²³³ TBMM, ZC., C.20, s. 160, 161.

²³⁴ TBMM, ZC., C.3, s. 293.

²³⁵ TBMM, ZC., C.4, s. 8,9.

²³⁶ Sarısamam, a.g.m., s. 739.

Şubat 1922 tarihinde mebusların müteahhitlik yapmamaları yönünde verdiği kanun teklifine karşı çıkmıştır. Ali Şükrü Bey, mebusların yolsuzluk ve hırsızlığa bulaşmayacak derecede temiz olduklarını ifade etmiştir. Aksini yapanlar bulunduğu takdirde bunların tespiti ve cezalandırılmasının Meclisin görevi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, yasaklamalar çare değil aksine yolsuzluk ve hırsızlıkları artıracaktır. Yine mebusların müteahhitlik yapmaları yasaklandığı takdirde diğer mesleklere emsal teşkil edecektir. Doktorlar ve yazarlar gibi meslek grupları hakkında aynı yasaklama talepleri gelecektir. Bu durum Meclis'in boş yere zamanını alacaktır.²³⁷

Ali Şükrü Bey, Kütahya-Eskişehir Muhabereleleri'nden sonra Meclis'in Kayseri'ye gönderilmesi önerisine karşı çıkmıştır. 30 Temmuz 1921 tarihinde gizli celse toplantısında Meclis'in Ankara'da bulunması gerekliliğini savunmuştur. Ona göre Ankara, Türk ordusunun menzil merkezidir. Meclis başka bir yere taşındığı takdirde cephe gerisinde halkın manevi gücü büyük bir yara alacaktır. Bunun için Meclis'in Ankara'da kalacağına dair bir beyanname yayımlanması gerekmektedir.²³⁸

22 Ağustos tarihinde başka bir gizli celse toplantısında ise Hükümetin, Meclis'in Kayseri'ye taşınması hakkında bir karar verdiğini belirterek bu kararı tenkit etmiştir. Ona göre, Meclisin Kayseri'ye nakledilmesi gerek içeride gerek dışarıda olumsuz sonuçlar doğuracak ve düşmanlar tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılacaktır. Meclisin Kayseri'ye nakli halktan ziyade ordu üzerinde çok kötü tesir yapacaktır. Bunun engellenmesi için ne Hükümet ne de Meclis, Türk ordusunun karargâhının yanı başı olan Ankara'dan taşınmamalıdır. Cephenin mecburen değiştirilmesi halinde ancak Meclis'in nakli söz konusu olabilir. Ali Şükrü Bey, bu uygulamayla Meclis Orduyla beraber hareket ediyor denilerek olası propagandaların önüne geçilebileceği düşüncesini savunmuştur.²³⁹ Ali Şükrü Bey, Hükümet'in Meclis'in Kayseri'ye taşınması kararını uygulamak için çok sayıda araç ve gereci Ankara'ya getirttiğini, bunların acilen geri gönderilmesini istemiştir. Ekinlerin dövülme zamanı olduğunu, elde edilecek ürünle ordunun besin ihtiyacının

²³⁷ TBMM, ZC., C.17, s. 116.

²³⁸ TBMM, GZC, C.2, s. 125.

²³⁹ TBMM, GZC, C.2, s. 222.

giderileceğini hatırlatarak Bakanlar Kurulu'ndan araçların geri gönderilmesini teklif etmiştir.²⁴⁰

Ali Şükrü Bey, Meclis'te Milli Mücadele düşüncesinde tam bir birlik olduğunu, diğer konularda küçük görüş ayrılıkları yaşandığını ifade etmiştir. Düşünce farklılıklarının büyütülmemesini mebusların birbirlerine kırmadan düşüncelerini ortaya koymaları gerektiğini bildirmiştir.²⁴¹ Ülkeyi dış dünyada zora sokacak sözlerin sarf edilmemesini belirtmiştir. Milli Mücadele'nin askeri safhasının zaferle sonuçlanması sonrasında 25 Kasım 1922 tarihinde yaptığı bir konuşmada büyük bir zaferden sonra kurtarılmış bölgelerde yapılmakta olan hırsızlık gibi bazı kötü eylemlerin Mecliste konuşulmamasını istemiştir. Ona göre, bu eylemler büyük zaferi gölgelediği gibi Meclisin de ruhuna yakışmamaktadır.²⁴² Aksi halde bu tartışmalar yabancılar nezdinde propaganda malzemesi olarak kullanılarak barış sürecine zarar verecektir. 18 Aralık 1922 tarihinde Meclis'te bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

“...zaman müsait değildir. Onun zamanı vardır. Şurada sulh müzakeresi zamanında, yani bu sırada kirli çamaşırları ortaya atmak da doğru değildir. Mafatih hiç kimsenin kirli çamaşırları ortaya atmaktan korkusu yoktur. Fakat herkes zamanını beklemektedir.”

Sürecin hassasiyetinden dolayı sözlerin tartılarak ifade edilmesini istemiştir.²⁴³

Ali Şükrü Bey, memleketin menfaatlerini doğrudan ilgilendiren ve dışarı sızmasının olumsuz sonuçlar doğuracağı konuların gizli celselere taşınması taraftardır. Sıradan meselelerin ise gizli celsede görüşülmesini boşa zaman harcamak olarak değerlendirmiştir. 16 Şubat 1922 tarihinde gizli celsede yaptığı konuşmasında bu durumu ifade etmiştir. Ülkenin ekonomik durumu hakkında alınacak tedbirlerin gizli celsede tartışılmasına karşı çıkmışken, barış antlaşmasını içeren müzakerelerin gizli celse toplantılarında görüşülmesini istemiştir.²⁴⁴

²⁴⁰ TBMM, GZC, C.2, s. 125-126.

²⁴¹ TBMM, GZC, C.2, s. 44.

²⁴² TBMM, ZC., C.25, s. 74.

²⁴³ TBMM, ZC., C.25, s. 447.

²⁴⁴ TBMM, GZC, C.2, s. 794.

3. HÜKÜMET

Ali Şükrü Bey, Meclis'te muhalefetin önde gelenleri arasındaydı. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kurulan Birinci Grup hareketinde yer almamıştır. Birinci Grup'a karşı kurulan İkinci Grup'a dâhil olmuştur. Muhalif kimliği gereği Hükümeti eleştirmiştir. Meclis'in ilk yıllarında Hükümet'e karşı eleştirileri makulken ilerleyen yıllarda sertleşmiştir.

Ali Şükrü Bey Hükümet'in serbestliğinin sağlanması taraftarıdır. Aksi takdirde yapılacak uygulamalardan Hükümet'in sorumlu tutulamayacağını belirtmiştir.²⁴⁵ İhtilal dönemi olarak gördüğü bu yıllarda Hükümet'in yoğun bir şekilde çalışarak milletin yaralarına “*merhem olması*” gerektiğini ifade etmiştir. 7 Ağustos 1920 tarihinde yaptığı konuşmada Hükümet'in eleştirilere hoşgörüle yaklaşmadığını, izahat ve gensoru taleplerine karşı asabileştiğini söylemiştir. Dâhiliye Vekili Cami Bey'in böyle bir istek karşısında sağlık sorunlarını gerekçe gösterip izahat vermeden istifa ettiğini belirtmiştir. Hükümet'in yeterli hizmeti veremediğini savunan Ali Şükrü Bey, buna karşı Meclis'teki mebusların önemsiz konular hakkında izahat istemelerini de tenkit etmiştir. Aksi takdirde Hükümet'in işlerini aksatıp görevini yapamayacağını söylemiştir. Muhalif mebuslara memleket için faydalı olmak şartıyla izah ve gensoru hakkını kullanmalarını hatırlatmıştır. Hükümet'in ise bu zor zamanların ruhuna uygun bir şekilde çalışması gerektiğini ifade ederek muhalefetle hükümet arasında köprü vazifesi görmüştür.²⁴⁶

Ali Şükrü Bey'in Hükümet'e yönelik eleştirilerinin başında belirli ve programlı bir siyasetin izlenmediği iddiası gelmektedir. Hükümet'in günü birlik ve günü kurtaran bir siyasi yol izlediğini, bunun da ülkenin özellikle ekonomi ve dış politikasına zarar verdiğini ifade etmiştir.²⁴⁷

Ali Şükrü Bey, Vekâletlerin asaleten idare edilmesi taraftarıdır. Hükümet işlerinin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için vekâleten idare edilen bakanlıkların derhal seçimler yapılarak asillerinin belirlenmesini istemiştir. Hükümet'in kanunları ısrarla tatbik ve takip etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Kanunları uygulayamayan

²⁴⁵ TBMM, ZC., C.21, s. 396-397.

²⁴⁶ TBMM, ZC., C.3, s. 115-116.

²⁴⁷ TBMM, GZC., C.3, s. 207.

bir Hükümet'in meşruiyetini kaybedeceği görüşünü savunmuştur.²⁴⁸ Hükümet'in, özellikle Men-i Müskirat ve ziynet eşyalarının memlekete sokulmaması adına çıkarılan kanunları tatbik etmede zaaf gösterdiğini iddia etmiştir.²⁴⁹

Başbakan Rauf Bey'i ve Hükümet'i, Lozan Konferansı sürecini ve sonuçlarını gizlemekle suçlamıştır.²⁵⁰ Zaman zaman Hükümette görev yapan Vekilleri de eleştirmiştir. Dâhiliye Vekili Fethi Bey hakkında Trabzon ve çevresinde usulsüzlükler yapıldığı gerekçesiyle gensoru dahi vermişti.²⁵¹

Ali Şükrü Bey, Hükümeti kuracak kişinin çalışma arkadaşlarını kendisinin belirleme hakkının olması gerektiği görüşündedir. Hükümet'le işbirliği yapmayacak mebusların Kabine'ye girmesi halinde yapılanlardan Başbakan'ın sorumlu tutulamayacağını ifade etmiştir. Hükümeti kuracak kişinin vekillik için birkaç aday göstermesini ve bunlardan birinin de seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Vekillerin her birinin farklı seçimlere tabi tutulmasının uzun süreceği gerekçesiyle bu usulün kaldırılmasına yönelik bir tavrı vermiştir. Tavrında Meclis Başkanı'nın üç aday göstermesini, bunlardan en fazla oyu alanın vekil olmasını istemiştir.²⁵² Gösterilen adayların hiçbiri çoğunluğu sağlayamadığı durumda yeni adayların göstermesini önermiştir.²⁵³

Zamanla Ali Şükrü Bey'in fikirlerinde değişiklik olmuştur. Bir buçuk yıllık uygulamanın Meclis Başkanı'nın namzet gösterme usulünün zaafalarını ortaya koyduğunu savunmuştur. Meclisteki mebusların önceleri birbirlerini çok iyi tanımadıklarını bu nedenle bu usule destek verdiğini belirtmiştir. Mecliste herkesin birbiri hakkında düşünceleri oluşması nedeniyle artık Vekâletlerin seçilmesi usulünün doğrudan Meclis tasarrufuna geçmesini istemiştir. Meclis Başkanı tarafından gösterilen adayların Meclis tarafından seçilmemesine rağmen art arda aynı adayların tekrar oylamaya sokulmasıyla adeta zorla seçtirildiklerini belirtmiştir. Bu

²⁴⁸ Sarısamam, a.g.m., s. 742.

²⁴⁹ *TBMM, GZC.*, C.4, s. 198; *TBMM, ZC.*, C.21, s. 86-90.

²⁵⁰ *TBMM, GZC.*, C.3, s. 1323; *TBMM, GZC.*, C.3, s. 1290-1291; *TBMM, GZC.*, C.4, s. 3,4; Ali Şükrü, "Sulh Meselesi Etrafında", *Tan*, 4 Mart 1339/4 Mart 1923, S. 38, s. 1; Ali Şükrü, "Vaziyet Karşısında", *Tan*, 5 Mart 1339/5 Mart 1923, S. 39, s. 1; Ali Şükrü, "Vuzuha Doğru", *Tan*, 7 Mart 1339/7 Mart 1923, S. 41, s. 1; Ali Şükrü, "Hadisat Önünde", *Tan*, 8 Mart 1339/8 Mart 1923, S. 42, s. 1 Ahmet Demirel, Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 135-139; 142-146.

²⁵¹ *TBMM, ZC.*, C. 20, s. 77-78, 260-261; *TBMM, GZC.*, C.3, s. 363-364.

²⁵² *TBMM, ZC.*, C.1, s. 160,161, 171-172.

²⁵³ *TBMM, ZC.*, C.20, s. 151-152.

usulden kaynaklanan bir başka soruna da dikkatleri çekmiştir. Bazı durumlarda aday gösterilen üç kişiden ikisinin adaylıktan çekilmesi nedeniyle üçüncü adayın mecburen seçildiğini ifade etmiştir. Bunun seçim değil atama anlamına geldiğini söylemiştir. Namzet usulünün tarihte sadece Venedik, Isparta ve ismini hatırlayamadığı bir devlet tarafından uygulandığını belirtmiştir. Uygulamanın bu devletlerin çöküşüne sebep olduğunu iddia etmiştir. Ali Şükrü Bey, namzetlik usulünün kaldırılmasına dair bir de takrir vermiştir. Namzetlik usulü yerine kabine sistemine geçilmesini önermiştir. Bu sayede millet iradesinin Meclis'e tam olarak yansıtacağı gibi Hükümet içinde de uyumun sağlanabileceğini savunmuştur.²⁵⁴

4. DIŞ POLİTİKA

Ali Şükrü Bey'in Mecliste dikkat çeken özelliklerinden biri de dış politikaya olan ilgisidir. Milli Mücadele esnasında Avrupa kamuoyunun Türkler lehine çevrilmesinin Milli Mücadelenin başarısında çok önemli olduğuna inanmaktadır. Başta Londra olmak üzere Avrupa başkentlerinde Milli Mücadele lehinde faaliyet gösterecek Türk heyetlerin olması taraftarıdır. Bu heyetlerin Türkiye'nin menfaatleri için faydalı olacağını ifade etmiştir.²⁵⁵

Ali Şükrü Bey, dış politikada devletler nezdinde yapılan ziyaretlere aynı şekilde karşılık verilmesi düşüncesindedir. Bu heyetlere, Türkiye'nin prestiji olarak bakmış, heyetlerin ihtiyaçlarının fazlasıyla giderilmesi gerektiğini savunmuştur. 2 Ocak 1922 tarihli Türkiye-Ukrayna arasındaki antlaşmayla ilgili olarak Ukrayna'ya bir heyetin gönderilmesi görüşmelerindeki tavrı buna örnektir. Tartışmalarda, gönderilecek heyetin fazla masraflı olacağı gerekçesiyle üç kişi yerine bir ya da iki kişiden oluşması tekliflerine Ali Şükrü Bey karşı çıkmıştır. Ukrayna Hükümeti'nin Ankara'ya kalabalık bir heyet gönderdiğini, bu ziyarete aynı şekilde cevap verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle Ukrayna'ya gönderilecek heyetin üç kişiden oluşması gerektiğini savunmuştur.²⁵⁶ Ukrayna'ya gidecek heyete sıradan kişiler nazarıyla bakılmamasını, onların Türkiye'yi temsil ettiklerini hatırlatmıştır.

²⁵⁴ TBMM, ZC., C.21, s. 284-286, 300-302.

²⁵⁵ TBMM, GZC., C.3, s. 190.

²⁵⁶ TBMM, ZC., C.18, s. 268.

Ukrayna’da olağanüstü harcamalarla karşı karşıya gelebilme ihtimalini düşünerek heyete verilecek tahsisatın artırılmasını teklif etmiştir.²⁵⁷

Ali Şükrü Bey, TBMM’deki mebusların istedikleri takdirde diplomatik pasaport alarak yurtdışına çıkabilmelerini savunmuştur. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in Tiflis temsilciliğinin itirazı nedeniyle yurtdışına çıkacak mebuslara artık diplomatik pasaport verilmemesine dair tezkeresine karşı çıkmıştır. Yusuf Kemal Bey, tezkeresinde diplomatik pasaportla yurtdışına çıkan mebusların artmasının yabancı devlet temsilcilerince itiraza uğradığı bilgisini vermiştir. Bundan sonra diplomatik pasaportun sadece yurtdışına özel görev için çıkacak heyetlere verilmesini diğer mebusların normal pasaport almaları için Dâhiliye Vekâleti’ne başvurmaları usulünün tatbik edilmesini teklif etmiştir. Ali Şükrü Bey, diplomatik pasaport ayrıcalığıyla mebusların haysiyetlerinin gözetildiğini belirtmiştir. İddia edildiği gibi yurtdışına çıkan mebuslarının sayısının artmadığını, bir senede yurtdışına çıkan mebus sayısının beş on kişiden ibaret olduğunu ifade etmiştir. Gürcistan gibi dost devletlerin, mebusların diplomatik pasaportunu sorun ettiğine inanmadığını söyleyerek Yusuf Kemal Bey’in tezkeresine karşı çıkmıştır.²⁵⁸

4.1. İNGİLTERE

Ali Şükrü Bey, dış politikada Türklerin en büyük ve tehlikeli düşmanının İngiltere olduğu düşüncesindedir. Ona göre, Sevr Antlaşması’nın imzalanmasında asıl rolü “*en büyük Türk ve İslam düşmanı*” İngiltere oynamıştır. İngiltere’nin böylesine ağır bir antlaşma imzalatmaktaki amacı Türkiye’yi sömürge bölgesine dâhil ederek jeopolitik önemi çok büyük olan İstanbul’u ele geçirmektir. Ali Şükrü Bey, Sevr Antlaşması’nı değerlendirirken bu belgeyi yırtarak İtilaf Devletleri’nin suratına atmak lazım geldiğini ifade etmiştir. Sevr Antlaşması’nın hiçbir millet tarafından kabul edilemeyecek “*vesikâ-yı hıyanetkârane*” olduğunu belirtmiş, tatbik imkânı olmadığını söylemiştir.²⁵⁹

Ona göre, İngiliz Hükümeti, Milli Mücadele’de Yunanlılar’a sınırsız destek vermektedir. İngilizler neredeyse Yunanlılar’la beraber Türkler’e karşı silahlı

²⁵⁷ TBMM, ZC., C.18, s. 44-45.

²⁵⁸ TBMM, ZC., C.21, s. 141.

²⁵⁹ Sarısamam, a.g.m., s. 739-740.

mücadeleye katılacaklardır.²⁶⁰ İngilizler, Yunanlılar'a verdiği desteği Müttefikler'inin onayını almaksızın yapmaktadır.²⁶¹ Ali Şükrü Bey, İngilizler'in propaganda ve istihbaratı çok iyi kullandıklarına da dikkat çekmiştir. Ona göre, İngilizler Türkler hakkında olumsuz propagandalarla dünya kamuoyunu kendi lehlerine çevirmeye çalışmaktadırlar.²⁶² İngilizler Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatoru'nun sofrasına kadar casuslarını sokabilmişlerdir. Türkler hakkında çok önemli istihbarat bilgilerine sahiptirler. Sadece Musul'la ilgili 800 sayfa ve 10 ciltten oluşan kitaba sahiplerdir. Ali Şükrü Bey, İngilizler'in TBMM'nin gizli celse müzakerelerinden bile haberdar olduğunu iddia etmiştir. Bu bilgileri Lozan Barış Antlaşması sürecinde lehlerine kullandıklarını ifade etmiştir.²⁶³ İngiliz propagandalarına karşı Türklerin karşı propaganda yaparak dünya kamuoyunu lehine çevirmesi gerektiğini söylemiştir.²⁶⁴

Ali Şükrü Bey, İngilizler'in tarihleri boyunca kesin yenilgilerinin olmadığını, harp sahalarında kaybetmiş olsalar dahi zamanla zafere ulaştıklarını belirtmiştir. Ona göre, İngilizler ilk defa Türkler'e karşı mağlup olmuşlardır. Tüm yoksulluğuna rağmen Türk ordusu İngilizlere karşı galip gelmeyi başarmıştır. İngilizler, Türk ordusuna karşı askeri ve siyasi hamle yapamayacak duruma gelmişlerdir. Bunun da sebebi sadece Türkler'in mücadelesi değil İslam Dünyası'nın da Türkler lehinde tavır koymalarıdır.²⁶⁵

Ali Şükrü Bey, İngilizlerin Lozan Konferansı'nın birinci dönemindeki sert tavrının geçici olduğuna inanmaktadır. 15 Şubat 1923 tarihinde *Tan* gazetesinde kaleme aldığı "*Sulh Karşısında İngiltere*" adlı makalesinde, Doğuda büyük çıkarları olan İngiltere'nin barış ortamının sağlanmasından en fazla yararlanacak ülke olduğunu yazmıştır. Ali Şükrü Bey, Birinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen ekonomik durgunluktan bir an önce kurtulmaya çalışan İngilizler'in, artık savaşa son verip barış ortamına geçmek istediklerini ifade etmiştir. Bu nedenle İngiliz

²⁶⁰ *TBMM, ZC.*, C.11, s. 214, 215, 216..

²⁶¹ Ali Şükrü, "Sulh Karşısında", *Tan*, 5 Şubat 1339/ 5 Şubat 1923, S. 15, s. 1; Demirel, *a.g.e.*, s. 101.

²⁶² *TBMM, ZC.*, C.11, s. 214, 215, 216.

²⁶³ *TBMM, GZC.*, C.4, s. 139.

²⁶⁴ *TBMM, ZC.*, C.11, s. 214, 215, 216.

²⁶⁵ *TBMM GZC.*, C.3, s. 1255-1256.

diplomatlarının Lozan Konferansı'nda tavırlarının deęiőeceęini ve barışa hürmet edeceklerini savunmuştur.²⁶⁶

Ali Şükrü Bey, İngiliz gazetelerinde Türkiye'yi ilgilendiren meselelere dair çıkan yazıları düzenli bir şekilde takip etmiştir. *Times* gazetesinde Türkiye'yi ilgilendiren haber ve yazıları tercüme edip Meclis'e taőımiőtir.²⁶⁷

4.2. FRANSA VE İTALYA

Ali Şükrü Bey'in Fransa ve İtalya'ya yaklaőımı İngiltere'ye nazaran daha makuldür. O, Ankara Antlaşması öncesi Fransa'nın Türkiye'ye yakınlaőmasının siyasi nedenlerini ortaya koymuştur. Ona göre, Fransa ve İtalya, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında aslan payını almasından rahatsız olmuştur. Bu nedenle İngiltere'ye karşı Fransa ve İtalya yakınlaőması doğmuştur. Bu yakınlaőma İngilizler'le dolaylı yönden harp içinde olan Türkiye'ye karşı pozitif bir yansımaya neden olmuştur.²⁶⁸

Ali Şükrü Bey, Ankara Antlaşması'yla ilgili düşüncelerini 16 Ekim 1921 tarihinde Meclis'in gizli celse oturumunda ortaya koymuştur. O, Fransa'yla antlaşma yapmanın Türkiye için çok önemli olduğunu, bu nedenle meselenin tüm yönleriyle araőtırılması gerektiğini söylemiştir. Bir buçuk yıllık mücadele sonunda Fransızlarla imzalanacak olan bu antlaőmanın bir dönüm noktası özelliği taşıdığını belirtmiştir. Bu nedenle siyasi, askeri, mali, idari tüm yönlerin ayrıntılarıyla düşünülmesini, hissi duygulara kapılmadan, en küçük menfaatler dahi gözetilerek akıl ve mantık yoluyla hareket edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bugün itibariyle Fransa'yla savaş halinin sona ermesinin Türkiye'nin menfaatlerine uygun olduğunu, bu nedenle antlaőmanın imzalanması düşüncesini savunmuştur. Ona göre, antlaşma sayesinde Fransa'nın İngiltere bloğundan kopartılacağı gibi Adana, Urfa ve Kilikya gibi yerler de Türkiye'de kalacaktır. İlerleyen yıllarda Irak ve Suriye'nin de Türkiye'ye bağlanması

²⁶⁶ Ali Şükrü, "Sulh Karşısında İngiltere", *Tan*, 5 Şubat 1339/ 5 Şubat 1923, S. 15, s. 1; Demirel, *a.g.e.*, s. 101-103.

²⁶⁷ Kandemir, *Cumhuriyet*, s. 5-6.

²⁶⁸ *TBMM, GZC, C.2, s. 350.*

söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bugün için verilen tavizler gelecekte kazanç olarak geri dönecektir.²⁶⁹

Bununla beraber Fransızlar, Lozan Konferansı müzakerelerinde farklı bir tavır sergilemiştir. Türkler'in taleplerine karşı İngilizlere yaklaşmışlardır. 2 Şubat 1923 tarihinde *Tan* gazetesinde kaleme aldığı "*Davamız Karşısında Müttefikler*" başlıklı yazısında düşüncelerini ifade eden Ali Şükrü Bey, Fransa'nın bu tavrını sürdürmeyeceğini iddia etmiştir.

"Fransa murahhaslarının konferansta bize göstermiş oldukları nâmüsaid vaziyet gönüllerimizde pek acı teessürlerin vücut bulmasına sebep olmuş ve fakat Jeanne D'arc'ın hemşehrilerinde, Türkiye hürriyet ve istiklal mücâhidlerine karşı lâyük oldukları hissiyât ve efkârın hâkim bulunduğu ve er geç bunun müessir tecelliyâtına şahit olacağımız ümidi şüphe ile perdedâr olmamıştı."

Daha önce Ankara Antlaşması'nı imzalayarak İtilaf Devletleri'nin emperyalist siyasetinden ayrılan Fransa'nın şimdi de aynı duygularla hareket edip kalıcı bir barışa imza atacağı umudunu taşımıştır.²⁷⁰

4.3. RUSYA

Ali Şükrü Bey, dış politikada başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri'ni Emperyalist olarak görürken Bolşevik Rusya hakkında olumlu hislere sahiptir. Rusya ile ittifak kurulması ve sürdürülmesi taraftarıydı. Rusya ile olan iyi ilişkileri, İtilaf Devletleri'ne karşı denge unsuru görmüştür. 11 Mayıs 1920 tarihinde Bolşevik Ruslar'la işbirliği yapılması hususunda şunları söylemiştir: "*Heyet-i İcraiye Bolşeviklerle temas etsin, anlaşsın ve müspet esas dâhilinde biz de kendileriyle anlaşalım ve her şeyi yapalım.*"²⁷¹ Moskova'daki Türk elçiliğine Rus memurların yapmış olduğu kanunsuz uygulama nedeniyle oluşan gerginlikte bile Rusya ile dostane ilişkilerin sürdürülmesi gerekliliğine dikkat çekmiş, bir daha bu gibi olayların tekrar etmemesi için önlemler alınmasını istemiştir.²⁷²

²⁶⁹ TBMM, GZC., C.2, s. 349-350.

²⁷⁰ Ali Şükrü, "Davamız Karşısında Müttefikler", *Tan*, 2 Şubat 1339/ 2 Şubat 1923, S. 13, s. 1; Demirel, *a.g.e.*, s. 94-96.

²⁷¹ TBMM, ZC., C.1, s. 260.

²⁷² TBMM, GZC., C.3., s. 446, 447.

4.4. AFGANİSTAN

Ali Şükrü Bey, İslam dünyasına çok daha olumlu hislerle bakmaktaydı. Türkiye'nin İslam Dünyası'yla bir bütün olduğunu ve asla birbirinden kopamayacağını düşünmüştür. Afgan Sefiri Sultan Ahmet'in 1 Mart 1922 tarihinde Meclis'in yeni döneme girmesi nedeniyle gönderdiği tebriki dolayısıyla bir konuşma yapmıştır. Ali Şükrü Bey'in Afganistan ve Afganlılara bakışını göstermesi açısından bu konuşma oldukça önemlidir. Ali Şükrü Bey konuşmasında, Türkler dışında dünyada bağımsızlığını koruyan tek Müslüman devletin Afganistan olduğunu ifade etmiştir. Yine İslam Ümmeti içinde dinine en bağlı olan kavmin de Afganlılar olduğunu iddia etmiştir. Ardından bağımsız Afganistan'ın milli mücadelesi hakkında bilgi vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre, Afganlılar, kısa bir süre öncesine kadar bağımsızlık uğruna İngilizler'le mücadele etmişlerdir. İngiltere Meclisi'nde okunan raporlara göre, İngilizler, hiçbir sömürge savaşında kullanmadıkları miktarda yaklaşık 380 bin kişilik büyük bir orduyla Afganistan'da mücadele etmişlerdir. Karşılarında yalnızca yedi bini düzenli olmak üzere 35 bin kadar kuvvet bulmuşlardır. Afganlılar, İngiliz ordusuna karşı büyük bir direniş göstermişlerdir. Neticede İngilizler'den gelen teklifi kabul ederek ateşkes antlaşması imzalamışlardır. Yaklaşık bir yıl barış antlaşması müzakereleri yapılmıştır. Afganlılar, barış görüşmelerinin başında İngilizlerin Türkiye üzerinde takip etmek istedikleri işgalden vazgeçmelerini ve Türklerin tam bağımsızlıklarını kabul etmelerini şart koşmuşlardır. Nihayetinde İngilizlerle yapılan müzakereler sonuç vermiş ve barış imzalanarak Afganlılar bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Ali Şükrü Bey bu süreci anlattıktan sonra Afganlılar'la Türkler arasında imzalanmış olan dostluk antlaşmasına değinmiş ve iki devletin karşılıklı olarak birbirlerine bağlılıklarını bildirdiklerini ifade etmiştir. Afganlılar'ın birlik ve beraberlik içinde azimle çalışmaları sayesinde bağımsızlıklarına kavuştuğunu belirterek "*Asyanın göbeğinde bulunan Afganlı kardeşlerimiz gibi bizde kemal-i ittihatla çalışarak gayemize vasıl olacağız*" ifadelerini kullanmıştır.²⁷³

²⁷³ TBMM, ZC., C.18, s. 31, 33.

5. LOZAN BARIŞ KONFERANSI

Ali Şükrü Bey, Lozan görüşmeleri sürecini “*milletin senelerden beri dökmüş olduğu kanların, icra etmiş olduğu fedâkarlıkların semeresini iktıtaf*” etme zamanı olarak görmüştür. Bu süreçte en önemli yaklaşımın birlik ve beraberliğin korunması olduğuna dikkati çekmiştir. Birlik ve beraberliğin her türlü kötü plan ve yaklaşımları sonuçsuz bırakacağı görüşünü savunmuştur.²⁷⁴

Ali Şükrü Bey, Lozan Barış Konferansı sürecini yakından takip etmiştir. Mecliste ve sahibi olduğu *Tan* gazetesinde konuyla ilgili düşünce ve endişelerini ortaya koymuştur. Ona göre, Lozan süreci Kütahya-Eskişehir Muhaberesi sonrasında ülkenin karşılaştığı tehlikeli durumdan daha vahimdir. TBMM o zamanki tehlikeli durumdan birlik beraberlik sayesinde kurtulmuştur. Bugün ise daha büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalınmıştır. TBMM aynı cesareti ve davranışı gösterip bugünkü tehlikeyi de bertaraf etmelidir.²⁷⁵ Ali Şükrü Bey, bu büyük zaferin Lozan Konferansı görüşmelerinde milli menfaatlere uygun bir barış antlaşmasına dönüşüp dönüşmeyeceğine dair şüphe içerisindedir. Bu şüphesinin sebebi Lozan Konferansına giden Türk Delegasyon Heyeti'nin İsmet Paşa haricindeki temsilcilerinin bilgi ve tecrübe eksikliğidir. O, bu nedenle sorunların halledilemeyeceğini iddia etmiştir.²⁷⁶

Ali Şükrü Bey, *Tan* gazetesinde kaleme aldığı başyazılarda, Batılı güçlerin Lozan Konferansı'nda eski emperyalist emellerini sürdürdüğünü ifade etmiştir. Bu duyguyla hareket eden Batılı devletlerin Türk delegelerine kabul edilemeyecek bir barış teklifi sunduklarını belirtmiştir. 29 Ocak tarihinde “*İnkıta Vuku Bulursa*” başlığıyla kaleme aldığı yazıda Lozan'dan gelen haberlerin her an konferansın kesintiye uğrayabileceğini gösterdiğini öngörmüştür. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması halinde bütün milletin tek vücut halinde hareket edeceğini ve Misak-ı Milli sınırlarına er ya da geç ulaşılacağından emin olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁷

Ali Şükrü Bey'in öngörüsü gerçekleşmiş ve Lozan Konferansı müzakereleri kesilmiştir. O, Türk Delegasyon Heyeti'nin Lozan Konferansı'nı terk ederek ülkeye

²⁷⁴ TBMM, GZC, C.3, s. 1227.

²⁷⁵ TBMM, GZC, C.3, s. 1255.

²⁷⁶ TBMM, GZC, C.3, s. 1255.

²⁷⁷ Demirel, *a.g.e.*, s. 40-41, 87-94; Ali Şükrü, “Bir Muvazenet Noktası Bulunmayacak mı?”, *Tan*, 24 Kanunisani 1339/ 24 Ocak 1923, S. 5, s. 1; Ali Şükrü, “İnkıta Vuku Bulursa”, *Tan*, 29 Kanunisani 1339/ 29 Ocak 1923, S. 9, s. 1; Ali Şükrü, “Murahaslarımızın Avdeti Etrafında”, *Tan*, 1 Şubat 1339/1 Şubat 1923, S. 17, s. 1.

dönmelerini desteklemiştir. 7 Şubat 1923 tarihli *Tan* gazetesinde kaleme aldığı “*Murahhaslarımızın Avdeti Etrafında*” başlıklı yazısında, Türk delegelerinin verdikleri taviz ve iyi niyetlerine rağmen İtilaf Devletleri’nin Türklerin bağımsız yaşam taleplerini görmezlikten geldiklerini ve yeniden Sevr Antlaşması şartlarını dayattıklarını ifade etmiştir. Türk Milleti’nin kadını erkeği, yaşlısı genci bütün fertleriyle yapmış olduğu Milli Mücadele’sinin anlamını kavrayamayan İtilaf Devletleri’yle görüşmenin artık gereği kalmadığını belirtmiştir. Bu nedenle Türk Delegasyon Heyeti’nin Lozan Konferansı’nı terk ederek geri dönmelerinin doğal bir hareket tarzı olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁸ Bu gelişmeden sonra *Tan* gazetesinde kaleme aldığı yazılarda Lozan Konferansı’ndan dönen Türk delegasyon Heyeti ve Hükümet temsilcilerinin konferans süreciyle ilgili bütün ayrıntıları Meclisle paylaşmalarını istemiştir.²⁷⁹

Ali Şükrü Bey, Lozan Konferansı’nın ilk görüşmelerinin kesintiye uğraması sonrasında İsmet Paşa ve Hükümet’in sürece dair gelişmeleri Meclis’le tam olarak paylaşmadıkları düşüncesindedir. 21 Şubat 1923 tarihinde Meclis gizli celse toplantısında Hükümet’ten Lozan Konferansı müzakere zabıtlarını, protokol ve diğer kayıtları bastırıp mebuslara dağıtmasını istemiştir. Bu talebe Meclis Başkanı, Hükümet’in Meclis’i aydınlatmak amacıyla hazırlık yapmakta olduğu cevabını vermiştir.²⁸⁰ Ali Şükrü Bey, 27 Şubat 1923 tarihli gizli celse toplantısında bu konuya yeniden değinmiştir. Konferans zabıtlarının halen basılıp dağıtılmadığını hatta Hükümet’in süreç hakkında yeterli bilgilendirmede bulunmadığını ifade etmiştir. Ona göre, Hükümet’in bu tavrındaki amacı süreci Meclisten gizleyerek istediği kararı çıkarmaktır.²⁸¹

2 Mart 1923 tarihinde gizli celse toplantısında Hükümet’in Lozan Konferansı süreciyle ilgili yaptığı açıklama Ali Şükrü Bey’i tatmin etmemiştir. Ali Şükrü Bey, kendilerine sadece İtilaf Devletleri’nin Türk Delegasyon Heyeti’ne yaptıkları teklif metninin verildiğini belirtmiştir. Hiç değilse İsmet Paşa’nın Konferans’a sunduğu ve

²⁷⁸ Ali Şükrü, “*Murahhaslarımızın Avdeti Etrafında*”, *Tan*, 1 Şubat 1339/1 Şubat 1923, S. 17, s. 1; Demirel, *a.g.e.*, s. 106-108.

²⁷⁹ Ali Şükrü, “*İsmet Paşa’nın Seyahati Etrafında*”, *Tan*, 14 Şubat 1339/ 14 Şubat 1923, S. 23, s. 1; Ali Şükrü, “*İntizar Devri*”, *Tan*, 18 Şubat 1339/ Şubat 1923, S. 26, s. 1; Ali Şükrü, “*Paşalar Geliyorlar*”, *Tan*, 19 Şubat 1339/ 19 Şubat 1923, S. 27, s. 1; Demirel, *a.g.e.*, s. 113-114; 118-121;121-123.

²⁸⁰ *TBMM, GZC.*, C.3, s. 1290-1291.

²⁸¹ *TBMM, GZC.*, C.3, s. 1323.

kabul edilmeyen Türk teklifinin Meclise dağıtılmasını istemiştir. Hükümet'in Lozan Konferansı sürecini Meclis'e tam olarak yansıtmaktan kaçındığını savunmuştur.²⁸² Ali Şükrü Bey, 3 Mart 1923 tarihinde Hükümet'ten beklentisini şu şekilde ifade etmiştir:

“Gelirsiniz buraya efendiler; devletlerden böyle bir proje aldık. Buna mukabil şöyle bir proje verdik. Bunu kabul etmediler... Bugünkü vaziyet şudur. Buna karşı ittihaz ettiğimiz proje şundan ibarettir. Bu proje dairesinde hareket edelim mi, etmeyelim mi diye bizden gelip rey alır, hükümet bunu yapmıyor.”

Hükümet'in Lozan Konferansı süreci hakkında anlattıklarının çok yüzeysel olduğunu, Avrupa gazetelerinin bile daha fazla malumat verdiğini belirtmiştir. Bu şartlarda memleketin geleceğini belirleyecek kararların verilmesinde, sorumluluğun Meclis'te değil Hükümet'te olacağını ifade etmiştir.²⁸³

Ali Şükrü Bey, Lozan Konferansı görüşmelerinin kesilmesi sonrasında yapılan müzakerelere katılmış, süreçle ilgili düşüncelerini ifade etmiştir. Bu sürecin iyi yönetilemediğini, Misak-ı Milli'den tavizler verildiğini savunmuştur. 5 Mart 1923'te gizli celse toplantısında Türk Delegasyon Heyeti'nin Lozan Konferansı'nda başarısız olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, Lozan Konferansı'nda yapılan üç aylık görüşmeler neticesinde durum İtilaf Devletleri lehine dönmüştür. Savaş alanlarında büyük bir zafer elde edilmesine rağmen masa başında tavizler verilmiştir. Verilen tavizler kazanılan büyük zafere gölge düşürmüştür. Tüm bunların sebebi Türk delegelerinin sorunları anlayamayarak diplomasiyi idare edememesidir.²⁸⁴ Ali Şükrü Bey, ihtisas eksiğinden dolayı delegelerin başarısız olduklarını ifade etmiştir. Heyet'ten sadece İsmet Paşa'yı yeterli bulmuş, onun çalışmalarını takdir etmiştir. Lozan Konferansı'nda çözülmesi en zor görülen Boğazlar Meselesi'nin Türk Delegasyon Heyeti Başkanı İsmet Paşa'nın askeri tecrübesi sayesinde çözüldüğünü söylemiştir. Diğer meselelerde ise aynı bilgi, birikim ve tecrübe sahibi olunmadığını iddia etmiştir.²⁸⁵

Ali Şükrü Bey, gizli celse toplantılarında Hükümet'i ve Türk Delegasyon Heyeti'ni sert bir şekilde eleştirirken, *Tan* gazetesinde kaleme aldığı başyazılarda eleştirilerini en alt seviyede tutmuştur. Kaleme aldığı yazılarda Lozan Konferansı

²⁸² TBMM, GZC., C.4, s. 3,4.

²⁸³ TBMM, GZC., C.4, s. 36.

²⁸⁴ TBMM, GZC., C.4, s. 130-131.

²⁸⁵ TBMM, GZC., C.3, s. 1255; TBMM, GZC., C.4, s. 131.

sürecinin Meclis'in gizli celse toplantılarında görüşüldüğü bilgisini vermiştir. Hükümet'in süreci yeterince aydınlatacak bilgi ve belgeleri Meclis'le paylaşmadığını da ifade etmiştir. İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye dayattığı barış teklifinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Hükümet'in İtilaf Devletleri'ne sunacağı karşı teklifin Türk Milleti'nin hürriyet ve bağımsızlığını garanti altına alacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Yazılarında Türk Milleti'nin bağımsız yaşama taahhüdü verildiği takdirde kalıcı bir barışa evet diyeceğini vurgulamış, bu yönde iyi niyetini bütün dünyaya defalarca gösterdiğini belirtmiştir.²⁸⁶

Ali Şükrü Bey, Lozan Konferansı'nda Hükümet ve Delegasyon Heyeti'nin yanlış bir yol izlediğine inanmaktadır. Barış teklifinin İtilaf Devletleri'nden gelmesine rağmen Konferans'ta üstünlüğün İngilizler'e bırakıldığını iddia etmiştir. İngiltere temsilcisi Lord Curzon'un Konferansı istediği gibi yönettiğini, sürekli olarak hamlelerde bulunduğunu, Türk Delegasyon Heyeti'nin ise savunmada kaldığını söylemiştir. Lord Curzon'un istediği meseleleri öne aldığını, görüşmeye açtığını, Türk Delegasyon Heyeti'nin ise itirazsız bir şekilde bunu kabul ettiğini belirtmiştir.²⁸⁷ Lozan Konferansı'nın üç aylık müzakere döneminde Türk Delegasyon Heyeti'nin İtilaf Devletleri'ne sunduğu teklifin Misak-ı Milli'ye aykırı olduğunu savunmuştur. Verilen tavizlerin sonraki müzakerelere yansıtacağını hatırlatmıştır. Öncekinden farklı bir teklif dahi verilse İtilaf Devletleri nezdinde bir anlam ifade etmeyeceğini iddia etmiştir. Ona göre artık barış görüşmelerinde, verilmiş tavizler merkezinde masaya oturulmak zorunluluğu vardır. Türk Milleti'nin bütün imkânlarını seferber ederek elde ettiği büyük zafere layık bir barış antlaşması imzalama fırsatı kaybolmuştur.²⁸⁸ Bu saatten sonra Lozan Konferansı'nın ilk müzakerelerine katılan Türk Delegasyon Heyeti'yle barış görüşmelerine devam edilmemelidir.²⁸⁹ Buna göre, 5 Mart 1923 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında Hükümet'e bir tavsiyede bulunmuştur. Lozan Konferansı'nın ilk müzakerelerine

²⁸⁶ Ali Şükrü, "Sulh Meselesi Etrafında", *Tan*, 4 Mart 1339/ 4 Mart 1923, S. 38, s. 1; Ali Şükrü, "Vaziyet Karşısında", *Tan*, 5 Mart 1339/5 Mart 1923, S. 39, s. 1; Ali Şükrü, "Vuzuha Doğru", *Tan*, 7 Mart 1339/7 Mart 1923, S. 41, s. 1; Ali Şükrü, "Hadisat Önünde", *Tan*, 8 Mart 1339/8 Mart 1923, S. 42, s. 1 Demirel, *a.g.e.*, s. 135-139; 142-146.

²⁸⁷ *TBMM, GZC.*, C.4, s. 131, 135.

²⁸⁸ *TBMM, GZC.*, C.4, s. 132.

²⁸⁹ *TBMM, GZC.*, C.4, s. 134; Kadir Mısırlıoğlu, *Lozan Zafer mi Hezimet mi?*, Sebil Yay., İstanbul 1971, s. 345.

katılmış olan Türk heyeti lağvedilmeli, yerine yeni bir heyet oluşturulmalıdır. Böylece İtilaf Devletleri'ne eski heyetin verdiği tavizlerin artık reddedildiği izlenimi verilecektir. Yeni Heyet ise barış müzakerelerine sıfırdan başlayacaktır.²⁹⁰

Ali Şükrü Bey, Lozan Konferansı sürecinde Musul'un geleceğinin bir yıl sonraya ertelenmesini şiddetle eleştirmiştir. Bu tavrın Musul'un elden çıkmasını kabul etme anlamına geldiğini iddia etmiştir. Ona göre, düşmanlar şimdiye kadar hiçbir toprağı sonradan iade etmemiştir. Musul Meselesi'ni bir sene sonraya ertelemek yeni bir Mısır yaratmak anlamına gelir. Musul da Girit gibi elden çıkacaktır. Ali Şükrü Bey, Tali Komisyonunda İngiliz temsilcisinin Musul Vilayeti'nin üçte ikisini kapsayan Süleymaniye, Kerkük ve Zaho'nun Türkler'e bırakılmasını onayladığını iddia etmiştir. Buna karşın Türk Delegasyon Heyeti'nin Lozan Konferansı'nda Musul'un geleceğinin bir yıl ertelenmesinin anlaşılabilir olduğunu ifade etmiştir.²⁹¹ O, bugün itibariyle İngiltere'nin Musul için savaşı göze alamayacağı düşüncesindedir. Ona göre İngiliz kamuoyu, Musul'un ikinci Mısır olabileceği endişesiyle Irak'ın işgaline karşı çıkmaktadır. Bu nedenle İngiliz Avam Kamarası'nda Irak'ın işgali kararı az bir farkla alınmıştır. Oylamada bu sonucun çıkmasının sebebi İngilizler'in Musul Meselesi'ni yapılacak barış konferansında lehlerine çözebilecekleri inancıdır. İngilizlerin bu inancı Lozan Konferansı sürecinde Türk Delegasyon Heyeti'nin tavizkar tutumu nedeniyle artmıştır.²⁹² Ali Şükrü Bey, Musul'un Mondros Mütarekesi öncesinde Türklerin elinde olduğunu, dolayısıyla Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer aldığını ve asla terk edilemeyeceğini belirtmiştir.²⁹³ Musul Meselesi'nin bir yıl içinde taraflarca halledilememesi durumunda Cemiyeti Akvam'a başvurulması kararının buranın elden çıkması demek olduğunu iddia etmiştir. Cemiyet-i Akvam'ın en nüfuzlu devletinin İngiltere olduğunu belirtmiştir. İngiltere'nin sömürge delegeleriyle beraber hareket ederek Musul Meselesi'ni kendi lehlerinde çözmesinin kesin olacağı görüşünü savunmuştur. Bu endişelerinden sonra "*Musul tamamen gitmiştir*" ifadesini kullanmıştır.²⁹⁴ Musul meselesinin yol haritasıyla ilgili yapılan bu teklifin sorumlusunun Türk Delegasyon

²⁹⁰ TBMM, GZC., C.4, s. 139.

²⁹¹ TBMM, GZC., C.4, s. 133.

²⁹² TBMM, GZC., C.4, s. 134.

²⁹³ TBMM, GZC., C.4, s. 134-135.

²⁹⁴ TBMM, GZC., C.4, s. 135.

Heyeti değil Hükümet olduğunu iddia etmiştir. Hükümet'in sorumluluğu ve yetkiyi Delegasyon Heyeti'nden aldığını söylemiştir.²⁹⁵

Ali Şükrü Bey, Lozan Konferansı sürecinde öncelikle Boğazlar Meselesi'nin çözülmesini yanlış bir taktik olarak değerlendirmiştir. Ona göre, İngilizler, Boğazlar Meselesi'ne çok önem vermekte ve öncelikle bu sorunun halledilmesini istemekteydiler. Buna karşın Türk Delegasyon Heyeti İngilizler'in etkisinde kalmış ve Boğazlar Meselesi'ni ilk olarak çözmüştür. İngilizler, böylece istediklerini almış ve diğer meseleleri çıkarları doğrultusunda daha rahat tartışmışlardır. Boğazlar Meselesi'nin müzakeresi sonraya bırakılmış olsaydı başta Karaağaç ve diğer meseleler Türkiye'nin lehinde çözülebilirdi. Ali Şükrü Bey kısaca, Boğazlar Meselesi'nin en son halledilmesi gerektiğini, İngilizlere karşı diğer meselelerde bir koz olarak kullanılması lazım geldiğini ifade etmiştir.²⁹⁶

Ali Şükrü Bey, Yunanistan işgalindeki Ege Adaları'nın mutlaka geri alınması düşüncesindedir. Balkan Savaşları sonrasında imzalanan Londra Antlaşması gereği bir kaç hariç adaların Türkiye'ye teslim edilmiş olmasına rağmen buraların halen geri alınmadığını belirtmiştir. Adaların Türklere ait olduğunu Yunanlıların dahi kabul ettiğini belirten Ali Şükrü Bey, buraların terk edilmemesini istemiştir. *"Efendiler o adalar ki bizim bahçe duvarımız, harimimiz duvarıdır ve o adalar elimizde bulunmadıkça Anadolu'nun selâmeti hiçbir vakit müemmen değildir."* ifadelerini kullanarak adaların önemini ortaya koymuştur. Adaların Türkiye için önemini belirttikten sonra Lozan Konferansında yapılan teklifi eleştirmiştir. Teklif gereği Türkiye'ye bırakılan Bozcaada ve İmroz'da hiçbir şekilde askeri tahkimat kurulamayacaktı. Ali Şükrü Bey, bunun Türkiye'nin Boğazları dahi askeri açıdan koruyamayacağı anlamı taşıdığını belirtmiştir. Teklif gereği, Yunanlılar'a terkedilen Sakız, Midilli ve İstanköy adalarında da tahkimat yapılmamakla beraber tayyare hangarları kurulmasına müsaade edilecektir. Ali Şükrü Bey, bunun anlamının ise *"zamanı geldiği vakit Anadolu'ya atlayın"* demek olduğunu söylemiştir. Lozan Konferansı'nda Ege Adaları'yla ilgili izlenecek yol hakkında önerilerde bulunmuştur. Ona göre, adaların Batı Anadolu kıyılarına yakınlığından yola çıkılmalı, Anadolu'nun doğal bir parçası olduğu tezi savunulmalıdır. Bu mantıkla

²⁹⁵ TBMM, GZC., C.4, s. 131-132, 135.

²⁹⁶ TBMM, GZC., C.4, s. 135.

çözülen Alanit Adaları²⁹⁷ örnek gösterilmelidir. Bu yol izlendiği takdirde Ege Adaları'nın Türkiye lehinde çözülebilmesi kolaylaşacaktır.²⁹⁸

Ali Şükrü Bey, Lozan Barış görüşmelerinde On İki Ada'nın müzakereye bile gerek duyulmadan terk edildiğini iddia etmiştir. Uşi Antlaşması gereği, Balkan Savaşları sonunda On İki Ada'nın Türklere terkedilmesi gerekirken, İtalyan işgaline göz yumulduğunu hatırlatmıştır. Adaların tamamıyla Türkiye'ye ait olmasına rağmen Lozan Konferansı'nda bunlardan vazgeçilmesinin anlaşılamayacak bir durum olduğunun altını çizmiştir. Gerek Ege Adaları'nın gerekse On İki Ada'nın Türkiye için çok önemli olduğunu bunların elden çıkmasının özellikle savunma tertibatına büyük bir darbe vuracağını söylemiştir.²⁹⁹ Ali Şükrü Bey, On İki Ada'nın elden çıkmasının Türkiye'ye olan olumsuz etkisini şöyle ifade etmiştir:

“Efendiler, bundan sonra bizim büyük bir filo yapmamıza imkân yoktur. Fakat bu memleket şu kadar sahile maliktir ve bu sahil elbette bir donanmaya maliktir ve bu donanma da bizim ufak gemilerimizce incelir filo olacaktır, tahtelbahir vesaire...Efendiler, bu adalar Yunanlılar elinde buldukça katiyen imkân yoktur. Anadolu'yu bahren müdafaa ve muhafaza edemezsiniz. Ben de bir talebe sıfatıyla söylüyorum. Bu adalar onlar elinde buldukça tahtelbahirin de kıymeti yoktur. Tayyarelerin de kıymeti yoktur. Adaların bu kadar kıymeti vardır. Efendiler nasıl bir zihniyettedir ki; bu heyeti Murahhasa hiç müzakere etmeden bu adaları İtalyanlara tahsis edivermiştir ve ne mukabilinde, hangi ivaz mukabilinde efendiler soruyorum?”³⁰⁰

Ali Şükrü Bey, On İki Ada'yla ilgili ilginç bir iddia ortaya atmıştır. Onun belirttiğine göre ismini vermediği bir Türk Memur İtalyanlar'la On iki Ada'nın geleceğiyle ilgili görüşme yapmıştır. Türk Memur bu görüşmeyle ilgili olarak İtalyanlar'ın kendilerine Rodos ve Astropolya³⁰¹ adalarının terk edilmesi halinde diğer adaların Türklere bırakabileceklerini söylediklerini iddia etmiştir. Türk

²⁹⁷ Aland Adaları Güneybatı Finlandiya'da Ahvenanmaa Özerk Bölgesi'ni oluşturan takımadalardır. 6 bin civarında adacıktan oluşmaktadır. Sadece 80 ada üzerinde yerleşme vardır. 1917 yılında Finlandiya bağımsızlığını ilan edince Aland halkı kendi kaderini tayin hakkı istedi. Sorun Milletler Cemiyeti'ne taşındı. Cemiyet, adalara özerklik verilmesi şartıyla Finlandiya'nın egemenliğinin tanınmasına karar verdi. Finlandiya ise 6 Mayıs 1920'de Aland Adaları'na özerklik tanıyarak kendi eyalet parlamentosunu kurma hakkı verdi. Bkz: <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%85land>, 30.01.2012.

²⁹⁸ TBMM, GZC., C.4, s. 135-136.

²⁹⁹ TBMM, GZC., C.4, s. 136.

³⁰⁰ TBMM, GZC., C.4, s. 136-137.

³⁰¹ Stampalia adıyla da anılan Astropolya adası 12 adalardan birisidir. Osmanlı sınırlarında bulunan 12 Adalardan olan Astropolya İtalyanlar tarafından 28 Nisan 1912 tarihinde ilk işgal edilendir. Bkz. Necdet Hayta, “Rodos İle 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu(1912-1918), Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.5, 1994, s. 133.

Delegasyon Heyeti'nin On İki Ada Meselesi'nde İtalyanlar'ın bu yaklaşımlarından bile yararlanamadığını belirtmiştir.³⁰²

Ali Şükrü Bey, azınlıklarla ilgili hükümlerin anlaşma maddelerine koyulmasına itiraz etmişti. Böyle bir durumun ileride Milletler Cemiyeti vasıtasıyla Avrupalı devletlerin, Türkiye'nin iç işlerine karışmasına bahane yapılabileceği düşüncesindedir. Bugün itibariyle tehlikeli addedilmeyen bu durumun ilerleyen yıllarda Türkiye'nin zayıflaması durumunda kapitülasyon haline dönüşebileceğini iddia etmiştir. Azınlık haklarının anlaşma maddelerine konulması yerine alelade bir beyannameyle taahhüt altına alınmasının daha uygun olacağını savunmuştur. Gülhane Hatt-ı Hümayunu örneğini vererek azınlık haklarının kanunlar dâhilinde bir beyannameyle ilan edilmesini istemiştir.³⁰³ 25 Mart 1923 tarihinde *Tan* gazetesinde kaleme aldığı “*Sulhten Milletın Anladığı Mana*” başlıklı yazısında da bu durumu eleştirmiştir. Azınlık haklarının Cemiyeti Akvam'ın teminatı altına alınmasının bağımsız bir devlete yakışmayacağını ve ciddi sorunlarla karşılaşılacağını ifade etmiştir.

“Gayri Müslim ekalliyetlere ait mesâilin beynelmilel mahiyeti hâiz bir taahhüd addedilmesi ve Cemiyet-i Akvam'ın teminâtı altına alınması ve ihtilâf vukuunda devletimizle Cemiyet-i Akvam'ın karşılaşması ve Cemiyet-i Akvam azasından her birinin bu meselelerde resen şikâyet bulunabilmesi, lisanların ve müesseselerin muhtariyeti ve müessesât-ı milliye mümessilleri kabulü gibi istiklal ve devlet mefhumlarıyla katiyen telif edilemeyecek esaslı ayrı ayrı birer sükuni hak, istiklâl katili mahiyetindedir. Memleket kanunları, içtimaiyâtı, örfleri hep birer mahal-i şikâyet addolunacak ve devletlerin nüfuz ve vahdeti daimi tehlike karşısında bırakılacaktır”.

Yine azınlıkların Mondros Mütareke'sinden hemen sonra Türkiye aleyhine kin ve nefretle hareket ettiklerini belirten Ali Şükrü Bey, Cemiyet-i Akvam ve Batılı Devletler himayelerinde ilerleyen yıllarda aynı tavrı yeniden gösterebileceklerini ifade etmiştir.³⁰⁴

Ali Şükrü Bey, Osmanlı Devleti bayrağı altında yaşayan Müslüman topluluklarının terkedilmemesi taraftarıydı. Lozan Konferansı müzakerelerinde Türk Delegasyon Heyeti'nin Yemen'den hiç bahsetmemesini eleştirmiştir. Yemen Vilayeti'nin bugün itibariyle işgale uğramadığı için halen Türkiye adına idare

³⁰² TBMM, GZC., C.4, s. 137.

³⁰³ TBMM, GZC., C.4, s. 137-138.

³⁰⁴ Ali Şükrü, “Sulhten Milletın Anladığı Mana”, *Tan*, 25 Şubat 1339/ 25 Şubat 1923, S. 32, s. 1; Demirel, a.g.e., s. 126.

edildiğini ifade etmiştir. Türk Delegasyon Heyeti'nin Yemen'i müzakere konusu yapmamakla buradan vazgeçildiğini ortaya koyduğunu iddia etmiştir.³⁰⁵

Ali Şükrü Bey ve arkadaşları 4 Mart 1923 tarihinde verdikleri bir tavrile Hükümetin barış müzakerelerinde dikkate alması gerekenleri ortaya koymuşlardır. Barış müzakerelerinde Hükümet'ten şunları istenmişlerdir: İstanbul ve Trakya'nın iktisadi, siyasi, askeri gibi bütün alanlardaki yönetimi Türkiye'de olmalıdır. Lozan Konferansı'nın birinci döneminde Türkiye'yi temsil etmiş olan heyet, misakı milliden taviz verdiği için lağvedilmelidir. Yunanlılar'ın Anadolu'da yaptığı tahribatın madden tazmin edilmesi sağlanmalıdır. Türkiye'nin borçları ertelenmelidir. Hükümet bir an önce barış görüşmeleri için çalışmalara başlamalıdır. Görüşmelerde Türkiye'nin tam bağımsız olarak kalması kabul ettirilmelidir. Bu taahhüt altına alınmadan hiçbir taviz verilmemelidir.³⁰⁶

Ali Şükrü Bey, Lozan Konferansı'nın kalıcı bir barış antlaşmasıyla sonuçlanması taraftarıdır. Yıllardır büyük sıkıntılar çeken milletin barış ve huzur ortamına kavuşması gerektiğini ifade etmiştir.³⁰⁷ Arkadaşlarıyla Meclise verdiği bir tavrile, bazı şartlar dâhilinde barış müzakerelerine yeniden başlanmasını istemiştir.³⁰⁸

Ali Şükrü Bey, Lozan Konferansı'nın kesilmesi sonrasında İtilaf Devletleri'nin barış teklifine karşı Hükümet'in hazırladığı teklifi uygun bulmamıştır. 16 Mart 1923 tarihli *Tan* gazetesinde “*Konferansa Giderken*” başlıklı yazısında hazırlanan yeni teklifin, Türk Delegasyon Heyeti'nin ilk teklifi merkezinde yapıldığını savunmuştur. En azından Lozan Konferansı'nın ikinci görüşmelerinde Türk Milleti'nin çıkarlarının ciddiyle savunulmasını istemiştir.³⁰⁹ 21 Mart 1923 tarihli *Tan* gazetesinde “*Siyasette İstiklal*” başlıklı yazısında kalıcı barışın ancak Misak-ı Milli gereği, yaşama ve bağımsızlık hakkının yanı sıra siyasi bağımsızlığın kabul edilmesiyle gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.³¹⁰ Barış görüşmelerinin artık

³⁰⁵ TBMM, GZC., C.4, s. 137.

³⁰⁶ TBMM, GZC., C.4, s. 182-184.

³⁰⁷ TBMM, GZC., C.3, s. 1256.

³⁰⁸ TBMM, GZC., C.4, s. 184.

³⁰⁹ Ali Şükrü, “Konferansa Giderken”, *Tan*, 16 Mart 1339/16 Mart 1923, S. 49, s. 1; Demirel, *a.g.e.*, s. 146-148.

³¹⁰ Ali Şükrü, “Siyasette İstiklâl”, *Tan*, 21 Mart 1339/21 Mart 1923, S. 53, s. 1; Demirel, *a.g.e.*, s. 46;152-154.

İstanbul'da yapılmasını istemiştir. 22 Mart 1923 tarihli *Tan* gazetesinde “*Sulh İstanbul'da Müzakere Edilmeli*” başlıklı yazısında müzakerelerin İstanbul'da yapılacağına dair söylentilerin kuvvetlendiği bilgisini vermiştir. Batı'da yapılacak barış müzakerelerinde Türk temsilcilerinin ilk görüşmelerdeki gibi tesir altına alınacağını belirterek, İstanbul'da böyle bir tehlikenin olmayacağını savunmuştur. Yıllardır büyük sıkıntılar yaşayan Türk Milleti'nin davasını, gözü önünde bir yerde tartışılmasını isteme hakkının olduğunu belirtmiştir. Müzakerelerin İstanbul'da yapılması halinde sonuca daha kısa sürede ulaşılabileceğini iddia etmiştir. Türk Delegasyon Heyeti'nin çok daha rahat ve etkili çalışabileceğini, halkın ise konferans sürecini günü gününe takip edebileceğini ve bu yönde ortaya çıkabilecek yanlış anlamaların sonuçsuz bırakılabileceğini ifade etmiştir.³¹¹

Ali Şükrü Bey, Konferansın barış antlaşmasıyla sonuçlanmaması halinde memleketin karşılaşılabileceği olası tehlikelere dikkat çekerek Hükümet'i uyarmıştır. Olası bir harbe karşı ordunun bütün tedbirleri alıp savaşa hazır olmasını istemiştir. Musul'a askeri harekât düzenlenmesi için yapılan hazırlıkların tamamlanıp tamamlanmadığını, ani bir saldırıyla buranın ele geçirilip geçirilemeyeceğini, olası bir savaşta Yunanlılar'ın Doğu Trakya ve İstanbul'u işgal girişimleri karşısında ne gibi tedbirler alınacağını sormuştur. Türk Ordusu'nun bugün itibariyle önceki yıllara göre savaşa daha hazır olduğuna kendisinin de inandığını, bununla beraber gerekli hazırlıkların yapılması ve tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Yine Maliye Vekili'nden İngilizler'in İstanbul'u ablukaya alıp gümrük gelirlerini sıfıra indirmesi halinde ekonomik vaziyeti düzeltme adına ne gibi tedbirler alacağını sormuştur.³¹²

Ali Şükrü Bey'in Lozan Konferansı süreciyle ilgili Hükümet'i sert bir şekilde eleştirmesi Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etmiştir. Mustafa Kemal Paşa 6 Mart 1923 tarihinde Meclis'in gizli celse toplantısında, Ali Şükrü Bey ve diğer mebusların eleştirilerinin Türkiye'nin çıkarlarına hizmet etmediğini söylemiştir. Türk Delegasyon Heyeti'nin ve Hükümet'in Lozan Konferansı sürecini gayet başarılı bir şekilde yönettikleri görüşünü savunmuştur. Ali Şükrü Bey'in iddialarını gerçekleri görmeyip hayaller kurmak olarak değerlendirmiştir. Ali Şükrü Bey'e hitaben şunları

³¹¹ Ali Şükrü, “Sulh İstanbul'da Müzakere Edilmeli”, *Tan*, 22 Mart 1339/22 Mart 1923, S. 54, s. 1; Demirel, *a.g.e.*, s. 154-156.

³¹² *TBMM, GZC.*, C.3, s. 1256-1257.

söylemiştir: “Yani siz bir meseleyi kendi hayalatınıza göre düşünüyor, vücut veriyor, hüküm veriyorsunuz ve öyledir diyorsunuz. Öyle değildir, beyefendi hazretleri...”³¹³

6. ERMENİ MESELESİ

Ali Şükrü Bey, Batılı devletlerin Ermeni Katliamı iddialarını yalanlamış, bunları Türklere karşı yapılan propagandalar olarak değerlendirmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin yaklaşık 800 bin Ermeni’yi katlettiği ve 200 bin Rum ile 200 bin Ermeni’yi yurtlarından sürdükleri iddialarına karşı çıkmıştır. Hamdullah Suphi Bey, Sepa Konferansı Reisi Mösyö Milran tarafından verilen notayı 3 Ağustos 1920 tarihinde Mecliste okurken Ali Şükrü Bey duygularına hakim olamayarak Ermenilerin Van’daki katliamlarına dikkati çekmiş ve “*Van ihtilâli de yalan mı?*” diye haykirmiştir.³¹⁴

Ali Şükrü Bey, 25 Mart tarihli *Tan* gazetesinde “*Bir Ermeni Meselesi Var mıdır?*” başlıklı yazısında düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti idaresinde Ermeni ve Rumlar’ın askerlikten muaf tutulduklarını, ekonomik ve kültürel yönden geliştiklerini, başta dış işleri ve diplomasi olmak üzere önemli alanlarda görev aldıklarını belirtmiştir. Bununla beraber Batı’nın, Şark’ı işgal etme siyasetine alet olmalarıyla Ermeniler’in bu iyi şartlarını yitirdikleri görüşünü savunmuştur. Ermeniler’in Birinci Dünya Savaşı’nda gerçek yüzlerini gösterdiklerini ve çetecilik faaliyetleriyle her türlü mezalimi yaptıklarını şöyle ifade etmiştir:

“...*Bir zamanlar sükûnet ve refâh makarrı olan Erzurum yaylasında, Talveri dağlarında Ermeni çeteleri toplanmaya başladı. Cihan harbinde bütün maskeler atıldı. Kati bir muvaffakiyet sarhoşluğu ile en sebâ’âne icraata, devletin, milletin hayatına suikasde başlandı. Ebeveyninin gözü önünde üç yaşındaki çocukların derilerini yüzmekten tut da gebe kadınların karınlarını yarmak, kadın, erkek, çoluk çocuk evlere doldurup yakmaya kadar bin türlü şenaatler, canavarlıklar biperva irtikâp olundu.*”

Ali Şükrü Bey, Ermenilerin saadetlerini batı siyasetinin zaferi uğruna feda ettiklerini yazmıştır. Ona göre, Batılı diplomatların son zamanlarda iddia ettiği gibi bir Ermeni Meselesi yoktur. Armenye diye adlandırılan Doğu Anadolu hiçbir zaman nüfus olarak Ermeni çoğunluğa ulaşmamıştır. En çok oldukları yerlerde dahi azınlıkta bulunmuşlardır. Bölge’de ziraat, çobanlık, nakliyecilik saraçlık ve

³¹³ TBMM, GZC., C.4, s. 176.

³¹⁴ TBMM, ZC., C.3, s. 85.

debağcılık gibi ileri gelen mesleklerin neredeyse tamamı Müslümanlarca yapılmaktaydı. Kullanılan dil ise Türkçe ve Kürtçedir. Bugün Ermeni Meselesi'nin bulunmadığını bazı Ermeniler dahi kabul etmiştir. Ali Şükrü Bey: “*Ümid ederiz ki garp diplomatları da artık esas vaziyetleri ihlal eylemek emeliyle suni vaziyetler etmenin imkânsızlığını takdir etsin...*” ifadelerini kullanarak Batılı diplomatları iddialarından vazgeçmeye çağırmıştır.³¹⁵

7. PONTUS MESELESİ

Ali Şükrü Bey, Karadeniz bölgesindeki Pontus Meselesi'ne de dikkatleri çekmiş, bölgenin Pontus çetelerinden kurtarılması için gayret sarfetmiştir. 18 Mayıs 1922 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'nin Trabzon Meselesi'yle ilgili yanlış uygulamalarına dair verdiği istizah tavrında Pontus Meselesi ile ilgili iddialarını da gündeme getirmiştir. Ali Şükrü Bey, Pontus Meselesi'ne dair iddialarının gizli celsede görüşülmesini istemiştir. Dâhiliye Vekili'yle ilgili eleştirilerin halktan ve dış dünyadan gizli tutulması gerektiğine inanmaktaydı. Ali Şükrü Bey'in tavrındaki ilk altı ve dokuzuncu madde Trabzon Meselesi'ne dair olup açık celsede müzakere edilmiştir. Gizli Celsede, Pontus Meselesi'ne dair görüşülmesi teklif edilen beş madde şöyledir:

Madde 7. Siyasi gerekçeler nedeniyle Hükümet'in almış olduğu karar gereği sahilten dâhile sevkedilmeleri emredilen Hıristiyanların en tehlikelilerinden bazı aydınların Trabzon'da kalmalarına, bazılarının İstanbul'a gitmelerine izin verilmiştir.

- Akçaabat Kazasından Trabzon yoluyla dâhile sevk edilen grup içinde yer alan, kardeşi Amasya İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkum edilmiş Enfiyecioğlu, Trabzon Valisi tarafından kafileden ayrılarak, halkın itirazlarına rağmen Trabzon'da kalmasına izin verilmiştir.

- Mondros Mütarekesi'nden sonra Trabzon'da yapılan bir mahkeme sırasında “*Şimdiden sonra Türklerin buralarda hakkı hayatı yoktur. Buraları Pontus Hükümetine aittir*” diyen ve bu ifadesi mahkeme kayıtlarında yer alan genç bir komitacı olan Avukat Afrididi'nin İstanbul'a gitmesine izin verilmiştir.

³¹⁵ Ali Şükrü, “Bir Ermeni Meselesi Var mıdır?”, *Tan*, 25 Mart 1339/25 Mart 1923, S. 56, s. 1; Demirel, *a.g.e.*, s. 48, 169-171.

Madde 8. Hükümet, bu güne kadar Rumlar'ın harice çıkmalarına izin vermemesine rağmen Dâhiliye Vekili Fethi Bey Samsun'a geldiği sırada çok sayıda Rum ailesinin İstanbul'a gitmelerine müsaade etmiştir. İzin verdiği aileler arasında Yelkencioğulları, Andavallıoğulları ve Enfiyecioğulları gibi zengin ve Pontusçu faaliyetlerin önderleri de vardır. Bu aile mensuplarının bir kısmı Amasya İstiklal Mahkemesi'nce ihanetleri sabit görülerek cezalandırılmıştır.

Madde 10. Başta Canik(Samsun) çevresinde Pontusçu çetelerin vermiş olduğu zararı sona erdirmek için Samsun'a gelen Dâhiliye Vekili Fethi Bey, dönüşünde bölge mebuslarına yalnızca dağınık bir şekilde 800 kadar Pontusçu eşkiyanın olduğunu söylemiştir. Gerçek ise böyle değildir. Pontusçu çeteler bölgede faal bir durumdadır. Tokat civarında hatta Tokat'a iki üç saat mesafedeki çok sayıda Müslüman köyü çeteler tarafından yakılmıştır. Pontusçu çeteler, halen Erbaa ve Samsun civarında hatta Samsun'a girmeye dahi cesaret ederek halka zulüm etmektedirler.

Madde 11. Samsun çevresinde asayişini sağlamak, amacıyla bölgeye giden Dâhiliye Vekili Fethi Bey, yapılan çalışmalarla ilgili Meclise henüz izahat vermemiştir. Son Ilgaz olayının da yaşanması Fethi Bey'in seyahatinin, boş ve anlamsız olduğunu göstermiştir. Bölgedeki Müslüman halk hali hazırda daha fazla zulme maruz kalmaktadır.³¹⁶

Ali Şükrü Bey'in Pontus Meselesi'yle ilgili iddialarının müzakereleri Meclisin gizli celsesinde 10 Haziran 1922 tarihinde görüşülmüştür.³¹⁷ Dâhiliye Vekili Fethi Bey, Ali Şükrü Bey'in tavrındaki iddialara sırasıyla cevap vermiştir. 7. maddeye verdiği cevapta, Enfiyecioğlu'nun Akçaabat kazası halkının itirazına rağmen Trabzon'da alıkonulmasından haberi olmadığını, bununla beraber Trabzon Valiliği'nden bu durumu sorduğunu belirtmiştir. Trabzon'dan aldığı 3 Nisan 1922 tarihli bir telgrafta aynen şunların yazıldığını ifade etmiştir: "*Enfiyecioğlu Mardiros'un emsali veçhile dâhile sevkedildiği maruzdur*". Ali Fethi Bey, aldığı malumata göre, bu şahsın Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon, Rus işgalindeyken Müslüman halka yardımlar yapmış olduğu bilgisini vermiştir. Enfiyecioğlu'nun dâhile sevkedilmeme başvurusunun Vali Hazım Bey tarafından kabul edildiği ve

³¹⁶ TBMM, GZC., C.3, s. 363-364.

³¹⁷ TBMM, GZC., C.3, s. 368.

Trabzon'da kalmasına izin verildiğini söylemişti. Bununla beraber bu şahsın 24 Nisan tarihinde sevke tabi tutulduğunu belirtmiştir.³¹⁸ Akrididi'nin İstanbul'a gitmesine izin verilmesinin ise sorumluluğunun Trabzon Valisi Hazım Bey ve kendisi adına izni onaylayan Hamdi Bey'de olduğunu ifade etmiştir. Yıllarca Trabzon Valiliği yapmış olan Hamdi ve Hazım Beyler'in bu şahsı yakından tanıdıklarını ve Akrididi'nin Osmanlı Bankası Hukuk Müşaviri göreviyle İstanbul'a gitmesine izin vermelerinin anlayışla karşılanması gerektiğini belirtmiştir.³¹⁹

Sekizinci maddedeki iddiaya verdiği yanıtta ise Hükümetin bu güne kadar Rumlar'ın harice çıkmalarına izin vermemesi tabirinin doğru olmadığını, uygulamada böyle bir kaydın bulunmadığını söylemiştir. Fethi Bey, sağlık gerekçesiyle İstanbul'da ameliyat veya tedavi olacak bu kişilerin polis sorgusu sonucu herhangi bir suça bulaşmadıklarının anlaşılması üzerine İstanbul'a gitmelerine izin verildiğini ifade etmiştir. Eş veya kardeşlerinin suç işlemelerinin bu kişileri suçlu kılamayacağını belirtmiştir. İstanbul'a gönderilmelerinin her şeyden önce insani ve vicdani bir görev olduğunu, bu tutumun aynı zamanda Avrupalı Devletler'in Türklerin Hıristiyanlar'a mezalim yaptığı propagandalarını çürütebileceğini ifade etmiştir.³²⁰

Onuncu maddeye verdiği yanıtta ise, Pontus çeteleriyle gerekli mücadelenin yürütüldüğünü, Samsun ve civarında yaklaşık 800 ile 1000 arasında Pontusçu eşkiyanın kaldığı bilgisinin doğru olduğunu savunmuştur. Göreve geldiği 15 Ekim tarihinden önce ve sonraki mücadeleyi karşılaştırmıştır. Fethi Bey'in verdiği bilgilere göre, Pontus çetelerinin Müslüman halka verdirdiği zarar kendisi zamanında azalmış, buna karşın çetelere vurulan darbe artmıştır. Fethi Bey, bu durumun sebebini göreve geldikten sonra Merkez ordusunun kaldırılıp yerine yeni birlikler kurulmasını ve Pontus çetelerine karşı ciddi bir harekât yapılmasına bağlamıştır. Bu harekâtla çetelerin büyük oranda sindirildiğini, baskın yapamayacak duruma getirildiğini savunmuştur. Samsun ve civarındaki Pontusçu çetelerin sayılarıyla ilgili bilgileri askeri ve mülki kaynaklardan aldığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Samsun civarında çetecilik yapan ve takibat sonucunda 38 kişiyle jandarmaya teslim olan Hasan

³¹⁸ *TBMM, GZC., C.3, s. 370.*

³¹⁹ *TBMM, GZC., C.3, s. 370-371.*

³²⁰ *TBMM, GZC., C.3, s. 371.*

Çavuş'un itiraflarının da bu bilgiyi doğruladığını söylemiştir. Hasan Çavuş teslim olduktan sonra jandarma adına çalışmış, Pontusçu çete reisleriyle iletişim kurmuştu. Görüşmelerden anlaşıldığına göre bölgedeki Pontusçular'ın sayısı ancak bir iki köy nüfusu kadardır. Fethi Bey, Tokat Mebusu Rifat Bey'in de kendisine bölgede ancak 800 ila 1.000 civarında çeteci olduğu bilgisini verdiğini ifade etmiştir. Dağlarda yaşayan eşkiyanın kesin sayısının belirlenmesinin imkânsız olduğunu, bununla beraber komisyon, askeri zabıt, raporlar ve bölgenin ileri gelenlerinin ifadelerinin, telaffuz ettiği rakama temel teşkil ettiğini söylemiştir. Yaklaşık üç aydır Pontus çeteleriyle yapılan mücadeleyi yürüttüğünü ve çok önemli başarılar elde edildiğini ifade etmiştir. Üç ayda Pontus çetelerinin tamamının temizlenemeyeceğini, bununla beraber izlenen yolun etkili olduğunu ve son Pontus çetecisinin de etkisiz hale getirilinceye kadar askeri harekâtın devam edeceğini belirtmiştir.³²¹

Fethi Bey, on birinci maddeye verdiği cevapta ise Ilgaz olayı hakkında bilgi vermiştir. Onun verdiği bilgiye göre sayıları azalan Pontusçu çeteler beraberlerinde iki Papaz da olduğu halde Ilgaz civarında “*ya istiklal ya ölüm*” parolasıyla bir askeri birliğe saldırmışlardır. Saldırıda dört çete mensubu öldürülmüşken dört asker de şehit olmuştur. Olay sonrası Ilgaz dağları boyunca yapılan harekâta Pontusçular'la defalarca çatışmaya girilmiş ve 50 civarında çete mensubu öldürülmüştür. Çatışmalarda sekiz asker de şehit olmuştur. Takibine devam edilen Pontus çetelerinin kalıntıları, dağlarda aç ve bitkin bir şekilde hareket etmektedirler.³²²

Ali Şükrü Bey, söz alarak Fethi Bey'e cevap vermiştir. Fethi Bey'in konuşmasında Pontus Meselesi'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başladığını ve kendisi zamanında yapılan mücadelenin eskiye oranla başarılı olduğunu ifade etmesini eleştirmiştir. Bu meselenin geçmişte tam olarak kavranmadığı için ciddi bir mücadeleye girişilmediğini söylemiştir. Şimdi ise hastalığa teşhis koyulduğunu ve yapılması gerekenlerin belli olduğunu, elde edilecek başarının eskiye oranla en az bir kat fazla olması gerektiğini savunmuştur. Fethi Bey'in daha önceden ifade ettiği Pontus çetelerinin üzerine ilkbahardan önce harekât düzenleneceği sözünün tutulmadığını belirtmiştir. Pontus çeteleri üzerine yapılacak harekâta katılacak askerlerin ihtiyaçları için halkın sadece Samsun ve civarında 40 bin lira yardımda

³²¹ TBMM, GZC., C.3, s. 372-375.

³²² TBMM, GZC., C.3, s. 375-376.

bulunmasına rağmen askeri harekâtın ilkbahar sonrasına bırakılmasını eleştirmiştir. İlkbaharla beraber ağaçların yaprak açtığını, bu durumun da çetelerin saklanmasını kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Ona göre, harekât zamanında yapılıseydi Pontus çeteleri hazırlıksız yakalanıp yok edilmiş olacaktı. Sonuç olarak Pontus çeteleriyle yapılan mücadelede bu kadar asker kaybedilmeyecekti.³²³

Ali Şükrü Bey, Trabzon'da Divarcı Dimitri ve Kiryaku gibi Pontuşçuluk faaliyetlerine katılmış kişilerin bir kısmının dâhile sevkedildiklerini bir kısmının ise Amasya İstiklal Mahkemesi'nce cezalandırıldıklarını belirtmiştir. Bununla beraber Pontuşçuluk davasının asıl mimarlarının halen Trabzon'da bulduklarını iddia etmiştir. Ona göre, Trabzon'daki Pontuşçuluğun asıl sorumluları şunlardı: Serasoğlu Dimitri ve Serasoğlu Yorgaki adlı gazeteciler, Yuvanidi, Andon Pandeli, Dişçi Başeroğlu Manuniki, Veftalioğlu Vasil, Çekiloğlu İlya, Kamzam ve Kirsaoğlu Hacı Panayuti Pançu, Anastas Kiryaku, Nikolaki Mihaildi, Simonoğlu Anastas, Camcı Vasil ve Eftiyadi, Kokidi, Koki'nin damadı Kosti Kokididi.³²⁴

Ali Şükrü Bey, Rumların sahiliden dâhile sevkedilmelerine dair emre rağmen Vali tarafından yukarıda zikrettiği asıl sorumluların Trabzon'da bırakıldığı iddiasını sürdürmüştür. Fethi Bey'in Vali'nin bu uygulamasını yeterince incelemediğini söylemiştir.³²⁵ Enfiyecioğlu ve diğer Pontuşçu olduğunu iddia ettiği Rumların Trabzon'da bırakılmalarını, Akrididi'nin İstanbul'a gitmesine izin verilmesini sağlayan Trabzon Valisi Hazım Bey'in bir zaafına dikkat çekmiştir. Onun iddiasına göre Vali Hazım Bey, Hıristiyan olan hanımının etkisiyle Pontuşçular'ın Trabzon'da kalmalarına izin vermiştir. Bu düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“Geçenki istizahta da arz etmişim ki vali beyin şahsı gayet muhterem demişim. Yine iddia ediyorum, gayet namuskârdır. Fakat ihtiyarlık sevkiyle ve yine iddia ediyorum derdi maişet ile ve yine iddia ediyorum son zamanlardaki felâketlerin maneviyatı ve ruhu üzerinde icra ettiği tesirat ile idaresi biraz zaafa duçar olmuştur. Hıristiyan mesailinde tamamiyle Hıristiyan olan familyası amil olmuştur, bu yeni bir şey değildir. Tarih kadın parmağıyla dönen yolsuzlukların, bir çok mesailin, felâketlerin müşahididir. İhtimalki bundan on sene evvel, beş sene evvel Trabzon Valisi Hazım Beyefendi henüz o kadar zaafa duçar olmadan evvel vekâsiyle o kadına hâkimdi. Fakat bugün mesaili idare ve sairede maatteessüf o ona mahkûmdur. İşte

³²³ TBMM, GZC., C.3, s. 377, 378.

³²⁴ TBMM, GZC., C.3, s. 378.

³²⁵ TBMM, GZC., C.3, s. 379.

*Enfiyecioglunu kurtaran da o kadındır. Diğer adamların gitmemesine sebep olan da o kadındır.*³²⁶

Ali Şükrü Bey, bu iddiasını güçlendirmek için Vali Bey'in ailesiyle beraber, Enfiyecioglu'nun da katıldığı Rumlar'ın düzenlediği balolara gittiği bilgisini vermiştir. Vali Bey'in ailesinden etkilenerek bu uygulamaları yaptığını savunmuştur.³²⁷

Ali Şükrü Bey, Akrididi'nin gönderilmesinin Dâhiliye Vekâleti'nden gelen izinle sağlandığını yangından mal kaçıran gibi bu şahsın vapura bindirilerek İstanbul'a gittiğini ifade etmiştir. Sorumluluğun şahsa izni verenlerde değil Dâhiliye Vekâleti'nde olduğunu savunmuştur. Fethi Bey'in gerektiğinde Hükümet'e yardım eden Osmanlı Bankası'nın isteklerine olumlu bakma düşüncesine saygı duyduğunu, bununla beraber Pontusçuluğun Trabzon'da en aktif üyesi olan Akrididi'nin İstanbul'a gitmesine izin verilmesinin doğru olmadığını söylemiştir. Mondros Mütarekesi'nden önce Trabzon Osmanlı Devleti egemenliğindeyken mahkemede *“buralarda sizin hakkınız yoktur”* diyen bir kişinin İstanbul'a gittiğinde Türkler için *“rahmet okumayacağını”* tahmin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Akrididi'nin İstanbul'da Türkler aleyhinde propaganda yaptığını belirterek verilen iznin yanlışlığını ispat etmeye çalışmıştır. Mali işler için izin alan Akrididi'ye üç aylığına izin verilmesine karşın bu şahsın sürenin çoktan sona ermesine rağmen dönmediğini, İstanbul'da bir ofis açarak Pontusçuluk faaliyetlerini yürüttüğü bilgisini vermiştir.³²⁸

Ali Şükrü Bey, Hükümet kararına rağmen Fethi Bey'in Samsun'da hıyanetleri mahkemece ispat edilmiş aile mensuplarını insaniyet ve vicdani gerekçelerle yine Avrupalılar'ın propagandalarını boşa çıkartma adına İstanbul'a gitmelerine izin verildiği söylemini şiddetle eleştirmiştir. Bu kişilerin sadece İstanbul'da değil nereye giderlerse gitsinler Türkler aleyhine asılsız iddialarda bulunacaklarını, Avrupalıların da bu iddialar temelinde propaganda yapacaklarını söylemiştir. Avrupalıların, Karadeniz bölgesinde Pontusçuluk gerekçesiyle Rumlar'ın mezalime uğradığı iddialarını incelemek için Tahkik Heyeti kurmalarının sebebinin de İstanbul'a gitmelerine izin verilen Pontusçu ailelerin ifadeleri olduğunu iddia etmiştir. Tahkik heyeti sonucunda Türkiye aleyhinde oluşacak durumun sorumluluğunun da Dâhiliye

³²⁶ TBMM, GZC., C.3, s. 380.

³²⁷ TBMM, GZC., C.3, s. 381.

³²⁸ TBMM, GZC., C.3, s. 381.

Vekâleti'nde olacağını belirtmiştir. Dâhiliye Vekili'nin sağlık ve insani gerekçelerle bu aileleri İstanbul'a gönderirken Nemlizade Celal Bey ve Abanozzadeler'in 75 yaşındaki annelerinin aynı gerekçelerle İstanbul'a gitmelerine dair izin taleplerini kabul etmediğine de işaret etmiştir. Ali Şükrü Bey, köylerde ve şehirlerde Müslüman halkı camilere doldurup yakanlara, vatana ihanet edenlere karşı insani hisler duyamayacağını söylemiştir. Vatana ihanetleri ispat edilmiş ailelere mensup bu kişiler için “*Efendiler, hastalıktan geberseler bile zerre kadar müteessir olmam.*” ifadesini kullanarak Fethi Bey'in insani duygularla hareket edildiği söylemini eleştirmiştir.³²⁹

Ali Şükrü Bey, iki raporun varlığından bahsetmiştir. Bu raporlar temelinde Samsun ve civarındaki Pontus çetelerinin halka yaptığı zulümler hakkında bilgi vermektedir. Ona göre, Pontus çeteleri nedeniyle Samsun'da halkın huzuru kalmamıştır. Sadece son çatışmada 700 Müslüman ölmüştür. Ali Şükrü Bey, bu bilgileri verdikten sonra Fethi Bey'in konuşmalarında temel aldığı tutanak ve raporların doğru olmadığını ima etmiştir.³³⁰

Ali Şükrü Bey, Ilgaz meselesinde Ali Fethi Bey'in ifade ettiği 80 kişilik bir Pontus grubunun çembere alındığını bunların çoğunun öldürüldüğünü, bununla beraber bir kısmının Yunan ordusuna katılmak için dağlarda dağınık bir şekilde buldukları söylemini eleştirmiştir. Bu Pontus grubunun geniş bir coğrafyayı geçerek Yunan ordusuna katılmasının Türkler için hayal kırıklığı Yunanlılar için ise büyük bir maneviyat gücü olacağını ifade ederek bunun gerçekleşmemesini arzulamıştır.³³¹

Pontus Meselesi müzakerelerinin yeterli olduğuna dair verilen teklife Ali Şükrü Bey karşı çıkmıştır. Meselenin henüz açığa çıkarılmadığını, müzakerelere devam edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bununla beraber müzakerelere son verilme kararı alınmıştır. Ali Şükrü Bey bu kararı “*parlamento manevrası*” olarak değerlendirmiştir.³³²

³²⁹ TBMM, GZC., C.3, s. 382-383.

³³⁰ TBMM, GZC., C.3, s. 383-384.

³³¹ TBMM, GZC., C.3, s. 383-384.

³³² TBMM, GZC., C.3, s. 412.

Ali Şükrü Bey, 19 Ağustos 1922 tarihinde Meclisin bir diğer gizli celsesinde yaptığı konuşmasında da Hükümet'in Pontus Meselesi'ni bastırmada yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Hükümet'in Pontus çetelerini ortadan kaldıramamasının diğer bölgelerdeki asayişsizlik olaylarını tetiklediğini iddia etmiştir.³³³

Ali Şükrü Bey, İngilizlerin girişimleriyle İtilaf Devletleri'nin Karadeniz'de Hıristiyanlar'a katliam yapıldığı söylentilerini araştırmak bahanesiyle bölgeye bir heyet gönderilmesini eleştirmiştir. Ona göre, İngilizler, İstanbul'u işgal öncesinde de buna benzer mezalim iddiaları ortaya atmışlardır. Bu iddialarından biri Maraş'ta 30 bin Ermeni'nin öldürülmesidir. İngiltere Hükümeti bu iddia temelinde yaptığı propagandayla dünya kamuoyunu arkasına almış ve İstanbul'u işgal etmiştir. Ali Şükrü Bey, bu örnekten yola çıkarak Karadeniz'de tahkikat yapacak heyet raporunun İngilizlerin başka bir "*melun*" planına temel olabileceği uyarısında bulunmuştur.³³⁴ İtilaf Devletleri Türk topraklarını işgal etmelerine ve Karadeniz Bölgesi'ne bir Tahkikat Heyeti göndermelerine gerekçe olarak dünya medeniyet sorumluluğu ve Hıristiyan halkın hayatını garanti altına almak olarak göstermiştir. Ali Şükrü Bey, bu gerekçeyi bir yalandan ibaret görmüştür. Tarihten örnekler vererek Türkler'in şimdiye kadar sadece Hıristiyanlar'a değil tüm farklı din mensuplarına adil ve hoşgörüle davrandığını, hatta Engizisyon'un zulmünden kaçan Yahudilere ve Fransızlar'ın baskısından kaçan Cizvitler'e kucak açtığını belirtmiştir.³³⁵

İngilizlerin, Türklerin kendilerini yönetebilme kültüründen uzak oldukları ithamlarına da karşı çıkmıştır. İngilizlerin yaklaşık 600 yıldır idaresinde bulunan İrlanda Meselesi'ne dikkat çekmiştir. İngiltere'nin aynı din ve dile mensup olmalarına rağmen 600 yıldır İrlanda'yı baskıyla idare ettiğini ifade etmiştir. İngilizlerin sadece İrlandalılar'ı idare edemezken Türklerin 600 yıldır çok çeşitli millete ve dine mensup olanları başarılı bir şekilde yönettiklerini savunmuştur. İngiltere'nin idare olarak dünya devletlerine örnek teşkil ettiği söylentisinin bir yalandan ibaret olduğunu söyleyen Ali Şükrü Bey, bugün İrlanda'da nüfusun dört buçuk milyona kadar düştüğünü, Amerika'ya iltica eden İrlandalıların sayısının altı, yedi milyonu bulduğunu belirtmiştir. İngilizlerin İrlanda'yı idarede başarısızlığını

³³³ TBMM, GZC., C.3, s. 668.

³³⁴ TBMM, ZC., C.20, s. 134.

³³⁵ TBMM, ZC., C.20, s. 134.

ortaya koyduktan sonra Karadeniz’de tahkikat yapacaklarına “*evvela kendilerinin burunları önünde yapılan mezalimi tahkik etmeleri*” tavsiyesinde bulunmuştur. İngilizlerin böyle bir vaziyetteyken kalkıp azınlık meselesi ve azınlıkların hukukundan bahsetmesinin anlamsız olduğunu ifade etmiştir.³³⁶

Ali Şükrü Bey, İngilizler’in sadece İrlandalılar’ı değil, Hindistan Müslümanları’nın idaresini de aynı surette yürütemediklerini iddia etmiştir. Son zamanlarda Malabar civarındaki halkın İngilizler tarafından uğradığı zulme değinmiştir. Malabar’da halkın İngiliz baskısı nedeniyle isyan ettiğini, buna karşın İngilizler’in bütün köy ve kasabaları, uçak ve bombalarla yerle bir ettiğini söylemiştir. Yine Madras’tan başka bir noktaya sevkettikleri Hintli Müslüman halktan 80 kişinin bir hayvan vagonunda her tarafı kapalı bir şekilde yolculuk yaptırıldığını ve bunların tamamının yolculukta öldüğünü belirtmiştir.³³⁷ Ali Şükrü Bey bu örneği verdikten sonra şunları ifade etmiştir:

*“Bu kadar mezalim ve vahşet İngilizlerin taht-ı idaresinde cereyan ederken hangi yüzle, altı yüz seneden beri kemali emnü emanla burada yaşamış bulunan ve hatta itisaden bizden yüksek mertebede bulunan ve hatta İngilizlerin kendileri için istiklale elde etmiye müsait kabiliyetleri olduğunu iddia ettiği Hıristiyanlar hakkında bizden tahkikata kıyam edebiliyorlar?”*³³⁸

Ali Şükrü Bey, Türkiye’de Hıristiyanlar’a ekonomik ve sosyal yaşamda Müslümanlardan bile fazla imtiyaz verildiğini, buna karşın İngiltere’nin çıkardığı bir kanunla Jena Jaeques Rousscau gibi halkı aydınlatacak, hürriyet düşüncelerini yayacak kitapların Hindistan’a girmesini yasakladığını söylemiştir. Türklerin ise hiçbir zaman böyle gayri medeni tedbirlere başvurmadığını ifade etmiş, İngilizlerin Türklerden azınlıkların hukukunu sormayacağını belirtmiştir.³³⁹

Ali Şükrü Bey, Pontus Meselesi’nin ortadan kaldırılması için bazı öneriler sunmuştur. Onun önerilerine göre, ilk olarak Karadeniz halkı kendini savunabilmesi için silahlandırılmalıdır. Halkın silahlanması halinde Pontus çeteleriyle mücadele daha etkili olacaktır. Trabzon ve civarındaki Müslüman halk, silahlı olduğu için sözde Pontus Devlet Başkanı Hrisantos burada hiçbir varlık gösterememiştir. Halkın silahlandırılmasıyla, vatandaşlar Pontus çetelerinin yakalanması için yürütülen askeri

³³⁶ TBMM, ZC., C.20, s. 134.

³³⁷ TBMM, ZC., C.20, s. 134.

³³⁸ TBMM, ZC., C.20, s. 135.

³³⁹ TBMM, ZC., C.20, s. 135.

harekâta destek olacak ve çetelerin hareket serbestliği ortadan kalkacaktır. Köylüler her gördüğü yerde çetelere silahla karşılık verecektir. Bu da çetelerin hayat sahasını daraltacak ve teslim olmalarına zemin hazırlayacaktır. Ali Şükrü Bey, devletin halka silah dağıtacak kudreti olmaması halinde en azından halkın elindeki silahları toplamamasını istemiştir. Halk, elindeki silahın Hükümet tarafından alınmayacağına inanması halinde Karadeniz'deki Pontus çetelerine karşı daha etkili mücadele edecektir.³⁴⁰ İkinci olarak da Pontuşçuluğun Avrupa'daki destekçileri bertaraf edilmelidir.³⁴¹ Bu yol izlendiği takdirde Pontuşçular uluslararası desteği kaybedeceklerdir.

8. TRABZON MESELESİ

Ali Şükrü Bey, Trabzon ve çevresinin sorunlarını da Meclise taşımıştır. Trabzon meselesi olarak adlandırılan olayların çözülmesi adına Ankara Hükümeti'nin aldığı önlemler, şehirdeki muhalif ittihatçıları rahatsız etmiştir. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de Trabzon'daki gelişmelerde tavrını muhalif İttihatçı arkadaşlarından yana koymuştur. Trabzon'daki İttihatçıların endişe ve itirazlarını TBMM'ye taşımıştır. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'e 11 maddelik bir istizah tavrı vermiştir. Gensoru Ali Şükrü Bey öncülüğünde Celaledin(Trabzon), Abdurrahman Dursun (Çorum), Hüseyin Necati (Bursa), Süleyman (Canik), Salih (Erzurum), Hamdi ve Rifat (Tokat), Şevket ve Atif (Bayezıd), Lütfi (Malatya), Tefik (Van), Lütfi (Siverek), Ömer Lütfi (Karahisarı Sahib) ve Şükrü (Bolu) Beyler tarafından 7 Mayıs 1922'de verilmişti. 18 Mayıs 1922 tarihli oturumda kabul edilmiştir. Böylece Ali Şükrü Bey, Trabzon'da uzun süredir devam eden sorunu Meclise taşımıştır. Ali Şükrü Bey gensoruda özetle, Ali Fethi Bey'in uzun süre memleketten uzak bulunması nedeniyle ülke ve halkın meselelerine vakıf olamadığını bu nedenle milli menfaatler aleyhinde kanunsuz uygulamalara göz yumduğunu savunmuştur. Fethi Bey'in Dâhiliye Vekâleti'nde daha fazla kalmasının uygun olmayacağını belirtmiştir. Trabzon ve çevresinde olduğunu iddia ettiği olaylar hakkında Ali Fethi Bey'den izahat istemiştir. İzahat istenen maddeler şöyleydi:

³⁴⁰ TBMM, GZC., C.3, s. 669-670.

³⁴¹ Sarısamam, a.g.m., s. 736.

Madde 1. Trabzon ve çevresinde askeri kumandanın keyfiyetinde kanunsuz tutuklama, gözaltılar, evlere baskınlar, halkı silahla tehdit, değişik zamanlarda Trabzon ve bağlı yerler arasında yolların kesilerek şehre giriş çıkışın engellenmesi faaliyetleri yapılmıştır. Örneğin Yomra'nın Şana köyü muhtarı Aziz Çavuş, keyfi olarak tutuklanmış, mahkemece tahliye edilmesine rağmen kumandan tarafından kalede hapsedilmeye devam edilmiştir. Trabzon Mebusu Celalettin Bey'in evine zabıtlar izinsiz girmiş ve kardeşi Bedri Bey'i tehdit etmiştir. Yine Yomra'nın köylerinin çoğunda girilmedik ev kalmamıştır. Değirmendere'de bir bakkaldan piyasa değerinin altında şeker almak isteyen bir zabıt, bakkalın itiraz etmesi üzerine emrindeki dört silahlı askeri siper aldirarak bakkalı tehdit etmiştir. Şehir içinde vesika kontrolü bahanesiyle saat 11, 12 sıralarında şehirde sokağa çıkmak yasaklanmıştır. Değirmendere yolu kesilerek Trabzon ile bağlı yerlerin iletişimi uzun süre kapatılmıştır.

Madde 2. Bütün bu gayri kanuni uygulamalar nedeniyle Trabzon'dan Meclis'e şikâyet dilekçeleri gönderilmiştir. Bunun üzerine Trabzon'a gönderilen tahkik heyeti, halen araştırmalarını sonuçlandıramamıştır.

Madde 3. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde büyük hizmetler veren Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti evraklarının Cemiyetler Nizamnamesi'ne aykırı olarak Hükümet tarafından tetkik ettirilmiştir.

Madde 4. Cemiyetler Nizamnamesi'ne göre Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, ekonomik işlerinde kongrelere karşı sorumludur. Buna rağmen Dâhiliye Vekâleti, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden kanunlara aykırı olarak hesaplarını istemiştir.

Madde 5. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mali hesaplarını kontrolle görevlendirilen heyetin "*garazkarane*" tutum içinde olması nedeniyle Cemiyet'in İdare Heyeti istifa etmiştir. Buna karşın istifaları kabul edilmemiş ve görevlerine dönmüşlerdir. Kısa süre sonra Vali Vekili ve aynı zamanda Tümen Komutanı Sami Bey yeni bir Merkez Heyeti teşkil etmiş ve kanunlara aykırı olarak mevcut Heyeti, görevini devretmeye zorlamıştır. Vali Vekili, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin meşru Merkez Heyeti'nin hiçbir görev ve yetkisinin kalmadığını karakollara kadar bildirip ilanlar asarak memleket için çok önemli katkılar sağlamış olan "*bu güzide, vatanperver ve hamiyetli evlatlarını tezlil ve tahkire kıyam etmişti.*"

Madde 6. Trabzon meselesinde görevlendirilen Tümen Komutanı Sami Bey, uzun zaman önce başka bir yere tayin edilmiş olmasına rağmen, Vali Vekili sıfatıyla halen Trabzon'da bulunmaktadır. Trabzon Meselesi'nin tahkikatında bu kişinin görevlendirilmiş olması, kendisine karşı şikayetlerde bulunmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin manen ezdirilmek istenmesinin göstergesidir.

18 Mayıs 1922 tarihinde Meclise verilen bu gensoru Meclis tarafından kabul edilmiş ve Dâhiliye Vekâleti'ne havale edilmiştir.³⁴² Aynı gün Ali Şükrü Bey, istizah takririnde Pontus Meselesi'ne dair iddiaların da olduğu şekliyle gizli celse toplantısında görüşülmesini teklif etmiştir. Ali Şükrü Bey, gizli celsede görüşülmesini istediği kısmının halktan ve hariçten gizli tutulmasının gerekliliğine inanmıştır. Bu nedenle gensoru teklifinin bir kısmının açık bir kısmının gizli celsede görüşülmesini teklif etmiştir. Gizli celsede teklif edilen istizah takririnde fazladan beş madde bulunmuştur.³⁴³ Ali Şükrü Bey'in istizah takririnin Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile ilgili olan ilk altı maddesi açık celsede Pontus Meselesi'yle ilgili olan kısmı ise gizli celse toplantısında müzakere edilmesi kabul edilmiştir.³⁴⁴

Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, 8 Haziran 1922 tarihinde Ali Şükrü Bey'in iddialarına yanıt vermiştir. Cevapları Trabzon meselesi için bölgeye gönderilen Tahkik Heyeti'nin 48 sayfalık raporu temelinde vermiştir. Onun iddialara yanıtı kısaca şöyleydi: Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'yle ilgili şikâyetler, sıkıyönetim sebebiyle Genelkurmay Başkanlığı'na yazılmıştır. Şikâyetler üzerine Trabzon'a bir tahkik heyeti gönderilmiştir. Yomra'nın Şana Köyü Muhtarı Aziz Çavuş'un tutuklanması olayı, 21 Kasım 1921 tarihinde meydana gelmiştir. Bu tarihte Trabzon ve çevresinde örfi idare yürürlüktedir. Dolayısıyla asayişin sağlanması sorumluluğu askeriyeindir. Sorumluluk henüz Dâhiliye Vekâleti'ne geçmemiştir. Trabzon Mebusu Celalettin Bey'in evinin basılması olayı, kiralık ev arayan Hududat adında bir zabitle Celalettin Bey'in kardeşi arasındaki tartışmadan ibarettir. Bu olayın benzerleri Ankara'da bile yaşanmaktadır. Evin basılmasından dolayı mağdur olanlar hakkını mahkeme vasıtasıyla aramalıdır. Zira, ev bastığı iddia edilen zabitin yeri ve yurdu bellidir. Dâhiliye Vekâleti bu olayda suçlanamaz, şahıs bir

³⁴² TBMM, ZC., C. 20, s. 77-78, 260-261.

³⁴³ TBMM, GZC., C.3, s. 363-364.

³⁴⁴ TBMM, GZC., C.3, s. 365.

emirle değil kendi inisiyatifıyla iddia edilen suçu işlemiştir. Yomra'da çok sayıda evin basılması iddiaları katil, hırsız ve benzeri suçlara karışmış kişilerin yakalanması adına yapılan arama faaliyetleridir. Aramalarda birçok suçlu tutuklanmıştır. Uygulamayı şikâyet edenler, Trabzon'da güvenliğin sağlanması adına bu başarıyı şükranla karşılamalıdır.

Değirmendere'de bir bakkaldan değerinden düşük şeker alınmak istemesi olayı da tahkik heyetince araştırılmıştır. İddia edilen bakkal Trabzon'da Kenanoğlu Temel'dir. Bakkal Temel iddialar kendisine sorulduğunda, böyle bir olayın yaşanmadığını ısrarla ifade etmiştir. Korkudan gerçeği söylememe ihtimaline karşı yeniden sorgulanmışsa da kendisinin Allah'tan başka kimseden korkmayacağını, bu olayı kimlerin ne için ortaya attığını bilmediğinde ısrar etmiştir. İddia büyük bir olasılıkla gerçek dışıdır. Çünkü bakkalı tehdit ettiği iddia edilen yüzbaşının emrindeki dört askeri, herkesin gözü önünde mevziye yatırması mantık dışıdır. Bunun yerine doğrudan bakkala girip tehdit etmesi daha mantıklıdır. Değirmendere yolunun kapatılmasının sebebi ise eşkiya ve suçluların yakalanma çabasıdır. Yomra'da bulunmakta olan katil, eşkiya ve asker kaçaklarının yakalanması için yirmi dört saatlik bir abluka yapılmıştır. Bu abluka neticesinde çok sayıda suçlu yakalanmıştır. Böylece halk şehre rahat ve güvenli bir şekilde girebilmiştir. Önceden insanlar şehirde silahla dolaşmak zorundaydı. Güvenliğin sağlanması nedeniyle gerek Valiliğe gerekse Tümen Komutanlığı'na çok sayıda teşekkür telgrafi çekilmiştir. Fethi Bey, askerlerin, vesika aramak bahanesiyle saat on, on birde bütün şehre giriş çıkışları yasaklaması iddiasıyla ilgili olarak, bu uygulamanın bazı şahısların bazı yerlere nakledilmesi için yapılmış bir tedbir olduğunu, buna dair cevabı başka bir celsede vermek istediğini belirtmiştir. Bu açıklamalardan sonra iddia edilen suçlamaların hem kayda değer olmadığını hem de kendi sorumluluk zamanında gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Ali Şükrü Bey'in gensorudaki iddialarının asıl sebebinin Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tahkikata uğramasından kaynaklanan meseleyi düzeltmeye çalışmak olduğunu iddia etmiştir. Gensoruda yer alan cemiyetle ilgili iddialara ise şöyle yanıt vermiştir:

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki Merkez Heyeti 2 Ağustos 1920'den 31 Ocak 1921 tarihine kadar milli amaca hizmet etmiş, bununla beraber halktan Müdafaa-i Hukuk hissesi adıyla çok miktarda vergi toplamıştır. Bu nedenle

halk şikâyetlerde bulunmuş ve verginin kaldırılması için mahkemeye gitmiştir. Şikâyetler üzerine Dâhiliye Vekilliği, verginin kaldırılmasını ve toplanan paraların nerelerde harcandığının ortaya çıkarılması için Trabzon'a bir Tahkik Heyeti göndermiştir. Ali Şükrü Bey'in Nizamname gereği Cemiyetler hesabını sadece kongrelere verirler iddiası doğru değildir. Cemiyetler Nizamnamesi'nde "*Cemiyete ait varidat ve masarîfin müfredat veçhile nev'i ve miktarını mübeyyin defter tutmak ve ciheti adliye ve mülkiyeden her ne zaman talep edilirse ibraz edilmek şarttır*" ibareleri mevcuttur. Dolayısıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hesaplarının incelenmesi yasal bir uygulamadır. Gönderilen Tahkikat Heyeti'nin tarafsız olmasına dikkat edilmiştir. Bu heyete, siyasete bulaşmamış ve tarafsızlığıyla bilinen Mirliwa Sait Paşa, maliye alanında uzman Gümüşhane Muhasebecisi ve başkan olarak da Trabzon Valisi seçilmiştir. Valinin işlerinden dolayı tahkikat işlerini daha çok Sait Paşa yapmıştır. Neticede 48 sayfalık bir rapor hazırlamışlardır.³⁴⁵

Ali Fethi Bey, raporun önemli yerlerini Meclis'te dile getirmiştir. Rapora göre, Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin faaliyetleri "*İskele Hükümeti*" olarak değerlendirilmiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hissesi adıyla halktan yüksek meblağlı paralar toplanmıştır. Gelen şikâyetler üzerine vergi kaldırılmıştır. Buna rağmen Yahya Kahya vergi toplamaya devam etmiştir. Toplanan vergilerden alınan para miktarı 18.733 lira olması gerekirken Merkez Heyeti kasasında hiç para yoktur. Merkez Heyeti'nin gösterdiği masraflar gelirleri karşılamamakta, giderlerin bir kısmının makbuzu da bulunmamaktadır. Cemiyet'in giderleri arasında Merkez Heyeti çalışanlarının harcırahları, motor ve telgraf ücretleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Teşkilat-ı Mahsusa'dan Azerbaycanlı bir kişi, Halil ve Nuri Paşalar, Küçük Talat ve kız kardeşine de para verilmiştir. Silah, cephane gibi vatana hizmet kalemine ise toplam 19.778 lira harcanmıştır. Cemiyet'in hesap defteri sonradan düzenlenmiştir. Muhtemelen inceleneceği anlaşılınca alelacele bir defter hazırlanmıştır. Çünkü bir buçuk yıllık hesabı içeren hesap defteri eski olması gerekirken Tahkikat Heyeti'ne sunulan Cemiyet defteri gayet yeni ve tek bir kalemlle yazılmıştır.

Fethi Bey bu bilgileri verdikten sonra, kanunlara uygun bir şekilde Cemiyet'in halktan topladığı paraların hesabının sorulduğunu söylemiştir. İddiaların

³⁴⁵ TBMM, ZC., C. 20, s. 260-265.

aksine gönderilen heyetin tarafsız ve iyi niyetli olduğunu savunmuştur. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti'nin istifa etmesi davranışını da sorumluktan kaçma girişimi olarak değerlendirmiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yeni heyetinin de halkın itimadını kazanmış Belediye Heyeti'nden seçilmesinin uygun bir hareket tarzı olduğunu söylemiştir. Fethi Bey, tayin edilmesi gereken Tümen Komutanı Sami Bey'in Vali Vekilliği'ne getirilmesinin de bir zorunluluk olduğunu çünkü Vali Hazım Bey'in Elviye-i Selase'de tahkikatla görevlendirildiğini ifade etmiştir. Ali Şükrü Bey'in daha önce de Trabzon Tümen Komutanı Sami Bey'in görevinden alınmasını kendisinden istediğini fakat kabul etmediğini söylemiştir. Komutanın Yomra eşkiyasını temizleyip Trabzon ve çevresinde asayişi sağlamış ve halkın itimadını kazanmış biri olduğunu bu nedenle de Vali Vekilliği'ne onu tayin ettiğini belirtmiştir. Bu şekilde iddialara cevap veren Fethi Bey, gensoru hakkında kararın Meclis'e ait olacağını ifade etmiştir.³⁴⁶

Ali Şükrü Bey, ise söz alarak Fethi Bey'in ifadelerine cevap vermiştir. Fethi Bey'in açıklamalarını yetersiz bulmuş, ona verilen yanlış bilgilerle yanıltıldığını iddia etmiştir. O iddialarını şöyle savunmuştur: Aziz Çavuş, işgal yıllarında vatan için büyük fedakârlıklar yapmış biridir. Aziz Çavuş'un Yahya Kahya ile işbirliği yaparak onu sakladığı iddiası doğru değildir. Kendi girişimiyle, Tümen Komutanı Sami Bey, Aziz Çavuş'u hapsedtiği kaleden çıkarmış ve mahkemeye sevk etmiştir. Mahkeme beraat kararı vermesine rağmen Vali Hazım Bey'in isteği doğrultusunda Tümen Komutanı Aziz Çavuş'u tekrar hapsedmiştir. Bu kanunsuz durum karşısında Ali Şükrü Bey ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hacı Ahmet Bey Vali nezdinde tekrar girişimlerde bulunmuşlardır. Buna rağmen Vali Hazım Bey, hissi gerekçelerle kanunsuz uygulamayı devam ettirmiştir.³⁴⁷

Yahya Kahya'yı, eşkiya ve asker kaçaklarını yakalama bahanesiyle Yomra'da bir çok ev basılmış, ev sahipleri dövülmüş ve değerli eşyaları gaspedilmiştir. Hiçbir gerekçe bu uygulamaları meşrulaştıramaz. Halk bu nedenle resmi makamlara çok sayıda şikâyet dilekçesi göndermişse de hiçbir sonuç alamamıştır.³⁴⁸ Değirmendere'deki bakkalın iddiaları reddetmesi gayet normaldir. Çünkü

³⁴⁶ TBMM, ZC., C. 20, s. 265-268.

³⁴⁷ TBMM, ZC., C. 20, s. 268-271.

³⁴⁸ TBMM, ZC., C. 20, s. 271-272.

Trabzon'da kanunlar uygulanmamaktadır. Bakkalın tehdit edilmesi olayına çok sayıda mahalle sakini şahittir. Tahkikat Heyeti neden sadece bakkalın ifadesini almıştır?³⁴⁹ Değirmendere yolunun eşkiyaların yakalanması için tutulması doğru değildir. Eşkiya ve suçlular böyle işlek bir yoldan ziyade köprü ve dere gibi geçitleri kullanmaktadır. Şehrin işlek yerlerinin değil asıl tali yollar tutulmalıdır.³⁵⁰ Dâhiliye Vekili Fethi Bey'in olayların bir kısmının göreve gelmesinden önce yaşadığı gerekçesiyle sorumluluktan kaçması kabul edilemez. Bir makama gelen kişi kendisinden önce yapılmış uygulamalardan doğan meseleleri de çözmekle yükümlüdür. Dolayısıyla Fethi Bey, kendisinden önce başlamış ve devam etmekte olan sorunların çözümünden de sorumludur.³⁵¹

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensupları, savaş yıllarında Sami Bey'den önceki Tümen Komutanları Rüştü ve Ali Rıza Beyler'le işbirliği içerisinde ülkeye çok önemli hizmetler yapmışlardır. Sami Bey'in bu makama gelmesiyle sorunlar başlamıştır.³⁵² Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde yapılan tahkikatın sebebi, Cemiyet Merkez Heyeti'nin askeri makamların Yahya Kâhya'yı yakalamak bahanesiyle kanunsuz uygulamalarını dile getirip şikayet etmesidir. Cemiyet'e yapılan muamelenin sebebi bu şikâyetlerdir.³⁵³ Ali Şükrü Bey, Yahya Kahya'nın mülki makamlara teslim olma çağrılarına rağmen Vali Hazım Bey'in buna yanaşmadığını iddia etmiştir. Kâhya'nın yakalanması bahanesiyle Trabzon'da yapılan baskınları “*tedhiş*” olarak değerlendirmiştir.³⁵⁴

Ali Şükrü Bey, Fethi Bey'in, Ali Sait Paşa hakkında söylediklerine aynen katıldığını onun melek gibi birisi olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber bu özelliğinden yararlananların onu yanlış yönlendirdiklerini iddia etmiştir. Trabzon'dayken Ali Sait Paşa'yı ziyaret ettiğini bu ziyaret sırasında onun yanında bulunanların, işgal yıllarında mücadele yerine teslimiyetten yana tavır koyanlar olduğunu belirtmiştir. Ali Şükrü Bey'e göre, bugün tahkik edilenler Milli Mücadele'yi Trabzon'da örgütlemişken Tahkik Heyeti'ni yönlendirenler

³⁴⁹ TBMM, ZC., C. 20, s. 272.

³⁵⁰ TBMM, ZC., C. 20, s. 272.

³⁵¹ TBMM, ZC., C. 20, s. 272.

³⁵² TBMM, ZC., C. 20, s. 273-274.

³⁵³ TBMM, ZC., C. 20, s. 274.

³⁵⁴ TBMM, ZC., C. 20, s. 275-276.

teslimiyetçilerdir.³⁵⁵ Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin aldığı vergiler ise Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın emri gereğidir. Vergiler sadece 40 gün kadar tahsil edilmiştir. Ali Fethi Bey'in Malta esaretinden dolayı ülkedeki gelişmelerden haberi yoktur. Keza Anadolu'daki bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri bu tür vergiler almışlardır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından toplanan vergiler halkı mağdur etmemiştir. Vergiler ticaret amacıyla Trabzon'dan ihraç edilen hayvanlar üzerinden alınmıştır. Gelirlerin büyük kısmı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin bağışlarından oluşmaktadır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin vergi topladığı yönünde Tahkik Heyeti'ne şikayet edenler on para bile vermemişlerdir.³⁵⁶

Ali Şükrü Bey, Barutçuzade Hacı Ahmet ve Yahya Kahya Beyler'in Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hesabından zimmelerine para geçirdiklerine dair suçlamanın kesinlikle doğru olmadığını savunmuştur. İddia edilen meblağın bu şahıslar için hiçbir kıymeti bulunmadığını söylemiştir. Milli Mücadele'nin Trabzon'da teşkilatlanması için servetlerini ortaya koyan bu kişilere bu tür suçlamalar yapılmasının karalama olduğunu iddia etmiştir.³⁵⁷ Ali Şükrü Bey'e göre, işgal zamanlarında Trabzon birçok defa bombalanmıştır. Bu olağanüstü zamanlarda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin defter ve makbuzlarını bir banka gibi düzenli tutamayacağı bir gerçektir. Halil Paşa'ya, Nuri Paşa'nın bir adamına ve Dağıstanlı bir kişiye para verilmesinin de hiçbir mahzuru yoktur. Ülke için çok faydalı hizmetler yapan bu kişiler muhtaç durumdayken Tümen Komutanı'nın şahitliğinde söz konusu paralar kendilerine verilmiştir.³⁵⁸

Ali Şükrü Bey konuşmasında çok önemli bir konuya dikkat çekmiştir. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hesabının tahkik edilmesindeki amacın Trabzon'da, Ankara Hükümeti'ne muhalefet yaptıkları iddia edilenlerin sindirilmesidir. Bu anlayışın asıl kaynağının Vali Hazım ve Tümen Komutanı Sami Beyler olduğunu söylemiştir. Tahkikat Heyeti'nde yer alan Ali Sait Paşa'nın kendisine şu teklifi yaptığını iddia etmiştir:

³⁵⁵ TBMM, ZC., C. 20, s. 277.

³⁵⁶ TBMM, ZC., C. 20, s. 278.

³⁵⁷ TBMM, ZC., C. 20, s. 280.

³⁵⁸ TBMM, ZC., C. 20, s. 281-282.

“Şu bidayetten beri bu memlekette bütün varlıkları gösteren hizmetleri ifa eden bunların olduğu sabittir. Diğerlerini hiç kale almıyorum. Onlar hakkında lazım gelen tahkikatı yaptım. Yalnız mademki, hükümetçe böyle bir mesele olmuştur, bu işe girilmişdir, herhalde tarafeyni tatmin edecek bir şekilde bir çare bulmak lazımdır. Bunun için de ben bir çare-i hal düşünüyorum. Bu çare-i hallin sizin yapacağınız bir kısmı vardır....şu heyet istifa etse de yerine yine kendilerinin, çünkü gözükiyor ki ekseriyeti azime-i halk bunlarla beraberdir. Yine onlardan bir heyet getirseniz...mesela Hacı Ahmed Efendi istifa etse de yerine mahdumu Faik Efendi geçse. Zeki, daha faal bir gençtir.”

Sait Paşa, buna karşılık kendisinin Tümen Komutanı'nın Trabzon'dan gönderilmesini sağlamaya çalışacağını belirtmiştir. Ali Şükrü Bey teklifin sırf Hükümet'i tatmin etmek için yapıldığını, buna rağmen Heyet'ten istifa etmelerini istediğini ve bu istek karşılığında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin istifa ettiğini ifade etmiştir.³⁵⁹ Tümen Komutanı'nın kısa süre sonra Kars'a tayin edilmesinin Sait Paşa'nın girişimleriyle olduğunu belirtmiştir. Bu tayine rağmen Tümen Komutanı'nın Vali Vekili sıfatıyla Trabzon'da kalmasını eleştirmiştir.³⁶⁰

Tümen Komutanı Sami Bey'in tayin olması gerekirken Vali Vekili sıfatıyla Trabzon'da kaldığını ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aleyhine çalıştığını yinelemiştir. Cemiyet'e muhalefet edenleri koruyup teşvik ettiğini, Trabzon'da *Güzel Trabzon* adıyla çıkan bir gazeteyi himayesine aldığı savunmuştur. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine muhalif olanların Cemiyet mensuplarının Ankara'ya isyan ettiklerine dair temelsiz suçlamalar yaptıklarını belirtmiştir. Sami Bey'in Dâhiliye Vekâleti'nden aldığı emirlerle Cemiyet Merkez Heyeti aleyhine ilanlar astırdığını savunmuştur.³⁶¹

Ali Şükrü Bey, Meclis'teki müzakereler sırasında Trabzon'dan kendisi aracılığıyla Meclise çekilen telgrafları da okumuştur. Bunlardan ilki 1 Mart 1922 tarihinde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti Başkanı ve üyelerinin Dâhiliye Vekili'ne hitaben çektikleri telgraftır. Telgrafta, “*kötü ahval*” gerekçesiyle kendileri yerine yeni bir heyetin tayin edilmesini protesto etmişler ve şayet yanlış hareketleri görülmüşse mahkemeye sevkedilmelerini talep etmişlerdir.³⁶² 3 Mayıs 1922 tarihinde Fethi Bey, Vali Vekili Sami Bey aracılığıyla telgrafa cevap vermiştir. Telgrafında halen kendisini Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı olarak tanıtan Hacı

³⁵⁹ TBMM, ZC., C. 20, s. 283.

³⁶⁰ TBMM, ZC., C. 20, s. 319.

³⁶¹ TBMM, ZC., C. 20, s. 283-284,285.

³⁶² TBMM, ZC., C. 20, s. 285-286.

Ahmet Bey'in zimmetinde görülen parayı acilen iade etmesini istemiştir. Yine icap ettiği takdirde mahkeme vasıtasının da kullanılacağını yazmıştır.³⁶³ Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti, Dâhiliye Vekili'nin bu telgrafına cevap vermiştir. Telgrafta, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı'nın fuzuli yere değil halkın seçimiyle devam ettirildiğini, yeni bir heyetin seçilmesine kadar görevde kalacaklarını bildirmişlerdir. Yine zimmete para geçirme suçlamasını tamamen reddetmişler, Cemiyet gelirlerinin üçte ikisinin üyelerin bağışlarından toplandığını ve daima vatana hizmet için çalıştıklarını bildirmişlerdir. Bu hizmet sonunda mahkemeye gitmeyi şeref sayacaklarını bildirdikten sonra Ali Fethi Bey'e Halk Hükümeti'nin Dâhiliye Vekili olduğu hatırlatılmıştır.³⁶⁴ Ali Şükrü Bey, telgrafları okuduktan sonra nasıl oluyor da mahkemece suçları kanıtlanmamış kişilere hırsızlık, zimmete para geçirme suçlamalarının yapıldığını ve görevlerinden alındıkları sorusunu yöneltmiştir.³⁶⁵

Ali Şükrü Bey, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ve üyelerinden Barutçuzade Ahmet, Hafız Mahmut ve Mehmet Salih imzalarıyla 21 Mayıs 1922 tarihinde gönderilen bir telgrafi daha okumuştur. Telgrafta, kanunlara aykırı davranılarak yeni bir heyet oluşturulduğu hatırlatılarak Vali Vekili Sami Sabit Bey'in davranışlarını onaylayan ve destekleyen Dâhiliye Vekili'nin uygulamalarından şikâyet edilmiştir. Onun bu makamda kalmasına Meclis'in müsaade etmeyeceği kanaati ifade edilerek, seçilecek yeni bir tahkik heyetinin kendilerini araştırmak için görevlendirilmesi istenmiştir.³⁶⁶

Ali Şükrü Bey, konuşmasında kendisi hakkında isnatsız suçlamalar yapıldığına dikkat çekmiştir. Trabzon'da karşılaştığı Ahmet Ağaoğlu Bey'in kendisine bazı telgraflardan bahsettiğini belirtmiştir. Ağaoğlu, Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa'yla beraberken Trabzon'dan çekilen bir telgrafta, Ali Şükrü Bey'in Enver Paşa'ya mektup yazdığını, bu mektupta *"Bu işin reculu sensin. Er geç sen geleceksin. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de buna muteriftir. Fakat şimdi zamanı değildir. Hudut boyunda senin dolaşmaklığın caiz değildir. Binaenaleyh huduttan uzaklaşmamaklığınızı rica ederim"* ibarelerinin yer aldığını ifade etmiştir. Bir başka

³⁶³ TBMM, ZC., C. 20, s. 286.

³⁶⁴ TBMM, ZC., C. 20, s. 286

³⁶⁵ TBMM, ZC., C. 20, s. 286.

³⁶⁶ TBMM, ZC., C. 20, s. 288.

telgrafta da Ali Şükrü Bey'in General Frunze adına Trabzon'da verilen ziyafette Mustafa Kemal Paşa aleyhinde konuştuğuna dair iddialar vardır. Ali Şükrü Bey, bu iddiaların tamamen iftira olduğunu, kendisinin şimdiye kadar Enver Paşa ile görüşmediğini, yine böyle olağanüstü zamanda yabancıların yanında bu tür söylemlerde bulunmasının imkânsız olacağını ifade etmiştir.³⁶⁷

Bu konuşmalardan sonra Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü, Karasi Mebusu Hasan Basri, Trabzon Mebusu Celalettin, Afyonkarahisar Mebusu İsmail Şükrü, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni ve Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Beyler de Ali Şükrü Bey'in Trabzon Meselesi'ne dair iddialarını destekleyen konuşmalar yapmışlardır.³⁶⁸

Dâhiliye Vekili Fethi Bey, tekrar kürsüye gelerek Ali Şükrü Bey ve onu destekleyenlerin iddialarına cevap vermiştir. Ali Şükrü Bey'in Trabzon'daki olayların en önemli sorumlusu olarak gösterdiği Tümen Komutanı ve aynı zamanda Vali Vekili Sami Bey'i savunmuştur. Sami Bey'in babasının da kendisi gibi iyi bir komutan olduğu bilgisini vermiştir. Onun Trabzon'da asayişin sağlama başarısı gösterdiğini, halk tarafından sevildiğini belirtmiştir. Trabzon Müftüsü Mahir, Belediye Başkanı Hüseyin, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanı Sabri ve Ticaret Odası Başkanı Cami Beyler imzasıyla kendisine gönderilen bir telgrafı okumuştur. Telgrafta, Trabzon'da asayişin sağlanması nedeniyle mülki ve askeri idareye teşekkür edilmektedir.³⁶⁹

Fethi Bey konuşmasında, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin vatana hizmet ettikleri düşüncesine kendisinin de katıldığını fakat gelir gider hesaplarını yanlış tuttıklarını ifade etmiştir. Bu kişileri hırsızlıkla suçlamadığını sadece zimmetlerinde para bulduklarını söylediğini belirtmiştir. Cemiyet'in 40 gün vergi toplamış olduğunu daha sonra verginin kaldırılması kararına rağmen Yahya Kahya tarafından toplanmaya devam edildiğini belirtmiştir. Cemiyet ve Yahya Kahya'nın uygulamalarını şikayet edenlerin de halkın ileri gelenleri olduğunu, Ali Şükrü Bey'in sadece Cemiyet üyeleri ağzından konuştuğu eleştirisinde bulunmuştur. Yahya Kahya'nın Trabzon'da bir "*İskele Hükümeti*"

³⁶⁷ TBMM, ZC., C. 20, s. 288-289.

³⁶⁸ TBMM, ZC., C. 20, s. 289-297.

³⁶⁹ TBMM, ZC., C. 20, s. 289-298.

kurduğunu, halktan para topladığını, halkın ise bu durumu defalarca Vali nezdinde şikâyet ettiğini söylemiştir. Bu şikâyetler üzerine Trabzon'a tahkikat heyeti göndererek görevini yaptığını savunmuştur.³⁷⁰

Ali Fethi Bey, Trabzon Meselesi'ne dair verilen önerenin dokuzuncu maddesine ise 10 Haziran 1922 tarihinde Meclis gizli celse toplantısında cevap vermiştir.³⁷¹ Dokuzuncu maddeye göre Dâhiliye Vekili Fethi Bey Trabzon Meselesi için şehre geldiğinde halkla temas kurmamış, sadece Vali Vekili Sami Bey'le görüşmüştür. Fethi Bey, verdiği yanıtta Trabzon'da meydana gelen meseleyi tetkik etmek üzere şehre gittiğinde halkla en ufak bir temasa ihtiyaç duymayarak yalnızca Vali Vekili Tümen Komutanı'yla görüştüğü iddiasını kabul etmemiştir. Trabzon Belediyesine giderek halkla görüştüğünü belirtmiştir. Yine Trabzon'daki mektebe, müftülüğe gittiğini, Valilikten *"kim arzu ederse bana gelsin ve arzıhalini versin"* tarzında ilan ettirdiğini ifade etmiştir. Ali Şükrü Bey'in bu iddiadan maksadının Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kendisi adına ziyafet verilmesi teklifini kabul etmemesi olduğunu belirtmiştir. Bu teklifi kabul etmemesinin nedeninin Cemiyet masraf kayıtlarında isminin geçmesini istememesi olduğunu söylemiştir.

Ali Şükrü Bey ise Fethi Bey'in Trabzon Meselesi'nin tahkiki için şehre gitmesine rağmen konuyla alakalı sadece Vali Vekiliyle konuşmasını eleştirdiğini ifade etmiştir. Yoksa halkla temas etmediğini söylemek istemediğini belirtmiştir. Fethi Bey'in Belediye dairesinde halkla ve ileri gelenlerle temasının bir hoşgelden görüşmesi olduğunu, Trabzon Meselesi'yle ilgili taraflarla herhangi bir görüş alış verişinde bulunulmadığını iddia etmiştir.³⁷² Fethi Bey'in konuşmalarında Ali Şükrü Bey'in Müdafaa-i Hukukçular'ın ziyafet davetini kabul etmemesini asıl sorun ettiği düşüncesine de karşı çıkmıştır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Fethi Bey'i Trabzonlular adına ziyafete davet ettiğini belirtmiştir. Fethi Bey'in bu daveti önce kabul ettiğini akşam ise mazeret bildirerek gelmediğini ifade etmiştir. Ziyafet masrafının Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti giderleri arasında gösterileceği düşüncesiyle daveti kabul etmeyen Ali Fethi Bey'in tavrını uygun bulmamıştır. Milli Mücadele'nin Trabzon ve çevresinde teşkilatlanmasında, Erzurum Kongresi'nde

³⁷⁰ TBMM, ZC., C. 20, s. 299-300.

³⁷¹ TBMM, GZC., C.3, s. 368.

³⁷² TBMM, GZC., C.3, s. 384-385.

büyük hizmetler veren Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ve üyelerinin davetini Dâhiliye Vekili'nin reddetmesinin Halk Hükümeti anlayışına aykırı olduğunu iddia etmiştir. Nitekim bu tavrın Trabzon'da büyük üzüntüyle karşılandığını belirtmiştir.³⁷³

Ali Şükrü Bey'in Trabzon Meselesi'ne dair gensoru müzakereleri 10 Haziran Cumartesi günü açık celse görüşmelerinde devam etmiştir. Ali Şükrü Bey, gensoru vermesinin asıl sebebini şöyle izah etmiştir:

*“Efendiler! İstizahımın esas ruhu Trabzon'da yapılan suiistimalât, halka yapılan zulüm ve aynı zamanda bu kürsüden halkın efendiliği, hâkimiyeti ilân edildiği bir zamanda memleketin Dâhiliye Vekâletini işgal eden zatı muhteremin halka hiç ehemmiyet vermiyecek derecede idarei umur etmesidir...”*³⁷⁴

Ali Şükrü Bey, 10 Haziran 1922 tarihinde Trabzon'dan gönderilen dört telgrafi da okumuştur. Telgrafların ilki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ahmet Bey'den gelmiştir. Müdafaa-i Hukukçular'ın memleket için hizmetlerinden bahsedilmiş, Fethi Bey'in beraat ederek suçsuzluğunu ispat etmiş olan Yahya Kahya hakkında kullandığı *İskele Hükümeti* tabiri kınanmıştır. Bu tabirin Vali Vekili Sami Bey tarafından ortaya atıldığı, Fethi Bey'in de bunu devam ettirdiği ifade edilmiştir.

Ali Şükrü Bey'in dikkat çektiği bir diğer telgraf ise Fethi Bey'in, Trabzon Tümen Komutanı Sami Bey'in asayışı sağladığını ve halk tarafından sevildiğini ispat etme adına geçen celsede okuduğu telgrafla ilgilidir. Ali Şükrü Bey'in okuduğu telgraf, Ticaret Odası Üyeleri'nden Mustafa, Mehmet Salih, Hakkı, Tüccardan Kasımzade Biraderler, Vahid, İskenderzade Osman, Yunuszade Ziver, Sırbaşızade İhsan Beyler tarafından 8 Temmuz 1922 tarihinde gönderilmiştir. Telgrafta, Trabzon'da asayişin sağlandığına dair çekilmiş telgrafta Ticaret Odası Başkanı'nın da imzasının olduğunun haber alındığı belirtilmiştir. Ticaret Odası'nın kendilerine danışmadan bu telgrafa imza attığını, dolayısıyla düşüncelerinin Ticaret Odası'nı değil kendisini bağlayacağı ifade edilmiştir.

Ali Şükrü Bey'in okuduğu bir diğer telgraf Trabzon'un Cuşve, Budunun Memarka-i Sağır, Memarka-i Kebir muhtarları tarafından gönderilmiştir. Rum eşkiyalarını takip bahanesiyle jandarma müfrezelerinin kendilerine işkence ve

³⁷³ TBMM, GZC., C.3, s. 385.

³⁷⁴ TBMM, ZC., C. 20, s. 311.

zulüm yaptıkları, soymadık Müslüman evi bırakmadıkları belirtilmiştir. Zulüm ve işkenceler karşısında idari makamlara şikayet dilekçeleri verilmesine rağmen bunların işleme alınmadığı iddia edilmiştir. Telgrafın sonunda ise “*Büyük Millet Meclisimizin adaletine iltica ediyoruz*” ibareleri yer almaktaydı. Ali Şükrü Bey son olarak 9 Temmuz tarihinde Yomra’nın Dirude köyünden Hacı Hamzaoğlu İsmail Bey’in gönderdiği telgrafı okumuştur. Telgrafta, Yomra’da asayişin kalmadığı, birkaç gün önce amcasının oğlunun camiden gelirken öldürüldüğünü, Vali Vekili’ne şikâyetle bulunduysa da bir sonuç çıkmadığı yazılmaktaydı. Trabzon’da asayişsizliğin had safhada olduğu iddia ediliyordu.³⁷⁵

Ali Şükrü Bey telgrafları okuduktan sonra Fethi Bey’in Trabzon’da asayişin sağlandığına dair söylemini eleştirmiştir. Ayrıca Trabzon’da uygulanan gümrük vergisinin yasaklanmasından sonra Yahya Kahya aracılığıyla toplanmaya devam ettirildiği iddiasına karşı çıkmıştır. Ona göre, Trabzon’da işgal zamanında İngiliz hatta Yunan askerlerinin gezdiği sıralarda Milli Mücadele için gerekli olan paranın sağlanması arayışına girilmiştir. Bu esnada askeri makamlar Trabzon’dan ihraç edilecek hayvanlardan gümrük vergisi alınması uygulamasını başlatmıştır. Bu verginin toplanması görevi de Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne verilmiştir. Vergi 40 gün kadar toplanmış ardından yasaklanmıştır. Bu karardan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vergi toplamamıştır. Yahya Kahya’nın liderliğinde Kayıkçılar Loncası ise kendi kararıyla eskiye oranla daha az miktarda para toplamaya devam etmiştir. Bu Lonca’nın kendi kasası bulunmakta olup Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’yle ilişkisi yoktur. Kayıkçılar Loncası’nda toplanan bu paranın söz konusu vergiyle de bir alakası bulunmamaktadır. Toplanan para, kayıkçıların maaşlarından bir miktarını ayırarak verdikleri bağışlardır. Bağışlar Lonca defterinde kayıt altına alınmıştır. Kahya’nın tuttuğu defter Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Tahkik Heyeti’ne sunulmuştur. Aksi takdirde Tahkik Heyeti’nin defterden haberi bile olamayacaktı. Bu durum Cemiyet Merkez Heyeti’nin samimiyetini göstermiştir.³⁷⁶

Ali Şükrü Bey, Fethi Bey’in Aziz Çavuş olayının göreve gelmesinden önce yaşandığını, dolayısıyla bunun kendi sorumluluğunda bulunmadığı fikrini çürütmüştür. Fethi Bey’in 10 Ekim 1921’de göreve başladığını, kendisinin ise 29

³⁷⁵ TBMM, ZC., C. 20, s. 311-314.

³⁷⁶ TBMM, ZC., C. 20, s. 311-316.

Ekim 1921 tarihinde Trabzon'a gittiği bilgisini vermiştir. Onun ifadesine göre Aziz Çavuş olayı kendisinin Trabzon'da bulunduğu sırada vuku bulmuştur. Fethi Bey, zaten bu sırada Dâhiliye Vekili'ydi. Dolayısıyla Ali Fethi Bey yanlış bilgilendirilmiştir.³⁷⁷ Ali Şükrü Bey, halkın şikayet dilekçelerini Valinin adliyeeye sevketmeyip Tümen Komutanı'na yönlendirdiğini iddia etmiştir. Bu durumun da halkın mağduriyetine ve kanunsuzlukların devamına neden olduğunu söylemiştir. Vali'nin Dâhiliye Vekâleti'nin Trabzon'daki Vekili olması nedeniyle sorumluluğun Fethi Bey'de olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁸ Tahkik Heyeti'ndeki Sait Paşa'nın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'nin vatana hizmetlerini taktir ettiğini söylemiştir. Raporun hazırlanıp yazılmasında baş mimarın Vali olduğunu, Sait Paşa'nın ise hazırlanmış raporu imzalamış olabileceğini belirtmiştir.³⁷⁹

Ali Şükrü Bey'in iddialarına Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ankara Mebusu sıfatıyla dâhil olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Ali Şükrü Bey'in Dâhiliye Vekili Fethi Bey'e gensoru vermesini eleştirmiştir. Dâhiliye Vekili'nden sadece Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hesaplarının incelenip incelenemeyeceğine dair açıklama istemesinin daha iyi olacağını söylemiştir. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti meselesi ile ilgili Meclis Başkanlığına önerge verilmesini istemiştir. Ali Şükrü Bey ise Meclis Başkanı'na önerge verilmesi hakkının olduğunu bilmediğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Ali Şükrü Bey'in Trabzon Tümen Komutanı Sami Bey hakkındaki eleştirilerine ise sert bir şekilde karşılık vermiştir.

*“Orduda fırka kumandanlığı ifa etmiş olan namuskâr bir kumandan deminden beri bahsediyorsunuz. Ben de Başkumandanım. Başkumandan sıfatıyla benden istizah edebilirdiniz. Orduda fırka kumandanlığı yapan muktedir bir askeri paçavra gibi tahkir ediyorsunuz”*³⁸⁰

Ali Şükrü Bey, kendisinin de asker kökenli olduğunu, Tümen Komutanı'nın namusuna ve askerliğine bir şey demediğini Vali Vekilliği'nden dolayı yalnızca mülki idaresini eleştirdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle Başkumandanlık'tan açıklama isteyemeyeceğini belirtmiştir.³⁸¹ Mustafa Kemal Paşa ise kumandan görevindeki bir askere bu kadar söz söylenmemesi gerektiğini savunmuştur. Ali Şükrü Bey, bu kişinin Vali Vekilliği görevinde bulunduğunu, hakkında konuşulması arzu

³⁷⁷ TBMM, ZC., C. 20, s. 316-317.

³⁷⁸ TBMM, ZC., C. 20, s. 317,318.

³⁷⁹ TBMM, ZC., C. 20, s. 319.

³⁸⁰ TBMM, ZC., C. 20, s. 320.

³⁸¹ TBMM, ZC., C. 20, s. 320.

edilmiyorsa susacağını ifade etmiştir. Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, Mustafa Kemal Paşa'nın bu çıkışı karşısında Ali Şükrü Bey'i desteklemiştir: “*Bir Trabzon meselesi mevzuubahistir; bir de kumandan. Koca Trabzon’u bir kumandana takdim mi edeceğiz? Devam Ali Şükrü Bey.*” demiştir.³⁸²

Ali Şükrü Bey, Trabzon Meselesi'nin Meclis'ten bir tahkik heyeti gönderilirse hemen çözülebileceğini, gerçeklerin ortaya çıkarılabileceğini iddia etmiştir. Trabzon'daki Tahkik Heyeti'nin olayla ilgili ifadesine başvurduğu kişilerin Milli Mücadele'ye karşı, Damat Ferit Paşa'ya sadık insanlar olduğunu söylemiştir. Fethi Bey'in konuşmalarında şikâyetini dinlediğimiz dediği kişinin Erzurum Kongresi'nde muhalefet yapmış daha sonra Trabzon'dan kaçıp Balıkesir'de *İrşad* gazetesini çıkarmış Ömer Fevzi Bey'in kayınpederi Hüseyin Avni Bey olduğunu ifade etmiştir. Hüseyin Avni Bey'in oğlu ve damadını vilayete sokmayan Müdafaa-i Hukukçuları kötülemesinin doğal olduğunu belirtmiştir.³⁸³ Trabzon Meselesi'nin şikâyet üzerine değil Hükümet'in isteği doğrultusunda tahkik ettirildiğini iddia etmiştir.³⁸⁴ Ali Şükrü Bey, Fethi Bey'in “*İskele Hükümeti*” tabirini kullanmasının yanlış olduğunu zira, Yahya Kahya'nın Sivas'ta mahkeme edilerek suçsuzluğunun anlaşıldığını ve tahliye edildiğini söylemiştir.³⁸⁵

Afyonkarahisar Mebusu Ali Bey'in Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti masrafları arasında iki mebusa para verilmesinin gerekçesini sorması bir gerçeği ortaya çıkarmıştır. Bu iki mebus Hafız Mehmet ve Ali Şükrü Bey'lerdir. Ali Şükrü Bey, bu hususta şunları söylemiştir: 1920 yılında TBMM'den altı ay izin alarak Trabzon'a gitmiştir. Bu esnada Pontus meseleleri tartışılmaktaydı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti ve seçmenler kendisinden izni bitmeden Meclise gidip mebus arkadaşlarını aydınlatmasını istemişlerdir. Fakat bu teklif yapıldığında Ali Şükrü Bey para sıkıntısı çekmekteydi. İstanbul'daki matbaasını satmış ve oradan gelecek parayı beklemekteydi. Bunun üzerine seçmenler kendisine para vereceklerini belirtmişlerdir. Ali Şükrü Bey, Mehmet Salih Efendi'den bono karşılığında dört yüz lira almıştır. Aldığı bu borç parayla üç ay daha izni olmasına rağmen Meclise dönmüştür. Ali Şükrü Bey, borcunun yüz lirasını ödediğini geri kalanını ise parası

³⁸² TBMM, ZC., C. 20, s. 321.

³⁸³ TBMM, ZC., C. 20, s. 319,320,321.

³⁸⁴ TBMM, ZC., C. 20, s. 322.

³⁸⁵ TBMM, ZC., C. 20, s. 322-323.

olduğunda ödeyeceğini belirtmiştir. Bu borcun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin giderleri arasında yer almasına kendisinin de anlam veremediğini, çünkü borcu şahıstan aldığını ifade etmiştir.³⁸⁶

Neticede gensoru oylamasına geçilmiştir. 163 mebus oylamaya katılmış, 117'si gensorunun reddi, 36'sı kabulü, 11'i ise çekimser oy kullanmıştır. Böylece Ali Fethi Bey Dâhiliye Vekili görevini sürdürmüştür.³⁸⁷ Ali Şükrü Bey, Trabzon'daki muhalif İttihatçıların rahatsızlıklarını Mecliste dile getirirken *İstikbal* gazetesi de günü gününe müzakereleri sayfalarına taşımıştır. Trabzon halkı bu sayede müzakereleri yakından takip edebilmiştir. Meclise çektikleri telgraflarla da meseleye müdâhil olmuşlardır.

Ali Şükrü Bey, Trabzon Meselesi'nde sıklıkla eleştirilen Yahya Kahya'nın iki arkadaşıyla Trabzon'da öldürülmesi sonrasında Hükümet'in olayın faillerini ortaya çıkaramamasını da eleştirmiştir. O, 19 Ağustos 1922 tarihinde gizli celse toplantısında cinayetin Trabzon'da asayişsizliği artırdığı görüşünü savunmuştur. Yahya Kahya cinayetinin faillerinin bulunamamasının Trabzon'da büyük bir korku ve endişe yarattığını söylemiştir. Trabzon ve Rize'de Kuva-yı Milliye için yararlılıklar gösteren bazı kişilerin öldürüleceği korkusuyla dağlara çekildiklerini de iddia etmiştir. Trabzon halkının Yahya Kahya cinayetinin çözümünü Hükümet'e bıraktığını, aksi takdirde kendilerinin bu meseleyi halletmeye gönüllü olacaklarını ifade etmiştir.³⁸⁸ Trabzon halkının Meclis'e ve Hükümet'e güveninin tam olduğunu, bu güvenin boşa çıkarılmamasını istemiştir. Trabzonlular'ın meselelerinin çözüm yolunu Meclis'te ve Hükümet'te aradıklarını aksi halde vahim sonuçlar doğabileceğini iddia ederek şunları ifade etmiştir: *“Eğer Trabzon ahalisinin dirayeti, metaneti olmasa; eğer Trabzon ahalisinin şu Meclisin bir iş göreceğine kanaati olmasaydı efendiler Trabzon bugün kana boyanmıştı, yapılan idaresizlikler yüzünden.”*³⁸⁹

Ali Şükrü Bey, 17 Ocak 1923 tarihinde yaptığı bir konuşmada da bugün itibariyle Trabzon'un Akçaabat ve Sürmene kazalarında evlerin yakılıp insanların dövüldüğünü iddia etmiştir. Milli Mücadele'de varını yoğunu ortaya koyarak birçok fedakarlık yapan Trabzon halkının güvenliğin sağlanması talebinin yerine

³⁸⁶ TBMM, ZC., C. 20, s. 326-327.

³⁸⁷ TBMM, ZC., C. 20, s. 335.

³⁸⁸ TBMM, GZC, C.3, s. 668, 669.

³⁸⁹ TBMM, GZC, C.3, s. 669.

getirilemediğini savunmuştur. Trabzon ve çevresinde asayişini sağlayamayan Dâhiliye Vekâleti ve onun nezdinde Hükümet'in varlığının bir anlam taşımadığını söylemiştir. “*Siyasi cinayet*” olarak telakki ettiği Yahya Kahya'nın öldürülmesini hatırlatmıştır. Bu cinayet üzerine gönderilen tahkikat heyetinin bir yıldır faileri ortaya çıkarmadığını belirterek, olayın kapatılmaya çalışıldığını iddia etmiştir.³⁹⁰

Ali Şükrü Bey, Trabzon meselesinden dolayı bölge halkının Ankara Hükümeti'ne kırıncı olduğunu söylemiştir. Trabzon halkının yeniden kazanılması için çaba harcanmasını istemiştir. Trabzon'un Milli Mücadele'ye liderlik yapan yerlerden biri olduğunu belirtmiştir. Trabzon'da Yunan polislerinin gezdiği zamanlarda dahi Milli Mücadele'yi teşkilatlandıranların şimdi bazı suistimaller yaptıkları iddiasıyla haklarında takibat yapıldığını ifade etmiştir. Daha da önemlisi bu muamelelere layık görülen Trabzonlular'dan şimdi yeni fedakarlıklar istenemeyeceğini söylemiştir. Trabzonluların ruhlarının okşanması gerektiğini, ancak bu şekilde onlardan yeni fedakârlıklar beklenebileceğini belirtmiştir.³⁹¹

9. ASKERLİK

Ali Şükrü Bey, Türk ordusuna, Milli Mücadele sürecinde sınırsız destek verilmesi taraftarıdır. TBMM'deki mebusların hiçbirinin Türk Silahlı Kuvvetleri ve mensupları aleyhinde olmadığı düşüncesindedir. 5 Temmuz 1920 tarihinde Meclisin gizli celsesinde bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir: “*İçimizde hiç kimse yoktur ki zabitan aleyhinde bulunsun...*”³⁹² Bununla beraber ordu içinde, usulsüzlüklere ve birtakım kanunsuz uygulamalara bulaşmış askerlerin tasfiye edilmelerini ve cezalandırılmalarını istemiştir. Ona göre, seferberlikten beri “*zabitan arasında öteden beri suistimal ile alüde olmuş birçok kimseler vardı ve bunların hiç birisi vaziyet müsait olupta tecziye edilemedi ve bugün onlar hala işbaşında çalışmaktadır. Hatta haklarında takibat bile icra edilmemiştir.*”³⁹³ Ali Şükrü Bey, bu sözlerinden sonra “*ordunun heyeti umumiyesini lekeleyen*” zabitleri hakkında tahkikat yapılmasını, suçları sabit olanların Bakanlar Kurulu tarafından tasfiye edilmelerini ve

³⁹⁰ TBMM, ZC., C. 26, s. 392.

³⁹¹ TBMM, GZC, C.3, s. 225.

³⁹² TBMM, GZC., C.1, s. 86.

³⁹³ TBMM, GZC, C.1, s. 86.

cezalandırılmalarını istemiştir. Böylece ordunun temizleneceğini ve Türk Milleti'nin baş tacı yapılacağını belirtmiştir.³⁹⁴

Ali Şükrü Bey, askeriye'nin vatani koruma dışında mülki ve güvenlik işleriyle de uğraşmasını eleştirmiştir. Askeri ve mülki teşkilatların görev, sorumluluklarının belirlenmesini ve askerinin bu işlerden el çektirilmesini istemiştir. 13 Mart 1922 tarihinde yaptığı konuşmayla bu düşüncesini ortaya koymuştur. İç güvenliğin jandarma ve emniyetin sorumluluğunda olmasına rağmen askerlerin mülki idarenin egemenlik alanlarına tecavüz ederek kanunsuz işler yaptığını ifade etmiştir. Trabzon'da bir zabitanın kanunlara aykırı olarak Mebus Celal Bey'in evine girdiğini ve silah çektiğini yine Kırşehir'de de buna benzer bir olayın yaşandığını belirtmiştir. Trabzon'da askeri makamların emriyle vesika yoklaması adı altında yapılan uygulamaların halkı mağdur ettiğini savunmuştur. Bu sorunun askeri ve mülki makamların yetki sınırlarının kesin olarak ayrılmasıyla çözülebileceğini ifade etmiştir. Böylece askeri makamların, mülki ve asayiş gibi işlerle meşgul olmayacağını söylemiştir.³⁹⁵

Ali Şükrü Bey, askerden kaçmayı sert bir şekilde eleştirmiştir. Bugün itibariyle içinde bulunulan durumun önemini kavramış hiçbir Türk ve Müslüman'ın cepheden kaçmayacağını belirtmiş, firar eden askerlerin iç ve dış düşmanların propagandalarına inandıklarını ifade etmiştir. Askerden kaçmanın engellenmesi için karşı propaganda yapılmasını önermiştir.³⁹⁶ Yine asker kaçaklarının İstiklal Mahkemeleri'nce yargılanıp cezalandırılmalarının da firarları azaltacağını söylemiştir. 8 Eylül 1920 tarihinde firarilerin İstiklal Mahkemeleri'ne sevklerine dair kanunu hararetle desteklemişti. Bu kanun teklifindeki tavrı asker kaçaklarına bakışını göstermesi açısından önemlidir. Kanunla beraber silah ve hayvanlarıyla askerden kaçıp eşkiyalık edenler ve üzerine gönderilen kolluk kuvvetlerine silahla karşılık verenler idam edileceklerdir. Asker kaçaklarını saklayanlar, yerlerini bilip de haber vermeyenler ve firara teşvik edenler de ordunun savaş gücüne zarar verdikleri gerekçesiyle idamla cezalandırılacaklardır.³⁹⁷

³⁹⁴ TBMM, GZC., C.1, s. 87.

³⁹⁵ TBMM, ZC., C.18, s. 194-196.

³⁹⁶ TBMM, ZC., C.4, s. 27.

³⁹⁷ TBMM, ZC., C.4, s. 25, 27, 46, 47.

Ali Şükrü Bey, bedelli askerliğe sınırlı destek vermiştir. 2 Eylül 1920 tarihinde gündeme gelen Bedel-i Nakdi Kanunu'na taraftar olmuştur. Bu kanunla cephenin zayıflayacağı düşüncelerine karşı çıkmıştır. Ona göre hazırlanacak kanunla eksik noktalar tamamlanmalıdır. Bedel-i nakdi, gelire göre alınmalıdır. 1.000 lirası olan kişi 200 lira verecekken, 100 bin lirası olan 5, 10 bin lira vermesi gerekmektedir. Bedel-i nakdi sayesinde az da olsa hazineye gelir sağlanacaktır. Duygusal hareket edilerek bu gelirden millet mahrum edilmemelidir.³⁹⁸ Savaş, sadece askerle değil cephane, erzak ve levazımla da yapılmaktadır. Bunlar için paraya ihtiyaç vardır. İhtiyaç duyulan paranın bir kısmı Bedel-i Nakdi geliriyle elde edilebilir.³⁹⁹ Ali Şükrü Bey, altı ay askerlik hizmeti karşılığı için alınan bedel-i nakdi ücretinin üç ay için alınması taraftarıdır. Geri kalan aylar için ise servet vergisi adıyla gelire göre ücret alınmasını önermiştir. Altı ay için alınan bedelin 200 lira olmasını da eleştiren Ali Şükrü Bey, sadece ilk üç ay için alınacak paranın 1.000 liraya yükseltilmesini önermiştir. Böylece askerlik bedeli, fakirlerin ödeyemeyeceği kadar yükselecek, zenginler de vermede zorlanacaktır. Bedel-i Nakdi'nin artmasıyla ödemede zorlananlar mecburen askere gideceklerdir. Bunun yanında bedel-i nakdi vermeyi kabul edenler sayesinde hazine rahatlayacaktır. Ona göre, zengin çocukları bir çaresini bularak askere ve cepheye zaten gitmemekteydiler. Bedel-i Nakdi ve servet vergisiyle en azından onlardan alınacak parayla hazineye sıcak para sevkedilebilirdi.⁴⁰⁰ Ali Şükrü Bey, bu hususta bir de takrir sunmuştur. Takririnde, bedel-i nakdi olarak ilk üç ay için toplu olarak 1.000 lira, geri kalan askerlik süresi için ise kademeli artan bir vergi alınmasını teklif etmiştir. Bununla beraber takriri kabul edilmemiştir.⁴⁰¹

Ali Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığa getirilmesi ve Meclis yetkilerini üzerine almasını sağlayan Başkumandanlık Kanunu'na olumlu yönde oy vermiştir. Fakat zamanla Başkumandan'ın Meclis yetkilerini kullanmasını eleştirmiştir. 4 Mayıs 1922 tarihinde Başkumandanlık Kanunu'nun üç ay uzatılmasına dair Meclis'in gizli celse görüşmesinde bu meseleye açıklık getirmiştir. Başkumandanlık Kanunu'nun ilk teklif edildiği zaman memleketin olağanüstü

³⁹⁸ *TBMM, ZC., C.3, s. 484.*

³⁹⁹ *TBMM, ZC., C.3, s. 484-485.*

⁴⁰⁰ *TBMM, ZC., C.3, s. 492-493.*

⁴⁰¹ *TBMM, ZC., C.3, s. 495-496.*

şartlarla karşı karşıya olduğunu, Sakarya Savaşı öncesinde bu kanunu faydalı gördüğü için kabul ettiğini ifade etmiştir. O zaman Meclisin askeri kanunlar çıkaracak vaktinin olmadığını söylemiştir. Bugünkü şartların o zamankinden farklı olduğunu, artık Meclisin, yetkisini tamamen üzerine alması gerektiğini savunmuştur. Başkumandan'ın üzerine aldığı yetkiyle Tekalif-i Milliye gibi halka baskı kuran kanunlar çıkardığını ifade etmiştir. Başkumandanlık Kanunu'nun uzatılması müzakerelerinin gizli celsede değil, açık celsede görüşülmesini önermiştir. Ona göre, iç meseleyi ilgilendiren bu konunun gizli celsede görüşülmesi milletten korkmak anlamına gelmektedir.⁴⁰² Buna karşın Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık süresinin 5 Mayıs 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılması görüşmelerinin gizli celsede görüşülmesi kabul edilmiştir.

Ali Şükrü Bey müzakerelerde Başkumandanlık makamının varlığını onaylamış, bu makamda Mustafa Kemal Paşa'nın bulunmasının gerektiğini kabul etmiştir. Yunanlılar'ın denize dökülene kadar Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan olarak görev yapmasının uygun olacağını belirtmiştir. Bununla beraber Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesine yani Başkumandan'ın Meclis yetkilerini üzerine almasına karşı çıkmıştır. Meclis'in yetkilerini geri alması gerektiğini şöyle dile getirmişti: *"Meclis artık zaruret zamanında ve muvakkaten vermiş olduğu selahiyat-ı teşriyyeyi geri almalıdır. Hakkımızdır binaenaleyh bu hakkı bize millet vermiştir. Bizim değil milletin hakkıdır. Bugün zarûret mündefi olmuştur, binâenaleyh hakkımızı geri almak lazımdır."*⁴⁰³ Ali Şükrü Bey, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın, Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesindeki olağanüstü yetkileri Meclis'e iade etmesinin daha anlamlı olacağını belirtmiştir.⁴⁰⁴ O, yapılan oylamada, Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesinin kaldırılmasına dair oy kullanmışsa da 73 evet, 91 hayır 12 çekimserle teklif kabul edilmemiştir.⁴⁰⁵ Ancak 20 Temmuz tarihinde Ali Şükrü Bey'in de katkılarıyla Başkumandan'ın Meclis adına karar verme yetkisine son verilmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰² TBMM, GZC., C.3, s. 311.

⁴⁰³ TBMM, GZC., C.3, s. 319-320.

⁴⁰⁴ TBMM, GZC., C.3, s. 326-327.

⁴⁰⁵ TBMM, GZC., C.3, s. 329.

⁴⁰⁶ Sarısamam, a.g.m., s. 737.

Ali Şükrü Bey'in, asker mebuslara ve kumandanlara bakışı makuldür. Aşir, Bekir Sami ve Hacim Muhittin Beyler'in cephede başarısız görülmesi ve askerlik görevlerinden azilleri ve Divan-ı Harb'e sevkedilmelerine dair müzakereye katılmıştır. Ona göre, olayın iyi bir tahkikatı yapılmalıdır. Askeri başarısızlıkların birkaç kişinin suçu olmadığını, memlekete son derece yararlı hizmet etmiş subayların ciddi bir tahkikat olmadan Divan-ı Harb'e sevkedilemeyeceklerini belirtmiştir. Yine askerî meselelerde asker ve sivil mebusların birbirlerini anlamaları ve ona göre müzakere etmelerinin gerekliliğine değinmiştir.⁴⁰⁷ 30 Temmuz 1921 tarihinde gizli celse toplantısında yaptığı konuşmada savaşta bulunan bir kumandanın Mecliste eleştirilmemesi gerektiğini savunmuştur. Aksi takdirde ülke içindeki ve dışındaki düşmanlara milli menfaatler aleyhinde propaganda malzemesi verilecektir.⁴⁰⁸

Ali Şükrü Bey'e göre ordudaki asker sayısı yetersizdir. 14 Temmuz 1920'de Meclis'te yaptığı konuşmada orduda yeterince asker olmadığını, sayının artırılması gerektiğini söylemiştir.⁴⁰⁹ Ali Şükrü Bey'in en fazla dikkat çektiği sorunlar askerîye giderlerinin karşılanması ve asker maaşlarının yetersizliğidir. Ona göre, Milli Mücadelenin başarıyla sonuçlanabilmesi için askerînin rahat ettirilmesi ve iyi beslenmesi lazımdır. Ankara'da Meclis toplamanın ve bütün yapılanların tek amacı düşmanı yurttan atabilmektir. Bu yüzden ülkemizin birinci önceliği ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.⁴¹⁰ İhtiyaçların giderilmesi adına Müdafaa-i Milliye Bütçesi'ne önem vermiştir. O, haftada bir gün Meclis görüşmelerinin İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu müzakerelerine ayrılması önerisini eleştirmiş öncelikli amacın *"memleketin içinde bulunduğu zor zamanlara bir nebze olsun merhem olacak"* Müdafaa-i Milliye Bütçesi'nin kabul edilmesi olduğunu ifade etmiştir.⁴¹¹ Tasarruf gerekçesiyle askerlerin maaşlarından kesinti yapılması düşüncesine karşı çıkmıştır. Tasarrufun başka alanlarda yapılmasını istemiştir.⁴¹² 13 Mart 1922 tarihinde Meclisin gizli celse toplantısında yaptığı konuşmada bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir: "O

⁴⁰⁷ TBMM, ZC., C.3, s. 219-220.

⁴⁰⁸ TBMM, GZC., C.2, s. 125.

⁴⁰⁹ TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s. 325.

⁴¹⁰ Sarısamam, a.g.m., s. 736.

⁴¹¹ TBMM, ZC., C.19, s. 134-135.

⁴¹² TBMM, ZC., C.10, s. 108-109.

orduyu beslemeye mecburuz, icap ederse birçok devairin fuzuli teşkilatını lağv edebiliriz."⁴¹³

Ali Şükrü Bey, subay ve asker maaşlarının düşüklüğüne de dikkat çekmiştir. Ordu mensuplarının maaşlarının düşüklüğünün Milli Mücadele'yi olumsuz etkileyeceği düşüncesindedir. Ona göre bir subay, düşük maaşı nedeniyle en önemli varlığı saydığı ailesinin giderlerini karşılayamayacak ve aklı hep orada kalacaktır. Savaş esnasında ailesini düşünmekten kendini harbe veremeyecektir. Bu durum da Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasını sekteye uğratacaktır.⁴¹⁴ 18 hatta 20 senedir orduda görev yapan bir binbaşı 45-50 lira maaş alabilmektedir. Buna karşılık beş yıllık bir muhasebeciye ek ücretlerle beraber 100 lira maaş verilmektedir. Yine "savaş meydanlarında vücudunu siper eden" bir yüzbaşı ancak bir kâtip kadar maaş almaktadır. Subayların savaş alanlarındaki fedakârlıkları düşünüldüğünde, ülkedeki bu maaş adaletsizliğinin mutlaka ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bütçede yeterli kaynağın olmaması göz önüne alınması halinde askerlerin en azından diğer memuriyetlerle eşdeğer maaş almaları sağlanmalıdır.⁴¹⁵

Ali Şükrü Bey, asker maaşlarına zam yapılması tekliflerini desteklemiştir. Cephedeki seyyar ordu subaylarının maaşlarına 1.000 lira zam yapılması teklifine destek verdiği gibi bu miktarın 1.500 liraya çıkarılmasını önermiştir.⁴¹⁶ Ordu mensuplarının maaşlarının bölgelere göre belirlenmesi taraftarıdır. Hayat şartlarının pahalı ve ucuz olduğu yerlerde görev yapan subaylara farklı maaş verilmesini savunmuştur.⁴¹⁷ Ankara ve diğer pahalı yerlerde görev yapan subaylara 1.000 kuruş zam yapılmasını teklif etmiştir.⁴¹⁸ Makam maaşı kanun teklifi görüşmelerinde, bir subayın rütbesi üstündeki makamları işgal ettiği takdirde aynı maaş verilmesi teklifine karşı çıkmıştır. En azından alması gereken ücret farkının yarısının üst makam görevini yürüten subaya verilmesini istemiştir.⁴¹⁹

Ali Şükrü Bey, askeriyede terfilerde adaletsizlik yapıldığı iddiasını savunmuştur. 12 Temmuz 1922 tarihinde yaptığı konuşmada 1906 senesi mezunu

⁴¹³ TBMM, GZC., C.3, s. 56.

⁴¹⁴ TBMM, GZC., C.3, s. 57.

⁴¹⁵ TBMM, ZC., C.10, s. 96.

⁴¹⁶ TBMM, ZC., C.18, s. 151, 152.

⁴¹⁷ TBMM, GZC., C.3, s. 57.

⁴¹⁸ TBMM, ZC., C.18, s. 152.

⁴¹⁹ TBMM, ZC., C.18, s. 163.

jandarma zabitlerinin binbaşılığa terfi etmiş oldukları halde 1900 yılında mezun olmuş bir jandarma zabitanın halen yüzbaşı rütbesinde bulunduğunu belirterek bu adaletsizliğin ortadan kaldırılmasını istemiştir.⁴²⁰

10. MİLLİ MÜCADELE

Ali Şükrü Bey, Türk Milletinin, Milli Mücadelesi'nin meşruiyetine inanmış ve herkesin bu mücadeleyi desteklemesi gerektiğini savunmuştur. 8 Eylül 1920 tarihinde yaptığı bir konuşmada Milli Mücadele'nin haklılığını ortaya koymuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Türk Milleti'nin, Mondros Mütarekesi'ni milli sınırlar içinde hayat hakkı tanınması taahhüdü karşılığında imzaladığını ifade etmiştir. İtilaf Devletleri'nin bu taahhütlerini yerine getirmediğini, Türk Milleti'nin topraklarını işgal ettiklerini belirtmiştir. İşgalin kaldırılması için mücadele eden Türklere, başta Hindistan olmak üzere Müslüman unsurlarının dahi yardım ettiğini söyleyerek, vatani kurtarmanın memleketin her ferdinin görevi olduğunu söylemiştir. Bugün itibarıyla “*düşmanların en sefili*” olan Yunanlılara karşı savaşmak mecburiyetinde olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir.⁴²¹

Ali Şükrü Bey, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için halka ve orduya dini şuurun yanı sıra milli motiflerin verilmesi ve milli ruhun canlandırılması düşüncesini savunmuştur. Ona göre milli ruhu uyandırmada etkili olan unsurlardan bir tanesi de Vatan duygusudur. Halkta henüz Vatan bilinci tam olarak uyandırılmamıştır. Halk, bu kelimenin anlamını dahi bilmemektedir. “*Vatan bizim canımız*” diye tempo tutanlar ne için bağırduklarının farkında değildir. Ali Şükrü Bey, Vatan kelimesinin halk nazarında, tarla ve ev olduğunu belirtmiştir. Firar eden bir askere nereye kaçtığı sorulsa Vatan'ı savunmaya gittiğini söyleyeceğini ifade etmiştir. Yapılması gereken öncelikli işlerden bir tanesinin Vatan kavramının bütün ülkeyi kapsadığının halka anlatılması olduğunu belirtmiştir. Vatan kavramının dinden ayrı düşünülemediğini savunmuştur.⁴²²

Ali Şükrü Bey'in Misakı Milli hakkındaki düşünceleri alışılmışın dışındadır. Misak-ı Milli sınırlarının Mondros Ateşkes Antlaşması öncesindeki sınırları

⁴²⁰ TBMM, ZC., C.20, s. 395.

⁴²¹ TBMM, ZC., C.4, s. 27.

⁴²² Sarısamani, a.g.m., s. 734-735.

kapsadığını, bu sınırların asla terk edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁴²³ Hükümet'in, Milli Mücadele'yle amacının Misak-ı Milli sınırlarını elde etmek olduğunu kabul etmiştir. Bununla beraber Misak-ı Milli Programı'na taraftar olmadığını, bu belgenin arzularının en alt sınırına hitap ettiğini belirtmiştir.⁴²⁴ Misak-ı Milli sınırlarının yetersizliğine inanmakla beraber onu imzalayanlar arasında Ali Şükrü Bey de vardır. O, Misakı Milli'yi, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Trabzon mebusuyken, zamanın hassaslığı nedeniyle gönülsüz bir şekilde imzaladığını söylemiştir. Belgeyi imzalamasını şöyle ifade etmiştir: "*Fakat ne yapalım ki, vaziyeti umumiyei cihan arzusunun hilâfına o vesikayı kabule mecbur etti.*"⁴²⁵ Ali Şükrü Bey, Misak-ı Milli'yi imzaladığı zamanlarda dahi bu işgal döneminin mutlaka biteceğini ve halkın bağımsızlığına er ya da geç kavuşacağı düşüncesine inanmıştır. Bu düşüncesinden dolayı Misakı Milli'yi imzalamada tereddüt ettiğini belirtmiştir.⁴²⁶

Ali Şükrü Bey, kendisi gibi Türk Milleti'nin de Misakı Milli sınırlarından daha geniş bir coğrafyayı arzuladığını iddia etmiştir. Ona göre, Osmanlı Devleti bayrağının dalgalandığı her yer geri alınmalıdır. Başta Hindistan olmak üzere bütün Müslüman unsurları da bu arzuyu taşımaktadır.⁴²⁷ Ali Şükrü Bey'in Misak-ı Milli anlayışında Mekke ve Medine yabancı devletler tarafından yönetilmemeliydi. Yemen, Tunus, Cezayir gibi Müslüman halkın yaşadığı coğrafyalar Türkiye sınırları içinde olmalıdır.⁴²⁸

Bu düşüncesini verdiği örneklerle desteklemiştir. Türkiye Musevilerinden eski Maliye Müfettişi Ferit, Yazar İzidor ve İstanbul eski mebusu ve Darülfünun Müderrisi Mişon Vantura Beylerin Lozan Barış Konferansı'nda Türk delegasyon heyeti başkanı İsmet Paşa'ya Filistin Musevi Cemaati adına çektikleri telgrafta dikkat çekmiştir. 23 Aralık 1922 tarihinde TBMM'de okunan bu telgrafta, Filistin mandaterliğinin sona erdirilerek idarenin yeniden Türkiye'ye verilmesi talep edilmiştir. Filistin'deki Arap ve Yahudiler arasındaki uyumun Türkiye'nin yönetimiyle sağlanabileceği belirtilmiştir. Ali Şükrü Bey, bu telgraf ve Misak-ı Milli sınırları temelinden yola çıkarak Filistin'in ve diğer Arap topraklarının Türkiye'ye

⁴²³ TBMM, GZC., C.4, s. 134-135.

⁴²⁴ TBMM, ZC., C.19, s. 351-352.

⁴²⁵ TBMM GZC., C.2, s. 349; TBMM, ZC., C.19, s. 351-352

⁴²⁶ TBMM, ZC., C.19, s. 351-352.

⁴²⁷ TBMM, ZC., C.19, s. 351-352.

⁴²⁸ TBMM, ZC., C. 4, s. 27.

katılması gerekliliğini savunmuştur. Filistin için gerek maddi gerekse manevi çok büyük bedeller ödendiğini, bu toprakların yok sayılmayacağını söylemiştir. Misak-ı Milli kararları arasında ülke sınırları dışında kalan Müslüman topraklarında halkın kendi geleceğini belirleme hakkı olduğunu hatırlatmış ve bu kararın Filistin’de de tatbik edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Şayet bu yönde bir oylama yapıldığı takdirde Filistin halkının Türkiye idaresini seçeceğinden şüphe duymamıştır. Bu nedenle Lozan’daki Türk delegasyon heyetinin Misak-ı Milli gereği Filistin halkının kendi geleceğini belirlemesi sürecini başlatmasını istemiştir.⁴²⁹

Ali Şükrü Bey, ilerleyen yıllarda Irak ve Suriye’nin de Türkiye ile bütünleşmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemiştir. Hatta, gelecekte tüm İslam Âlemi’nin Türkiye ile birleşeceğine inanmıştır. Bu inancını Meclise taşımıştır. Ona göre, bugün itibarıyla Yemen’de İmam Yahya, Türkiye’ye bağlılığını bildirmiştir. Tunus, Cezayir ve Hindistan’da İngilizlerle mücadele eden Müslüman halk Türkiye’den asla kopmayacaktır.⁴³⁰

Ali Şükrü Bey, Milli Mücadele’de Doğu halklarından destek alınması gerektiğini savunmuştur. 30 Temmuz 1921 tarihinde yaptığı konuşmada Türk Milli Mücadelesi’nin Doğu Dünyası’na dayandığını, bununla beraber henüz buradan yeterince yararlanılmadığını ifade etmiştir.⁴³¹

Ali Şükrü Bey’in Düzenli Ordu ve Kuva-yı Milliye mücadelesine bakışı Kuva-yı Milliye’nin korunmasından yana olmuştur. Ülkenin coğrafi şartlarının dikkate alınması halinde düzenli ordunun yanı sıra çete savaşlarının yapılmasının doğru olacağını belirtmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne Kuva-yı Milliye birliklerine ağırlık verilmesi önerisinde bulunmuştur. Bu görüşünü destekleyebilmek için konuşmasını örneklerle süslemiştir. *“Kıtaat-ı muntazamaya lüzum yoktur demiyorum. Bu yapılmakla beraber çete muharebatı yapacak yirmi otuz kişilik müfrezelere ihtiyaç vardır ki, bunları düşmanın arkalarına atmak, düşmanı mütemadiyen taciz etmek şartıyla bir çok şeyler kazanılır”*⁴³²

⁴²⁹ TBMM, ZC., C.26, s. 9.

⁴³⁰ TBMM, GZC., C.2, s. 349-350.

⁴³¹ TBMM, GZC., C.2, s. 125.

⁴³² Sarısamam, a.g.m., s. 736.

Ali Şükrü Bey, ölümünün en önemli zanlısı olacak Giresunlu Osman Ağa ve gönüllü alayı hakkında olumlu düşüncelere sahiptir. Sakarya Savaşı öncesinde Ankara'ya gelen Giresunlular alayını karşılama heyetine seçilmişti. Ankara'ya gelen askeri kuvvetleri Meclis adına karşılamış ve kendilerine hoşgeldin demiştir. 11 Temmuz 1921 tarihinde Mecliste verdiği beyanatta karşılama ve alay hakkındaki düşüncelerini aktarmıştır. Ali Şükrü Bey gönüllü askerlerin kanlarını son damlasına kadar Vatan için dökmeye hazır olduklarını söylediklerini belirtmiştir. Bu kuvvetlerin memleket için çok faydalı işler yaptıklarını, halen zinde ve kalplerinin imanla dolu olduğunu ifade etmiştir. 42. Alay Kumandanı Osman Ağa'nın kendisi nezdinde Meclise söylediği duygu dolu sözleri de Meclis'le paylaşmıştır: *“Ben sağ ayağımı harbte sakat ettim. Bu sefer de her iki ayağımı tamamen kayıp ve mahvetsem bile sedye üzerinde çalışarak düşmanı denize dökünceye kadar bu alaylarımınla beraber çalışmaya ahdettim”*⁴³³

Ali Şükrü Bey, zaman zaman Türk Ordusunun iyi idare edilmediği eleştirisinde bulunmuştur. 13 Temmuz 1920 tarihindeki konuşmasında belirttiğine göre Müdafaayı Milliye Vekâleti ancak iki aydır ciddi şekilde çalışmaktadır. Vekâlet'in talepleri yeterince karşılanamamıştır. Cephelerde en önemli sorun savaş araç ve gereçlerinin kullanılmamasıdır. Bursa civarında ordu, yanlış idareden dolayı 10-12 gün düşmanla temas edemeyip çekilmiştir. Cephe gerisindeki halk, Milli Mücadele'ye yeterince destek vermemektedir. Rumların ise cephe gerisinde telgraf, telefon hatlarını keserek milli vazifelerini yaptığı örneğini vererek bu durumu eleştirmiştir. Ali Şükrü Bey, bütün bunların sebebinin iyi idare eksikliği olduğunu belirtmiştir.⁴³⁴

Ali Şükrü Bey, ilk zaferlerle beraber İtilaf Devletleri tarafından gönderilen notalar ve onlara verilen cevaplarla ilgili görüşlerini de belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında haksız yere ülke topraklarının işgale uğradığını, Türk Milleti'nin haksız işgaller karşısında Milli Mücadele'ye başladığını söylemiştir. Bugün itibarıyla bu hakkın tüm dünyaya duyurulmaya başladığını ve düşmanların geri çekilme sürecine girdiğini ifade etmiştir. İtilaf Devletleri'nin mütareke tekliflerine dair notalarının bunun göstergesi olduğunu belirtmiştir. Ali Şükrü Bey, 22 Nisan 1922

⁴³³ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.12, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 35.

⁴³⁴ TBMM, *ZC.*, C.2, s. 291, 292.

tarihinde Mütareke teklifine karşı yazılan cevabi notayı desteklemiştir. Bununla beraber notanın düşmanlar tarafından kabul edilip edilmemesini önemsememiştir. Ona göre hak mutlaka hakim olacak ve Türk Milleti hürriyetine kavuşacaktır. Bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir: “*Bu nota düşmanlarımızca kabul edilmiş olsa da olmasa da kıymeti yoktur. Çünkü hak yürüyor ve yürüyecektir ve gayesine vâsıl olacaktır.*”⁴³⁵ Ali Şükrü Bey’e göre, Mütareke teklifi İngiltere’nin bir entrikasıdır. İç siyasetlerinde zor durumda kalan İngilizler’in zaman kazanmak amacıyla mütareke ve sulh müzakerelerini başlatma girişiminde bulunduğunu iddia etmiştir. İngilizler öncülüğünde gönderilen notaya Türk milletinin isteklerini açıkça ortaya koyan bir notayla cevap verildiğini söylemiştir. Şimdi ise İtilaf Devletleri’nden gelecek cavabi notanın beklendiğini belirtmiştir.⁴³⁶

Ali Şükrü Bey, Yunan zulmü de eleştirmiştir. O, Yunanlıların “*mezalim ve hunharlığının*” tarihi gerçek olduğunu, devletlerini bu anlayış üzerine kurduklarını ifade etmiştir. Bunun da en önemli delilinin Mora ve Teselya’da tek bir Müslüman’ın kalmaması olduğunu söylemiştir. Bu mezalime karşı Meclisin gerekli tepkiyi ortaya koyamadığını ve “*atıl ve batıl*” bir şekilde hareket ettiğini iddia etmiştir.⁴³⁷ Lozan Barış Müzakerelerinin yapıldığı zamanda dahi Yunanlıların sivil halka mezalim yapmaya devam ettiklerini belirtmiştir.⁴³⁸

Ali Şükrü Bey, Avrupa ülkeleri açısından kamuoyunun gücünün ne anlama geldiğini bilmektedir. Bu yüzden Avrupa kamuoyunun kazanılması gerektiği görüşünü savunmuştur. Bunun sağlanması için düşmanla cephede nasıl savaşıyorsa basın ve yayın alanında da aynı mücadelenin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre Avrupa’nın tanınmış gazeteleri Hıristiyan dünyasının desteğini sağlamak için Yunanlıları “*Salib’in*” temsilcisi olarak göstermişlerdir. Yine Kral Konstantin’i Arslan Yürekli Rişar ile kıyaslamışlardır. Ali Şükrü Bey, Yunan zulmüne karşı alınacak tedbirlerde, duygusallıktan uzak, soğukkanlı ve ölçülü bir yol izlenmesini istemiştir. Batı Anadolu’da yapılan Yunan Mezalimi’ne tepki olarak TBMM tarafından hazırlanacak protesto metninde aşırıya kaçılmaması ve batı kamuoyunun tamamıyla karşımıza alınmaması uyarısında bulunmuştur. Yunanlılarla İngilizlerin

⁴³⁵ TBMM, ZC., C.19, s. 351-352.

⁴³⁶ TBMM, ZC., C.20, s. 134.

⁴³⁷ TBMM, ZC., C.20, s. 133.

⁴³⁸ TBMM, ZC., C.20, s. 134.

dünya kamuoyunu Türkler aleyhinde yönlendirmek için bu yönde söylenecek sözleri çok iyi kullandıklarını belirtmiştir. Propaganda silahının hissiyattan uzak bir şekilde dünya kamuoyunu Türkler lehine çevirecek şekilde kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴³⁹

İstanbul ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi dağıtılmış ve Milli Mücadele yanlısı birçok kişi tutuklanıp Malta'ya sevk edilmişti. Bu gelişme üzerine Anadolu'da İşgal Kuvvetleri'ne mensup bazı kişiler de tutuklanmıştır. Bunlardan birisi de Kazım Karabekir Paşa tarafından tutuklanan Yarbay Rawlinson'dur. Rawlinson tutukluluğunun dördüncü ayında Meclise iletmek için bir telgraf hazırlamıştı. Karabekir Paşa aracılığıyla gönderilen bu telgraf 18 Temmuz 1920 tarihinde Mecliste okunmuştur. Rawlinson telgrafında İngiliz esirleriyle Malta'daki Türk esirleri arasında bir mübadele yapılmasında aracılık yapabileceğini belirtmiştir. Ali Şükrü Bey bu teklif üzerine konuyla ilgili düşüncelerini Mecliste ifade etmiştir. İngilizler için önemli bir kişinin ele geçirilmiş olduğunu ve bu durumdan yararlanılması gerektiğini belirtmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un kardeşi olan Rawlinson'un teklifinin dikkate alınması gerektiğini, bu sayede Malta'da esir bulunan Rauf ve Vasıf Beyler gibi çok değerli kişilerin kurtarılabilceğini ifade etmiştir. Ona göre, Rawlinson gibi "*köpek İngilizlerin*" tutuklu kalmasında büyük fayda olmayacaktır.⁴⁴⁰ Ali Şükrü Bey, Rawlinson'un ileride daha değerli işler için pazarlık konusu edilebileceği düşüncelerine ise karşı çıkmıştır. 7 Ağustos 1920 tarihinde yaptığı konuşmada Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin basılması sonrasında tutuklanıp Malta'ya sürülen 12 mebusun Rawlinson karşılığında kurtarılmasını istemiştir. 12 kişi dışında kalan Türk esirlerinin de önemli olduğunu onların da mümkün olması halinde kurtarılması gerektiğini belirtmiştir. Rawlinson tarafından yapılacak girişim sonrasında esir mübadelesi teklifinin İngiltere Hükümeti'nden gelmesini istemiştir.⁴⁴¹

⁴³⁹ Sarısamam, a.g.m., s. 735-736; *TBMM, ZC.*, C.11, s. 215-216.

⁴⁴⁰ *TBMM, ZC.*, C.2, s. 362.

⁴⁴¹ *TBMM, ZC.*, C.3, s. 110, 111.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK KONULARDAKİ GÖRÜŞLERİ

1. SOSYAL HAYAT

Ali Şükrü Bey, sosyal hayatla ilgili meselelere de müdâhil olmuş, savaştan kaynaklanan sorunların çözülmesi için yoğun çaba harcamıştır. Özellikle işgalden kurtarılmış bölgelerdeki muhacir sorununa dikkat çekmiş ve yardıma muhtaç olanlara gerekli desteğin biran önce yapılmasını istemiştir. Seçim bölgesi ve Doğu Anadolu halkına gerekli yardımın edilmemesi nedeniyle bugün bölgenin harap durumda olduğunu belirtmiştir.⁴⁴² O, Doğu Anadolu'nun bir enkaz haline geldiğini, burada yaşayan halkın büyük sıkıntılar çektiğini söylemiştir. Buna bir de yurtlarına dönen muhacirlerin perişanlığının eklendiğini ifade etmiştir. Ona göre, muhacirlikten dönen kişilerin ev ve mülklerinin çoğu kullanılamaz hale gelmiştir. Bu nedenle kurtarılmış bölge halkının konut ve mülk vergilerinde düzenlemeler yapılmalıdır. Dul, yetim gibi fakirlerden Aşar Vergisi alınmamalıdır. Ali Şükrü Bey, bölgede şahit olduğu bir olayı anlatmıştır. Onun anlattığına göre, dört çocuğunu savaş meydanlarında kaybeden ve torunlarına bakmakla mükellef bir dul kadının sahip olduğu tek ineğe Aşar Vergisi olarak el konulmuştur. Seçim bölgesinin de savaştan zarar gördüğünü, Erzurum ve çevresinde taş üstünde taş kalmadığını, milyonerlerin dahi fakirleştiğini söylemiştir. O, bölgede fakir halkın Aşar Vergisi'nden muaf tutulmaması halinde sefaletin daha da artacağını söylemiştir.⁴⁴³

18 Şubat 1922 tarihinde Lazistan Mebusu Osman Bey'in Atina'ya(Pazar) bağlı Sano ve Guvant köylerinin 1918, 1919, 1920 yıllarına ait Aşar Vergisi borçlarının affedilmesine dair kanun teklifini desteklemekle beraber eleştirmiştir. Karadeniz'de çok sayıda köyün Birinci Dünya Savaşı'nda işgale maruz kaldığını ve bugün için harap bir durumda olduğunu, niçin sadece bu iki köyün vergi borçlarının affedildiğini sormuştur. Kendisinin bu iki köyün durumunu bilmediğini Hükümet'ten

⁴⁴² TBMM, ZC., C.13, s. 269.

⁴⁴³ TBMM, ZC., C.3, s. 453, 454.

tahkikat yapmasını istemiştir. Gerçekten köylerin durumu kötüyse köylülerin Aşar Vergisi borçlarının affedilmesinin doğru olacağını söylemiştir.⁴⁴⁴

24 Ekim 1921 tarihinde işgalden kurtarılan ve kurtarılacak yerlerin halkına yapılacak yardım hakkındaki kanun teklifine destek vermiştir. Bölge halkına yapılacak para yardımının artırılmasını istemiştir. Ona göre yardım, zenginlere değil gerçek ihtiyaç sahiplerine yapılmalıdır. Öncelikle Maliye Encümeni, kurtarılan yerlerde yardıma ihtiyaç olanları tespit etmeli ardından bunlara gerekli desteği vermelidir. Kanun teklifinde yer alan “*çiftlik sahiplerinin vergilerini 1921 yılının sonuna kadar vermeyebilirler*” ibaresi çıkarılmalıdır. Çünkü çiftlik sahiplerinin çoğu savaş şartlarının getirmiş olduğu otorite boşluğundan yararlanarak vurgunculuk, karaborsacılık yollarıyla zenginleşmişlerdir. Fakir halka yapılması amaçlanan yardımdan çiftlik sahipleri yararlanmamalıdır.⁴⁴⁵

Ali Şükrü Bey, muhacir meselesinin Hükümet’in tek başına çözemeyeceği kadar büyük olduğunu, bu nedenle halkın da yardım cemiyetleri kurarak soruna müdâhil olmasını istemiştir. Cemiyetlerin kurulması görevinin ise belediyelere verilmesini teklif etmiştir.⁴⁴⁶ Ali Şükrü Bey, kurtarılmış yerler halkının gıda ihtiyacının da giderilmesine çalışmıştır. 12 Nisan 1922 tarihinde Meclis’in gizli celse toplantısında yaptığı bir konuşmada, Ordu Valisi’nin kendisine Şark Cephesi’nin kısmen terhis edildiği için askerlerin iaşesine ayrılmış mısırların ambarlarda çürümek üzere olduğunu söylediğini belirtmiştir. Bu bilgiyi Meclis’e aktardıktan sonra Hükümet’ten bu mısırları açlıkla karşı karşıya kalan fakir halka satmasını teklif etmiştir.⁴⁴⁷ Kurtarılan yerlerdeki emval-i metruke üzerinde bazı suistimallerin ve hırsızlıkların yapılmasına da dikkat çekmiştir. Dâhiliye Vekili’nden bu suistimler ve hırsızlıklar hakkında ne gibi tedbirler aldığını sormuştur. Ona göre bu mallar halkındır ve ancak halkın menfaatine kullanılabilir.⁴⁴⁸

Ali Şükrü Bey sadece Türkiye’de değil yurtdışındaki muhtaç soydaşlara da yardım edilmesi taraftarıdır. 3 Nisan 1922 tarihinde Burdur Mebusu İsmail Soysal Bey’in Rusya’da açlık içinde bulunan Tatar, Kazak, Başkurt, Kırgız gibi Müslüman

⁴⁴⁴ TBMM, ZC., C.17, s. 21.

⁴⁴⁵ TBMM, ZC., C.13, s. 267, 268, 269.

⁴⁴⁶ TBMM, ZC., C.3, s. 404.

⁴⁴⁷ TBMM, GZC., C.3, s. 225.

⁴⁴⁸ TBMM, ZC., C.25, s. 79.

çocuklarının bir kısmının Türkiye'ye getirilmesi teklifini desteklemiştir. Olayın çok ciddi olduğunu ve incelenmesi gerektiğini belirten Ali Şükrü Bey, bunun için bir encümen kurulmasını dahi teklif etmiştir.⁴⁴⁹

Ali Şükrü Bey, Kütahya Eskişehir Muharebeleri sonrasında çıkarılan Tekalif-i Milliye'nin uygulanmasında bir çok suistimalin yapılarak halkın mağdur edildiğini iddia etmiştir. Bu durumun halkın Hükümet ve Milli Mücadele üzerindeki bağlılığına büyük zarar verdiğini söylemiştir. Tekalif-i Milliye ile “*donuna kadar malı alınan*” halktan yeni fedakarlıklar beklemenin zor olduğunu ifade etmiştir. Tekalif-i Milliye gibi uygulamalar yerine halkın ruhu okşanarak Milli Mücadele ve Hükümet'e olan bağlılığının artırılmasının sağlanmasını istemiştir. Bunun başarılmasıyla halkın Milli Mücadele'ye sonsuz destek vereceğini iddia etmiştir. “*Bir kadının donunun alınması, kaşıkla yağ alınması...*” gibi uygulamalardan sonra halktan gömleğinin istenilemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁵⁰

Ali Şükrü Bey, asayiş sorunlarına da dikkat çekmiş ve çözülmesi yönünde çaba harcamıştır. Toplumun ahlaki çöküntüsünün ve asayişin bozulmasının ana sorumlusu olarak alkollü ürünlerin tüketilmesini görmüştür. Bu nedenle 27 Nisan 1920 tarihinde Men-i Müskirat Kanun teklifini TBMM'ye sunmuştur. Teklifinde dinen açıkça haram kılınan alkollü içeceklerin halk arasında çoğalmasından kaynaklanan fenalık ve felaketlerin çok tahripkar hale geldiğini söylemiştir. Bugün Amerika Hükümeti'nin dahi içkiyi yasakladığı örneğini vererek memleketi “*bu büyük beladan ve felaketlerden*” korumak için şu maddelerin kabulünü teklif etmiştir:

- Osmanlı Devletinde her türlü alkollü içkinin imali, ithali, satışı ve kullanımı yasaktır.

- Alkollü içecek üreten, ithal eden ve satanlar yakalandıklarında alkollü ürünlerine el konulacağı gibi kıyye başına 50 lira para cezasına çarptırılırlar.

- İçki içtiği görülenler, ya ağır bir cezayla terbiye edilir ya da 50 lirayla 250 lira arasında para cezasına çarptırılırlar.

- Kanunun onaylanıp yayılmasıyla mevcut içkilere el konulur ve imha edilir.

⁴⁴⁹ TBMM, ZC., C.18, s. 479, 481.

⁴⁵⁰ TBMM, GZC., C.3, s. 225.

- Kanun yayınlanmasından itibaren yürürlüğe girer.

- Kanunun yürütülmesinden bütün mülkiye zabıtları, adliye ve nizamiye mahkemeleri sorumludur.⁴⁵¹

Ali Şükrü Bey'in teklifi encümenlerde ve Meclis'te uzun süre tartışılmıştır. Kanuna karşı çıkanlar genel olarak alkollü içeceklerden elde edilen yüksek vergi gelirinden mahrum kalınacağını öne sürmüşlerdir. Ali Şükrü Bey ve kanunu destekleyen diğer mebuslar ise teklifi din, sağlık ve asayiş noktasında değerlendirmişlerdir. Onlara göre, kanununla beraber elde edilecek sonuç alkollü içeceklerden alınacak vergiden çok daha önemlidir. Yine İslam dininin bir emri uygulanarak İslam dünyasına örnek olunacaktır. Türk Milleti fiziksel ve ruhen sağlıklı bireylere kavuşacak ve Türkiye nüfus yönünden büyük bir dinamizm elde edecektir. Vatandaşlar ahlaki yönden sağlam olacak ve böylece Türk Milleti'nin geleceği kurtulacaktır. Cinayet, yaralama, boşanma, hırsızlık gibi suçların ana sorumlusu olan içkinin yasaklanmasıyla güvenlik sorunu da büyük ölçüde çözülecektir. Tüm bunların getireceği maddi ve manevi değer hiçbir şeyle mukayese edilemez. Uzun süren tartışmalardan sonra, teklif, 14 Eylül 1920 tarihinde bazı değişikliklerle kabul edilerek kanunlaşmıştır. Oylama sonunda, 71 kabul, 71 ret, 3 de çekimser oy çıkmıştır. Oyların eşit olmasına rağmen Meclis Başkan'ının oyu da değerlendirmeye alınmıştır. Meclis İkinci Başkan Vekili Vehbi Efendi reyini kanun lehinde verdiği için nizamnameye göre Meni Müskirat Kanunu kabul edilmiştir.⁴⁵²

Ali Şükrü Bey sosyal hayatın korunması adına çok önemli gördüğü bu kanunun takipçisi olmuştur. İlerleyen tarihlerde memleketin ekonomik durumunun düzeltilmesi adına Men-i Müskirat Kanunu'nun lağvedilmesi düşüncelerine karşı çıkmıştır. 12 Nisan 1922 tarihinde Meclisin gizli celse toplantısında kanunun çıkma amacının bir nesli kurtarmak olduğunu hatırlatarak hiçbir miktarın Türk milletinin sağlığı ve maneviyatından önemli olmadığını vurgulamıştır.⁴⁵³ Kanunun tatbik edilmesinden kaynaklanan sorunlara da dikkat çekmişti. Ona göre, Hükümet'ten kolluk kuvvetlerine kadar hiç kimse kanunun uygulanmasında yeterli ciddiyet ve önemi göstermemektedir. Buna rağmen kanunla beraber sosyal hayatta istenilen

⁴⁵¹ TBMM, ZC., C.1, s. 114, 329.

⁴⁵² TBMM, ZC., C.4, s. 153.

⁴⁵³ TBMM, GZC., C.3, s. 221-222.

hedeflere ulaşılmıştır. Ali Şükrü Bey, istatistiklere göre, asayiş olaylarının yüzde doksan azaldığını söylemiştir.⁴⁵⁴

Ali Şükrü Bey, alkolden başka sosyal hayatın dengesini bozacağına inandığı fuhuş ve dansöz oynatma gibi suçları işleyenlerin şiddetle cezalandırılmaları taraftarıdır. 13 Mayıs 1920 tarihinde Meclis'te fuhuş amacıyla memleketin değişik yerlerinde kadın oynatma suçunun hapisten geçici kürek cezasına çevrilmesi teklifine karşı çıkmıştır.⁴⁵⁵ Kadın oynatmanın ülkenin sosyal ve dini hayatına çok zarar verdiğini, cezaların yeterli olmadığını söylemiştir. Bu zararlı suçların sona erdirilmesi için cezanın artırılmasını istemiştir. Ramazan ayında cami şadırvanlarında gençlerin içki içip kız oynattıkları bilgisini veren Ali Şükrü Bey, bu durumun Hıristiyan devletlerinde dahi yaşanmadığını iddia etmiştir. Bu suçun şiddetle cezalandırılmasını hatta cezanın idam olabileceğini savunmuştur.⁴⁵⁶

Ali Şükrü Bey, Türkiye'de iç güvenlik ve asayişsizlik sağlanma sorununun olduğuna inanmıştır. Asayişin Emniyet Müdürlüğü, Jandarma Teşkilatı ve sahillerde görev yapan Hafiye Teşkilatı'nın sorumluluğunda olduğu bilgisini vermiştir. Asayişin sağlanması için birden fazla kurumun görevlendirilmesinin gerçekte hiçbir iş yapılmamasının göstergesi olduğunu iddia etmiştir. Ona göre ülke güvenliğinden bir kurum sorumlu olmalıdır. Polis, jandarma, hafiye teşkilatları birleştirilmelidir. Böylece hem ekonomik anlamda tasarruf yapılacaktır hem de asayiş ve iç güvenlik meselesinden tek bir kurum sorumlu olacaktır. Bu kurum asayiş işlerini öncekine göre daha iyi yapabilecektir.⁴⁵⁷ Ali Şükrü Bey, 4 Haziran 1922 tarihinde Emniyet-i Umumiye bütçesi müzakerelerinde jandarma ve Emniyet-i Umumiye'nin birleştirilmesi şartıyla müzakerelere devam edilmesini teklif etmiştir.⁴⁵⁸

Emniyet-i Umumiye Teşkilatı içinde acilen bir ıslahat yapılmasını önermiştir. Emniyet Teşkilatı'nın görevini yapmayarak asayişli sağlayamamasını Men-i Müskirat Kanunu'nun uygulanmasındaki aksaklığı örnek vererek ortaya koymuştur. Men-i Müskirat Kanunu'nun Meclis tarafından birçok gelirden vazgeçilerek halkın maneviyatı ve memleketin asayişli üzerine olumlu etki yapacağı düşüncesiyle kabul

⁴⁵⁴ *TBMM, GZC, C.3, s. 222, 223; TBMM, GZC, C.4, s. 198, 199.*

⁴⁵⁵ *TBMM, ZC., C.1, s. 294.*

⁴⁵⁶ *TBMM, ZC., C.1, s. 297-298.*

⁴⁵⁷ *TBMM, ZC., C.18, s. 195.*

⁴⁵⁸ *TBMM, ZC., C.20, s. 167.*

edildiğini belirtmiştir. Bununla beraber kanunun tatbik edilmediğini, Ankara’da dahi meyhane olduğunu ve içki içildiğini söylemiştir. Bu durumda “*ben bugün polis vardır diyebilir miyim?*” sorusunu yöneltmiştir. Mebusların dahi Keskin’den rakı getirdiklerine dair söylentilerin olduğu bilgisini vermiştir.⁴⁵⁹

İçki içenlerin kayıtları ellerinde olmasına rağmen polislerin görevlerini yapmamasını şiddetle eleştirmiştir. Bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Poliste kayıt vardır, biliyor, yine vazifesini ifa edemiyor ve saire...Demek ki polis korkak, meydana koyamıyor. Demek ki vazifesini bilmiyor. Çünkü o vazifeyi deruhte eden ve o vazifeyi ifa etmeyi namus bilen bir memurun her halde Allah’tan ve kanundan başka bir şeyden korkmaması lazımdır. Korkarsa o da makamın ehli değildir. Bu itibarla yine polis yoktur. Yine Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti yoktur.”

Ali Şükrü Bey Men-i Müskirat Kanunu’nun ihlaline dair bir örnek de Samsun’dan vermiştir. Samsun’dayken halkın kendisine Merkez Memuru ve Merkez Kumandanı’nın arkadaşlarıyla oturup içki içtikleri, “*karı oynattıkları*”, sokaklarda cam kırdıklarına dair şikayette bulduklarını söylemiştir. Samsun halkının içki içip camları kıranları şikâyet etmelerine rağmen bunların tutuklanmadıklarını iddia etmiştir. Bu örnekten sonra şu ifadeyi kullanmıştır: “*Şimdi rica ederim, bir memleketin inzibatına memur olanlar mahalle arasında cam kırar, rakı içerlerse, kadın oynatırlarsa buna artık memlekette inzibat var diyebilir miyim, efendiler?*”⁴⁶⁰

Ali Şükrü Bey, komiserlerin polislerle içki içtiklerini, içki satan polislerin dahi olduğunu belgeleriyle ispat edebileceğini ifade etmiştir. Sadece içki meselesinin değil memlekette emniyet teşkilatının asayişe dair ciddi bir şey yapmadığını, yolsuzlukları engelleyemediğini iddia etmiştir.⁴⁶¹ Emniyet teşkilatı içinde işini hakkıyla yapanların da olduğunu, bunların ise azınlıkta kaldığını söylemiştir. Emniyet-i Umumiye Teşkilatı içinde acilen ıslahat yapılmasını, aksi takdirde bütçede ayrılan paranın boşa gideceğini belirtmiştir.⁴⁶²

Ali Şükrü Bey, 12 Temmuz 1922 tarihinde Jandarma Genel Müdürlüğü Bütçesi müzakerelerinde Jandarma Teşkilatı’nın da asayişin sağlanmasında yetersiz kaldığını iddia etmiştir. Jandarma miktarının azlığına dikkat çeken Ali Şükrü Bey, asker kaçakları gibi gayri kanuni olayların kovuşturulmasında jandarma miktarının

⁴⁵⁹ TBMM, ZC., C.20, s. 173.

⁴⁶⁰ TBMM, ZC., C.20, s. 173.

⁴⁶¹ TBMM, ZC., C.20, s. 194.

⁴⁶² TBMM, ZC., C.20, s. 173, 194-195.

kifayetsiz kaldığını belirtmiştir. Jandarma askerlerinin görevlerini layıkıyla yerine getirebilmeleri için mülki idarenin emrinde olmaları gerekliliğine dikkat çekmiştir. Aksi takdirde jandarma kumandanının mülki idarenin emrine aykırı hareket edeceğini, ülke asayişinin sağlanamayacağını belirtmiştir. Trabzon'da buna dair çok sayıda örnek verebileceğini söylemiştir. Jandarma Teşkilatı'nın kanunların gereği olarak mülki amirlerin emrine verilmesini istemiştir. Böylece asayişte iki seslilik kalkacak ve asayişin sağlanması kolaylaşacaktır.

Ali Şükrü Bey, Jandarma Teşkilatı'nın asayişin sağlanmasında yetersiz kalmasının bir diğer sebebinin ise liyakatsızlık olduğunu belirtmiştir. Ona göre, cepheye gitmek istemeyen çok sayıda genç rüşvet ve iltimas sayesinde Jandarma Teşkilatı'na sokulmuştur. Bu yolla jandarma teşkilatına girenlerin sayısı teşkilatın yüzde yirmi beşi kadardır. Bunlar acilen tasfiye edilmelidirler. Ali Şükrü Bey, Jandarma Teşkilatı'nın asayişi sağlayabilmesi için müfettişlerin devreye sokulmasını faydalı bulmuştur. Müfettişlerin, jandarma birliği kurulması istenen yerlere önceden gidip bölgeyi tetkik etmesini, halkın ileri gelenleriyle görüşüp bölge hassasiyetlerini anlamasını, asayişin ne surette sağlanabileceğine dair rapor hazırlamasını istemiştir. Hazırlanan rapor gereği bölgeye jandarma birliğinin gönderilmesi usulünün izlenmesini önermiştir. Jandarmaların maaşlarının düşüklüğünü de asayişteki başarısızlığa bir sebep görmüştür. Maaşların yükseltilmesiyle bu sorunun büyük oranda giderileceğini söylemiştir. Aksi takdirde geçinmede zorlanacak jandarmanın ihtiyaçlarını gidermek için halka zulmedeceğini iddia etmiştir.⁴⁶³

Ali Şükrü Bey, Jandarma Genel Müdürlüğü bütçesinin artırılması taraftarıdır. Jandarmanın görevi olan asayiş işlerinin bir kısmını askerlerin yaptığını, bu iş için Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesine ayrılan paranın jandarma bütçesine aktarılmasını istemiştir.⁴⁶⁴ Konuşmasının sonunda şunları ifade etmiştir:

“Aynı ellere memleketin asayişi için sarf edilen para verilsin. Ve bu işe mahsus olan teşkilat ikmal edilsin. Ve vazifesini hakkiyle istimâl etsin. Bununla alâkadar olmıyan bu işlerle iştigal etmesin, temennim budur. Sonra, diğer bir temenni de, muhtelif mahallerde tetkikat icra olunsun. Oraların ahval-i ruhuyelerine vâkıf kimselerle iştisare edilsin. Ve orada yapılacak jandarma teşkilâtının kadrosu, alınan bu fikir üzerine yapılsın. Bunun için söylemiş olduğum fikri tekrar etmiyorum. Bu tarzda yapılacak olursa zannediyorumki şu bütçedeki miktar da biraz tenakus edecektir. Ve

⁴⁶³ TBMM, ZC., C.20, s. 382, 383.

⁴⁶⁴ TBMM, ZC., C.20, s. 384.

bu tenakustan hasıl olacak tasarruf mevcutlara verilmek suretiyle daha fazla ikdar edilmiş olacaktır. Jandarma efradının karnı doyacak olursa elbette vazifesini bu günden daha iyi yapacaktır. Yoksa karnını doyurmazsak halka kendini ve atını doyurtmak için zulüm yapacaktır."⁴⁶⁵

Ali Şükrü Bey, asayişin sağlanması adına gereksiz yere sıkıyönetim ilan edilmesine karşıdır. 8 Temmuz 1922 tarihinde Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in Samsun'un düşman tarafından bombalanması sonrasında örfi idare ilan edildiğini söylemesini eleştirmiştir. Fethi Bey'in Samsun'da şu an asayişin bozuk olmadığı ifadesinden yola çıkarak güvenliğin olduğu yerde ne için sıkıyönetim ilan edildiğini sormuştur. Sıkıyönetimin ihtiyaç duyulduğu zamanlarda devreye sokulmasını istemiştir.⁴⁶⁶

Ali Şükrü Bey, İçel Mebusu Şevki Bey'in 23 Nisan tarihinin Milli Bayram olmasına dair kanun teklifine karşı çıkmıştır. Meclis'in açıldığı 23 Nisanın Meclis'çe milli bayram kabul edilmesini kendi kendini ödüllendirme olarak görmüştür. Ona göre, vatan henüz işgalden kurtarılmamıştır. Bu nedenle kanun teklifi gereksizdir. Millet, mebuslara memleketi düşman işgalinden kurtarma görevini vermiştir. Bu görevin yerine getirilmesi için sadece Meclis değil bütün Türk Milleti seferber olmuştur. Dolayısıyla Milli Mücadele'nin başarısı hiçbir kumandana veya müesseseye ait değildir. O, tam bağımsızlığın kazanılması sonrasında, 23 Nisan tarihinin millet tarafından milli bayram yapılabileceğini savunmuştur.⁴⁶⁷

Ali Şükrü Bey, Milli Mücadele sürecinde elde edilen zaferlere olan sevincin telgraf ve mektup gibi yollarla yapılmasını eleştirmiştir. Ülkenin dört bir tarafından gönderilen tebrik telgraflarına cevap verilmesi usulünün yanlış olduğunu ifade etmiştir. Telgrafların bazı yerlere 15 günde ulaştığını, telgraf yoluyla tebrikleşmenin samimiyet noksanlığına sebep olduğunu söylemiştir. Bu nedenle memleketin tamamıyla kurtuluşundan sonra tebriklerin halkla iç içe yapılmasını istemiştir.⁴⁶⁸

Ali Şükrü Bey, ülkede farklı etnik unsurların varlığının inkar edilmesine karşıdır. Çorum Mebusu Haşim Bey'in Lazistan sancağının adının Rize olarak değiştirilmesine yönelik taktirine karşı çıkmıştır. Yörenin tamamen Türkler'den oluştuğunu, Lazların bulunmadığını iddia eden bir mebusa şu sözleri söylemiştir:

⁴⁶⁵ TBMM, ZC., C.20, s. 385.

⁴⁶⁶ TBMM, ZC., C.20, s. 252.

⁴⁶⁷ TBMM, ZC., C.10, s. 70, 72.

⁴⁶⁸ TBMM, ZC., C.3, s. 464-465.

“Lazlar vardır, Lazistan vardır. Coğrafya okumadın mı?” Ali Şükrü Bey tapu kayıtlarında bile Lazistan tabirinin geçtiğini hatırlatarak Lazların varlığının inkâr edilmemesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁶⁹

Ali Şükrü Bey, farklı etnik unsurların Türk Milleti’yle birlik ve beraberlik içerisinde yaşamaları taraftarıdır. 26 Ocak 1923 tarihli *Tan* gazetesinde “*Kürtler Camiamızın Sarsılmaz Bir Rüküdür*” başlığıyla kaleme aldığı başyazıda Lord Curzon’un Musul Meselesi müzakerelerinde Kürtler’in Türkler’den ayrılmak istediklerine yönelik beyanını sert bir şekilde eleştirmiştir. İngilizlerin söylemlerinin, böl, parçala yönet düsturlarının gereği olduğunu, Kürtler’in ise bu tuzağa düşmediklerini ifade etmiştir. Kürtler’in Mondros Mütarekesi sonrasında İngilizler’e karşı silahlı mukavemetlerinin Türkler’le yaşama isteklerinin bir göstergesi olduğunu belirtmiştir. Kürtler’in Türk milletiyle bütünleştiğini ve ayrılamayacağına dair düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

“...Asırlardan beri birlikte yaşayan aynı dinin, aynı terbiyenin sahibi bulunan, tarihleri gibi hayatî menfaatleri müşterek, içtimaî, iktisadî vaziyetleri müttehid ve adeta zarf ve mazruf halinde bir kitle olan Türkler, Kürtler, bu hakiki ve hayatî vaziyeti müdrük bulduklarından hayatları gibi emellerini mukadderâtlarını dahi birleştirmişlerdir. Çünkü Kürt bilir ki Türkiye câmiasından ayrılmak her hangi bir ihtirasın ve istilâ siyasetinin akur dişleri için bir av olmaya hazırlanmaktır. Yine Kürtlerce malumdur ki ayrılmak fikirleri hayatî menfaatlerini imha eden, hayatlarındaki sulh sükûneti ihlal eyleyeceği muhakkak olan bir âfettir. Hususiyile kim kimden ayrılacak?...Et turnaktan ayrılmadığı gibi Türk ile Kürt de iftirak kabul etmez.”

İki unsurun sosyal, dini hayat ve çıkarlarının ortak olduğunu, bu durumun birbirlerini tek bir vücutta birleştirdiğini belirtmiştir. Yazısının sonunda şu temennilerde bulunmuştur:

“Dün olduğu gibi bugün de yarın da Türk ile Kürt aynı vatanın, aynı davanın müttehid bir müdâfîi olarak saha-i hayat ve siyasette isbat-ı vücud edeceklerdir.”⁴⁷⁰

2. EĞİTİM VE KÜLTÜR

Ali Şükrü Bey, eğitimde muhafazakâr düşünce taraftarıdır. Yeni programlar yapmaktansa mevcutlarının uygulanmasından yanadır. 26 Nisan 1920 tarihinde yaptığı konuşmada bugünkü olağanüstü şartlarda eğitim programları ve projelerini

⁴⁶⁹ TBMM, ZC., C.27, s. 7.

⁴⁷⁰ Ali Şükrü, “Kürtler Camiamızın Sarsılmaz Bir Rüküdür”, *Tan*, 26 Kanunisanı 1339/ 26 Ocak 1923, S. 7, s. 1; Demirel, a.g.e., s. 166-168.

tartışmanın boşa vakit harcamak olduğunu söylemiştir.⁴⁷¹ Yabancı kitapların Türkçeye çevrilmesi işinin savaş ortamında dahi yapılabileceğini ifade etmiştir. 11 Nisan 1921 tarihinde ilmi eserlerin Türkçeye çevrilmesinde kullanılmak üzere Vekâletlere iki bin lira ayrılmasına dair teklif görüşülmüştür. Teklif için söz alan Besim Atalay Bey, öncelikle vatanın kurtarılması gerekliliğini daha sonra yabancı eserlerin çevirisinin yapılmasını önermiştir. Bunun üzerine söz alan Ali Şükrü Bey, Besim Atalay'ı eleştirmiştir. Bir eğitimci olan Besim Bey'den bu düşünceleri beklemediğini, ilim ve irfan için zaman kavramının olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, ilim her zaman yapılmalıdır. Ülkenin telif ve tercüme ihtiyacı vardır. Avrupalılar'ın Sevr Antlaşması'na telif hakkı maddesi eklettirerek tercüme faaliyetlerimizi durdurduğu hatırlanmalıdır. Doğuda yazılmış başyapıtlar her zaman Türkçeye çevirilebilir. Bu nedenle asıl tercüme edilmesi gerekenler Avrupa'da kaleme alınan eserler olmalıdır. Çeviriler ciddi bir şekilde yapılmalıdır. Eseri çevirenlere fazla para verilmelidir. Tercüme işleri Maarif Vekâleti bünyesinde olmalıdır. Ali Şükrü Bey, bu düşüncelerle vekâletlere para tahsis edilmesi teklifini kabul etmemiştir. Maarif Vekili'nin ilmi ve kültürel boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacak eserleri getirtip telif hakkı vermeksizin tercüme ettirip bastırmasını istemiştir.⁴⁷²

Ali Şükrü Bey, gazeteci kimliği gereği basınla ilgili meselelere müdâhil olmuştur. 1 Mayıs 1922 tarihinde yaptığı bir konuşmada basında kullanılan kağıt ve sair malzemenin gümrük vergisinden muaf tutulması uygulamasını desteklemiştir. Ona göre bu uygulama sadece basının değil bütün ülkenin menfaatindedir. Basının ilerlemesi sadece bu uygulamayla gerçekleşemez. Ali Şükrü Bey, "*Matbuatta gerek fikri ve gerek bedeni ifayı hizmet edeceklerin de mazhar-ı himaye olması icab eder.*" diyerek basın çalışanlarının maaşlarının iyileştirilmesini istemiştir. Bugün itibariyle Ankara'da basın mensuplarından en fazla maaşı 50 lirayla başmürettiplerin aldığını belirtmiştir. 50 lira alan bu çalışanların dahi Ankara'da çok güç geçindiklerini söylemiştir. Basın çalışanlarının maaşlarında iyileştirilme yapılması teklifinde bulunmuştur.⁴⁷³

⁴⁷¹ TBMM, ZC., C.1, s. 76.

⁴⁷² TBMM, ZC., C.9, s. 448-449.

⁴⁷³ TBMM, ZC., C.19, s. 467.

Ali Şükrü Bey, basın ve fikir özgürlüğünü savunmuştur. Özgür basının ülkenin kalkınmasının en önemli amili olduğunu söylemiştir. Ona göre basın özgür olmazsa sürekli olarak geriye doğru gidiş olacaktır. Abdulhamit dönemi göstermiştir ki fikir özgürlüğü asla zincirlenemez. Fikirler ancak baskı yoluyla geçici bir süre engellenebilir. Kısa süre sonra fikirler ülkede yeniden yayılacaktır. Ali Şükrü Bey, basında resmi sansürün olmadığını kabul etmiştir. Bununla beraber milletin vicdani sansürünün bulunduğunu belirtmiştir. Yazarların yazılarını kaleme alırken halkın bu isteğini ve ülkenin çıkarlarını önemsemeleri gerektiğini söylemiştir.⁴⁷⁴ Lozan görüşmeleri sürecinde, gerek Meclis'te gerekse basında sıkı bir sansür uygulamasına karşı çıkmıştır. Avrupalıların aleyhte kullanabilecekleri meseleler hakkında vatanseverlik gereği susulmasını, bununla beraber diğer konularda mebusların ve basının düşüncelerini serbestçe ifade edebilmelerini istemiştir.⁴⁷⁵

3. HUKUK

Ali Şükrü Bey hukukçu olmamasına rağmen kanunun üstünlüğü ilkesine taraftardır. Bu ilkeye mülki ve askeri bütün devlet kurumlarının riayet etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bilhassa zaman zaman askerler tarafından yapıldığını öne sürdüğü kanunsuzlukların önüne geçilmesini istemiştir. Ona göre hiç kimse görevini ve yetkilerini aşarak halkı ve vatandaşları rahatsız edici tavırlar içerisine girmemelidir.⁴⁷⁶ Böyle yapanlar kanun önünde hesap vermeli, gerekli cezayı almalıdır. Ali Şükrü Bey, askeri ve mülki memurlardan görevlerini kötüye kullanarak kişi hak ve özgürlüklerini çiğneyenlerin bir ila üç yıl hapis ile cezalandırılmalarını ve memuriyetten uzaklaştırılmalarını öneren kanun teklifini desteklemiştir. Bu kanunla asker ve memurların adli imtiyazlarının kalkacağını söylemiştir. Kanunun uygulanabilmesi için savcılarının yetkilerinin artırılmasını istemiştir. Ona göre, savcı kararı olmaksızın hiçbir vekil veya vali, askeri ve mülki memurlar tarafından tutuklanamaz. Kanunları çiğneyen kim olursa olsun cezalandırılmalıdır.⁴⁷⁷ Ali Şükrü

⁴⁷⁴ TBMM, ZC., C.27, s. 50.

⁴⁷⁵ TBMM, GZC., C.3, s. 1228, 1229.

⁴⁷⁶ Sarısamam, a.g.m., s. 142.

⁴⁷⁷ TBMM, ZC., C.27, s. 241, 242.

Bey'in bütün bu demokratik yaklaşımlarına rağmen ceza kanunu içerisinde dayak unsurunun yer almasına taraftar olması şaşkınlık vericidir.⁴⁷⁸

Ali Şükrü Bey, kanunlarda açıklığa kavuşmamış meselelerde hâkimlerin önceden verilmiş benzer kararları dikkate alabileceklerini savunmuştur. Yine İngiltere'deki jüri sistemine benzer bir usulün uygulanabileceğini belirtmiştir. Kanunlarda açıklığa kavuşmamış meselelerin asıl çözüm yerinin TBMM olduğunu ifade etmiştir. Meclis için “*adalet tevzi edecek yer*” tabirini kullanmıştır.⁴⁷⁹ Tek şahitle idam kararı verilmesine karşı çıkmıştır. Hukukçuların aksini ifade etmelerine rağmen halkın “*tek şahitle insan asılmaz, iki şahit lazımdır.*” inanışında olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, bir kişi husumeti olan bir zanlı aleyhinde yalan ifade verebilirdi. Bu ve buna benzer durumlar nedeniyle en az iki şahidin aynı ifadede birleşmesiyle idam hükmü verilebilirdi.⁴⁸⁰ Ali Şükrü Bey, birden fazla şahidin tek bir kişiye dayanarak ifade vermesini de tek kişinin ifadesi olarak algılanmasını istemiştir.⁴⁸¹

Ali Şükrü Bey, büyük suçlar işleyerek idam cezası alanların affedilmelerine karşıyken adi suçlara bulaşanların affedilmelerini desteklemiştir. Vatana ihanet etmiş kişilerin ibret-i alem için idam edilmesi adaletin yerini bulması olarak görmüştür.⁴⁸² Bununla beraber, af ve ceza indiriminin bazı durumlarda geçerli olabileceğini savunmuştur. Cezaların affedilmesi veya indirilmesinde doktor raporlarının etkili olması düşüncesindedir. Af konusunda adaletli davranılması, çifte standarda gidilmemesini savunmuştur. Af ve ceza indiriminde örnek dava ve uygulamalar merkezinde hareket edilmesini istemiştir. 18 Şubat 1922 tarihinde Bolulu Bakkal Hasan'ın kalan cezasının affedilmesi görüşmelerinde, daha önceden binlerce kişinin ölümüne sebep olan İlyas adında birisinin cezasının ertelendiği örneğini vererek benzer davalarda aynı muamelenin yapılmasını önermiştir.⁴⁸³ Küçük suçlar işlemiş kişilerin affedilmeleri taraftarıdır. Nüfusun azalması nedeniyle hapisanelerde bulunan küçük cürümler işlemiş kişilerin kefalet dâhilinde çıkarılmalarını önermiştir.

⁴⁷⁸ Sarısamam, a.g.m., s. 143.

⁴⁷⁹ Sarısamam, a.g.m., s. 745.

⁴⁸⁰ TBMM, ZC., C.27, s. 440-441.

⁴⁸¹ TBMM, ZC., C.27, s. 465.

⁴⁸² TBMM, ZC., C.13, s. 254.

⁴⁸³ TBMM, ZC., C.27, s. 8.

Bu kişilerin memleketin kalkınmasında faydalı olacağı düşüncesindedir.⁴⁸⁴ Ona göre sosyal hayatta yapılacak çok iş vardır. Bu nedenle küçük suçlar işlemiş kişiler affedilerek hayata atılmaları sağlanmalıdır.⁴⁸⁵ Yine bir daha suç işleyemeyecek derecede hasta ve yaşlı kişilerin affedilmelerini de desteklemiştir. Bunların affedilmelerinin Meclis'in büyüklüğünün bir göstergesi olacağını ifade etmiştir.⁴⁸⁶

Ali Şükrü Bey, Türkiye'de vatana hıyanet suçundan mahkum edilmiş kişilerin affedilmesinde dış müdahaleye karşı çıkmıştır.⁴⁸⁷ Cenap Şehabettin ve Süleyman Nazif Beyler'in Fransızlar'ın müdahalesiyle affedildikleri düşüncesindedir. Cenap Şehabettin ve Süleyman Nazif Beyler'in Milli Mücadele sürecinde yazdıkları yazılar ve Meclis'e çektikleri telgraflar nedeniyle cezalandırılmaları gerektiğini savunmuştur. Bu iki yazarın İngilizler'in isteklerinin yapılmasını, aksi takdirde TBMM'nin "*kundura boyacısı kadar olamayacağını*" söylediklerini ifade etmiştir. Bu kişilerin Meclis'in herhangi bir meşruiyetinin olmadığına dair yazılar yazarak halkı kandırmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Milli Mücadele aleyhinde faaliyet gösteren Cenap Şehabettin'in idam cezasına çarptırılmasına rağmen Fransızlar'la yapılan antlaşma gereği bu cezanın affedildiğini belirtmiştir. Affedilen Şehabettin'in gazetesinde halen yazılarına devam ettiğini söylemiştir. Süleyman Nazif'in de aynı şekilde affedilmesini eleştirmiştir.⁴⁸⁸

Ali Şükrü Bey, askeri konularda suç işleyen askerlerin sivil mahkemelerde değil askeri mahkemelerde yargılanması taraftarıdır. 10 Nisan 1922 tarihinde başkanı ve iki üyesinin asker, iki üyesinin de hukukçu olacağı Askeri Temyiz Divanı'nın kurulmasına dair kanun teklifini desteklemiştir. Adi suçlarda, askerlerin de sivil mahkemelerde yargılanabileceklerini bununla beraber askeri meselelerden doğan hukuksuzluklar için askeri mahkemelerin devreye sokulması düşüncesindedir. Askerlik mesleğinin kendi içinde birtakım özgün kuralları olduğunu bunun da alelade bir hukuk uzmanı tarafından çözülemeyeceğini söylemiştir. Bu nedenle

⁴⁸⁴ TBMM, ZC., C.27, s. 195-196.

⁴⁸⁵ TBMM, ZC., C.27, s. 442.

⁴⁸⁶ TBMM, ZC., C.13, s. 254.

⁴⁸⁷ TBMM, ZC., C.27, s. 442.

⁴⁸⁸ TBMM, ZC., C.27, s. 441, 442.

askeri meselelerden doğan sorunların çözülmesi için Askeri Temyiz Divanı'na ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁹

Ali Şükrü Bey, memurların hukuk sorunlarına da dikkat çekmiştir. Her şeyden önce mahkeme kararı olmadan memurların görevlerinden alınmaması gerektiğini söylemiştir. Memurların mağduriyetlerinin giderilmesi adına bir kanun teklifi vermiştir. Memurin-i Muhakemat Kanun teklifiyle uzun süredir yargılanmalarını bekleyen memurların bir an önce mahkemeye çıkarılmalarını amaçlamıştır. Bununla beraber teklifi kabul edilmemiştir.⁴⁹⁰ Ali Şükrü Bey, memurların yargılanacağı bir üst mahkeme olan Şura-yı Devlet'in kurulmasına olumlu bakmamıştır. Şura-yı Devlet'in kurulmasıyla bütçeye ağır bir yük getirileceğini söylemiştir. Yine, bu uygulamanın İstanbul'daki teşkilatları taklit etmek anlamına geleceğini savunmuştur. Şura-yı Devlet temyiz mahkemesi olarak düşünülüyorsa bu görevi zaten Meclis'in yerine getirdiğini ifade etmiştir.⁴⁹¹

Ali Şükrü Bey, hâkimlerin yetişmiş ve uzman kişiler olması taraftarıdır. Nahiye Şuralarına hâkimlik yetkisinin verilmesine dair kanun teklifine karşı çıkmıştır. Nahiye Şuralarına okuma yazma bilmeyenlerin dahi aday olabildiğini hatırlatmıştır. Böyle olduğu takdirde halkın hukukunun ehliyetsiz, okuma yazma dahi bilmeyenlere verileceğini savunmuştur. Kanun teklifine hâkimlik görevi ehliyetli ve uzman kişiler arasından seçilmelidir ibaresinin eklenmesini istemiştir.⁴⁹²

Ali Şükrü Bey, 18 Eylül 1920 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu metni Hükümet beyannamesi adıyla Meclis'e arz edildiğinde bunu bir anayasa teklifi olarak değil Hükümet programı olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle teklifin Layiha Encümeni'ne havale edilmesine karşı çıkmıştır. Programın halkın ruhuna yeterince hitap etmediğini bu eksikliğin din hususuna önem verilerek giderilebileceğini savunmuştur. Böylece, Meclise karşı çıkan ayaklanmalar engellenecek ve tepkiler azaltılacaktır.⁴⁹³ Teşkilat-ı Esasiye'de yer alacak Meclisin yasama ve yürütme görevini üstlenmesine de karşı çıkmıştır.⁴⁹⁴ İlerleyen tarihlerde anayasaya olan bakışı

⁴⁸⁹ *TBMM, ZC.*, C.19, s. 91, 92.

⁴⁹⁰ *TBMM, ZC.*, C.11, s. 37.

⁴⁹¹ Sarısamam, a.g.m., s. 745.

⁴⁹² *TBMM, ZC.*, C.26, s. 364.

⁴⁹³ Sarısamam, a.g.m., s. 743.

⁴⁹⁴ *TBMM, ZC.*, C.1, s. 161.

olumlu yönde değişmiştir. 6 Temmuz 1922 tarihinde yaptığı konuşmada, Teşkilat-ı Esasiye'nin Türk Milleti'nin en önemli hayat garantisi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu anayasa İslam Hukuku temelinde yapılmıştır. Batı Dünyası Mondros Mütarekesi sonrasında Türkiye'ye ölü gözıyla bakmasına rağmen Türkiye yaşamaya devam etmiştir. Bunun sırrı ise İslam Hukuku'dur. Din kuvveti ve İslam Hukuku'na dayanan Teşkilat-ı Esasiye Türkler'in elindeki tek ve sarsılmaz güçtür.⁴⁹⁵ Bu güç korunduğu takdirde Türkiye mevcudiyetini devam ettirecektir.

Ali Şükrü Bey'in İstiklal Mahkemeleri'ne bakışı önceleri olumludur. İstiklal Mahkemeleri'nin olağanüstü şartlarda adaleti yerine getirdiğine inanmıştır. 23 Temmuz 1921 tarihinde gizli celse toplantısında bu mahkemelerin halkın teveccühünü kazandığını söylemiştir. İstiklal Mahkemeleri'nin "*asmak, kesmek*" gibi cezalar vermesine rağmen halkın bu mahkemelerin gerekliliğine inandığını ve devamını istediğini ifade etmiştir. Halkın İstiklal Mahkemeleri sayesinde Hükümete ve Milli Mücadele'ye bağlı artıracığını savunmuştur. Çünkü, "*halk vazifesini görmiyen memurunin tecziyesini gördüğü zaman Hükümete dört el ile sarılacaktır.*"⁴⁹⁶

Ali Şükrü Bey, 31 Temmuz 1922 tarihinde yeni İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nda savcılarının da mahkemelerde görev alması teklifini desteklemiştir. Savcılık müessesinin kullanılmasının İstiklal Mahkemeleri'nin gelişimi açısından önemli olacağı düşüncesindedir. Bununla beraber savcılarının İstiklal Mahkemeleri'nde sivil mahkemelerdeki yetkileriyle görevlendirilmelerine karşı çıkmıştır. Böyle olduğu takdirde İstiklal Mahkemeleri'nin anlamını yitireceğini söylemiştir. Bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir: "*Binaenaleyh eğer buna alelâde mehakimde bulunan müddeiumumilerin selâhiyetini verecek olursak İstiklâl mahkemelerini kaldırır ve diğer mehakime bu vazifeyi verir ve çıkar gideriz*" Ali Şükrü Bey'in, bu düşünceleri savunmasının nedeni İstiklal Mahkemeleri'nin yapısının sivil mahkemelerden farklı olmasıdır. Ona göre, İstiklal Mahkemeleri adaleti sağlama temelinde kurulmuş, sert tedbirler ve hızlı kararlar alan olağanüstü

⁴⁹⁵ TBMM, ZC., C.21, s. 302.

⁴⁹⁶ TBMM, GZC, C.2, s. 109.

mahkemelerdir.⁴⁹⁷ Zira sadece İstiklal Mahkemeleri şahit bile olmadan idam kararı verebilmekteydi.⁴⁹⁸

Ali Şükrü Bey'in İstiklal Mahkemeleri'ne bakışında zamanla değişiklik olmuştur. 29 Temmuz 1922 tarihinde yaptığı bir konuşmada İstiklal Mahkemeleri'nin yetkisinin artırılmasına karşı çıkmış, mahkemelerin tatil edilerek devre dışı bırakılmasını savunmuştur. Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey'in İstiklal Mahkemeleri'nin hırsızlık yapan, rüşvet alan ve bunlara yardım edenler ile nüfuzunu kullanarak halka zulüm eden tüm mülki ve askeri memurları yargılayabilmesine dair teklifine karşı çıkmıştır. İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nda, mahkemelerin olağanüstü şartlar dolayısıyla altı aylık geçici süreyle oluşturulduğunu hatırlatmıştır. Hatta İstiklal Mahkemeleri'nin altı aylık süre öncesinde dahi geri çağrılabilceğini ifade etmiştir. Mahkemeleri sayı ve yetkisinin artırılmasıyla, amacından uzaklaşacağını söylemiştir.⁴⁹⁹ 4 Aralık 1922 tarihinde İzmir gibi işgalden kurtarılan yerlerde hırsızlık olayları gerekçesiyle İstiklal Mahkemeleri kurulması teklifine de karşı çıkmıştır. İstiklal Mahkemeleri'nin isyan, askerden kaçma ve onları teşvik etme gibi davalara bakmak için kurulduğunu belirtmiştir. Mahkemelerin kurulmasının olağanüstü halin yaşandığı bir dönemde büyük tartışmalarla kabul edildiğini ifade etmiştir. Ona göre, hırsızlık gibi adi suçlar için İstiklal Mahkemeleri'nin kurtarılan bölgelere gönderilmesine gerek yoktur. Bu mahkemelerin alanına giren suçlar Vatana Hıyanet fiilleridir. Hırsızlıkla mücadeleyi mülki makamlar yapmalıdır.⁵⁰⁰

Ali Şükrü Bey, zamanla İstiklal Mahkemeleri'nin devre dışı bırakılarak tatil edilmesini savunmuştur. Mahkemelerin ülkenin siyasi ve iktisadi durumuna zarar verdiğini belirtmiştir. Ona göre, bu mahkemelerin faaliyetlerini sürdürmesi, ülkede olağanüstü halin devamı anlamına gelmektedir. Böyle bir ortamda Hükümet, siyasi işleri yapmada zorlanacaktır. Yine olağanüstü hal görüntüsü yaşanan Türkiye'ye sıcak para akışı da gerçekleşemeyecektir. Bu durumun ortadan kalkması için İstiklal Mahkemeleri tatil edilmelidir.⁵⁰¹ Ali Şükrü Bey, artık Vatana Hıyanet suçlarının kanunlara uygun bir şekilde Kaza Bidayet Mahkemeleri'nce yürütülmesini istemiştir.

⁴⁹⁷ TBMM, ZC., C.22, s. 87.

⁴⁹⁸ TBMM, ZC., C.27, s. 441.

⁴⁹⁹ TBMM, ZC., C.22, s. 58, 61.

⁵⁰⁰ TBMM, ZC., C.25, s. 194-195.

⁵⁰¹ TBMM, GZC, C.3, s. 614.

Bidayet Mahkemeleri'nin suçluların fazlalığı karşısında yeterli olmadığı hallerde, sayılarının artırılmasını teklif etmiştir. Böylece İstiklal Mahkemeleri'nin devreden çıkarılabileceğini ifade etmiştir.⁵⁰²

Mahkemelerin tamamen lağvedilmesi yerine yeniden ihtiyaç duyulana kadar rafa kaldırılması taraftarıdır. 26 Temmuz 1922 tarihinde bu düşüncesini, Karadeniz'deki Pontusçular'ın yargılanmaları için Amasya'da yeni bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına dair Hükümet'in verdiği tezkere görüşmelerinin yapıldığı gizli celse toplantısında ortaya koymuştur. İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması yerine geçici olarak tatil edilmesini önermiştir. Ona göre, İstiklal Mahkemeleri lağvedilmeyip tatil edilmesiyle gerektiği zaman Hükümet tarafından yeniden açılacaktır.⁵⁰³

Ali Şükrü Bey, İstiklal Mahkemeleri'nin Vatana İhanet suçlarına da artık bakmamasını önermiştir.⁵⁰⁴ O, Mersin Mebusu Selahattin, Kayseri Mebusu Rifat ve Sivas Mebusu Vasıf Beyler'in mahkemelerin gerektiğinde yeniden açılmak üzere tatil edilmesi teklifine evet oyu vermiştir.⁵⁰⁵ Teklifin ikinci kısmındaki Amasya ve civarında Hükümet'in taleptiği İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına taraftar olmamıştır. Ona göre, ikinci kısmın kabul edilmesi halinde, Hükümet her istediğinde değişik bölgelerde İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasını talepedebilirdi.⁵⁰⁶ O, İstiklal Mahkemeleri'nin varlığının Lozan görüşmelerini de sekteye uğrattığını, adli kapitülasyonların kaldırılmasında engel teşkil ettiğini ifade etmiştir. Bu mahkemelerin atıl duruma getirilmesini istemiştir.⁵⁰⁷

Ali Şükrü Bey, Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra savaş şartlarında yapılan diğer uygulamaların da kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Örneğin, artık halkın seyahat özgürlüğüne kavuşmasını istemiştir. 21 Mart 1923 tarihinde bu düşüncesini dile getirmiştir. Savaş yıllarında halkın casusluk yapabileceği gerekçesiyle bir yerden diğer yere seyahat etmesinin yasaklandığını, artık bu uygulamanın sona erdirilmesini istemiştir. Casusluğundan şüphe edilenlerin

⁵⁰² *TBMM, GZC, C.3, s. 614.*

⁵⁰³ *TBMM, GZC, C.3, s. 613, 614.*

⁵⁰⁴ *TBMM, GZC, C.3, s. 614.*

⁵⁰⁵ *TBMM, GZC, C.3, s. 623, 631-632.*

⁵⁰⁶ *TBMM, GZC, C.3, s. 623, 630-631.*

⁵⁰⁷ Sarısamam, a.g.m., s. 744.

mülki ve askeri makamlar tarafından ortaya çıkarılmasını teklif etmiştir. Savaş yıllarındaki gibi beş on şüpheli bahane edilerek tüm halkın memleket içinde seyahatinin engellenmesi uygulamasının sona erdirilmesini istemiştir. Bu yönde verilen kanun teklifini desteklemiş, Hükümet'in kanuna karşı tavır almasını eleştirmiştir.⁵⁰⁸

Ali Şükrü Bey, Batı'dan örnek alınarak kanunlar yapılmasına taraftar değildir. Ona göre her toplum kendi ihtiyaçlarına göre yasalar yapmalıdır. Türkler tarihleri boyunca kanunlar temelinde hareket etmişlerdir. Bu nedenle diktatör yönetiminden kurtulma savaşı veren Batı dünyasından farklıdırlar. Ali Şükrü Bey, Türkler'le Batılılar'ı kanunlara riayet noktasında mukayese etmiştir. Ona göre, Türkler 1300 yıllık bir tarihi köke sahiptir. Bunun da sırrı kanunlar önünde herkesin eşitliği usulünün uygulanmasıdır. Batı ise geçmişte büyük zulümlerin yaşandığı bir yerdir. Jena Jaeques Rousscau "*Hâkimiyet bilâkayduşart milletindir*" sözünü Avrupa'da yapılan zulme karşı söylemiştir. Türkler'in sosyal yapısı Batı'ya benzemediği için bu ifadenin Türkiye'de önemi yoktur. Avrupa'da Fransız İhtilali'nden önce yöneticiler halk üzerinde diktatörlük kurmuşlardı. Bu baskı altında halk sonunda "*Biz de ferdin, bir şahsın, bir müstebidin esiri değiliz. Binaenaleyh, bizim de hakkımız vardır, bu hakkımızı almak isteriz.*" demiştir. Neticede Fransa'da aydınlar öncülüğünde ihtilal olmuş ve halk bu hakkı kısmen elde etmiştir. İhtilal neticesinde güçlenen burjuvalar, bu sefer halk üzerinde baskı unsuru kurmuştur. Bunun üzerine işçi sınıfı ve fakirlerin itirazı başlamış ve burjuva sınıfına karşı Sosyalist ve Komünistler çıkmıştır.

Ali Şükrü Bey bu süreci anlatırken Batı'nın sosyal hayatının çürük olduğunu söylemiştir. Avrupa'da hâkimiyetin mutlaka bir kişi veya zümrede olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle haksızlıklara karşı direnmeler ve ihtilallerin yaşandığını savunmuştur. Rusya'daki ihtilali de bu doğrultuda değerlendirmiştir. Bolşevik İhtilali'nin çok doğru bir hareket tarzı olduğunu söylemiştir. İhtilal'den önce işçi sınıfının kapitalistlerce ezildiğini, hatta insan yerine bile konulmadıklarını iddia etmiştir. İşçilerin bir kısmının adeta mal gibi bir sahipten diğer sahibe el değiştirildiğini ifade etmiştir. Neticede işçilerin de ihtilal

⁵⁰⁸ TBMM, ZC., C.28, s. 96-97.

yaptıklarını belirtmiştir. Bununla beraber Rusya’da şimdi de işçilerin halk üzerinde diktatörlüğünün başladığını iddia etmiştir.

Ali Şükrü Bey, Türkler’de Batıdaki gibi “*ilahi derecede hâkimiyet sahibi*” bir liderlik anlayışının olmadığını ifade etmiştir. Ona göre bunun sebebi, İslam dininin bu anlayışı yasaklamasıdır. İslam’a göre, sosyal hayatta hâkimiyet şeriattır. Şeriat kanununa göre Padişah’tan, sıradan bir vatandaşa kadar herkes eşittir. Ali Şükrü Bey, bundan hareketle Batı’dan örnek alınarak yeni kanunlar yapılmasına karşı çıkmıştır. Ona göre, kanunlar ancak toplumların kendi sosyal yapıları merkezinde yapılmalıdır. Bu sosyal yapı da kanun hâkimiyetine dayanmalıdır. Türkler’de Hâkimiyet-i Milliye kayıtsız şartsız milletin hükmü geçerli değildir. Bunun yerine hâkimiyet kayıtsız şartsız kanun yani şeriattır düsturu vardır.⁵⁰⁹

4. EKONOMİ

Ali Şükrü Bey, ülkenin bir an önce ekonomik açıdan güçlendirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Meclis’in en başta gelen görevlerinden birinin de ekonomik meselelere çözüm bulmak olduğunu ifade etmiştir. Ona göre temel çözüm yollarından bir tanesi her alanda israfı bırakıp tasarrufa yönelmektir. Ancak tasarrufun gerçekleşebilmesi için gerekli şartlardan birisi bütçe müzakerelerinin zamanında tamamlanması ve devlet kurumlarının harcamalarını yeni bütçeye göre ayarlamalarıdır. Aksi takdirde uygulanamayan tasarruf kanunlarının çıkarılmasına gerek yoktur. Meclis bu konuda ihmal göstermemelidir.⁵¹⁰ Ali Şükrü Bey, bütçede uygulanacak tasarruf gerekçesiyle ziynet eşyalarının ülkeye girmesinin yasaklanması kanununu desteklemiştir. Bu kanun sayesinde israfın önüne geçileceğini, paranın ülkede kalacağını söylemiştir.⁵¹¹

Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nin gereksiz harcamalar yaptığını iddia ederek bir komisyon tarafından Vekâlet’in harcamalarının incelenmesi önerisinde bulunmuştur.⁵¹² Birinci İnönü Zaferi’nin getirmiş olduğu sevinçle Müdafaa-i Milliye

⁵⁰⁹ TBMM, ZC., C.21, s. 393-396.

⁵¹⁰ Sarısamam, a.g.m., s. 745.

⁵¹¹ TBMM, ZC., C.9, s. 350-351; TBMM, GZC, C.2, s. 62.

⁵¹² TBMM, GZC, C.2, s. 125.

Vekâleti'nin 1921 senesi bütçesine yüklü miktarda para ayrıldığını, Vekâlet'in bu parayı israf ettiğini ifade etmiştir.⁵¹³ Ülke gelirlerinin neredeyse tamamının ayrıldığını belirttiği Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi müzakerelerinde Genelkurmay Başkanı'nın da hazır bulunmasını istemiştir. Onun varlığının Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesinin belirlenmesinde çok yararlı olacağını, bütçeye ayrılacak paranın nerelerde kullanılacağını hesabını vermesi gerektiğini belirtmiştir.⁵¹⁴ Bu düşüncesini 24 Temmuz 1922 tarihinde Meclis'in gizli celse toplantısında da dile getirmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili'nin askeri durum hakkında yeterli bilgi veremeyeceği kanaatinde. Bu nedenle Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın görüşmelere katılarak izahat vermesini istemiştir. Hatta Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın da müzakerelere katılmasının faydalı olacağını savunmuştur. Müdafaa-i Milliye Vekili'nin askeri mevzuların müzakerelerinde tek başına muhatap olamayacağı düşüncesindedir. Aksi takdirde görüşmelerin havada kalacağını, bütçede düşünülen tasarrufun yapılamayacağını söylemiştir.⁵¹⁵

Ali Şükrü Bey, bütçede açığın giderilmesi amacıyla maaşlarda kesintiye gidilmesi usulüne karşı çıkmıştır. Ona göre bu uygulama modası geçmiş eski bir düzenlemedir. Bütçede açığın giderilmesi ve ekonominin düzelmesi için mevcut gelirler sarfedilmeden kullanılmalı, yeni para kaynakları elde edilmelidir. Ali Şükrü Bey, yanlış uygulamalarla çok miktarda sarfiyat yapıldığını örnekleriyle ortaya koymuştur. Trabzon'da Ruslardan kalan savaş araç ve gereçlerinin çürümeye terkedilmesi, Samsun'daki tütünlerin satışındaki yanlış uygulamayla oluşan zarar, yine Müdafaa-i Milliye Vekâleti bünyesinde cephe gerisinde fuzuli yere çalışanlara ödenen maaşlarla oluşan sarfiyata dikkat çekmiştir. Bu sarfiyatın engellenmesi halinde çok miktarda paranın hazineye kalacağını ve bütçe açığının kapanmasında etkili olacağı görüşünü savunmuştur.⁵¹⁶ 12 Nisan 1922 tarihinde Meclisin gizli celse toplantısında da bu düşüncelerini tekrar etmiştir. Reji gelirlerinden bütçeye yüksek meblağda para aktarılacakken yeni makineler getirilmeyerek ciddi miktarda gelirden mahrum kaldığını iddia etmiştir. Yine Samsun'da şu an Reji İdaresi ambarlarında eski tütünler bulunduğunu ve bunların Amerikalılar'a satılmasını

⁵¹³ TBMM, GZC, C.2, s. 740.

⁵¹⁴ TBMM, GZC, C.3, s. 492.

⁵¹⁵ TBMM, GZC, C.3, s. 579-580.

⁵¹⁶ TBMM, GZC, C.3, s. 207, 208, 209, 210.

önermiştir. Özellikle Müdafaa-i Milliye Vekâleti bünyesinde yer alan cephe gerisindeki teşkilatlardaki şişkin memur kadrosunun ortadan kaldırılmasının tasarruf adına önemli olacağını savunmuştur.⁵¹⁷

Tasarruf için memur harcırahlarından maaşın yüzde kırkı nispetinde kesinti yapılmasına yönelik uygulamayı ise eleştirmiştir. Bu durumun yüksek maaş alan memurlara nispeten küçük memuriyettekiler için ciddi sorun olacağını söylemiştir. 13 Eylül 1920 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmada bir yerden başka bir yere tayin edilen küçük rütbeli memurların yol masraflarını aldıkları harcırahlarla ödeyemediklerini belirtmiştir. Buna karşılık yüksek maaş alanların harcırahlarından yüzde kırk kesinti yapılırsa dahi masraflarını karşılayabildiklerini söylemiştir. Küçük rütbeli memurların mağduriyetlerini hatırlatan Ali Şükrü Bey, Maliye Vekili'nden Harcırah Kanunu'nda yapılacak küçük bir değişiklikle bu mağduriyetin kaldırılmasını istemiştir.⁵¹⁸

Ali Şükrü Bey, memur maaşlarında kesintiye gidilerek tasarruf yapılmasına da karşı çıkmıştır. 5 Mayıs 1921 tarihinde gizli celse toplantısında tasarruf adına memur maaşlarından kesinti yapılması düşüncelerini eleştirmiştir. Memurların zaten düşük maaşlarla çalıştıklarını, bir de maaşlarında kesintiye gidildiği takdirde açlığa terkedileceklerini ifade etmiştir.⁵¹⁹ O, memur maaşlarında kesinti yapılmasının kanunlara uygun olmadığını ve dünyanın hiçbir yerinde örneğinin bulunmadığını söylemiştir. Başka bir konuşmasında ise fedakar bir şekilde çalışan memurların maaşlarının kesilmektense mebusların iki maaşının verilmemesinin daha iyi olacağını ifade etmiştir.⁵²⁰

Ali Şükrü Bey, 1922 senesi Avans Kanunu Bütçe görüşmelerinde tasarruf için memur maaşlarından yüzde yirmi kesinti yapılması teklifini şiddetle eleştirmiştir. Meşrutiyetin ilanından beri bütçe açıklarının kapatılması için memur maaşlarında kesinti yapma yoluna başvurulduğunu, bu yolun hiçbir sonuç vermediğini iddia etmiştir. Hazine açığının kapatılmasının yolunun memleketin gelirini artıracak girişimler olduğunu ifade etmiştir. Ankara Mebusu Mustafa Bey gibi bazı mebusların asırlardan beri var olan memur sınıfına adeta düşmanca davrandıkları iddiasında

⁵¹⁷ TBMM, GZC, C.3, s. 223, 224, 225.

⁵¹⁸ TBMM, ZC., C.4, s. 110, 111.

⁵¹⁹ TBMM, GZC, C.2, s. 62.

⁵²⁰ TBMM, ZC., C.17, s. 146, 147, 149, 151.

bulunmuştur. Meclisin memur maaşlarını azaltmak için harcadığı zamanın yarısını gerçek vazifesi için ayırmış olması halinde yapmayı düşündüğü tasarrufun yirmi katını elde edebileceğini iddia etmiştir.⁵²¹

Ali Şükrü Bey, bütçede tasarruf için memur sayısının azaltılması düşüncesine de karşı çıkmıştır. On memurun yapabileceği işin üç memura yaptırılmayacağını ifade etmiştir. Tasarrufun ülke için gereksiz kurumların kaldırılması yoluyla yapılabileceğini savunmuştur.⁵²² Aynı işi birden fazla dairenin yaptığını, bu nedenle de boş yere harcama yapıldığı bilgisini vermiştir. Bu dairelerin birleştirilmesi veya lağvedilmesiyle önemli miktarda tasarrufun yapılabileceğini verdiği örneklerle ortaya koymuştur.⁵²³

Onun tasarruf önerilerinden bir tanesi de yolsuzluklarla mücadeledir. Ali Şükrü Bey, seferberlikten beri mülkiye ve askeriyede memur iken “*irtikabi irtişa ve ihtikar*” suretiyle servet edinenlerin menkul ve gayri menkul mallarına el konulmasına dair bir kanun teklifi vermiştir. Ancak bu teklifi mecliste kabul görmemiş ve kanunlaşmamıştır.⁵²⁴ Ali Şükrü Bey, Meclis oturumlarının da masraf gerektirdiğine işaret etmiş, bu konuda tasarrufa gidilmesini önermiştir. Ona göre, bir saatlik oturumun masrafı bin liradır. Bu yüzden önemsiz hususların Meclis gündemine getirilmeden çözülmesini teklif etmiştir.⁵²⁵

Ali Şükrü Bey, Zonguldak kömür havzasında çalışanlar merkezinde memleketteki işçilerin sorunlarını Meclis’e taşımıştır. İşçilerin postabaşı ve çavuşlar tarafından adeta esir olarak çalıştırıldıklarını iddia etmiştir. Erzincanlı bir çavuşun, yanında 40-50 işçi getirerek onları veresiye çalıştırdığı örneğini vermiştir. Yine bu çavuşun işçileri istihdam ettirme gerekçesiyle aylarca ücretsiz çalıştırdığını anlatmıştır. Bu bilgileri verdikten sonra Hükümet’ten bu işçileri esaretten kurtarmasını istemiştir. Ali Şükrü Bey, kömür ocaklarındaki işçilerin sağlık meselelerine de dikkat çekmiştir. Maden ocağı sahiplerinin Avrupa’da olduğu gibi Türkiye’de de işçiler için sıhhi banyolar ve hastaneler yaptırmalarının sağlanmasını

⁵²¹ TBMM, ZC., C.17, s. 177, 178.

⁵²² TBMM, ZC., C.18, s. 195.

⁵²³ TBMM, ZC., C.22, s. 10-11.

⁵²⁴ Sarısamam, a.g.m., s. 746.

⁵²⁵ TBMM, ZC., C.18, s. 120.

istemiştir.⁵²⁶ Kömür işçilerine maaşları dışında ekonomik yardım yapılmasına ise karşı çıkmıştır. Zonguldak kömür madenlerinde çalışan işçilerin yararına kömür tozlarının satılmasına yönelik kanun teklifine destek vermemiştir. İşçilerin zaten askerlikten muaf tutuldukları ve kendilerine verilen yevmiyelere razı oldukları gerekçesiyle kanun teklifine karşı çıkmıştır. Bunun yerine kömür tozunun kalıp haline getirilerek devlet yararına satılmasını önermiştir.⁵²⁷

Ali Şükrü Bey, işçilerin çalışma şartlarının düzenlenmesi için bir “*Amele Nizamnamesi*” çıkarılması gerekliliğini savunmuştur. Ona göre, Zonguldak kömür havzasında çalışan işçilerin çalışma şartları çok ağırdır. Bu nedenle şartların iyileştirilmesini sağlayacak bir işçi nizamnamesi çıkarılmalıdır.⁵²⁸ Avrupa’daki gibi işçilerden kesilen paralarla kurulan işçiler birliği gibi teşkilatlanmalara karşıdır. Ona göre Türkiye işçiliğini Avrupa’dakiyle eş değer görmemek lazımdır. Avrupa’daki işçiler belirli bir meslekte uzmanlaşmışlardır. Türkiye’deki işçiler bu nitelikte değildir. Örneğin, Zonguldak maden kömürlerinde Trabzon ve çevresinden gelen geçici işçiler çalışmaktadır. Bu işçiler bir ay çalıştıktan sonra memleketlerine dönmektedirler. İşçilerin asıl meslekleri kömürcülük değildir. Köylerinde çiftçilikten yeterince para kazanamayan kişilerdir. Ali Şükrü Bey, işçilerden para kesilerek teşkilatlar kurulmasının işçiler için uygun olmayacağı kanaatinde. Bunun yerine maden ocaklarının çalıştırılarak kömür çıkarımının artırılması ve satılması için gerekli kolaylıkların yapılmasını istemiştir. Onun belirttiğine göre, çok sayıda maden ocağı kapanmakta ve işçiler işsiz kalmaktadır.⁵²⁹

Ali Şükrü Bey, eski bir donanma zabiti olmasının getirdiği tecrübeyle Bahriye mensuplarının ekonomik sorunlarını da Meclis’e taşımıştır. 15 Nisan 1922 tarihinde Bahriye vasıtalarından alınacak vergi kanunu müzakerelerinde gerek bahriye ile ilgili terimler gerekse kanunda geçen ibareleri mebuslara açıklayarak onları aydınlatmıştır.⁵³⁰ 6 Nisan 1922 tarihinde ise donanma askerlerinin ekonomik mağduriyetini giderici bir öneri vermiştir. Seferberlik ve Cephe zammı kanununun dördüncü maddesine “*Devriçark müddetince sefainde müstahdem efrad-ı bahriyeye*

⁵²⁶ TBMM, ZC., C.10, s. 30.

⁵²⁷ TBMM, ZC., C.10, s. 26, 27.

⁵²⁸ TBMM, ZC., C.3, s. 245.

⁵²⁹ TBMM, ZC., C.10, s. 209, 211, 214.

⁵³⁰ TBMM, ZC., C.19, s. 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183.

de elli kuruş seferberlik zammı ita kılınır” ibaresinin eklenmesini teklif etmiştir. Seferberlik ve Cephe zammı kanununda bu ibarenin sehven unutulduğunu bu nedenle bahriye askerlerinin iki aydır maaş alamadıklarını ifade etmiştir. Ali Şükrü Bey’in takriri kabul edilmiştir. Böylece donanma askerlerinin sehven de olsa çok ciddi bir mağduriyeti giderilmiştir.⁵³¹

Ali Şükrü Bey, Milli Mücadele’nin kazanılmasından sonra Meclis’te İstanbul’a karşı duyulan güvensizliği eleştirmiştir. Zira, Meclis’te çok sayıda mebus zamanında Anadolu’ya gerekli yatırımların yapılmadığı gerekçesiyle biraz da *“İstanbul Anadolu’ya baksın”* düşüncesindeydiler. İstanbul şehrine ekonomik desteğin sınırlandırılmasını istemekteydiler. Ali Şükrü Bey ise Anadolu’ya yatırımların artırılmasını desteklemekle beraber İstanbul’un ihmal edilerek ölüme terkedilmemesini ifade etmiştir. Bu düşüncesini şöyle ortaya koymuştur:

*“İstanbul ayrı bir yer midir? Ben bunu anlamıyorum. İstanbul bizden ayrı gayri bir şey değildir. Bizimdir ve biz İstanbul’dan başka bir şey değiliz. Binaenaleyh Anadolu’ya bakılamamış bilmem neye bakılamamış, şöyle imiş felan...Efendiler Anadolu’ya bakılamamış, ben de biliyorum...İstanbul bu memleketin evet Anadolu’nun ve bir çok memleketlerimizin kanı bahasına kurulmuş bir inci kıymetli bir taşdır. Ölsün ve sönsün diyemeyiz. Binaenaleyh İstanbul’a sen yolsuzsun diyemeyiz. Orası da bizim malımızdır...”*⁵³²

Ali Şükrü Bey, İstanbul’daki memurların maaş düşüklüğüne dikkatleri çekmiştir. 6 Aralık 1922 tarihinde İstanbul’daki resmi dairelerin TBMM Hükümeti idaresine geçmesi nedeniyle maaş ve masraflar için üç milyon lira avans verilmesi teklifi görüşmelerinde memur maaşlarının düşüklüğünü gündeme getirmiştir. İstanbul’daki memurların uzun zamandır maaş alamadıklarını belirtmiştir. 45 gündür ancak yarım maaş alabildikleri bilgisini vermiştir. Evinde çocuklarına ve hanımına bakmak zorunda olan memura gerekli merhametin gösterilerek durumunun iyileştirilmesini teklif etmiştir.⁵³³ 7 Aralık 1922 tarihli konuşmasında ise İstanbul’daki bazı dairelerin lağvedildiğini bazılarının ise faaliyetlerini devam ettirdikleri bilgisini vermiştir. Lağvedilen dairelerde birçok memurun mağdur edildiğini, bunlara hiç değilse yarım maaş verilmesini istemiştir. Halen faaliyetlerine devam eden resmi

⁵³¹ TBMM, ZC., C.19, s. 9, 10.

⁵³² TBMM, ZC., C.25, s. 232.

⁵³³ TBMM, ZC., C.25, s. 231-232.

dairelerdeki memurlara ise tam maaş verilmesini önermiştir.⁵³⁴ Ali Şükrü Bey, bu talebiyle bugünkü işsizlik sigortasını 7 Aralık 1922 tarihinde savunmuştur.

4.1. MİLLİ EKONOMİ

Ali Şükrü Bey, milli ekonomi taraftarıdır. Aynı zamanda ekonominin devlet tarafından idare edilmesi düşüncesindedir. Bu yönüyle devletçi ve milli bir ekonomik görüşe sahiptir. Bir konuşmasında kendisinin kapitalist olmadığını da belirtmiştir.⁵³⁵ Bununla beraber düşüncelerinde mutedil ve esnektir. Özel sermayeyi ve yabancı girişimleri reddetmemiştir.

Yerli malı üretiminin desteklenerek artırılmasını savunmuştur. Sadece, ülke için zorunlu ihtiyaçların ithal edilmesini, bu ürünlerden düşük vergi alınmasını istemiştir. Ülkede, aşırı ithalat yapıldığını belirtmiştir. Bunun engellenmesi adına kurulan milli komisyonların, Batılı ülkelerin girişimleriyle etkisiz hale getirildiklerini iddia etmiştir. Mondros Mütarekesi'nden itibaren 10 ay içinde yirmi yedi buçuk milyonluk çikolatanın Türkiye'ye sokulduğu bilgisini vermiştir. Maliye Vekâleti'nin ülke için elzem olan ürünler dışındaki malların gümrük vergisini artırılmasını önermiştir.⁵³⁶

Milli ekonominin güçlendirilebilmesi için kumaş ithal edilmesine karşı çıkmıştır. Kumaşların cinsine dahi bakılmaksızın ithal edildiğini iddia etmiştir. Hükümet'in Çankırı ve Kastamonu'daki kumaş fabrikalarından satın aldığı kumaşın parasını ödemediğini, böylece yerli sanayinin iflasına neden olduğunu belirtmiştir. Oysaki Hükümet'in yerli sanayiye desteklemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵³⁷ Devlet görevlilerinin yerli kumaştan kıyafet giyme zorunluluğuna dair kanun teklifini desteklemekle beraber bazı eleştirilerde bulunmuştur. Ülke sanayisinin yasaklama ve zorlamalarla kurtarılamayacağını söylemiştir. Memlekette çok sayıda karaborsacının bulunduğunu, Hükümet'in karaborsanın önünü geçemediğini belirtmiştir. Karaborsacılar nedeniyle yerli kumaş fiyatlarının arttığını ifade etmiştir. Kumaş sıkıntısı çekilmesi ve fiyatların yükseleceği gerekçesiyle kumaş ithalinin tamamen

⁵³⁴ TBMM, ZC., C.25, s. 254, 255.

⁵³⁵ TBMM, ZC., C.10, s. 214.

⁵³⁶ TBMM, ZC., C.2, s. 394.

⁵³⁷ TBMM, GZC, C.3, s. 223, 224.

yasaklanmasına karşı çıkmıştır. Yasaklamalar yerine Hükümet'ten yerli sanayiye destek olup kaliteli mal üretiminin sağlanmasını istemiştir. Yine halkın yerli kumaş tüketimi konusunda ikna edilmesi gerektiğini söylemiştir. İthalatın yasaklanmasından ziyade gümrük vergilerinin artırılması gerektiğini belirtmiştir.⁵³⁸

Ekonomide yabancılara ve yabancı sermayeye bakışı ihtiyatlıdır. Ali Şükrü Bey, dış ticarete yapılacak propagandalara karşı dikkatli olunması uyarısında bulunmuştur. 25 Haziran 1922 tarihinde Posta Genel Müdürlüğü bütçesi görüşmelerinde, Versay Antlaşması gereği Almanya'dan satın alınması düşünülen telsiz telgraf aracının, İngilizler'den gizlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aksi takdirde İngilizler'in bu girişimi protesto ederek engelleyeceğini söylemiştir.⁵³⁹ Ali Şükrü Bey, ekonominin kalkınması adına ihracatın artırılması gerektiğine inanmıştır. Hükümet'in barış durumunda olmadığı gerekçesiyle Romanya'ya kömür satılmasına izin vermemesini eleştirmiştir. Ekonominin iyileşmesi adına savaş halinde bulunan İngiltere'ye dahi kömür satılabileceğini savunmuştur.⁵⁴⁰

Ali Şükrü Bey'e göre, bugünkü şartlarda yabancı sermayenin ekonomik kalkınmada rolü olmazsa olmazdır. Yabancı sermaye ülkeye davet edilmelidir. 5 Mayıs 1921 tarihinde Meclisin gizli celse toplantısında yaptığı bir konuşmada yabancı girişimcilere gerekli ilginin gösterilemediğini iddia etmiştir. Bir an önce lazım gelen adımların atılmasını ve yabancı sermayenin ülkeye girmesinin sağlanmasını istemiştir.⁵⁴¹ 11 Nisan 1922 tarihinde Meclis'te yaptığı başka bir konuşmada, bugün itibarıyla dış borç alınamayacağını kabul etmiştir. Bununla beraber yabancı sermayenin ülkeye girmesinin ekonomik kalkınmada önemli olacağını söylemiştir. Hükümet'in ise yabancı sermayeyi ürkütüp kaçırdığını iddia etmiştir.⁵⁴²

Ali Şükrü Bey, Türkiye'de Gayrimüslim memurların yüksek maaşla çalıştırılmalarına ise karşıdır. 2 Ağustos 1920 tarihinde Nafia Vekili Fazıl Paşa'nın maiyetinde çalışan bir Rum memurun 250 lira aldığını belirtmiştir. Fazıl Paşa'nın yapılan eleştirilere karşı yerine geçebilecek bir Müslüman memurun bulunması

⁵³⁸ *TBMM, ZC.*, C.10, s. 433, 434, 441.

⁵³⁹ *TBMM, ZC.*, C.21, s. 139.

⁵⁴⁰ *TBMM, GZC*, C.3, s. 210.

⁵⁴¹ *TBMM, GZC*, C.2, s. 62.

⁵⁴² *TBMM, GZC*, C.3, s. 209-210.

durumunda Rum memuru işten çıkarma sözü verdiğini hatırlatmıştır. Müdafayı Milliye Vekâleti bünyesinde çalışan Binbaşı Sabri Bey'in Rum memurun yerine geçebileceğini ifade etmiştir. Sabri Bey'in işe alınmasıyla verilecek maaşa azaltmaya gidilebileceğini, böylece tasarruf yapılabileceğini söylemiştir.⁵⁴³

4.2. GÜMRÜKLER

Ali Şükrü Bey, milli ekonominin kalkınmasında, gümrük gelirlerinin artırılmasını önemli bir çözüm yolu görmüştür. Ona göre, gümrük vergileri oldukça düşüktür. Acilen artırılmalıdır.⁵⁴⁴ Yine gümrük gelirlerinin düşüklüğündeki bir diğer neden kaçakçılıktır. Hükümet, gümrüklerde kaçakçılığı en aza indirmelidir. Ali Şükrü Bey, genel anlamda Hükümet'in gümrükleri kontrol edemediğini belirtmiş, gümrüklerde yaşanan sıkıntıları Meclis'e taşımıştır. 1921 yılı itibariyle Hükümet kontrolündeki yerlerin gümrük gelirlerinin tamamının İstanbul'un yarısı kadar olduğunu ifade etmiştir. Gümrük gelirlerinin düşüklüğüne Maliye ve Muvazene Encümeninin üç sebep gösterdiğini belirterek bunları eleştirmiştir. Encümenin gösterdiği nedenlerden ilki, ziynet eşyalarının ülkeye girişinin yasaklanması, ikincisi Rüsumat İdare ve Muhafaza Teşkilatı'nın yetersizliği, sonuncusu ise gümrüğe tabi tutulacak eşya tarifesinin farklı cetvellerde tutulmasıdır. Ali Şükrü Bey, bu üç sebebin asıl kaynağının Hükümet'in görevini yapmaması olduğunu ifade etmiştir. Gümrük gelirlerine darbe vurduğu düşünülen ziynet eşyalarının ülkeye girişine engel olan kanunun kaldırılması düşüncelerine karşı çıkmıştır. Ona göre, bu kanunla mevcut para lüks eşyalar için yurtdışına çıkmamaktadır. Elde hiçbir sebep yokken kanun kaldırılmamalıdır.

Ali Şükrü Bey, Rüsumat İdare ve Muhafaza Teşkilatı'nın yetersizliğini ise maaşlardaki düşüklüğe ve adaletsiz uygulamaya bağlamıştır. Masa başında çalışan kâtiplere zam yapılmasını eleştirmiş asıl zammın gümrük işleriyle uğraşan küçük rütbeli memurlara verilmesini istemiştir. 600 kuruş maaş alan bir gümrük memurunun geçinemeyeceğini, dolayısıyla gümrükte rüşvet gibi haksız kazanca yönelebileceğini söylemiştir. Fiyat tarifesinin değişik cetvellere ayrılmasından

⁵⁴³ TBMM, ZC., C.3, s. 411.

⁵⁴⁴ TBMM, ZC., C.21, s. 86-87.

kaynaklanan sorunlara ise çözüm yolu olarak Hükümet'in bu cetvelleri birleştirmesini göstermiştir.

Ali Şükrü Bey, kaçakçılığa dair görüşlerini de ifade etmiştir. Ziyet eşyalarının memlekete girişini yasaklayan kanun nedeniyle kaçakçılığın arttığı iddialarına karşı çıkmıştır. Kaçakçılığın her zaman gerçekleşen bir suç olduğunu belirtmiştir. Bu kanundan ziyade gümrük gelirlerini azaltan en önemli hususun dâhili kaçakçılık olduğunu söylemiştir. Dikkat çekici örnekler vermiştir. Bunlardan biri, aynı zamanda arkadaşı olan İzmit Liman reisinin kendisine trenler vasıtasıyla çok miktarda eşyanın kaçak olarak ülkeye sokulduğu bilgisini vermesidir. Bunun üzerine Ali Şükrü Bey istasyona gelmiş ve gümrük memurlarına trenin kaçak eşya taşıdığına dair ihbar yapmıştır. Gümrük memurları, kısa bir tahkikattan sonra ihbarın asılsız olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Ali Şükrü Bey, treni aramış ve bir vagon dolusu kaçak ipeklî kumaş ve rakı gibi alkollü ürünler bulmuştur. Bu örneği verdikten sonra gümrük memurlarının kaçakçılarla işbirliği yaptıklarını iddia etmiştir. İzmit istasyon memurunun ise bu olayı kendisine ihbar etmekle suçlanarak görevden alındığını belirtmiş, yetkilileri göreve davet etmiştir. Gümrüklerde işin ehline verilmesi ve kontrolün sıkı bir şekilde yapılmasını istemiştir. Yolsuzluğa bulaşan gümrükçülerin gerekli cezaya çarptırılmalarını talep etmiştir. Bu gibi tedbirlerle kaçakçılığın en aza indirilebileceğini iddia etmiştir.⁵⁴⁵

Ali Şükrü Bey, ithalatta gümrük vergisinin artırılmasına taraftardır. Türkiye'nin Avrupa'nın kalitesiz ve döküntü mallarının pazarı olmasının sona erdirilmesini istemiştir.⁵⁴⁶ Bununla beraber gümrük vergilerinin aşırı artırılmasına da karşıdır. Gümrük vergilerinin aşırı yükseltilmesi nedeniyle kaçakçılığının artacağını belirtmiştir.⁵⁴⁷ Yine gümrük vergilerindeki artışın fiyatı artıracığını, bunun da sıkıntısını halkın çekeceğini söylemiştir. 1923 yılından itibaren İstanbul'a getirilecek un ve buğdaydan beş kat gümrük vergisi alınması teklifine karşı çıkmıştır. Ali Şükrü Bey, gümrük vergilerinin her yerde eşit şekilde artırılmasını savunmuştur. Bugün itibariyle İstanbul'da olağanüstü durumun yaşandığını halkın büyük sıkıntılar çektiğini, açlıktan intihar edenlerin sayının her geçen gün arttığını belirtmiştir.

⁵⁴⁵ *TBMM, ZC., C.21, s. 86-90.*

⁵⁴⁶ Sarısamam, a.g.m., s. 747.

⁵⁴⁷ *TBMM, ZC., C.2, s. 394.*

Gümrük vergisindeki artışla halkın temel tüketim ürünü olan buğday ve unu satın almada çok zorlanacağını ifade etmiştir. İstanbul'daki olağanüstü durum ortadan kalkana kadar temel tüketim maddelerine yüksek vergiler koyulmamasını istemiştir. Olağanüstü durumun kalkmasıyla İstanbul'da sıkıntıların kendiliğinden giderileceğini söylemiştir.⁵⁴⁸ Yüksek miktardaki gümrük vergilerinin çikolata ve ziynet eşyaları gibi lüks tüketim mallarına uygulanmasını istemiştir.⁵⁴⁹

4.3. VERGİ

Ali Şükrü Bey'in vergi sistemi hakkındaki görüşleri şu şekildedir. Vergi yükü sadece bir sınıfın omuzlarına yüklenmemeli, bütün sınıflara paylaştırılmalıdır. Oysaki Hükümet vergiyi köylülerin sırtına yüklemiştir. Vergi fakir halktan ziyade zenginlerden alınmalıdır. Maliye Vekâleti servet üzerinden yeni ve adaletli bir vergi sistemine geçmelidir. Böylelikle herkesin kazancına göre belirlenen tek bir vergi sistemine geçilecek, hem adalet sağlanmış olacak, hem de daha çok gelir elde edilebilecektir. Arazi ve gayrimenkul sahiplerinden vergi alınırken fakir halka dokunulmayacaktır.⁵⁵⁰

Ali Şükrü Bey, vergilerin kontrolsüz artırılmasına karşı çıkmıştır. Bunun, ürünlerin aşırı pahalalanmasına neden olacağını belirtmiştir. Bir vergiye beş kuruş zam yapıldığı takdirde tüketiciye 20 kuruş olarak yansıtıldığını söylemiştir. 16 Nisan 1922 tarihinde akarat(gelir getiren mal ve mülk) vergisinin yükseltilmesi teklifine karşı çıkmıştır. Teklifin kabul edilmesi halinde köylü, memur, işçi ve fukaranın mağdur olacağını savunmuştur. Ona göre, şehirde bir dükkân sahibi vergi farkını dükkân kirasına, dükkân işletmecisi de sattığı malın fiyatına yansıtacaktır. Köylü, memur ve işçiler ise dükkanda fiyatı yükseltilmiş ürünleri almak zorunda kalacaktır. Hükümet, bu kanunla elde edeceği geliri düşüneceğine, köylü ve fakir halk üzerinde oluşacak mağduriyeti hesaba almalıdır.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ *TBMM, ZC., C.27, s. 529.*

⁵⁴⁹ Sarısamam, a.g.m., s. 747.

⁵⁵⁰ Sarısamam, a.g.m., s. 747-748.

⁵⁵¹ *TBMM, ZC., C.19, s. 208-209.*

Ali Şükrü Bey, 15 Eylül 1920 tarihinde Ereğli ve Zonguldak havzalarından elde edilen kömüre koyulan vergiyi yüksek bularak itiraz etmiştir.⁵⁵² Kömür çıkarımının zaten masraflı olduğunu, İstanbul'a nakliye ücreti de eklendiğinde fiyatların iyice arttığını belirtmiştir. Kömüre bir de yüksek verginin eklenmesiyle satışın zorlanacağını savunmuştur. İngilizler'in kömür piyasasını ellerinde tutmak için Türkiye'den madenleri işletmemesini istediğini belirtmiştir. Vergilerin yükselmesiyle Zonguldak kömürünün pahalılaşacağını bunun da İngilizler'in işine geleceğini ifade etmiştir.⁵⁵³ Ali Şükrü Bey, buğdayın da yüksek nakliye fiyatı ve vergi nedeniyle İtalyanlar'ın ihtiyacı olmasına karşın onlara ihraç edilemediğini hatırlatmış, kömürün de bu duruma düşebileceği uyarısında bulunmuştur. Yüksek vergiye itirazındaki sebebi şöyle ifade etmiştir: “*satılsın ve istifade edilsin...*”⁵⁵⁴

Ali Şükrü Bey, 15 Nisan 1922 tarihinde tüketim vergisi alınacak kalemlerden adi sabun ve pirince itiraz etmiştir. Ona göre adi sabunu fakirler kullanmaktadır. Adi sabun aynı zamanda halkın sağlığı açısından çok önemlidir. Bu nedenle adi sabun tüketim vergisinden muaf tutulmalıdır. Aynı gerekçeyle ülkede üretilen pirinçten de tüketim vergisi alınmamalıdır. Buna karşın ithal pirinçten vergi alınmalıdır.⁵⁵⁵

Ali Şükrü Bey, sigara kağıdı ve kibrit tekeli oluşturulmasına ekonomi yönünden olumlu bakmıştır. Ancak ülkeye sigara kağıdı girmesinin engellenmesi, ya da tekele devredilmesi ile kaçakçılığın artacağı uyarısında bulunmuştur. Bandrol vergisine zam yapılmasının problemi çözebileceği düşüncesindedir.⁵⁵⁶ Kibritten alınacak tüketim vergisi düzenlemesinde yer alan, kanunun yürürlüğe girmesiyle beraber 15 gün içinde tüccarın elinde ne kadar kibrit varsa maliyeye bildirmesini aksi takdirde tespit olunan kibritler karşılığında iki katı vergi alınacağı ibaresine itiraz etmiştir. Ona göre tüccarlar ve bayiler elinde bulunan kibritler için önceki kanunda belirlenen vergileri ödemişlerdir. Bu nedenle mevcut kibritlerden yeni vergi alınması kanunsuz bir uygulamadır.⁵⁵⁷

⁵⁵² TBMM, ZC., C.3, s. 241.

⁵⁵³ TBMM, ZC., C.3, s. 242-243.

⁵⁵⁴ TBMM, ZC., C.3, s. 245.

⁵⁵⁵ TBMM, ZC., C.19, s. 150.

⁵⁵⁶ Sarısamam, a.g.m., s. 747.

⁵⁵⁷ TBMM, ZC., C.19, s. 196.

Ali Şükrü Bey, ekonomin gelişmesi adına Deniz Vergisi Kanunu'nun çıkarılmasını desteklemiştir. Bu verginin büyük bir kısmının Türkiye karasularında seyr-i sefer yapan yabancı gemilerden alınacağını ummuştur.⁵⁵⁸

4.4. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Ali Şükrü Bey, İzmir İktisat Kongresi hakkında da görüşlerini Meclis'e taşımıştır. İktisat Kongresi girişiminin TBMM'nin yetkilerinin çiğnenmesi olduğunu savunmuştur. Kongrenin meşruiyetine inanmadığını bu nedenle de toplanmasına karşı olduğunu ifade etmiştir. 3 Şubat 1922 tarihinde İktisat Vekili Mahmut Esat Bey ile Başvekil Rauf Bey'e İzmir İktisat Kongresi'yle ilgili bir soru önergesi vermiştir. Takririnde bu günlerde İzmir'de İktisat Kongresi toplanacağını gazetelerde yayımlandığını, bu organizasyonu İktisat Vekâleti'nin mi yoksa Hükümetin mi tertip ettiğini, gündemin ne olduğunu, kongrenin içeriğini belirleyen layihanın imzalanıp imzalanmadığını sormuştur. Kongre için çok sayıda mebusun İzmir'e gideceği için Meclis'in toplantı sayı yeterliliğini yitireceğini, TBMM'nin birkaç gün tatil edilmesinin doğru olup olmayacağı sorularını yöneltmiştir. Sorularına Başvekil ve İktisat Vekili'nin şifahen cevap vermesini istemiştir.⁵⁵⁹ Ali Şükrü Bey'in soru önergesi aynı gün TBMM Başkan Vekili tarafından İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilmiştir.⁵⁶⁰ İktisat Vekili Mahmut Esat ve Başvekil Rauf Beyler, soru önergesine 5 Şubat 1923 tarihinde cevap vermişlerdir.⁵⁶¹

Ali Şükrü Bey cevapları yeterli görmemiş ve kongre hakkında eleştirilerini sürdürmüştür. Ona göre, İzmir'de toplanacak kongre resmi değildir. Çünkü kongrenin toplanmasına dair karar Meclis'in onayından geçmemiştir.⁵⁶² Buna karşın Hükümet, kongreye resmîyet kazandırma çabasıdadır. Kongre tavsiye mahiyetinde olmalı ve Hükümet'in girişimiyle yapılmamalıdır. Zira, Hükümet eliyle yapılmış bir iktisat kongresi örneği de dünyada yoktur. Sadece Mussoloni'nin girişimiyle İtalya'da bir iktisat kongresi yapılmak istenmişse de başarısız olunmuştur. Mesleki sınıflar, kendi aralarında özgürce kongreler düzenlemelidirler. Ancak serbestçe tertip

⁵⁵⁸ Sarısamam, a.g.m., s. 747.

⁵⁵⁹ BCA, Fon Kodu: Dosya: 659, Fon Kodu: 30..10.00.00, Yer No: 5.29.17, lef:2.

⁵⁶⁰ BCA, Fon Kodu: Dosya: 659, Fon Kodu: 30..10.00.00, Yer No: 5.29.17, lef:1.

⁵⁶¹ TBMM, ZC., C.27, s. 170.

⁵⁶² TBMM, ZC., C.27, s. 173.

edilen kongreler iktisadi açıdan önemli katkılar sağlayabilir. Kongrelerin resmiyet kazanması meslek gruplarının kongrede özgür kararlar alamamasına neden olacaktır.

Ali Şükrü Bey, Hükümet'in girişimiyle yapılacak İzmir İktisat Kongresi'yle ülkenin ekonomik politikasının belirlenmek istenmesini eleştirmiştir. Ona göre, ekonomik politikayı belirleyebilecek yegâne kurum TBMM'dir. Meclis, meslek gruplarının kendi menfaatleri doğrultusunda alacakları kararlarda denge unsuru olmalıdır. Zira alınan kararlar kendi gruplarına fayda sağlasa bile diğer meslek grupları açısından zararlı olabilirdi.⁵⁶³ Ali Şükrü Bey, İktisat Vekâleti'nin ülkenin ekonomi politikasını ve hedeflerini içeren bir planı kongreye sunmamasını da eleştirmiştir. İktisat Vekili'nin ülkenin ekonomi politikasının belirlenmesi işini kongreye yüklediğini iddia etmiştir. Bu tavrın, ülkenin ekonomi politikasını biz yapamıyoruz buyurun siz yapın demek olduğunu ifade etmiştir. Yine belirli bir program olmayınca kongrede bulunanlar aklına gelen her şeyi söyleyecek ve kongre bir sonuç vermeyecektir.⁵⁶⁴ Ali Şükrü Bey, hiçbir netice vermeyeceğine inandığı İzmir İktisat Kongresi için harcanacak paranın da israf olacağı kanaatindedir. Kongreye gidecek delegelerin masrafları için halktan paralar toplanmasını eleştirmiştir.⁵⁶⁵ Halledilmesi gereken birçok iktisadi meseleler dururken, İktisat Vekâleti'nin böyle bir kongre peşinde koşmasının lüks olduğunu savunmuştur. Öncelikli olarak bu meselelerin halledilmesi gerektiğini ardından iktisadi kongreler yapılmasını doğru bulmuştur.⁵⁶⁶

Ali Şükrü Bey, İzmir'de düzenlenecek İktisat Kongresi'nin şayet istişari bir kongre ise İktisat Vekâleti'nin 2.000 kişi yerine 20 bin kişinin fikrini alması gerektiğini söylemiştir. Ona göre, ülke ekonomisini yakından tanıyan uzman kişiler görüşlerini Hükümet'e bildirmelidirler. İktisat Vekâleti kuracağı bir komisyonla Vekâlet'e ulaşan görüşleri değerlendirip sonucu TBMM'ye sunmalıdır. Meclis ise Vekâlet'ten gelen sonucu müzakere edip ret veya kabul etmelidir.⁵⁶⁷ Ali Şükrü Bey, İzmir İktisat Kongresi'ne değişik meslek gruplarının davet edilmesini de eleştirmiştir. Her meslek grubunun çağrılmasıyla kongrenin “çorba ve aşure” gibi

⁵⁶³ TBMM, ZC., C.27, s. 173-174.

⁵⁶⁴ TBMM, ZC., C.27, s. 175.

⁵⁶⁵ TBMM, ZC., C.27, s. 175.

⁵⁶⁶ TBMM, ZC., C.27, s. 176.

⁵⁶⁷ TBMM, ZC., C.27, s. 174.

olacağını söylemiştir. Meslek gruplarının kendi içlerinde kongreler yapması gerektiğini savunmuş, aksi takdirde her grubun kendi menfaati için kararlar almaya çalışacağını ifade etmiştir. Bu durumun da kongrelerin amacına ulaşamamasına neden olacağını belirtmiştir.⁵⁶⁸

Ali Şükrü Bey'in eleştirileri İzmir İktisat Kongresi'nin açılmasıyla sona ermiştir. *Tan* gazetesinde 28 Şubat 1923 tarihinde "*İktisat Kongresi*" ve 9 Martta ise "*İktisadi Misak*" başlıklı iki başyazı kaleme almıştır. Yazılarında Meclis'teki eleştirilerinin tersine İzmir İktisat Kongresi'ne olumlu bakmış ve desteklemiştir. "*İktisat Kongresi*" başlıklı yazısında, İzmir'de İktisat Kongresi'nin açıldığını belirterek ülkenin şiddetle ihtiyacı olan iktisadi faaliyetlere temel olması temennisinde bulunmuştur. Türk Milleti'nin Batılılar karşısındaki siyasi esaretine ekonomik buhranın neden olduğunu belirtmiştir. Öncelikle iktisadi sorunların çözülmesi girişimini desteklemiştir. Ona göre, İktisat Kongresi ekonomik kalkınmayı sağlayacak tedbirleri almakla sorumludur. Bütün meslek sahipleri ve vatandaşlar bu kutsal göreve sahip çıkmalıdırlar. Ali Şükrü Bey, yılların getirdiği ekonomik sorunların kısa sürede çözülemeyeceğinin farkındadır. Bununla beraber İzmir İktisat Kongresi'nden çıkacak programla zaman içerisinde milli ekonominin gelişeceği kanaatinde. Ekonomik kalkınmanın yoğun ve ciddi bir çalışmaya bağlı olduğunu, İzmir İktisat Kongresi'nin "*bu azîm ve vatani vazifelerinde muvaffak ve Türkiye iktisadiyatının mebde-i inkişafı olmasını temenni*" etmiştir⁵⁶⁹.

Kongre sonucunda ülkenin ekonomik kalkınmasına temel teşkil edecek Misak-ı İktisat programının kabul edilmesini büyük bir başarı olarak görmüştür. 9 Mart 1923 tarihinde kaleme aldığı "*İktisadi Misak*" başlıklı başyazısında bu düşüncelerini ortaya koymuştur. Yazıda belirttiğine göre, iktisadi zayıflık Türk Milleti'nin büyük felaketlere uğramasının asıl sebebidir. Artık ekonomik durağanlıktan kurtulma zamanı gelmiştir. Öncelikle millete iktisadi terbiye verilmelidir. Bunun sağlanması adına kitap, dergi ve konferans gibi bütün ilmi vasıtalar seferber edilmelidir. Ali Şükrü Bey, "*Milli ve iktisadi terbiye bütün milletin kible-i amâli mevkiini ihraz eylemelidir*" ifadesini kullanmıştır. O, bu ihtiyacı

⁵⁶⁸ TBMM, ZC., C.27, s. 176, 180-181.

⁵⁶⁹ Ali Şükrü, "İktisat Kongresi", *Tan*, 20 Şubat 1339/20 Şubat 1923, S. 28, s. 1; Demirel, *a.g.e.*, s. 162-164.

dikkate alan İktisat Kongresinin bir “*Misak-ı İktisad*” oluşturarak “*bu mesud yolu*” açtığını belirtmiştir. Ona göre, Kongre heyeti bununla çok değerli bir hizmeti yerine getirmiştir. İzmir İktisat Kongresi bir asırdan beri ülküsünü kaybetmiş bir millete “*Misak-ı İktisadi*” programıyla bir mefkûre kazandırmıştır. Bu hürmet ve takdirle karşılanmalıdır. Ali Şükrü Bey, Misak-ı İktisat programının tatbik edilebilmesi için herkesten önce terbiye ve ilim müesseselerinin desteklerine gerek olduğunu savunmuştur. Bunun için İktisat ve Maarif Vekâletleri’nin faaliyet raporu hazırlamalarını istemiştir. Bütün bilim adamlarının milleti bu yolda ikna etmeleri gerektiğini söylemiştir.⁵⁷⁰

5. ULAŞTIRMA VE BAYINDIRLIK

Ali Şükrü Bey, ulaştırma ve bayındırlık faaliyetlerinin iyileştirilmesi düşüncesindedir. Nafia Vekâleti’ni yeterince çalışmamakla itham etmiştir. Vekâlet’in halkın taleplerini yerine getirerek memleketin her köşesinde imar çalışmaları yapmasını istemiştir. Ona göre, Vekâlet projelerini ortaya koymalı ve gelecekte yapılacak bayındırlık faaliyetlerini halka anlatmalıdır. Projelerin uygulanmasından doğacak aksaklık ve yetersizliklerden Nafia Vekili sorumlu tutulacaktır. Başta Nafia Vekili olmak üzere Vekâlet çalışanları işlerinde uzman olmalıdırlar. Ali Şükrü Bey, böylece uzman ellerde hazırlanacak projelerin tatbik edilerek memleketin bayındır hale getirilebileceğine inanmıştır.⁵⁷¹

Ali Şükrü Bey, demiryolları idaresinin durumunu “*elim*” olarak görmüştür. Yanlış idarenin ülkeye büyük zarar verdiğini söylemiştir. Bu nedenle sıfırdan yeni bir idare kurulmasının zaruri olduğunu ifade etmiştir. Demiryollarının olabildiğince millileştirilmesini ve uzman ellere teslim edilmesini istemiştir. Demiryollarının bugünkü halinin sorumlusunun Nafia Vekili olduğunu söylemiştir.⁵⁷²

Demiryolları işletmeciliğinin birçok yerde yapılamamasının büyük zararlara sebebiyet verdiği düşüncesindedir. Trabzon ve çevresinde demiryollarının Fransızlarla yapılan antlaşmadan beri işletilemediğini, bunun da halkı mağdur ettiğini savunmuştur.

⁵⁷⁰ Ali Şükrü, “İktisadi Misak”, *Tan*, 9 Mart 1339/ 9 Mart 1923, S. 43, s. 1; Demirel, *a.g.e.*, s. 164-166.

⁵⁷¹ *TBMM, ZC.*, C.25, s. 353-354.

⁵⁷² *TBMM, ZC.*, C.25, s. 355.

Bağdat hattı üzerinde yapılacak küçük bir köprüyle Nusaybin'e kadar trenlerin gidebileceğini belirtmiştir. Ona göre, ülkenin özellikle güney ve güneydoğusunda tren sıkıntısı derinden hissedilmektedir. Halk bu nedenle büyük zarara uğramaktadır. Ürünlerini pazarlara ulaştıramamakta ve mahsulleri çürümektedir. Ankara-Haydarpaşa tren yolu, 17 kilometrelik bir arıza gerekçesiyle ancak aktarmalı bir şekilde yapılabilmektedir. Yol bir ay içinde yapılabileceği belirtilmişken üç ay geçmesine rağmen halen tamamlanamamıştır. Bu nedenle çok miktarda zarara uğranmıştır. İstanbul'dan iase için her ay bir buçuk milyon liralık un yurtdışından satın alınmaktadır. Eğer bu 17 kilometrelik yol yapılmış olsaydı, buğdayı bol olan Konya'dan İstanbul'a un sevkiyatı gerçekleştirilecek ve bu para memlekette kalmış olacaktı.⁵⁷³

Ali Şükrü Bey, tren işletmeciliği ve diğer alanlarda kömür yerine odun kullanmasını da eleştirmiştir. Ülkede ağaçlara yeterli önemin verilmediğini, Avrupa'daki gibi ilaçlama ve kireçleme yapılmadığını söylemiştir. Aksine ağaçların tahrip edildiğini savunmuştur. Bilinenin aksine odunun kömürden pahalıya mal edildiğini, deniz ve demiryollarının iyileştirilmesiyle Zonguldak'tan kömür nakliyatının ucuzlayacağını ifade etmiştir. Bunun da kömür fiyatlarını düşüreceğini söylemiştir.⁵⁷⁴

Ali Şükrü Bey, Posta ve Telgraf ağının da geliştirilmesi düşüncesindedir. Ona göre, posta ve telgraf işletmesi zorlukla ve uzun sürede yapılabilmektedir. Telgrafların memleketin bazı yerlerine ancak 15 günde ulaşabildiğini, bunun da telgrafın amacından uzaklaşmasına neden olduğunu savunmuştur.⁵⁷⁵ Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü bünyesinde çalışan işçilerin maaşlarında adaletsizlik olduğu düşüncesindedir. 19 Temmuz 1922 tarihinde Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü bütçesi görüşmelerinde, bu eleştirileri dile getirmiştir. Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü bünyesinde çalışan Taşra Genel Müdürü'nün 4.000 kuruş aldığını buna karşın Fen Müdürü'nün 3.500 kuruş maaş aldığı bilgisini vermiştir. Genel Müdürlerin 4.000 kuruş aldığı bir dairede asıl işi yapan muhabere memurlarının ancak 600 ila 800 kuruş alabildiklerini belirtmiş ve maaşlarda adaletin olmadığını savunmuştur. Bu örnekleri verirken Genel Müdürlerin maaşlarının yüksekliğini eleştirip düşürülmesini istememiştir. Düşük maaşların iyileştirilmesini talep etmiştir.

⁵⁷³ TBMM, ZC., C.25, s. 352-353.

⁵⁷⁴ TBMM, ZC., C.25, s. 353-354.

⁵⁷⁵ TBMM, ZC., C.3, s. 464-465.

Ona göre bu yapıldığı takdirde maaşlardaki gayri adil durum ortadan kalkmış olacaktır.⁵⁷⁶

⁵⁷⁶ *TBMM, ZC., C.20, s. 520.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ VE YANKILARI

1. ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ

İkinci Grubun önemli sözcülerinden olan Ali Şükrü Bey'in Lozan Antlaşması müzakerelerinin kesildiği ve Meclis'te tartışmaların hararetle sürdüğü bir zamanda kaybolduğu haberi alınmıştır. Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923 tarihinde her zamanki gibi Meclis'e gitmek üzere evden çıkmış bir daha geri dönmemiştir.⁵⁷⁷ Ali Şükrü Bey'in kardeşi Bahriye Dairesi Reisi Yarbay Şevket Bey, abisinin kaybolduğu haberini Başvekil Rauf Bey'e bildirmiştir. Şevket Bey, Ali Şükrü Bey'in en son Karaoğlan Çarşısı köşesindeki Kuyulu Kahve'de otururken yanına gelen Topal Osman Ağa'nın Muhafız Bölük Kumandanı Mustafa Kaptan'la birlikte gittiklerinin görüldüğü bilgisini vermiştir.⁵⁷⁸

Ali Şükrü Bey'in kaybolması haberi, kısa sürede yayılmıştı. Muhalefet onun siyasi bir cinayete maruz kaldığını ileri sürmüşken; Hükümet olayı şimdiden cinayet olarak değerlendirmenin anlamsız olacağını, yapılacak tahkikat sonucunun beklenmesi gerektiğini savunmuştur. Ali Şükrü Bey'in ortadan kayboluşu İkinci Grubun Ankara'daki sözcüsü *Tan* gazetesinde "*Müellim Bir Hadise: Ali Şükrü Bey Ne Oldu?*" başlığıyla verilmiştir. Yazıda gazete çalışanlarının bugün oldukça üzgün olduğunu çünkü gazetelerinin imtiyaz sahibi Ali Şükrü Bey'in esrarengiz bir şekilde kaybolduğu ifade edilmiştir. Gazetede belirtildiğine göre Ali Şükrü Bey en son salı günü saat dört sıralarında Merkez Kahvesi önünde arkadaşlarıyla oturmuş, kahve ve nargile içmiştir. Yanına gelen biriyle gittiği tespit edilmiştir. Akşam yemeğinde eve dönmeyince arkadaşları onu aramaya başlamış, bütün çabalara rağmen bulunamamıştır. Ali Şükrü Bey, kaybolmasından bir saat önce gazeteye hemen döneceğini belirterek çıkmıştır. Buna karşın geri dönmemesi üzerine arkadaşları telaşlanarak onu aramaya başlamışlardır. Kaybolduğu haberi Hükümet'e ve güvenlik kuvvetlerine intikal ettirilmiştir. Gazete, zamanın çok nazik olması nedeniyle olay

⁵⁷⁷ Kandemir, *Cumhuriyet*, s. 16.

⁵⁷⁸ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C. II, Emre Yay, İstanbul 1993, s. 122; Cemal Şener, *Topal Osman Olayı*, Ant Yay., 1992 İstanbul, s. 88.

hakkında ayrıntılı yazılar kaleme almayı uygun bulmadıklarını belirtmiştir. Ali Şükrü Bey'in ölmesi halinde, ailesi, kardeşi ve çalışma arkadaşlarına taziyeler bildirmiş ve “*Millet en pâk ve âteşin oğullarından birini kaybetti!*” cümlesiyle haberi nihayetlendirmiştir.⁵⁷⁹

Hükümet'in resmi gazetesi mahiyetindeki *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi ise Ali Şükrü Bey'in kaybolması haberini “*Ali Şükrü Bey Salı Günü Akşamı Gaybûbet Etmiş, Hükümetimizce Pek Şedîd Tahkikata Tevessül Edilmiştir*” başlığıyla vermişti. Haberde, Ali Şükrü Bey'in salı akşamından beri kayıp olduğu, en son çarşıdaki kahvelerden birinde görüldüğü belirtilmiş, salı gecesine evine gelmeyince Hükümet'e müracaat edilerek durumun haber verildiği ifade edilmiştir. Bu gelişme üzerine Hükümet'in şiddetle konuyu takibe başladığı, İstinaf ve Merkez Savcılarıyla Merkez Savcı Yardımcısı, Polis Müdürü, Jandarma Kumandanı'ndan oluşan bir heyetin konuyla ilgili görevlendirildiği bilgisi verilmiştir. Meseleye, adliyenin tamamen el koyduğu, tahkikatın sonucunun beklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ali Şükrü Bey'in etkin bir mebus olması nedeniyle siyasi bir cinayete kurban edildiğine inananların olduğu, fakat buna dair en ufak bir emarenin bulunmadığı hatırlatılarak bu gibi söylemlerin tahkikatın gidişatını olumsuz yönde etkileyeceği belirtilmiştir. Olayın ortaya çıkarılması adına Hükümet'in her türlü çabayı göstereceği ifade edilerek şimdiden bu konu hakkında söylentiler yapılmaması istenmiştir.⁵⁸⁰

Muhalefet, Ali Şükrü Bey'in kaybolması olayını siyasi bir vaka olarak telakki etmiştir. Hükümet'in meseleyi bir an evvel çözmesini istemiştir. Başvekil Rauf Bey, Hükümet'in olayın ortaya çıkması adına gerekli tahkikatı yaptığını ve mutlaka sonuca ulaşacaklarının teminatını vermiştir.⁵⁸¹ Ali Şükrü Bey'in birkaç gün geçmesine rağmen bulunamaması öldürülmüş olacağı düşüncesini kuvvetlendirmiştir. *Tan* gazetesi, 1 Nisan tarihli sayısında Ali Şükrü Bey'in suikaste uğradığına dair bir şüphenin kalmadığını ifade etmiştir. Tahkikatın halen sürdüğünü, bununla beraber cinayetin ortaya çıkarılmadığını belirtmiştir. Hükümet'in Ankara

⁵⁷⁹ *Tan*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr. 61, s. 1.

⁵⁸⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/1923, nr.777, s. 1.

⁵⁸¹ *İstikbal*, 1 Nisan, 1339/1 Nisan 1923, nr. 879; Orbay, *a.g.e.*, C.II, s. 123; *TBMM, ZC.*, C.28, s. 229.

gibi küçük bir yerde cinayeti bir an önce açığa çıkarmasını beklediklerini yazmıştır.⁵⁸²

Hakimiyet-i Milliye gazetesi ise gelişmelere daha temkinli yaklaşmıştır. 1 Nisan tarihli gazete, adliye teşkilatı ve güvenlik kuvvetlerinin tahkikatı ciddiyetle sürdürdüklerini ve çok önemli sonuçlara ulaştıklarını belirterek kamuoyunu sükûnete davet etmiştir. Gazete tahkikat heyetinin olayın çözümüne dair delillere ulaştığını, şimdi teferruatla meşgul olduğunu iddia etmiştir. Bununla beraber adliye ve güvenlik görevlilerinin işini aksatmamak için tafsilat verilemeyeceğini bildirmiştir. Adliye ve güvenlik güçlerinin çalışmalarıyla olayın tamamen çözüleceğini, suçluların kanun önüne çıkarılacağından herkesin emin olmasını ifade etmiştir.⁵⁸³

Tan gazetesi Ali Şükrü Bey olayı ile ilgili olarak İstanbul basınında yer alan haberleri sayfalarına taşımıştır. Buna göre, İstanbul halkı arasında cinayetin siyasi olması halinde “*düşmanlara*” ülkede ayrılık olduğu hissi verileceği ifade edilmiştir. *Tan*’da aktarıldığına göre Ali Şükrü Bey olayı İstanbul gazetelerinde şu şekilde yankı bulmuştur:

Tevhid-i Efkar gazetesinde Ali Şükrü Bey’in kaybolmasıyla ilgili olarak şayet cinayet işlenmişse sebebin adı bir vaka olmasının tercih edileceği ifade edilmiştir. Siyasi sebeplerle işlenen cinayetlere milletin tahammülünün kalmadığı belirtilerek Hüseyin Avni Bey’in şiddetli beyanatının anlayışla karşılanması istenmiş, Ankara’dan bugün için beklenen en önemli vazifenin birlik ve beraberlik içinde hareket edilmesi olduğu yazılmıştır. Başvekil Rauf Bey’den olayın bir an önce çözülmesi istenmiştir.

Vakit gazetesinde ise olayın siyasi bir cinayet olduğuna dair emarenin olmadığı belirtilerek yorum ve eleştirilerin itidalle yapılması istenmiştir. Aksi halde hem dışarıda düşmanlara Türkiye aleyhinde koz verileceği hem de soruşturmanın nihayetlenmesinin zorlaşacağı ifade edilmiştir. Olayla ilgili son sözü Hükümet’in söylemesini, ardından yorum ve düşüncelerin belirtilmesi istenmiştir.

Tanın gazetesinde Hüseyin Cahit kaleme aldığı “*İlk Tecrübe*” başlıklı başyazısında, Hükümet’in bir sınav geçirdiğini belirtmiştir. Meşrutiyet’ten beri

⁵⁸² *Tan*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr. 62, s. 1.

⁵⁸³ *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Nisan 1339/1923, nr.778, s. 1.

kanun hakimiyetinde bir gelişme gösterilip gösterilemediğinin bu olayın çözülmesiyle ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Olayın siyasi bir cinayet olup olmadığını söylemek için zamanın henüz erken olduğunu belirtmiş, Hükümet'in bir an önce olayı çözerek kanun hakimiyetinin siyasi hayata yansıtıldığını göstermesini istemiştir.

Vatan gazetesi ise olaya farklı bir boyut getirmiştir. Gazete, olayda yabancı parmağı olabileceğini iddia etmiştir. Bazı yabancıların ülkede karışıklık çıkarmak için bu olayı gerçekleştirmiş olabileceğini belirtmiştir. Kesin bir barış yapılmadan seyahat serbestliğinin verilmesinin yanlış bir uygulama olduğunu bu sayede yabancı ajanların ülkenin içlerine kadar gidebildiklerini belirtmiştir. *İleri* gazetesi, olayın siyasi bir cinayet olamayacağını iddia etmiştir. Meselenin eski şahsi düşmanlar tarafından yapılmış adi bir polis vakası olduğunu belirtmiştir. *İkdam* gazetesi olayla ilgili haber ve yorumdan kaçınmıştır.

Akşam gazetesi cinayetin herkesçe takip edilmesi gerektiğini fakat kimsenin çıkarı için malzeme yapılmamasını istemiştir. Olayın, siyasi cinayet propagandasıyla abartılmasının, adi bir vaka diye de önemsenmemesinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Ali Şükrü Bey olayının düşmanların işine gelecek şekilde değerlendirilmemesini istemiş, birlik beraberlik görüntüsü verilerek bu meselenin çözülmesini ifade etmiştir.

Tercüman-ı Hakikat ise olayın siyasi bir cinayet halinde düşmanların ekmeğine yağ sürüleceğini belirtmiştir. Lozan Konferansı'nda Lord Curzon'un Türkiye'nin adliyesi hakkındaki olumsuz sözlerinin halen hafızalardan çıkmadığını ifade etmiştir⁵⁸⁴.

Öte yandan Rauf Bey Başvekilliği'ndeki Hükümet olayın çözülmesini ciddiye almıştır. Rıza Nur, Rauf Bey'in bu çabasını şöyle ifade etmiştir: "*Artık Rauf başka işe bakmıyor. Müddei Umumi ile jandarmalar ile beraber çalışıyor. Adeta onlar ile beraber bir polis neferi gibi.*"⁵⁸⁵ Feridun Kandemir ise şunları yazmıştır: "*Bu muammayı çözme işini bizzat üstüne alarak, sabahlara kadar makamından ayrılmayarak bir ipucu araştırıp duranları idare eden Heyet-i Vekile Reisi Rauf*

⁵⁸⁴ *Tan*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, nr. 63, s. 2.

⁵⁸⁵ Nur, *Hatıratım*, C.II, s. 380; Buna sebep olarak Rıza Nur, Rauf Orbay'ın Mustafa Kemal Paşa'yı alaşağı edip yerine geçmek için bir fırsat bulunduğunu göstermektedir. *Aynı Yer*.

Bey... ”.⁵⁸⁶ Nitekim kısa süre sonra tahkikat sonuç vermeye başlamıştır. Olayın en önemli faillerinin Osman Ağa ve adamlarından Mustafa Kaptan olduğu anlaşılmıştır. Mustafa Kaptan hemen tutuklanmış, Osman Ağa için de tutuklanma kararı çıkarılmışsa da yakalanamamıştır.⁵⁸⁷

Ali Şükrü Bey’in cesedi ise yapılan aramalar neticesinde 1 Nisan 1923 tarihinde bulunmuştur. Haber, 2 Nisan tarihli *Tan* gazetesinde “*Şehid-i Muhterem Ali Şükrü Bey’in Cesedi Bulundu*” manşetiyle verilmiştir. Ali Şükrü Bey’in boğulmuş cesedinin, Dikmen’den bir buçuk kilometre ileride Kırşehir yolu civarında bir köy yakınında bulunduğu yazılmıştır. Gazete, Ali Şükrü Bey’in bir vesikalık fotoğrafını da vermiştir. Altında ise “*Şehid-i Mağfur Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey*” ibareleri yazılmıştır.⁵⁸⁸ 3 Nisan tarihli sayısında ise “*Hürriyet ve Vicdanın İlk Kurbanı*” başlığı altında Ali Şükrü Bey’in cesedinin fotoğrafını yayımlamıştır. Fotoğrafın Hükümet fotoğrafçısı ve Hilal Fotoğrafhanesi’nin sahibi İsmail Remzi Bey tarafından dün gece olay yerinde çekildiği ifade edilmiştir.⁵⁸⁹

2 Nisan tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, haberi “*Ali Şükrü Bey’in Cesedi*” başlığıyla vermiştir. Ali Şükrü Bey’in kaybolması üzerindeki perdenin neredeyse kalktığını belirten gazete dün akşam Dikmen Bağları’nın ilerisinde tesadüf edilen bir cesedin Ali Şükrü Bey’e ait olduğunun tahmin edildiğini yazmıştır. Gazete böylece Ali Şükrü Bey’in bir cinayete kurban gittiğinin anlaşıldığını ifade etmiştir. Cesedin teşhisi ve şehre getirilmesi için Adliye, polis ve jandarmadan oluşan bir heyetin olay mahalline gittiği, haberin kaleme alındığı saatte henüz bir malumatın gelmediği belirtilmiştir. Gazete, gece yarısında aldığı malumatı son dakika olarak eklemiştir. Malumata göre, cesedin Ali Şükrü Bey’e ait olduğu kesinleşmiştir. Heyet, cesedi Ankara’da Gureba Hastanesi’ne getirmiştir.⁵⁹⁰

İstikbal gazetesi, 14 ve 15 Nisan tarihli sayılarında, Ali Şükrü Bey’in ölüm sürecini başta *Tan* gazetesi olmak üzere çeşitli kaynaklardan yararlanarak ortaya koymuştur. Gazetenin vermiş olduğu bilgiler Ali Şükrü Bey’in öldürülmesi, cesedinin bulunması adına oldukça önemlidir. Yazıya göre Ali Şükrü Bey, son

⁵⁸⁶ Kandemir, *Cumhuriyet*, s. 41.

⁵⁸⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Nisan 1339/1923, nr.778, s. 1.

⁵⁸⁸ *Tan*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, nr. 63, s. 1.

⁵⁸⁹ *Tan*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr. 64, s. 1.

⁵⁹⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1339/1923, nr.779, s. 4.

zamanlarda kendisine bir suikast yapılacağına dair ciddi duyumlar aldığından tedbirli davranmıştır. Salı akşamı saat dört buçukta Merkez Kıraathanesi'nin bitişiğindeki avukat yazıhanesinde birkaç arkadaşıyla nargile içerken TBMM Riyaset Muhafız Bölük Kumandanı Mustafa Kaptan gelmiş ve Osman Ağa'nın kendisini davet ettiğini söylemişti. Ali Şükrü Bey, Osman Ağa'dan şüphelenmediği⁵⁹¹ için davete icabet etmiş, *Tan* gazetesi matbaasından paltosunu getirterek Mustafa Kaptan'la Karaoğlan Çarşısı istikametinden Osman Ağa'nın evine gitmişti. Osman Ağa, Ali Şükrü Bey'e kahve ikram etmişti. Ali Şükrü Bey kahvesini içerken üzerine kement atılmış, elindeki fincan fırlamış, elbiseleri ve yerdeki mindere kahve saçılmıştı. Vücut yapısı güçlü olan Ali Şükrü Bey, kendisine kement atanlarla yaklaşık yarım saat mücadele etmişse de neticede dayanamayarak son nefesini vermişti. Ali Şükrü Bey'in kendisini öldürenlerle mücadele ettiğinin en büyük delili, cesedi bulunduğu avucunda görülen sandalye hasarı parçalarının, Osman Ağa'nın evindeki kırık sandalyeye ait olmasıdır. Ali Şükrü Bey'in cesedi aynı gece, bir sandığa konularak evden çıkarılmıştır.⁵⁹²

Ali Şükrü Bey'in en son Mustafa Kaptan'la kahveden ayrılmasının tespit edilmesi üzerine Tahkik Heyeti Osman Ağa'nın evini aramıştı. Osman Ağa, Heyet'i çok iyi karşılamış, olayla ilgisi olmadığını ifade etmiştir. Bununla beraber minder üstündeki kahve lekeleri ve kırık iskemle heyetin gözünden kaçmamıştı. Yine Tahkik Heyeti, Osman Ağa'nın komşusunun da ifadesini almıştı. Komşusu gece canavar gibi sesler işittiğini, arada sırada "*Ah yandım anam, yapmayın, Allah aşkına yapmayın*" seslerini duyduğunu ifade etmiştir. İfade veren kadın seslerden korkarak evine kaçtığını belirtmiştir. Ertesi gün Osman Ağa, ifade veren kadınları çağırarak, olayı yanlış anladıklarını, iki adamının o gece sarhoş olup eve geldiğini, kendisinin onları dövdüğünü söylemiştir. Yapılan tahkikatta Osman Ağa'nın cinayet gecesi hizmetçisini de bir iş bahanesiyle evden uzaklaştırdığı anlaşılmıştır.⁵⁹³

Kısa süre içinde Ali Şükrü Bey'in cesedinin bulunmasıyla ilgili tafsilat gazetelerde yer almıştır. Belirtildiğine göre Ali Şükrü Bey'in cesedini bulmak için

⁵⁹¹ Ali Şükrü Bey, hemşehrisi Osman Ağa'dan şüphe etmemişti. Tersine onu takdir etmiş, Karaoğlan'da Kuyulukahve'nin karşısındaki Merkez Kıraathâne önünde akşamları her fırsatta karşılıklı oturup nargile içmişlerdi. Bkz. İz, *a.g.e.*, s. 114.

⁵⁹² *İstikbal*, 14 Nisan 1339/14 Nisan 1923, nr. 890, s. 1

⁵⁹³ *İstikbal*, 15 Nisan 1339/15 Nisan 1923, nr. 891, s. 1

bir müfreze ile yola çıkan Jandarma Zabiti Kemal Bey, Mehye köyünü geçtikten sonra arka yolda bir araba izine rastlamıştır. Yolu takip eden Kemal Bey, arabanın aynı yoldan geri döndüğünü fark etmiştir. Kemal Bey, araba izlerinin bittiği yerde ayak izlerinin olduğunu görmüş ve bu izleri takip etmiştir. Mehye köyünün doğusunda Dikmen Deresi'nin başladığı yerde kum tanelerinin sertken birden yumuşadığını fark eden Kemal Bey yere baktığında bir sineğin havalandığını görmüştür. Toprağın yumuşaklığının ve mevsimi olmamasına rağmen bir sineğin o noktadan kalkmasından şüphelenerek bu noktanın kazılmasını emretmiştir. Kazma bulunmadığı için atların üzengileriyle yer kazılmıştır. Beş dakika sonra bir torba ucuyla Ali Şükrü Bey'in siyah botları meydana çıkmıştır. Yarım metre derinlikte gömülmüş olan Ali Şükrü Bey'in cesedi baş aşağı konulmuştu. Paltoya sarılarak beyaz bir hastane torbasının içerisinde gömülmüştür.⁵⁹⁴

Cesedin bulunması sonrasında Kemal Bey, durumu Ankara'ya haber vermek için bir süvari göndermişti. Haber Ankara'ya saat dört gibi ulaştırılmıştı. Ceset yerinden alınarak Mehye köyü camiine götürülmüştü. Ali Şükrü Bey'in cesedinin bulunması haberi alınınca saat beşte Jandarma Alay Kumandanı Ali Rıza, Merkez Kumandanı Rüsuhi, Polis Müdürü Neşet, Savcı Fehim Ziya, Sıhhiye Müdürü Operatör Mehmet Emin, Merkez Hükümet Tabibi Safvet, Merkez Savcı Yardımcısı Nazım, Sorgu Hakimi İsmail Hakkı, Polis Asayiş Kısmı Başkanı Beşir, Siyasi Kısım Başkanı Hüseyin Avni Beyler'den oluşan bir heyet yirmi kişiden oluşan jandarma müfrezesiyle olay yerine hareket etmişlerdir. Yapılan ilk incelemelerde Ali Şükrü Bey'in öldürülme şekli anlaşılmaya çalışılmıştır. Yakası açıldığında boynunda ip izleri olduğu görülmüştü. Boğazı büyük bir parmak genişliğinde kan toplamış ve mosmor olmuş, dili dışarı fırlamış ve burnu kan pıhtılarıyla dolmuştu. Sağ gözünde kuvvetli bir yumruğun izleri bulunmuştu. Başının sağ tarafından kan akmasına rağmen sekiz santimetre uzunluğunda bir bıçak yarası vardı. Ali Şükrü Bey'in sağ eli sol göğsünün üzerinde durmaktaydı. Sol eli ise bacağının yanına uzanmış ve avucu sıkılmış idi. Avucu açıldığında hasır parçaları görülmüştü. Bu hasır parçaları heyet için önemli bir ipucu teşkil etmiştir. Yine palto ve ceketinde kahve lekeleri görülmüştü. Ali Şükrü Bey'in cesedi üzerindeki muayene ve tahkikat gece on buçuğa

⁵⁹⁴ *İstikbal*, 14 Nisan 1339/14 Nisan 1923, nr. 890, s. 1; *Tan*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, nr. 63, s. 1.

kadar sürmüştü. Gece saat ikide Ankara'ya getirilmiş Memleket Hastanesi'ne koyulmuştu.⁵⁹⁵

Mehye köyüne gidip Ali Şükrü Bey'in naşını gören *Vatan* gazetesi muhabirinin ilk izlenimleri şöyleydi:

“Dün Mehye karyesine giderek köyün camiine nakl edilmiş olan cesedi bizzat gördüm. Hakikaten tüyleri ürpertecek derecede fecî bir manzara arz ediyordu. Na'ş bir paltoya sarılmış ve üzerine bir battaniye örtülmüş idi. Ayakları bir ipe bağlanmış, baş tarafında da kan lekeleri nazara çarpıyordu. Örtü tamamen kaldırılınca evvelâ ayaklar meydana çıktı. Parmağında yüzüğü bulunduğu halde, sağ el göğsü üzerinde, sol el de bükülerek altına sokulmuş idi. Avucundaki sandalye hasırları ve yırtılan ceketi merhûmun sû-i kâsd esnâsında tahlîs-i nefis için çabaladığına delâlet ediyordu. Boğazındaki çifte ip, başında görülen iki kırmızı iz, on santimetre umkündeki yara, merhûmun boğulduğunu, pek bâriz bir sûrette gösteriyordu.”⁵⁹⁶

Osman Ağa ise Ali Şükrü Bey'in cesedini gömererek ortadan kaldırdıktan sonra hiçbir şey olmamış gibi davranmış, Meclis müzakerelerini dahi takip etmişti. Mecliste Hüseyin Avni Bey, cinayetten sorumlu olanların ister hacı, ister hoca, ister paşa olsun yok edilmesi gerektiği sözlerini haykırırken Osman Ağa kendini tutamayarak salonun kapısından birkaç adım içeri girmişse de İstanbul Mebusu Şükrü Bey kolundan tutarak dışarı çekmişti. Şükrü Bey, kendisine şayet Ali Şükrü Bey'i öldürmüşse çok kötü bir şey yapmış olduğunu söylemişti. Osman Ağa ise olayla ilgisi olmadığını ifade etmişti. Osman Ağa cinayetle ilgili şüphelerin üzerinde toplandığını anlayınca perşembe günü ortadan kaybolmuştu. Yaklaşık yüz adamıyla Papaz'ın Bağ'ına sığınmış ve olayların seyrini beklemişti. Ali Şükrü Bey'in cesedinin Pazar günü bulunmasından sonra yapılan tahkikat sonucunda en önemli zanlının Osman Ağa olduğu anlaşılmıştı.⁵⁹⁷

3 Nisan tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi cinayete dair henüz resmi bir malumat olmamakla beraber, Giresunlu Osman Ağa'nın evinde meydana geldiğinin anlaşıldığını ifade etmişti. Gazetenin belirttiğine göre, Ali Şükrü Bey'in kaybolduğu gece Osman Ağa'nın evinden acı sesler gelmiş evin altında oturan kiracılar korkarak komşularına sığınmışlardı. Ertesi günü Osman Ağa bu kiracılara, ne için korkup kaçtıklarını sormuş, *“umumhaneye gidip terbiyesizlik eden iki askeri dövdüğünü”*

⁵⁹⁵ *İstikbal*, 14 Nisan 1339/14 Nisan 1923, nr. 890, s. 1; *Tan*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, nr. 63, s. 1.

⁵⁹⁶ *İstikbal*, 8 Nisan 1339/8 Nisan 1923, nr. 885, s. 1

⁵⁹⁷ *İstikbal*, 15 Nisan 1339/15 Nisan 1923, nr. 891, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1339/4 Nisan 1923, nr.781, s. 1.

söyleyerek onları ikna etmeye çalışmıştı. Aynı günün sabahında Osman Ağa'nın evinin önüne bir araba gelerek bir takım eşyalar götürmüştü. Ali Şükrü Bey'in kaybolduğu gün, Mustafa Kaptan ile görülmesi zabıta ve adliyenin dikkatini çekmişti. Mustafa Kaptan tutuklandığı gibi Osman Ağa hakkında güçlü deliller bulunduğu gerekçesiyle tutuklama emri çıkarılmıştı. Fakat Osman Ağa'nın bulunamaması nedeniyle bu emir gerçekleştirilememişti.⁵⁹⁸

Rauf Bey'in hatıralarında belirttiğine göre, tahkikat neticesinde tutuklanan Osman Ağa'nın adamlarından Mustafa Kaptan, cinayeti Osman Ağa'nın yaptırdığını itiraf etmişti. Cinayetin sebebini ise Ali Şükrü Bey'in, Osman Ağa'nın Trabzon'da Yahya Kahya'yı öldürttüğünü söylemesini göstermişti. Mustafa Kaptan ifadesinde Ali Şükrü Bey'i Kuyulu Kahve'de otururken bulduğunu söylemiştir. *“Osman Ağa'nın ayağından kurşunu çıkardılar, haydi kalk gidelim. Yatıyor, sizi çok sever, bir ziyaret edip hatırını sorarsınız”* sözleriyle Ali Şükrü Bey'i kandırdığını ve beraberce Osman Ağa'nın evine gittiklerini belirtmişti.⁵⁹⁹ Mustafa Kaptan, yatakta bulunan Osman Ağa'nın karşısına oturtulan Ali Şükrü Bey'in kahve içtiği sırada arkasından ani bir şekilde saldırılıp boğulduğunu itiraf etmişti. Osman Ağa'nın birinci derecede şüpheli olduğu ortaya çıkınca Başvekil Rauf Bey, hemen Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa'ya bir tezkere yazmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, hanımı Latife Hanım'la otomobille Rauf Bey'in yanına gelmişti. Rauf Bey hatıralarında Mustafa Kemal Paşa ile olan diyalogunu şöyle anlatmıştır:

“-Şimdi ne düşünüyorsunuz? dedi.

-Bir şey düşündüğüm yok. Topal Osman'ı yakalamak lazım. Çankaya'nın arkasında, Ayrancı tarafında Papasınbağı denen yerde bulunduğu zannediliyor.

-Nasıl yakalatacaksın?

-Meclis Muhafız Kit'ası ile.

Bu sözüm üzerine, Mustafa Kemal Paşa endişeli bir tavır takındı:

-Meclis Muhafız Kit'asında, Topal Osman'la gelmiş Karadenizliler var. Bunlar birbirlerine ateş etmezlerse, ne sen ne ben, ne Ankara..Bir şey kalmaz..”deyince bir an düşündüm. Ankara'da bu muhafız Kit'asından başka asker denebilecek bir şey yoktu. Jandarmaların çoğu bile cephede bulunuyordu. Şu halde ne yapacaktık? Cinayet işlediği tahakkuk eden bir insanın, Ankara sokaklarında kollarını sallıya sallıya gezmesine göz yummak!..Bu benim harcımdı değil. Sonra bir de Meclis vardı. Kırk sekiz saattir, “Bulun, adaleti yerine getirin” diye feryat eden bir Meclis. Bütün bunları düşünerek Mustafa Kemal Paşa'ya:

⁵⁹⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/1923, nr.780, s. 1.

⁵⁹⁹ Orbay, *a.g.e.*, s. 127.

-Suçluyu yakalatmak mutlak lazım..Eğer Başkumandan sıfatıyla ve herhangi bir mülâhaza ile sizce buna lüzum görülmüyorsa, benim yarın bunu Meclise anlatmam icap edecektir.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Muhafız Taburu Kumandanı İsmail Hakkı Bey'i çağırtdtı. İsmail Hakkı Bey gelince, Mustafa Kemal Paşa Osman Ağa'yı yakalamak için nereden, ne suretle hücum edilmesi gerektiğini, krokisini çizerek anlattı ve hareket etti.⁶⁰⁰

İsmail Hakkı Bey hatıralarında anlattığına göre, Mustafa Kemal Paşa Rauf Bey'in yanına gitmeden önce kendisini çağırtdmıştır.

"Bir gece yarısı evimdeyken telefon çaldı. Atatürk beni arıyordu. "Çabuk giyin yola çık! Ben şimdi Çankaya'dan istasyon binasına iniyorum. Oraya gel!" Hemen giyindim ve istasyon binasına gittim. Durumu bana anlattı. Osman Ağa'nın hükümete karşı isyankâr bir tavır takındığını, Ali Şükrü Bey'i öldürttüğünü, derhal taburu toplayıp kendisini tenkil etmem vazifesini verdi.

İsmail Hakkı Bey Mustafa Kemal Paşa'nın bu emri "Ölü veya diri, behemahal Topal Osman'ı hükümete teslim edeceksin!" şeklinde verdiğini iddia etmiştir.⁶⁰¹

Rauf Bey, hatıralarında Osman Ağa'nın, üstüne bir kuvvet gönderileceğini anlayınca, Çankaya Köşkü'ne saldırdığını, burada kimseyi bulamayınca kapıları kırdığını, elbiseleri parçalayıp ortalığı alt üst ettiğini ifade etmiştir.⁶⁰² Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, İsmail Hakkı Bey'in emrine Vekâlet'ten yardımcı kuvvet vermiştir⁶⁰³. İsmail Hakkı Bey, hatıralarında Osman Ağa'nın nasıl etkisiz hale getirildiğini şöyle anlatmıştır.

"Tabur Topal Osman'ın bulunduğu papazın köşkünü ve Çankaya mıntkasını kuşatmaya başladı. Çevirme hareketimiz devam ederken ve çember daralırken Topal Osman'ın müfrezesinden üzerimize ateş edildi Bir erim şehit oldu. Bunun üzerine çarpışmaya başladık. Şafak attığı zaman biz hâla vuruşuyorduk. Öğleden evvel çatışma bitti. Topal Osman'ın kuvvetleri bertaraf edilmişti. Topal Osman da yaylım ateşinde vurulmuştu. Kalanları topladım, ölüleri de orada gömdürdüm. Teslim aldıklarını istasyona getirdim ve durumu Atatürk'e arz ettim. 'Teslim aldıklarını derhal terhis et ve memleketine gönder' dedi. Bu mesele de böylece kapandı. Fakat Meclis hâlâ tatmin olmuş değildi. Topal Osman'ın öldürülüp öldürülmediğine inanmak istiyordu. Bunun üzerine ceset gömüldüğü yerden çıkarıldı ve Meclis'in önünde ayağından baş aşağı asılarak teşhir edildi."⁶⁰⁴

⁶⁰⁰ Orbay, a.g.e., s. 127-129.

⁶⁰¹ Hasan Pulur, *Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları*, Kaynak Yay., İstanbul 2000, s. 38.

⁶⁰² Orbay, a.g.e., s. 129.

⁶⁰³ Kazım Özalp, Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, İş Bankası Yay., Ankara 1992, s. 24.

⁶⁰⁴ Pulur, a.g.e., s. 38.

Osman Ağa'nın öldürülme süreci Türk basınında da yer almıştır. Bununla beraber operasyonu düzenleyen İsmail Hakkı Bey'in anlatımlarıyla bazı noktalar çelişmiştir. Basında bu operasyon genel olarak şöyle verilmiştir: Bir müfreze, 2 Nisan sabahı Osman Ağa'nın saklandığı Papaz'ın Bağı'nı kuşatmış ve kendisine teslim ol çağrısı yapmıştı. Osman Ağa silahla karşılık vermişti. Çatışma yirmi dakika sürmüştü, Osman Ağa biri ciğerinden olmak üzere üç yerinden yaralanmıştı. Bunun üzerine adamlarına “*Her şey bitmiştir. Hepinize ölmeyi emrediyorum*” emrini vermiş, yine bazı söz ve küfürlerden sonra silahını Çankaya'ya çevirmişse de müfrezeden iki asker tarafından ele geçirilmişti. Kısa süre sonra Osman Ağa ölmüştü. Adamları da on beşi ölü olmak üzere ele geçirilmişti. Çatışmada bir asker ölmüş ikisi de yaralanmıştı. Osman Ağa'nın cesedi saat beş buçukta bir kağıt içerisinde Ankara'ya getirilmişti. Üzerinde kanlı pantolonu ve idam edilecekler giydirilen beyaz bir gömlek bulunduğu halde Meclisin önünde üç saat bacağından asılarak teşhir edilmişti.⁶⁰⁵ *Yeni Gün* gazetesinde bildirildiğine göre Osman Ağa'nın cesedi 3 Nisan Salı günü saat dokuzaya kadar asılı olarak teşhir edilmiştir.⁶⁰⁶

3 Nisan tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi Osman Ağa'nın ölü olarak ele geçirilmesini “*Maznun Osman Ağa Maktul*” başlığıyla şöyle vermişti: İki günlük araştırma sonucunda Osman Ağa'nın, adamlarının bir kısmının bulunduğu Ayrancı Bağlarındaki Papaz'ın köşkünde olduğu haber alınmıştı. Osman Ağa ve adamları, dün sabah erkenden bir askeri kuvvetle sarılmıştı. Bunu fark eden Osman Ağa adamlarıyla beraber silahla karşılık vermişti. Çıkan şiddetli çatışma yirmi dakika sürmüştü, Osman Ağa yaklaşık yarım saat sonra aldığı yaralar nedeniyle ölmüştü. Çatışmada Osman Ağa'nın on iki adamı ölü, yedisi ağır, beşi hafif olmak üzere on ikisi yaralanmıştı.⁶⁰⁷ Ağır yaralılarından ikisi daha sonra kaldırıldıkları hastanede ölmüştü.⁶⁰⁸ Diğer adamları ise silahlarıyla beraber teslim alınmıştı. Çatışmada bir asker ölmüş ikisi de yaralanmıştı. Tahkikat Heyeti çatışmadan sonra Papaz'ın Bağı'na gelmiş ve olayı incelemişti. Osman Ağa'nın cesedi dün gece Gureba

⁶⁰⁵ *İstikbal*, 15 Nisan 1339/15 Nisan 1923, nr. 891, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1339/4 Nisan 1923, nr.781, s. 1.

⁶⁰⁶ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşında Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 653.

⁶⁰⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/1923, nr.780, s. 1.

⁶⁰⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1339/1923, nr.781, s. 1.

Hastanesi'ne getirilmiş, diğer ölümler ise askeriye'ye teslim edilmişti. Tahkikatın halen sürdüğü birkaç güne kadar tamamen sonuçlanabileceği ifade edilmiştir.⁶⁰⁹

Basında anlatılanlarla operasyonu düzenleyen İsmail Hakkı Bey'in söyledikleri arasında farklar vardır. Bunlardan en önemlisi İsmail Hakkı Bey'in operasyonun saatlerce sürdüğü yönünde beyanıydı. Oysa gazeteler çatışma süresinin yirmi dakika olduğunu belirtmişlerdir. Yine basında askeri müfrezenin Osman Ağa'yı önce teslim olmaya çağırdığı yazılmıştır. İsmail Hakkı Bey ise bundan bahsetmemiştir. Basında, Osman Ağa'nın cesedinin operasyon sonrasında doğrudan Gureba Hastanesi'ne getirildiği ifade edilmekteyken İsmail Hakkı Bey, cesedin önce gömüldüğünü, Meclis'in isteği üzerine gömüldüğü yerden çıkarılıp teşhir edildiğini belirtmiştir.

Öte yandan Ali Şükrü Bey cinayeti konusunda yapılan yargılamalar 1923 yılı Haziran ayında neticelenmiştir. Buna göre, tek bir kişi olayla ilgili olduğu gerekçesiyle ceza almıştır. Bu kişi de Osman Ağa'nın adamlarından TBMM Muhafız Bölük Komutanı Mustafa Kaptan'dır. Mustafa Kaptan beş yıl kalebentlik cezasına çarptırılmıştır.⁶¹⁰

2. ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİNE TEPKİLER

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayını Hükümet adi bir vaka olarak değerlendirmiştir. Meselenin muhalefet tarafından yaklaşan seçimlerde siyasi bir malzeme olarak kullanıldığını iddia etmiştir. Başvekil Rauf Bey, meselenin Hükümet'in yoğun çalışmalarıyla çözüldüğünü ifade ederek siyasete alet edilmemesini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'da bu düşüncüyü savunmuştur. O, seçim öncesinde muhalefetin Ali Şükrü Bey olayını çıkarları için kullanılmamasını Rauf Bey'den istemiştir. Kişisel çıkar sağlamak isteyenlerin "*bir zavallı ölüden yardım istediklerini*" belirtmiştir.⁶¹¹ Ali Şükrü Bey'in cenazesini Trabzon'a götürecek heyette Birinci Grup'tan Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Bey'in de bulunmasını istemişti. Hamdi Bey, bu durumu şöyle ifade etmiştir: "*Ali Şükrü'nün cenazesini Trabzon'a götürmek için Meclisten Ziya Hurşit ve Doktor Abidin seçildi.*

⁶⁰⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/1923, nr.780, s. 1.

⁶¹⁰ *İstikbal*, 21 Haziran 1339/21 Haziran 1923, No: 946, s. 1.

⁶¹¹ Olgun, *a.g.t.*, s. 103.

Atatürk bana, sen de onlarla beraber gideceksin dedi. Herhalde havayı beğenmiyor, bir yakının da heyette bulunmasını istiyordu.” Hamdi Bey, cenazenin hava muhalefeti nedeniyle trenle İstanbul’a oradan da gemiyle Trabzon’a götürülmesi teklifine Mustafa Kemal Paşa’nın karşı çıktığını ve kendisine: “... ‘Be çocuk’ Sen deli misin seçim arifesinde ortalığı karıştırmak için bahane arayanlar var. Can sıkıcı olaylara sebep olmayalım.” ifadelerini kullandığını belirtmiştir.⁶¹²

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de bu yönde haber ve değerlendirmelerle kamuoyunu telkin etmeye çalışmıştır. Olayın adi bir vaka olduğunu savunmuştur. Muhalefeti meseleyi siyasi malzeme yapmakla suçlamıştır. 3 Nisan tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, “*Kanunun Kuvvet ve Hakimiyeti!*” ibaresiyle kaleme aldığı baş yazıda, Ali Şükrü Bey’in elim bir cinayete uğramasının herkesi üzdüğünü ifade etmiştir. Hükümet’in takdire şayan çalışmaları neticesinde esrarengiz bir olayın faillerinin ortaya çıkarıldığını, böylece kanunların hakim olduğunun ispat edildiğini belirtmiştir. Bu nedenle herkesin Hükümet’e teşekkür etmesinin bir borç olduğunu yazmıştır. Başyazıda olayın adi bir vaka olduğu ima edilmiş, gerek memlekette gerekse hariçte bu meseleyi istedikleri gibi göstermeye çalışacak “*düşmanların*” bulunabileceği uyarısında bulunulmuştur. Milletın vatani ve vicdani hislerle bunlara karşılık vermeleri istenmiştir. Olayı siyasi alana taşıyanların hiçbir kazanç elde edemeyecekleri, dört senedir olduğu gibi kendilerini aldatacakları ifade edilmiştir.⁶¹³

4 Nisan tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde “*İtidal ve İnsaf Eyle*” ibaresiyle bir başyazı daha kaleme alınmıştı. Yazıda bugünlerde kamuoyunu üç meselenin meşgul ettiği belirtilmişti. Bu meseleler, sulh için Türkiye’ye verilen nota, TBMM seçimleri ve Ali Şükrü Bey cinayetidir. Yazıda Hükümet’in kanunlar temelinde cinayeti kamuoyunu tatmin edecek şekilde çözmeyi başardığı belirtilmişti. Hükümet’in olayın faillerini kısa sürede ortaya çıkarmasının ülkede kanun hakimiyeti, hayat ve hürriyetin devlet güvencesinde olduğunun gösterildiği ifade edilmiştir. Bunun aksini düşünmenin “*büyük bir insafsızlık*” olacağı belirtilmiştir. Ali Şükrü Bey olayıyla ilgili yapılan bazı yorum ve kaleme alınan yazıların

⁶¹² Hamdi Ülkümen, *Hümanist Atatürk 1889-1963*, Çağdaş Yay., İstanbul 1994, s. 36-39; Nebizade Hamdi(Ülkümen) Bey hakkında bilgi için bkz: Güngör Görmüş, *Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Trabzon 2006.

⁶¹³ *Hakimiyet-i Milliye*, “*Kanunun Kuvvet ve Hakimiyeti!*”, *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/1923, S. 780, s. 4.

kamuoyunu karıştırarak mahiyette olduğu ve hepsinden önemlisi “*hariçte ve dâhilde dört gözle bekleyen düşmanlara*” fırsat verebileceği uyarısında bulunulmuştur. Böyle zamanlarda milletin, hareket tarzını “*vatanseverlik terazisine*” göre belirlemesi istenmiştir. Ali Şükrü Bey’in öldürülmesi olayının, birkaç günden beri Meclis’in yenilenmesi için yapılacak seçimlere alet edilmek istendiği ifade edilerek bu yönde yapılan propagandalara halkın önem vermemesi talep edilmiştir.⁶¹⁴

Yeni Gün gazetesi de Ali Şükrü Bey’in öldürülmesi olayının siyasete alet edilmesini eleştirmiştir. Ali Şükrü Bey’in öldürülmesinin ebediyen unutulmayacak bir hatıra olacağını itiraf etmiştir. Bununla beraber Hükümet’in olayı aydınlatmada göstermiş olduğu azim ve gayreti takdirle karşılamıştır. Bazı kişilerin olaya siyasi bir renk verme çabasını ise saçma ve üzücü bulmuştur.⁶¹⁵

Muhalefet ise Ali Şükrü Bey’in öldürülmesi olayını şiddetle eleştirmişti. Meclis’te başta Hüseyin Avni, Ziya Hurşit Beyler gibi muhalif mebuslar meseleyi siyasi bir suikast olarak görmüşlerdi. Onlara göre, Ali Şükrü Bey’in öldürülmesi, kişisel hâkimiyet güden ve kendilerini kanunlar üstünde görenlerin Milli Hâkimiyet’e, hürriyete, kanunlara ve dolayısıyla millete yaptıkları bir suikasttır. Osman Ağa ise bir tetikçidir. Onu bu suça sevkedenler “*Çankaya*” ile ilişkilidir. Dolayısıyla Çankaya nezdinde Mustafa Kemal Paşa adres olarak gösterilmiştir. Osman Ağa’nın ölü ele geçirilmesi ise onu bu suça sevkedenleri rahatlatmıştır. Muhalefet bu düşüncelerini Meclis’te ve basında dile getirmiştir. Yine Ali Şükrü Bey’in cenaze merasimlerinde de ateşli konuşma ve eleştirilerde bulunarak halkı etkilemeye çalışmıştır.

Trabzon’un ileri gelen muhaliflerinden Faik Ahmet Bey, 2 Nisan tarihli *İstikbal* gazetesinde “*Fâcia Karşısında*” ibaresiyle bir başyazı kaleme almıştır. Başyazısında belirtildiğine göre, Hükümet’in olayı aydınlatmada gösterdiği çaba takdire şayandır. Osman Ağa’nın halen yakalanamamasının sebebi onu himaye edenlerin çabalarıdır. Osman Ağa, hayatı boyunca hükümetleri arkasına alarak kanunsuz işler yapmıştır. Çerkez Ethem’den hiçbir farkı yoktur. Osman Ağa’nın bu özelliğinin bilinmesine rağmen Ankara’da Muhafız Birliği’nin sorumluluğuna getirilmesi anlaşılamayacak bir uygulamadır. Osman Ağa’yı Ali Şükrü Bey’i

⁶¹⁴Hakimiyet-i Milliye, “*İtidal ve İnsaf Eyle*” *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1339/1923, S. 781, s. 1.

⁶¹⁵Gülmez, *a.g.e.*, s. 654.

öldürmeye sevkedenler vardır. Asıl bunlar ortaya çıkarılmalı ve cezalandırılmalıdır. Ali Şükrü Bey, bazılarının kişisel hakimiyet isteklerine karşı gelmiş, Milli Hakimiyet uğruna kanını dökerek millet nezdinde ebedi hürmete ulaşmıştır.⁶¹⁶

Ebul Hamit Hüsnü Bey de Faik Ahmet Bey gibi Osman Ağa'yı bu suçu işlemeye sevkedenlerin olduğunu belirtmiştir. Osman Ağa'nın ölü olarak ele geçirilmesi nedeniyle olayın tam olarak aydınlanamayacağı düşüncelerini *İstikbal* gazetesinin 9 Nisan tarihli sayısında "*Hâdise-i Şehâdet Etrafında*" başlıklı yazısında ortaya koymuştur.⁶¹⁷ Faik Ahmet Bey, 3 Nisan tarihinde *İstikbal* gazetesinde kaleme aldığı "*Katiller*" ibareli başyazısında ise, Osman Ağa'nın ölü olarak ele geçirilmesinin onu suça teşvik edenleri rahatlattığını ifade etmiştir.⁶¹⁸ Trabzon'un eski Vali ve mebuslarından Hamid Bey, 4 Nisan 1923'te *İstikbal* gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'yı kastederek ağır suçlamalar içeren bir yazı kaleme almıştır. Yazısında isim vermemekle beraber Mustafa Kemal Paşa'yı, olayın azmettiricisi olarak göstermiştir. Milli Hakimiyet, düşünce özgürlüğü ve kişi dokunulmazlığının savunucusu Ali Şükrü Bey'in "*Ejderin*" taarruzuyla öldürülmesinin basit bir cinayet olmadığını ifade etmiştir. Milletın uyanmasını, gizli emellerinin gerçekleşmesine engel gören, çevrelerinde dalkavuktan başka bir davranış, hareket ve düşüncelerini onaylamaktan başka bir ses istemeyenlerin Ali Şükrü Bey'in şahsında milletin hukukunu yok etmek istediklerini belirtmişti. Ona göre, bu arzu "*Ne büyük gaflet, ne derin cehalet!*"di. Çünkü fikir ölümsüz, hürriyet patlamaya elverişli, mazlum kanı ise doğurgandır. Halk gerçekleri öğrenmiştir. Hamdi Bey yazısını şöyle sonlandırmıştır:

"Artık bugünden sonra teakub edecek hadisatın günahı badilere aittir. Açılan ağızları kapatmak tarikiyle istihsal-i garaza yeltenen Osman'ın kirli ellerine arzı iftikar eden biçareler bilsinler ki, millet, istiklal-i haricisi kadar, hürriyet-i dâhiliyesine de aşıktır. İcab ederse bu uğurda daha birçok Ali Şükrüler feda ederek karşısında dikilecek, her hırsı kıracak, her duzahı yırtacak ve nihayet Kemal'in ruhunu şad edecektir.

Ne mümkün zulm ile bidat ile imha-yı hürriyet

⁶¹⁶ Faik Ahmet, "Facia Karşısında", *İstikbal*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, S. 880, s. 1.

⁶¹⁷ Ebul Hamit Hüsnü Bey, "*Hâdise-i Şehâdet Etrafında*", *İstikbal*, 9 Nisan 1339/9 Nisan 1923, S. 886, s. 1.

⁶¹⁸ Faik Ahmet, "*Katiller*" *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, S. 881, s. 1.

*Çalış idraki kaldır mukteditersen ademiyyetten”*⁶¹⁹

Trabzon’un bu karışık devresinde Hamit Bey’in yazısı Trabzon halkını bir kat daha teşvik ve heyecana sürüklemiştir.⁶²⁰ Karasi Mebusu Hasan Basri Bey, 4 Nisan tarihinde *Tan* gazetesinde “*Millet Şehidi*” başlığıyla kaleme aldığı yazıda, “*Sanıyorlar ki kafa kesmekle, beyin ezmekle fikr-i hürriyet ölür! Hey gidi şaşkın hezele!*” sözleriyle olayın siyasi bir vaka olduğu inancını ifade etmişti.⁶²¹

Sadece Anadolu basınında değil İstanbul gazetelerinde de Ali Şükrü Bey cinayetine dair muhalif haber ve yorumlar yapılmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi İstanbul’daki bazı gazetelerin Ali Şükrü bey’in öldürülmesini “*Çankaya*” ile ilişkilendirmelerine ve olayı siyasi bir vaka olarak değerlendirmelerine şiddetle karşı çıkmıştır. “*Ya Namussuzluk, Ya Abdallıktır! Gazetecilik Aklına Geleni, Aklından Eseni Bildirmek Değildir. Bunun Hıyanet Teşkil Edeceği Zamanlar Vardır*” başlığıyla bu haberlerin gazetecilik mesleğine uymadığı yönünde eleştiride bulunmuştur. 2 Nisan tarihli *Tanin* gazetesinde Ankara muhabirinin gönderdiği telgraf şiddetle eleştirilmiştir. Telgrafta beş günden beri kayıp olan Ali Şükrü Bey’in esrarengiz kayboluşu yapılan tahkikat ve takibat neticesinde ortadan kalktığı ifade edilmiştir. Yapılan takibatın “*bizi nihayet Ali Şükrü Bey’in mezarı başına kadar götürdüğü*” belirtilmiştir. Şimdiki vazifenin merhumu topraklar arasından çıkararak bir şehide layık cenaze töreniyle ebedi ikametgâhına koymak ve katilleri adaletin pençesine teslim etmek olduğu ifade edilmişti. Telgrafın sonunda ise “*Ali Şükrü Bey’in cesedi Çankaya’da Giresunlu Osman Ağa’nın ikametgâhına beş yüz metre mesafede bulundu.*” ibaresi yer almıştı. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi “*Çankaya*” kelimesine vurgu yapılarak Mustafa Kemal Paşa’nın kastedildiğini yazmıştır. Habere karşı yaptığı eleştiride, bunun bir gazeteci ağzından çıkacak söz olmadığı, “*namussuzluk*” olduğu ifade edilmişti. Çankaya’nın her türlü cinayetlerden, katillerden, uzak, temiz, muhterem, yüksek ve bütün milletin kalbinde yeri olan “*alemdarın ikametgâhı*” olduğu belirtilmişti. Gazete, bu gerçeği görmeyip cinayeti Çankaya’ya kadar taşımanın “*edebsizliğin göstergesi*” olduğunu yazmıştı. Yine aynı

⁶¹⁹ Hamid Bey, “Ne Mümkün Zulm İle Bidâd İle İmhâyı Hürriyyet, Çalış İdrâki Kaldır Muktedirsên Âdemiyyetten”, *İstikbal*, 4 Nisan 1339/4 Nisan 1923, S. 882, s. 1; Yüksel, *a.g.e.*, s. 42–44; Mısırlıoğlu, *Ali Şükrü*, s. 264–267; Eken, *a. g. t.*, s. 392–394.

⁶²⁰ Eken, *a.g.e.*, s. 394.

⁶²¹ Hasan Basri, “Millet Şehidi”, *Tan*, 4 Nisan 1339/1923, S. 65, s. 1.

muhabirin telgrafındaki şu sözler de eleştirilmiştir: “*Bu telgrafi size Ali Şükrü Bey’in cesedinin bulunduğu mahalden gönderiyorum. Ali Şükrü Bey’in cesedi Ankara’ya iki saat mesafede Dikmen Bağları denilen mevkide bir dere içinde büyücek bir kaya dibinde kısmen üryan bir halde bulunmuştur...ilh..*”

Gazete, cesedin bulunduğu yerin Ankara’ya dört saat mesafede olduğunu ve burada telefon ve telgrafın olmadığını belirterek şahsın ceset mahalinden telgraf çekiyorum sözünü yalanlanmıştı. Cesedin bulunduğu üzerinde elbiselerin olduğu belirtilerek muhabirin iddiası için “*bu ne küstahlıktır*” denilmiştir.

Hakimiyet-i Milliye gazetesinin eleştirdiği diğer bir yazı *Tasvir-i Efkar* muhabirinin “*Cinayetin müretteb olduğu ve Tan gazetesinin muhalefetkarane makaleleri üzerine ika edildiği anlaşılıyor*” ifadeleriydi. *Hakimiyeti Milliye* gazetesi yazıyı yazanın bir “*ahmak*” olduğunu, şahsi bir cinayeti siyasi vaka olarak gösterme “*budalalığında*” bulunduğunu ifade etmişti. Muhabirin gazetecilik mesleğini yapamayacağını ve kalemini bırakmasını istemiştir. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi eleştirilerden sonra, gazetecilik mesleğini yapacakların her şeyden önce memleketini düşünmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶²²

Hüseyin Cahit Bey ise Ali Şükrü Bey’in Ankara gibi bir yerde iki gündür kayıp olmasının kamuoyunda siyasi cinayet izlenimi doğurduğunu ifade etmiştir. Onun belirttiğine göre, Hükümet olayı çözmede önemli bir sınav verecektir. Şayet olay hakkaniyetle çözüldüğü takdirde ülkede adaletin hakim olacağı görülecektir. Aksi takdirde Meşrutiyet Dönemi’nin başından beri meydana gelen siyasi ihtirasların devam ettiği anlaşılacaktır. Hüseyin Cahit Bey, olayın hemen siyasi bir cinayet olduğuna hükmetmeye ve hükümeti sorumlu tutmaya kimsenin hakkı olmadığını belirtmiştir. Hükümet’ten ise olayı bütün yönleriyle ortaya çıkararak kamuoyunu aydınlatmasını istemiştir. Ancak böyle olduğu takdirde Hükümet’in gerek ülkede gerek yurtdışında oluşacak propagandaların boşa çıkarabileceğini ifade etmiştir. Hükümet’in olayı tüm açıklığıyla çözdüğü takdirde mevkiini sağlamlaştıracağını belirtmiştir.⁶²³

⁶²² *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Nisan 1339/1923, nr.782, s. 2.

⁶²³ Kandemir, *Cumhuriyet*, s. 38-40.

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi basında sadece eleştiri yazılarıyla karşılanmamıştır. Mersiye ve şiirlerle de onun ruhu şad edilmiştir. 4 Nisan 1923 tarihli *Tan* gazetesinde A.S. imzasıyla kaleme alınan şiirde Ali Şükrü Bey'in ülke için büyük faydalar yaptığına değinilmiştir. Ülkenin en ihtiyaç duyulan zamanında onun kaybedilmesinden duyulan üzüntü son dörtlükte şöyle ifade edilmiştir:

*“Henüz hayatın dinç evânında
Sen de topraklara hiçiye gittin?
Yurdun en muhtac bir zamanında
Bütün gönülleri perişân ettin.”⁶²⁴*

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesiyle ilgili kaleme alınan bir diğer şiir ise imzasızdır. 2 Nisan 1923 tarihli *Tan* gazetesinde kaleme alınan şiirde Ali Şükrü Bey'in hürriyet uğrunda şehit edildiği bununla beraber millet kalbinde yerinin ilelebet olacağı ifade edilmiştir. Ali Şükrü Bey'in hürriyet yolunda açtığı yolun gelecek nesilleri aydınlatacağı belirtilmiştir. Şiirin son kısmı şu şekildedir:

*“Fikir şehidisin, vatan yolunda...
Bu yolda yalnız değilsin. İlhak?
Kim bilir ne kadar yoldaş olacak..?
Türk oğlu olacak bir gün muvaffık..
Nerdesin...büyük gün doğ bu vatanda!!*

*O güne sen değil, bir nesil kurban
Olsun da yükselsin şanlı bir Turan...”⁶²⁵*

Meclis zabıt katiplerinden Mahir (İz) Bey, de Ali Şükrü Bey'in öldürüldüğünü haber alınca aynı günün akşamı 4 Nisan 1923 tarihinde onun ruhu için bir mersiye kaleme almıştır. “Şehîd-i Millet Ali Şükrü Bey'in Rûh-ı Mübecceline” ithafen yazdığı mersiyede Ali Şükrü Bey'in hürriyet uğruna kirli eller tarafından şehit edildiği belirtilmiştir. Bununla beraber onun halkın kalbinde ömür boyu yaşayacağı şu şekilde ifade edilmiştir:

*“...
Ölmezsin evet, yâd-ı hazîninle yaşarken.
Sen sîne-i millette kalırsın ebediyen.*

⁶²⁴ *Tan*, 4 Nisan 1339/ 4 Nisan 1923, No: 65, s. 1; Demirel, a.g.e., s. 238.

⁶²⁵ *Tan*, 2 Nisan 1339/ *Tan*, 2 Nisan 1923, nr. 63, s. 1.

*Tahlid edecek fazlını târih-i milel de,
Destân olacak âleme her darb-ı meselde,
Bir hâdise-i mefhareti şanlı gazânın.
Her yâd-ı gam-engîzi birer levha-yı nefrîn*

....⁶²⁶

Mahir Bey, mersiyesini kaleme aldığı sabah erkenden Tâceddin Dergahı'na giderek Mehmet Akif Bey'e göstermişti. Mehmet Akif Bey şiiri sessizce okumuş, mersiyei *Tan* gazetesinde yayımlatmak isteyen Mahir Bey'e "*şimdilik dursun*" demişti. Mahir Bey de bunun üzerine şiirini gazeteye göndermemiştir.⁶²⁷

2.1. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ YANKILARI

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi Meclis'te olağanüstü bir tepki doğurmuştur. Başta Erzurum Mebusu Hüseyin Avni ve Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Beyler olmak üzere, muhalif mebuslar olayı siyasi bir vaka olarak görmüşler ve bu yönde konuşmalar yapmışlardı. Birinci Grup ise olayı, yaparı bilinmeyen adi bir adam öldürme olarak değerlendirmiştir. Muhalif mebusların, özel çıkarları için bu olaydan yararlanmak istediklerini savunmuştur.⁶²⁸ Ali Şükrü Bey'in kaybolmasıyla ilgili müzakereler 29 Mart 1923⁶²⁹ tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Ali Fuat Paşa başkanlığında toplanan Meclis'te ilk olarak Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, muhalif mebusları temsilen söz almıştı. Hüseyin Avni Bey, Ali Şükrü Bey'in kaybolması olayını bir saldırı ve cinayet olarak görmüş ve şu sözlerle konuşmasına başlamıştı: "*Efendiler, bu şerefli kürsü bugün elîm bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey kâbei millet! Sana da mı taarruz?*"⁶³⁰

Kayseri Mebusu Osman Bey onun konuşmasını "*Zihniyet ölmez, fikir ölmez, bu millet ölmez.*", "*millet yaşatmaz.*" sözleriyle keserek desteklemiştir.⁶³¹ Hüseyin

⁶²⁶ İz, a.g.e., s. 116-117.

⁶²⁷ İz, a.g.e., s. 117.

⁶²⁸ Goloğlu, *Türkiye*, s. 167; Şener, a.g.e., s. 13.

⁶²⁹ Kandemir bu toplantının tarihini 30 Mart olarak göstermektedir. Bununla beraber zabıtlar ve devrin gazeteleri celsenin 29 Mart tarihinde yaptığını göstermektedir. Bkz: Kandemir, *Cumhuriyet*, s. 17.

⁶³⁰ *TBMM, ZC.*, C.28, s. 227; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2; *Tan*, 30 Mart 1339/ 30 Mart 1923, nr. 61, s. 1.

⁶³¹ *TBMM, ZC.*, C.28, s. 227; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2.

Avni Bey konuşmasına devamla şunları ifade etmişti. Türk Milleti büyük bir mücadeleyle istiklalini kazanmayı başarmıştır. Milletin en büyük başarısı hâkimiyeti eline alıp oyunu serbestçe kullanıp bir mebus seçebilmektir. Seçilen mebusun ağzından çıkanlar milletin namusudur. Dolayısıyla bir mebusa saldırmak o kişinin şahsına değil milletin namusuna tecavüz etmektir. Hüseyin Avni Bey, Ali Şükrü Bey'e saldıranlar için şunları söylemiştir: “*Böyle namussuzlar yaşamamalı, efendiler kahrolmalı, yaşamasin, yaşamamalı, kahrolmalı efendiler!*”⁶³²

Hüseyin Avni Bey, Hükümet'in iki gündür kayıp olan Ali Şükrü Bey'i halen bulamadığını ifade etmişti. Ali Şükrü Bey'in kaybolması olayının adi bir vaka olması temennisinde bulunmuştu. Olayın siyasi olması halinde durumun çok vahim olacağını belirtmiş, Hükümet'ten bu “*mahiyeti meçhul*” meselenin acilen çözülmesini istemiştir.

*“Hükümetten çok rica ediyorum. Henüz mahiyeti meçhul olan bu cürmü meydana çıkarsın! Çok arzu ediyorum ki, bin tane Ali Şükrü cürmü âdi ile ölsün. Fakat siyaset ve kanaatinden, hürriyeti efkârdan dolayı, bir fikrin mücahidi bulunmak dolayısıyla medeniyetten gayri bir şekilde, vahşiyane ve caniyane bir surette tecavüze uğrarsa onun hesabını bu millet soracaktır.”*⁶³³

Ali Şükrü Bey'in, “*Ankara denilen köy kadar bir yerde*” kaybolması ve halen bulunamamasını eleştirmişti. Ali Şükrü Bey'in bir grubun mensubu, bir fikrin ileri geleni olduğunu ve Meclis'te çok değerli çalışmalar yaptığını belirtmişti. Böyle değerli bir mebusu öldürenlerin kendilerini kanunlar ve milletin üstünde görenler olduğunu ifade etmişti. Bu esrarengiz olayın bir an önce açığa çıkarılmasını, aksi takdirde Milli Hakimiyet'in büyük bir darbe alacağını belirtmişti.⁶³⁴

Hüseyin Avni Bey'in konuşması sırasında bazı mebuslar dayanamayarak onu destekleyici ifadelerde bulunmuşlardır. Canik Mebusu Nazif Bey: “*Kırılınsın kahpe ve gizli eller!*”⁶³⁵, Erzurum Mebusu Necati Bey ise: “*Ya hepimiz namusla yaşıyacağız, ya hepimiz öleceğiz*”.⁶³⁶ sözlerini haykırmışlardır. Hüseyin Avni Bey, Hükümetin bir an önce mebusların dokunulmazlıklarının sağlanacağını ve olayın faillerinin kim olursa

⁶³² TBMM, ZC., C.28, s. 227; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2; *Tan*, 30 Mart 1339/ 30 Mart 1923, nr. 61, s. 1.

⁶³³ TBMM, ZC., C.28, s. 228; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2; *Tan*, 30 Mart 1339/ 30 Mart 1923, nr. 61, s. 1.

⁶³⁴ TBMM, ZC., C.28, s. 227-228; *İstikbal*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr. 879, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2; *Tan*, 30 Mart 1339/ 30 Mart 1923, nr. 61, s. 1.

⁶³⁵ TBMM, ZC., C.28, s. 228.

⁶³⁶ TBMM, ZC., C.28, s. 228.

olsun ortaya çıkarılıp kanunlar önünde diz çöktürüleceği teminatını vermesini istemiştir. Aksi halde Meclis ve Hükümet'in meşruiyetinin olmayacağını ifade etmişti.⁶³⁷

Ali Şükrü Bey'in kaybolması nedeniyle Başvekil Rauf Bey, Hükümet adına bir konuşma yapmıştı. Rauf Bey, Hükümet'in Ali Şükrü Bey'in salı akşamından beri evine dönmediğinden dün sabah saat 10'da haberi olduğunu belirtmişti. TBMM'nin bir üyesi olan Ali Şükrü Bey'in kaybolmasına Hükümet'in gerekli önemi verdiğini ve kolluk kuvvetlerinin dünden beri seferber edildiğini ifade etmişti. Ali Şükrü Bey'in herhangi bir kazaya uğramaması temennilerinde bulunmuştu. Ali Şükrü Bey'e bir saldırı yapılmışsa en kısa zamanda olayın faillerinin ortaya çıkarılmasının ve adalete sevk edilmesinin Hükümet'in en kutsal görevi olacağını söylemişti. Olayı çözememesi halinde Hükümet'in Meclis'te kudreti ve meşruiyetinin kalmayacağını söylemiştir. Meselenin çözülmesi için çalışan kolluk kuvvetlerinin, adalet teşkilatının işlerini zorlaştırıcı yaklaşım ve ifadelerden uzak durulmasını istemişti.⁶³⁸ Hükümetin olayın çözümyle ilgili tavrını ve beklentilerini şu sözlerle ifade etmiştir:

*"Hepimiz bir arada bu milletin istiklâl ve istihlâsı vazifesini her şeyin fevkinde en aziz bir gaye olarak biliyoruz. Hiçbir arkadaşımızın bunun fevkinde düşünmesi caiz değildir. Bunun zıddiyeti akleni kanunen sabit oluncaya kadar caiz görmüyorum. Bu itibarla efendiler! Vazife gören vazifedarları müşkilata sevketmemek için neticeyi intizarı bendeniz hikmeti hükümetle ve hikmeti adalette ve meselenin en selis ve sâlim bir surette halliyle te'vem görüyorum ve arz ediyorum. Çalışıyoruz, meydana çıkaracağız. Çıkaramazsak itirafı aczederek geliriz. Heyeti Alinize arz ederiz. Hakikaten esrarengiz bir tagayyüb şeklinde görülen ve merkezi millimizin bir sokağında hadis olan bu tagayyub meselesinin müsebbiplerinin meydana ihracı için var kuvvetimizle çalışacağız ve muvaffak olacağız."*⁶³⁹

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey, konuşmalarında 700 yıllık bir saltanattan sonra milletin hakimiyeti ele geçirdiğini belirtmiştir. Böyle bir zamanda Milli Hakimiyet'in en ateşli savunucularından Ali Şükrü Bey'in kaybolmasının endişe verici bir durum olduğunu söylemiştir. Saldırının Ali Şükrü Bey'e değil Hakimiyet-i Milliye'ye yapıldığını ifade etmişti. Bu saldırıyla Milli Hakimiyet'in boynuna kement atıldığını belirtmiştir. Ali Şükrü Bey'in kaybolması olayının tüm yönleriyle ortaya çıkarılmaması halinde artık Meclis'te Milli Hakimiyet'ten

⁶³⁷ TBMM, ZC., C.28, s. 228.

⁶³⁸ TBMM, ZC., C.28, s. 229; *İstikbal*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr. 879, s. 1.

⁶³⁹ TBMM, ZC., C.28, s. 229-230; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2; *İstikbal*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr. 879, s. 1.

bahsedilemeyeceğini söylemiştir. Hakkı Hami Bey de Hüseyin Avni Bey gibi olayın adı bir suç olması temennisinde bulunmuştu. Siyasi olması halinde bunu gerçekleştiren “kirli ele” şunları söyleyeceğini ifade etmişti: “Ali Şükrü Bey gibi bu memlekete, memleketin hürriyeti için feryad edecek daha birçok Ali Şükrü Beyler vardır. Efendiler! Hiçbir zaman milletin fikri, hürriyet ve kanaati silahla öldürülemez. Tehditle söndürülemez.”⁶⁴⁰ Hakkı Hami Bey, Rauf Bey’in olayın çözülmesi için gerekli çalışmaların yapılacağı söylemini takdirle karşılamakla beraber zabıta ve jandarmanın gerekli çabayı göstermediği kanaatindedir. Ali Şükrü Bey’in kaybolmasını “*Milletin boynuna atılmış bir kement, bir namus, bir haysiyet meselesi*” olarak görmüş, bunun çözülmesinin Hükümet’in görevi olduğunu belirtmişti. Hakkı Hami Bey, Hükümet’in olayla ilgili gelişmeleri Meclis’e hızla bildirerek kendilerini aydınlatmasını istemişti.⁶⁴¹

Rize Mebusu Ziya Hurşit Bey ise konuşmalarında, Rauf Bey’in klişe laflar ettiğini savunmuştur. Rauf Bey’in kısa süre önce Trabzon’da Yahya Kahya ve arkadaşlarının gündüz saatlerinde öldürülmeleri sonrasında da Hükümet’in gerekli çabayı göstereceği ve failleri ortaya çıkaracağı vaadinde bulunduğunu söylemiştir. Verilen vaade rağmen Yahya Kahya’nın faillerinin halen yakalanamadığını hatırlatmıştı. Hükümet’in Meclis’in açık celse toplantısında söyleyemeyeceği şeyler olabileceğini bunun için meselenin gizli celsede tartışılabileceğini belirtmişti. Ali Şükrü Bey olayı hakkında Meclis dışında birçok söylentinin dolaştığına dikkat çekmişti. Bu söylentilerin incelenmesini istemişti. Rauf Bey’in klişe lafları bırakarak, Ankara gibi bir yerde altmış saattir kayıp Ali Şükrü Bey’in bir an önce bulunması için gayret sarfetmesini istemişti. Hükümet’in Ali Şükrü Bey meselesini aydınlatma adına bir şey yapmadığını iddia eden Ziya Hurşit bu görevin Hükümet’e değil Meclis’e verilmesini söylemişti. Ona göre, Meclis olayı soruşturmak ve ortaya çıkarmak için Adliye Encümeni’ni görevlendirmelidir.⁶⁴²

Erzurum Mebusu Durak Bey ise olayla ilgili söylenen sözlerin zamanı olmadığını, tahkikatın henüz meseleyi aydınlatacak sonuca ulaşmadığını belirtmişti.

⁶⁴⁰ TBMM, ZC., C.28, s. 230; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2; *Tan*, 30 Mart 1339/ 30 Mart 1923, nr. 61, s. 1.

⁶⁴¹ TBMM, ZC., C.28, s. 230-231; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2; *Tan*, 30 Mart 1339/ 30 Mart 1923, nr. 61, s. 1.

⁶⁴² TBMM, ZC., C.28, s. 231; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2; *İstikbal*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr. 879, s. 1; *Tan*, 30 Mart 1339/ 30 Mart 1923, nr. 61, s. 1.

Olayın siyasi bir cürüm olduğuna dair kesin bir kanıtın bulunmadığını söylemişti. Durak Bey, Hükümet'in gerekli çalışmaları yürüttüğünü birkaç güne kadar bu meseleyi çözebileceğini iddia etmişti. Çözemediği halde Hükümet'in düşürülmesi gerektiğini belirtmişti. Tahkikat neticesinde olayın adi bir cürüm çıkmasını arzulayan Durak Bey, böyle olduğu zaman uzun uzadıya müzakerelere girmeye gerek kalmayacağını söylemişti. Siyasi bir suç olması halinde meselenin günlerce tartışılacağını ve bir sonuca ulaştırılacağını ifade etmişti.⁶⁴³

Başvekil Rauf Bey tekrar kürsüye gelerek eleştirileri cevaplamıştır. Ziya Hurşit Bey'in Hükümet'in olayı çözememesinin altında kötü niyet olduğu iddialarını eleştirmişti. Olayın ne zaman çözüleceği sorusuna, gerekli çalışmaların yapıldığını, meselenin ne zaman ortaya çıkarılacağına dair kesin bir şey söyleyemeyeceğini ifade etmişti. Ziya Hurşit Bey'in ifade ettiği Meclis dışında olayla ilgili söylentilerin dolaştığına kendisinin de şahit olduğunu, bununla beraber bunların Meclis'te söylenmesinin tahkikatın geleceğini olumsuz etkileyeceğini belirtmişti. Trabzon'da Yahya Kahya meselesiyle ilgili olarak da Tahkikat Heyeti'nin gönderildiğini, gelen raporda talep edilenlerin Hükümet'çe tamamen yerine getirildiğini ifade etmişti. Rauf Bey, Ali Şükrü Bey meselesi tartışılırken kimsenin olayı siyasi zemine çekmemesini, tahkikatın vereceği sonuçların beklenmesini istemiştir:

*"Efendiler çok rica ederim, hepimizin çok hassasiyetle iddia ettiğiniz, fakat bizim de aynı hassasiyetle iştirak ettiğimiz bu milletin istiklâli mevzuubahs olunurken, kanunları mevzuubahs olunurken, hürriyet ve masuniyeti şahsiye ve hayatiyesi mevzuubahs olunurken grup, fırka meselesi mevzuubahs edilmemelidir ve noktai nazardan ifadatu velev sürcülisan olarak izhar etmemelidir. Mevzuubahs olan bir şey vardır. Efendiler Türkiye Milletinin yaşaması ve onun istiklâli bu vatanın selâmet ve saadeti kanunların hâkimiyeti ve adaletin mutlak olarak tecellisidir. Başka bir şey yoktur. Hepimizin vazifesi odur. Fırka varsa, grup varsa, hizip varsa bu meselede yoktur. Bunu gözümüzün önünden kaçırmayalım, hissiyata kapılmayalım, sükûneti muhafaza edelim."*⁶⁴⁴

Rauf Bey, coşku ve hissi duygularla adliye ve polisin takibatında kullanacakları sözler sarfetmenin fayda yerine zarar vereceği uyarısını bir kez daha yapmıştı.⁶⁴⁵

⁶⁴³ TBMM, ZC., C.28, s. 231; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2; *İstikbal*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr. 879, s. 1; *Tan*, 30 Mart 1339/ 30 Mart 1923, nr. 61, s. 1.

⁶⁴⁴ TBMM, ZC., C.28, s. 232-233; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2; *İstikbal*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr. 879, s. 1; *Tan*, 30 Mart 1339/ 30 Mart 1923, nr. 61, s. 1.

⁶⁴⁵ TBMM, ZC., C.28, s. 233; *İstikbal*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr. 879, s. 1.

Ali Şükrü Bey'in kaybolması üzerine yapılan müzakerelerde mebuslar konuşma yaparlarken Meclis'ten sert sözler yükselmişti. *"Lanet"*, *"Bu millet ölmez, zihniyet ölmez fikir ölmez"*, *"Kahrolsun"*, *"Böyle Hükümet olamaz. Lanet"*, *"Hepimiz öleceğiz"*, *"Yoktur"*, gibi tepki sözlerinin yanı sıra *"İnşallah"*, *"Bravo"*, *"Doğru"*, *"Millet Dinlesin"*, *"Doğru doğru"* onay sesleri de yükselmişti.⁶⁴⁶

Görüleceği üzere, İkinci Grup Ali Şükrü Bey'in kaybolması olayını siyasi bir cinayet gibi görmüştü. Ali Şükrü Bey'e yapılan saldırının Hakimiyeti Milliye'ye yapılmış bir darbe olduğunu ifade etmişti. Olayı yapanların kendilerini millet ve kanunlardan üstün gördüklerini ve ucu kime giderse gitsin faillerin ortaya çıkarılıp cezalandırılmasını istemişti. Hükümet'in olayı mutlaka çözmesi gerektiğini aksi takdirde meşruiyetini yitireceğini ifade etmişti. Birinci Gruba mensup mebuslar ise olayla ilgili tahkikatın sürdüğünü, muhalif mebusların hissi duygularla hareket ederek tahkikat sürecine zarar veren sözler sarfettiklerini söylemişlerdir. Yine, olaya particilik duygusuyla baktıklarını savunmuşlardır.

31 Mart 1923 tarihinde Rize mebuslarından Mehmet Necati Bey Hükümet'in Meclis'e Ali Şükrü Bey'le ilgili malumat vermesine dair bir takrir vermişti. Takririnde Ali Şükrü Bey'in esrarengiz kaybı hakkında Hükümet'in bildiklerinin ne olduğunu sormuştur. Olayla ilgili şimdiye kadar birbirini desteklemeyen söylentiler çıktığını, Hükümet'in Meclis'i aydınlatmasını istemişti.⁶⁴⁷ Necati Bey, takririnin izahında aynı endişelerini dile getirmişti. Hükümet'in olayla ilgili tahkikatın ne gibi sonuçlar doğurduğunu, şimdiki halde vaziyetin ne durumda olduğunu açıklamasını istemişti. Adliye Vekili Rifat Bey olayın gizlilikle soruşturulduğunu, elde edilen bilgilerin Meclis'te beyan edilmesinin doğru olmayacağını ifade ederek takrire karşı çıkmıştır. Necati Bey verdiği karşılıklı, yurtdışında Ali Şükrü Bey'in kaçtığı, tutuklandığı, ülke dışına çıktığı gibi birçok söylentinin dolaştığını belirtmişti. Tahkikatı olumsuz etkileyecek bilgilerin açıklanmasını istemediğini hariçteki bu şayiaların gerçekliği olup olmadığının yanıtlanmasını talep ettiğini ifade etmişti.⁶⁴⁸ Başvekil Rauf Bey'in *"Evet hariçte işitilen havadis doğru değildir. İşin hakikati şundan ibarettir"* demesini istediğini belirtmişti. Bu şayiaların mebusların zihinlerini

⁶⁴⁶ TBMM, ZC., C.28, s. 227-233; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr.777, s. 2.

⁶⁴⁷ TBMM, ZC., C.28, s. 243; *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr.778, s. 2.

⁶⁴⁸ TBMM, ZC., C.28, s. 243; *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr.778, s. 2.

bulandırdıklarını ve kendilerini Meclis çalışmalarına veremediklerini söylemişti. Bu zihin bulanıklığının ortadan kaldırılması adına Başvekil Rauf Bey'in izahat vermesini istemişti.

Meclis İkinci Başkan Vekili Musa Kazım Bey, Hükümet'in yarın Meclis'i aydınlatma adına açıklama yapacağı bilgisini vermiştir. Takriri de oylamaya sunmuştur. Takrir kabul edilmişti. Karasi Mebusu Hasan Basri Bey, Hükümet'in yarın olayla ilgili izahat vereceği için teşekkür etmiş, Meclis Başkanlığının bu olayı yakından takip etmesini istemişti.⁶⁴⁹ Dersim Mebusu Abdülhak Tevfik Bey de Hükümet'in konuyla ilgili izahat vermesi gerektiğini zira kaybolan kişinin "tavuk değil, koca bir Meclis azası" olduğunu belirtmişti.⁶⁵⁰ Bununla beraber Ali Şükrü Bey'in kaybolmasıyla ilgili izahat ertesi günü verilmemişti.

Ali Şükrü Bey'in kaybolmasıyla ilgili eleştirilerin had safhaya çıkması Hükümet'i bu olayın acilen halledilmesi yönünde harekete geçirmişti. 1 Nisan 1923 tarihinde *İstikbal* gazetesi özel muhabiri Osmanzade Hamdi Bey'in gazeteye çektiği telgrafa göre, Bakanlar Kurulu, Birinci Grup İdare Heyeti'yle beraber Başvekil Rauf Bey başkanlığında 31 Mart gecesi toplanmıştı. Toplantı gece yarısına kadar devam etmişti. 1 Nisan tarihinde ise Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı Birinci Grup toplantısı yapılmıştı. Meclis'in tatil olmasına rağmen pazar günü toplantının yapılması Ali Şükrü Bey olayının önemsenmesinin bir göstergesidir.⁶⁵¹

Ali Şükrü Bey'in öldürüldüğü sırada Meclis Başkan Yardımcısı olan Ali Fuat Paşa (Cebesoy) hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yapılan bu toplantıda Osman Ağa'nın yakalanması için kararlar alındığını ifade etmiştir. İlk olarak Osman Ağa'nın muhafız bölükleri, Meclis Muhafız Taburu tarafından değiştirilmiştir. Osman Ağa'nın yakalanarak adalete teslim edilmesi görevi bu tabura verilmiştir. Görev sorumluluğu ise Müdafaa-i Milliye Vekili'ne ait olacaktı. Yine Osman Ağa'nın yakalanması sürecinde bir tedbir olarak Mustafa Kemal Paşa ve hanımının Çankaya'dan istasyondaki binaya gitmeleri kararlaştırıldı. Karar gereği Mustafa Kemal Paşa ve eşi akşam yemeğini Çankaya'da yedikten sonra gizlice istasyona inmişlerdi. Alınan bu tedbirden sonra Osman Ağa'nın kovuşturulmasına

⁶⁴⁹ TBMM, ZC., C.28, s. 243; *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr.778, s. 2

⁶⁵⁰ TBMM, ZC., C.28, s. 244.

⁶⁵¹ *İstikbal*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, nr. 880, s. 1.

başlanmıştı.⁶⁵² Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Bey, Osman Ağa'nın evinin aranmasına bizzat katılmıştı. Yine olayın çözümünde yetersiz kaldığı gerekçesiyle Ankara Merkez Kumandanı Rauf Bey de görevinden alınmıştı.⁶⁵³

Başbakan Rauf Bey, 2 Nisan 1923 tarihinde Ali Şükrü Bey'in bir cinayete maruz kaldığını Meclise verdiği izahatla bildirmişti. Rauf Bey, tahkikatın henüz sona ermediğini, vereceği bilgilerin meseleyi tam olarak ortaya koyacak teferruatta olmayacağını söylemişti. Rauf Bey şu bilgileri Meclis'le paylaşmıştır:

“Arkadaşlar! Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey arkadaşımızın âkabeti faciası dün öğleden sonra geç vakit Hükümetimizce taayyün etti. Cenazesi bulunduğu mahalden kaldırılarak bugün Gureba Hastanesinde emaneten tahtı muhafazada bulunuyor. Allah kendisi yattıkça ailesine saburlar, ecirler ihsan etsin...”

Güvenlik güçlerini olayın faili olduğu gerekçesiyle Giresun Alayı Kumandanı Osman Ağa'yı takibe almıştı. Takip edildiğini anlayan Osman Ağa birkaç gün saklanmıştır. Aramalar netice vermiş, Osman Ağa ve arkadaşlarına bu sabah saat altı civarında ulaşılmıştır. Ayrancı Bağları'nda bulunan ve Papaz'ın Bağı adıyla anılan binada bulunduğu öğrenilen Osman Ağa ve arkadaşlarına, tutuklama emrini bildirmek isteyen güvenlik görevlilerine silahla karşılık verilmiştir. Bunun üzerine şiddetli bir çatışma başlamıştı. Çatışma sonucunda Osman Ağa ağır yaralı, arkadaşları ise ölü olarak ele geçirilmişlerdi. Bir süre sonra ağır yaralı Osman Ağa da ölmüştür.⁶⁵⁴

Rauf Bey, adliye, polis ve jandarmalardan oluşan güvenlik görevlilerine olayın çözümünde gösterdikleri çabadan dolayı teşekkür etmiştir. Meselenin tam olarak aydınlatılmasına kadar işlerini yapacaklarını ifade etmişti. Bu olayın çözümüyle ülkeye ve yurtdışına bir mesaj gönderildiğini söylemiştir. Mesajda Türkiye'de Meclis'in belirlediği kanunlara herkesin kayıtsız şartsız itaat etmek zorunda olduğunun gösterildiğini belirtmişti. Bu meselenin ortaya çıkarılmasıyla memlekette ve yurtdışında kötü yönde kullanılacak bir kozun da bertaraf edildiğini söylemiştir.⁶⁵⁵

⁶⁵² Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.1, Temel Yay., İstanbul 2002, s. 327-328.

⁶⁵³ *İstikbal*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, nr. 880, s. 1.

⁶⁵⁴ *TBMM, ZC.*, C.28, s. 305; *İstikbal*, 5 Nisan 1339/5 Nisan 1923, nr. 883, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr.780, s. 2; *Tan*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr. 64, s. 3.

⁶⁵⁵ *TBMM, ZC.*, C.28, s. 305; *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr. 881, s. 1; *İstikbal*, 5 Nisan 1339/5 Nisan 1923, nr. 883, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr.780, s. 2; *Tan*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr. 64, s. 3.

Ali Şükrü Bey'in kaybolması sonrasında yaptığı konuşmayla muhalif mebusların sesi olan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, kürsüye gelerek gayet heyecanlı ve tepkili bir konuşma yapmıştır. Hüseyin Avni Bey, “*Efendiler, şu dakikada bütün mezayayı insaniyeyi câmi, bütün hasletiyile tanınan kıymetli refiki şefikimiz Ali Şükrü Bey'in cismi bizden ayrılmıştır...*” sözleriyle konuşmasına başlamıştı. Ali Şükrü Bey'in ölümüyle TBMM kürsüsünün cesur, mantıklı ve vatansever hatiplerinin birinden mahrum kaldığını ifade etmişti. Bununla beraber, ruhunun ebediyen yaşayacağını belirtmişti. Hüseyin Avni Bey'in bu temennisine Meclisten “*Kulûbu ümmette yaşayacaktır*” sözleriyle destek gelmiştir. Hüseyin Avni Bey, Ali Şükrü Bey'in cesedini gördüğü bilgisini vermişti. Ali Şükrü Bey'in cesedine dair izlenimleri ve olayı gerçekleştirenlere tepkisini şöyle ifade etmiştir:

“Zavallı Şükrü! Kabahatın ne idi? Efendiler gittim, cismi mübarekini gördüm. Vahşiler, canavarlar elinde ezilmiş, kesilmiş ey gaddar el! Ne istiyorsun bu vatanperverden? Ey zalim! Ne istiyordun bu biçareden? Acımaz mısın onun milletine, acımaz mısın onun hakimiyetine, Hürriyetine acımaz mısın yetim kalarak arkasından meleyen kuzularına?”⁶⁵⁶

Hüseyin Avni Bey, Ali Şükrü Bey'in ölümüyle yetim kalan çocuklarının şimdiki öz babalarının millet olduğunu, milletin çocuklara gerekli ilgi ve alakayı göstereceğini söylemişti. Babasının Ali Şükrü Bey'i kırk sene çalışarak yetiştirdiğini, şimdi ise milletin kırk yıl onun çocuklarına bakacağını ve hayırlı evlatlar haline getireceğini ifade etmişti. Ali Şükrü Bey'in milletin istiklal ve hürriyeti uğruna öldürüldüğünü belirterek, bu uğurda kırk bin Ali Şükrü ve kırk bin Hüseyin Avni'nin feda olabileceğini söylemişti. Hüseyin Avni Bey, olayın çözülmesine dair Rauf Bey'in izahatından tatmin olmuştur. Hükümet'in ve güvenlik görevlilerinin bu esrarengiz cinayeti ortaya çıkardığına, faillerin bir kısmının cezalarını çektiklerinin Rauf Bey'in müjdesiyle anlaşıldığını belirtmişti.⁶⁵⁷ Meclisin azimli, milletin bilinçli, seçmenlerin ise destek vermesi halinde Ali Şükrü Bey'in katillerinin tamamının gerekli cezayı çekeceklerini belirtmişti. Ali Şükrü Bey'in cismen ölmekle beraber

⁶⁵⁶ TBMM, ZC., C.28, s. 306; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/1923, nr.780, s. 2; *Tan*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr. 64, s. 3; Hüseyin Avni Bey'in bu konuşması da *İstikbal* gazetesinde yer buluyordu. Anadolu Ajansının kendilerine her nedense vermediği bu konuşmaların İstanbul basını aracılığıyla alındığı ifade edilmişti. Hüseyin Avni Bey'in konuşmaları “*Hüseyin Avni Bey'in Mecliste Âteşin Hitâbesi*” başlığıyla verilmişti. Bkz: *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr. 881, s. 1; *İstikbal*, 15 Nisan 1339/15 Nisan 1923, nr. 891, s. 1.

⁶⁵⁷ TBMM, ZC., C.28, s. 306; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr.780, s. 2; *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr. 881, s. 1; *İstikbal*, 15 Nisan 1339/15 Nisan 1923, nr. 891, s. 1

hürriyet ve Milli Hakimiyet düşüncesi açısından sonsuza dek yaşayacağını, kabrinin ebediyete kadar hürriyet dersi vereceğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Biliyorum, Ali Şükrü’nün mübarek kabri ebediyen bize hürriyet dersi verecektir; Ali Şükrü’nün kıymetli beyanatı tarihte en mukaddes bir yadigar olarak kalacaktır. Bu bir feyizdir efendiler! O da hürriyet feyizidir; serpildi, serpildi efendiler! Hakimiyet-i Milliyemize rasin direkler vurdu. Ali Şükrü, efendiler; ölmedi, Ali Şükrü;..Evet! Her ölümden hayat var, Ali Şükrü bir ferd olarak öldü, fakat bir devletin hayatı hürriyetini, hayatı istiklalini tanıttı, onu yaşattı ve o ebediyen yaşayacaktır.”⁶⁵⁸

Hüseyin Avni Bey, Ali Şükrü Bey’in anısına onun hatıralarının unutulmamasını, Milli Hakimiyet ve hürriyet uğruna kanı dökülen bu şahsa gerekli değerin verilmesi ve geleceğe taşınmasını istemişti.⁶⁵⁹ Hüseyin Avni Bey, Ali Şükrü Bey’i öldürenlerin eline silahları Meclis’in verdiği hatırlatmış, Hükümet’ten “*kirli ellere*” silah verilmemesini istemişti. Kirli ellere verilen silahın Ali Şükrü Bey’in kanının dökülmesine neden olduğunu söylemişti. Osman Ağa ve arkadaşlarının eline silah verilmesinde kendisinin de rolü olduğunu, tarihin “*bu günahı*” kendilerinden soracağını belirterek öz eleştiride bulunmuştur.⁶⁶⁰

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey ise yaptığı konuşmada, Ali Şükrü Bey’in üç yıllık Meclis hayatında hizmetlerinin büyük olduğunu, şehadetinde bile kanun hakimiyeti adına önemli bir hizmeti yaptığını belirtmişti. Millet için kanını dökmesi nedeniyle Türk Milleti’nin sonsuza kadar ona teşekkür edeceğini ifade etmişti. Hükümet’in, kanun üstünlüğü ilkesinden hareketle, ciddi bir çalışma sonucunda failleri ortaya çıkardığını belirten Hakkı Hami Bey, tahkikatın aynı ciddiyetle sonlandırılmasını istemişti.⁶⁶¹ Erzurum Mebusu Durak Bey, Ali Şükrü Bey’in ruhuna ithafen Fatiha okunmasını ve Meclis’e beş dakika ara verilmesini teklif etmişti.⁶⁶² Rize Mebusu Necati Bey de söz almıştır. Yaptığı konuşmaya “*Efendiler, gayet kıymetli, gayet hâmiyetkâr bir arkadaşımız vatan ve millet uğrunda vazifei hâmiyeti kaniyla, canıyla ödemiştir.*” sözleriyle başlamıştır. Meclis’in Ali Şükrü Bey’in öldürülmesinden kaynaklanan acı durumu atlatabilecek güçte olduğunu ifade etmişti. Rauf Bey’in açıklamalarının yeterli olduğunu, olayla ilgili daha önce istediği izahat

⁶⁵⁸ TBMM, ZC., C.28, s. 306; *İstikbal*, 15 Nisan 1339/15 Nisan 1923, nr. 891, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr.780, s. 2.

⁶⁵⁹ TBMM, ZC., C.28, s. 307; *İstikbal*, 15 Nisan 1339/15 Nisan 1923, nr. 891, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr.780, s. 2.

⁶⁶⁰ TBMM, ZC., C.28, s. 306-307; *İstikbal*, 15 Nisan 1339/1923, nr.891, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr.780, s. 2.

⁶⁶¹ TBMM, ZC., C.28, s. 307; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr.780, s. 2.

⁶⁶² TBMM, ZC., C.28, s. 307; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr.780, s. 2.

takririne gerek kalmadığını belirtmişti. Hükümet'in olaya gereken ciddiyeti verdiğini tahkikatın tamamlanmasında da aynı hassasiyeti göstereceğini ifade etmişti. Necati Bey de Ali Şükrü Bey'in ruhuna Fatiha okunmasını teklif etmişti.⁶⁶³ İzmit Mebusu Süleyman Sırrı Bey ve Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Beyler, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi nedeniyle ailesine ve seçim bölgesi halkına Meclis adına taziye telgrafi çekilmesine dair takrirler vermişlerdi. Takrirler aynen şöyleydi:

“Riyaset-i Celileye

Muazzez Şehit Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in keyfiyet-i şehadetinden dolayı ailesine ve daire-i intihabiyesi halkına Meclisi Âli namına taziyet telgrafnamesi keşidesini teklif ederim.

2 Nisan 1339

İzmit

Süleyman Sırrı⁶⁶⁴”

“Riyaseti Celileye

Aziz refikim şehidi muhterem Ali Şükrü Beyin çok elîm ve fecî âkabeti münasebetiyle ailesi efradına Meclis namına beyan-ı taziyet edilmesini teklif ediyorum.

Trabzon

Nebizâde Hamdi⁶⁶⁵”

Takrirler oylamaya sunulmuş, Ali Şükrü Bey'in ailesi ve seçim bölgesi halkına Meclis adına taziye telgrafi çekilmesi kabul edilmiştir.⁶⁶⁶ Van Mebusu Haydar ve arkadaşları, olayın en önemli faili Osman Ağa'nın ibreti alem için cesedinin Meclis kapısına asılarak teşhir edilmesine dair bir takrir vermişlerdi. Van Mebusu Haydar, Kırşehir Mebusu Sadık, Dersim Mebusu Ramiz, Genç Mebusu Fikri, Canik Mebusu Ahmet Nazif, Isparta Mebusu Nadir, Bayezid Mebusu Şevket, Erzincan Mebusu Hüseyin, Kastamonu Mebusu Hulusi, Dersim Mebusu Mustafa, Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü, Kayseri Mebusu Osman Zeki, Trabzon Mebusu Celal, Erzurum Mebusu İsmail, Canik Mebusu Süleyman, Sivas Mebusu Ziyaettin ve Sivas Mebusu Emir Beyler'in imzasını taşıyan takrir aynen şöyleydi:

“Riyaseti Celileye

Müdafîi din ve vatan ve istiklâl olmasından dolayı şehit edilmiş olan Ali Şükrü kardeşimizin katillerinden olup bu sabah Çankaya'sındaki ikâmetgâhında yapılan müsademe neticesinde mecruhen derdest edilmiş ve ahiren gebermiş olan katil,

⁶⁶³ TBMM, ZC., C.28, s. 307-308; *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr.780, s. 2.

⁶⁶⁴ Ali Şükrü Bey'in Birinci Dönem TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 408.

⁶⁶⁵ Ali Şükrü Bey'in Birinci Dönem TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 408.

⁶⁶⁶ TBMM, ZC., C.28, s. 308.

hunhar Kaymakam Topal Osman'ın Meclis kapısı önünde salben teşhir edilmesini teklif ederiz.

2 Nisan 1339⁶⁶⁷

Erzurum Mebusu Hüseyin Bey takririye oy vermeyenlerin cinayete ortak olacağını ifade etmişti. Takrir ise müttetikken kabul edilmiştir.⁶⁶⁸ Bir diğer takrir ise Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey tarafından verilmişti. Takrirden, Topal Osman'ın suç ortaklarından TBMM Başkanlığı Muhafız Bölük Komutanı Mustafa Kaptan'ın yakalanarak askeri hapisaneye sevk edildiği belirtilmişti. Bu kişiye boşyere mülazımı sanilik(teğmen) verildiği ve bu rütbe nedeniyle anlamsız bir şekilde askeri hapisanede tutulduğu ifade edilmişti. Ziya Hurşit, Mustafa Kaptan'ın acilen umumi hapisaneye nakledilmesini istemişti. Takrirden cinayetin gerçek sebeplerinin de acilen tahkik edilerek ortaya çıkarılmasını, bütün milletin halen hakikati öğrenmeyi şiddetle beklediğini belirtmişti.⁶⁶⁹

Ziya Hurşit Bey, böyle bir "katile" ne için teğmenlik rütbesi verildiğini sormuş ve onun ordunun şanlı subaylarıyla aynı üniformayı giymesini eleştirmişti. Acilen Mustafa Kaptan'ın rütbesinin sökülerek mülki hapisanelere nakledilmesini istemiştir. Bu düşüncelerine Erzurum Mebusu Salih, Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü, Canik Mebusu Nafiz ve Sinop Mebusu Hakkı Hami Beyler de destek vermişlerdi. Başvekil Rauf Bey, şahsın milis subayı olduğunu, rütbenin Meclis tarafından verildiğini belirtmişti. Şahsın geçici olarak askeri hapisanede tutulduğunu ve halen şüpheli mahiyette bulunduğunu, mahkum olduğu takdirde gerekli muamelenin yapılacağını ifade etmişti. Ziya Hurşit Bey ise yapılan açıklamalardan tatmin olmuş ve takririn sadece zabıtlara geçmesini istemişti.⁶⁷⁰

Elazığ Mebusu Naci Bey'in Ali Şükrü Bey'in ruhuna Fatiha okutulması ve hürmeten Meclis müzakerelerinin bugün tatil edilmesine dair takriri oylamaya sunulmuştur. Takrir kabul edilmiş ve Ali Şükrü Bey'in ruhuna Fatiha okunmuştur.⁶⁷¹ Meclis, Ali Şükrü Bey'in cenazesini Trabzon'a götürmek için Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi ve Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Beylere izin vermiştir.⁶⁷² Meclis

⁶⁶⁷ TBMM, ZC., C.28, s. 308.

⁶⁶⁸ TBMM, ZC., C.28, s. 308.

⁶⁶⁹ TBMM, ZC., C.28, s. 308-309.

⁶⁷⁰ TBMM, ZC., C.28, s. 310.

⁶⁷¹ TBMM, ZC., C.28, s. 310.

⁶⁷² TBMM, ZC., C.28, s. 310.

de Ali Şükrü Bey'e hürmeten saat 14:45'te ertesi gün saat 13:30'da açılmak üzere tatil edilmişti.⁶⁷³ Lazistan Mebusu Osman ve Dr. Abidin Beyler de Ali Şükrü Bey'in cenazesinin Trabzon'a götürülmesinde bulunmak için izin istemişlerdi. İstekleri 3 Nisan 1923 tarihinde kabul edilmiştir.⁶⁷⁴ Meclis'te alınan karar gereği Ali Şükrü Bey'in ailesi ve seçim bölgesine taziye telgrafları gönderilmişti. Meclis adına ikinci başkan Ali Fuat Paşa'nın Trabzon Belediye Başkanlığına çektiği telgraf şöyledir:

“Trabzon Beledi Riyâsetine

Mebus-ı muhterem Ali Şükrü Bey Efendinin bir sûret-i feciâde gaybûbet-i ebediyyesinden fevkalâde müteessir ve müteheyyc olan Meclis-i Âli hissiyyât-ı taziyetkârânesini aile-yi muhteremleriyle daire-i intihâbiyyesinin muhterem halkına arza müttefikân karar vermiş ve işbu kararın icrasına makâm-ı riyâset memur etmiştir. Kemâl-i teessürle arz-ı taziyet eylerim efendim.

Büyük Millet Meclis Reisi Sânisî

*Ali Fuat*⁶⁷⁵

Trabzon Belediyesi gönderilen taziye telgrafına teşekkür telgrafıyla cevap vermiştir. 7 Nisan 1923 tarihinde Mecliste okunan teşekkür telgrafi aynen şöyleydi:

“Büyük Millet Meclisi Reisisanisi Ali Fuad Paşa Hazretleri vasıtasıyla Meclisi Âliye Şehidi mağfur ve mazlum Ali Şükrü Bey'in faciai gaybubeti ile Trabzon çok kıymetli bir evlâdını, Hâkimiyeti Milliyeyi ve hürriyeti kelâmı temsil eden Meclisi Âlide serbestî fikir ve içtihat âşık ve pişvasından bir uzvunu kaybetmiştir. Büyük şehidin feci ufûlü ile dilhân olan memleketimiz hürriyet ve emniyetini zevalsiz görmek istediği Meclisi Âlinin hissiyatı vaziyetkârânesini kederli dakikalarında fevkalâde hassasiyetle karşıladığını arz ve teşekkür eylerim efendim.

Trabzon Belediye Reisi

*Hakkı*⁶⁷⁶

Ali Fuat Paşa, Meclis adına aynı ibareleri içeren telgrafi İstanbul Çengel Köy'de bulunmakta olan Ali Şükrü Bey'in ailesine ve kardeşi Bahriye Dairesi Reisi Şevket Bey'e de ayrı ayrı göndermişti.⁶⁷⁷

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi sonrasında Meclis'ten çok sayıda mebus Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Belediye Başkanlığı'na taziye telgrafları çekmişlerdi. Erzurum Mebusu Durak Bey ve Rize Mebusu Osman Beyler ayrı ayrı

⁶⁷³ TBMM, ZC., C.28, s. 310.

⁶⁷⁴ TBMM, ZC., C.28, s. 319-320.

⁶⁷⁵ Ali Şükrü Bey'in Birinci Dönem TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, TBMM Arşivi, Sicil No: 408; *İstikbal*, 4 Nisan 1339/4 Nisan 1923, nr. 882, s. 1.

⁶⁷⁶ TBMM, ZC., C.28, s. 389-390; *İstikbal*, 4 Nisan 1339/4 Nisan 1923, nr. 882, s. 1.

⁶⁷⁷ Ali Şükrü Bey'in Birinci Dönem TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, TBMM Arşivi, Sicil No: 408; *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Nisan 1339/6 Nisan 1923, nr.783, s. 3.

çektikleri telgraflarla Trabzon halkına baş sağlığı dilemişlerdi. Erzurum mebuslarından Necati, Hüseyin Avni, Mehmet Salih, İsmail Nusret, Lazistan mebuslarından Abidin, Ziya Hurşit, Canik Mebusları Emin ve Süleyman, Sivas Mebusu Vasıf, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Burdur Mebusu Akif, İzmit Mebusu Sırrı, Çorum Mebusu Dursun, Kayseri Mebusu Osman, Tokat Mebusu Rifat, Kastamonu Mebusu Besim, Karahisar Mebuslarından Mehmet Şükrü, Ömer Lütfü ve İsmail Şükrü, İçel mebuslarından Sami ve Şükrü, Sinop Mebusu Hakkı Hami, Amasya Mebusu Ragıp, Karasi Mebusu Abdulgafur, Çankırı Mebusu İbrahim Beyler imzalarıyla çekilen bir başka telgrafta Ali Şükrü Bey gibi değerli bir arkadaşın öldürülmesinin kendilerini derinden üzdüğü belirtilmiş, Trabzon halkına baş sağlığı dilenmiştir.

Trabzon Belediye Başkanı Hakkı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hacı Ahmet Beyler telgrafa cevap yazmışlardı. Cevabi telgrafta, “*Büyük Millet şehidi Ali Şükrü Bey’in kurban gittiği aziz ve mukaddes mefkûre uğrunda bütün Trabzon’un fedâ-yı hayatı en büyük bir vazife ve şeref*” bileceği ifade edilmişti. Ali Şükrü Bey için başsağlığı dileklerine teşekkür edilmiş, onun canını alan “*cinayet yuvasının*” tamamen ortadan kaldırılmasının kendilerinden beklendiği belirtilmişti.⁶⁷⁸ Osman Ağa’nın cesedi ise 3 Nisan 1923 tarihinde Meclis tarafından alınan karar gereği Taşhan(Ulus) Meydanında asılarak teşhir edilmişti.⁶⁷⁹

Meclis Ali Şükrü Bey’in ailesini unutmamıştı. Bu yönde Erzurum Mebusu Salih Bey, Ali Şükrü Bey’in ailesine Vatana Hizmet tertibinden maaş verilmesine dair kanun teklifi sunmuştur. Teklif, 7 Nisan 1923 tarihinde Layiha Encümeni’ne sevk edilmişti.⁶⁸⁰ Yine Rize Mebusu Necati Bey ve arkadaşları da Ali Şükrü Bey’in hanımı ve çocuklarına maaş bağlanması ve çocukların akşam okulunda ücretsiz tahsil görmeleri yönünde bir tahrir sunmuşlardır. Bu tahrir de 9 Nisan 1923 tarihinde Layiha Encümeni’ne sevk edilmiştir. Rize Mebusu Osman Bey, Ramazan ayının

⁶⁷⁸ *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr. 881, s. 1.

⁶⁷⁹ *İstikbal*, 4 Nisan 1339/4 Nisan 1923, nr. 882, s. 1; Özalp, *a.g.e.*, s. 24; Eski Giresun Valisi Nizamettin Bey Osman Ağa’nın cenazesini Giresun’da gömmek istemişse de izin verilmemiştir. Nizamettin ve Osman Ağa’nın hanımı Dr. Rıza Nur’dan Osman Ağa’nın cenazesini Giresun’a gönderilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Rıza Nur, Başbakan Rauf Bey’den bu yönde istekte bulunmuştur. Rauf Bey de olumlu bakınca Osman Ağa’nın cesedi Nizamettin Bey aracılığıyla memleketine gönderilmiştir. Bkz: Rıza Nur, D.r. Rıza Nur’un Lozan Hatıraları, Boğaziçi Yay., İstanbul 1991, s. 204; Nur, *Hatıratım*, C.2, s. 386.

⁶⁸⁰ *TBMM, ZC.*, C.28, s. 390.

yaklaştığını, Meclis'in teklifi onaylayacağına dair şüphe olmadığını, bu nedenle teklifin doğrudan Muvazenei Maliye Encümeni'ne gönderilmesini teklif etmişti. Kanun teklifinin Muvazenei Maliye Encümeni'ne sevki kabul edilmişti.⁶⁸¹ Kanun teklifi 16 Nisan 1923 tarihinde Meclis'te görüşülmüştü. Öncelikle kanun teklifi, ardından Muvazenei Maliye Encümeni'nin teklifi okunmuştur. Rize Mebusları Necati, Osman Esat, Trabzon Mebusu Celal, Karasi Mebusu İbrahim ve Erzincan Mebusu Hüseyin Beyler imzalarını taşıyan kanun teklifi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Trabzon Mebusu şehidi mağfur Ali Şükrü Beyin millete yadığâr olan iki kız ve bir erkek çocuklarıyla hasta haremının sefaletten vikayesi için fedakâr milletimizin şeref ve hamiyeti namına bervechi zir teklifi kanununin kabulünü temenni ederiz.

MADDE 1-Hazinei milletten şehidi mağfur Ali Şükrü Beyin üç küçük çocuğu namına ve sinni rüşde vusulleri zamanında almaları için on beş bin lira münasip bir bankaya teberruan tevdiat yapılacaktır.

MADDE 2-Şükrü Bey merhumun hasta bulunan ailesine Hazinei milletten beş bin lira ihsan edilmiştir.

MADDE 3-Şükrü Bey merhumun çocukları, vasilerinin tensibedeceği leylî bir mektepte milletin, atfeti namına tahsil ve terbiye ettirilecektir.

MADDE 4-İşbu kanun Şükrü Bey merhumun şehadetinden muteberdir.

MADDE 5-İşbu kanunun icrasına Maliye ve Maarif Vekâletleri memurdur.”⁶⁸²

Kanun teklifini Muvazenei Maliye Encümeni bazı değişikliklerle kabul etmişti. Muvazene-i Maliye Encümeni'nin son şeklini verdiği kanun teklifi ise şöyleydi:

“MADDE 1-Trabzon Mebusu şehidi mağfur Ali Şükrü Beyin zevcesi Emine Hanıma muavenet olmak üzere defaten üç bin lira ita olunmuştur.

MADDE 2-Mumaileyh Ali Şükrü Beyin çocukları Baha Beyle Süha ve Sena hanımlar namlarına olarak sinni rüşde vüsullerinde kendilerine verilmek üzere şimdiden münasip bir bankaya beheri için beşer bin liradan on beş bin lira tevdi olunacaktır.

MADDE 3-Merhumu mumaileyhin çocukları Hükümetçe tensibedilecek leylî bir mektepte meccanen tahsil ettirileceklerdir.

MADDE 4-İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

MADDE 5-İşbu kanunun icrayı ahkâmına Maliye ve Maarif vekilleri memurdur.”⁶⁸³

Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey, teklifte belirtilen paranın sadece Ali Şükrü Bey'in ailesine değil Meclis şehitleri Trabzon Mebusu İzzet, Gümüşhane

⁶⁸¹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.29, TBMM Matbaası, Ankara 1961, s. 3.

⁶⁸² TBMM, *ZC.*, C.29, s. 226-227.

⁶⁸³ TBMM, *ZC.*, C.29, s. 227.

Mebusu Ziya, Mentеше Mebusu Ziya Beyler'in aileleriyle eşit olarak paylaşılmasını önermişti. Sadece Ali Şükrü Bey'in ailesine yardım etmenin merhum Ali Şükrü Bey'in ruhunu da rahatsız edeceğini ifade etmişti.⁶⁸⁴ Canik Mebusu Nafiz Bey, Refik Bey'in önerisine karşı çıkmıştı. Meclis'in şehit mebusların tamamının ailesine yardım edebilecek güçte olduğunu, teklifte belirtilen yardımın paylaşılmasının Meclis'in büyüklüğüne gölge düşüreceğini söylemişti. Diğer mebuslarla ilgili teklif geldiği takdirde Meclis'in onu da halledebileceğini ifade etmişti. Bununla beraber Ali Şükrü Bey'in ailesine hiçbir şey bırakmadığını, hatta borçlu öldüğüne dair söylentiler bulunduğunu ifade etmiştir. Ali Şükrü Bey'in ailesinin geleceğinin teminat altına alınmasının Meclis'in namusu olduğu belirtilmişti.⁶⁸⁵ Neticede kanun teklifi maddeleri Muvazenei Maliye Encümeni'nden gelen şekliyle kabul edilmişti.⁶⁸⁶

Ali Şükrü Bey'in ailesine yardım yapılmasına dair kanun teklifinin tamamı için yapılan oylamaya 128 kişi katılmış, 89 kabul, 36 hayır 3 de çekimser oy kullanılmıştır. Bununla beraber, Meclis yeter sayısına ulaşamadığı gerekçesiyle kanun teklifi kabul edilmemişti.⁶⁸⁷ Meclis seçimlere gidilmesi nedeniyle bu mesele de gündemden düşmüştür. İlerleyen süreçte de bu mesele unutulmuştur. Ali Şükrü Bey'in eşi Emine(Doruker) Hanım'a sadece dul aylığı bağlanmıştır. 24 Ocak 1949 tarihinde Emine Hanım 5269 sayılı kanun gereği Vatan'a Hizmet tertibinden aylık bağlanması talebinde bulunmuştur. Maliye Vekâleti Emine Hanım'ın talebini TBMM Genel Kâtipliği'ne bildirmiştir. TBMM Genel Kâtipliği ise 5 Şubat 1949 tarihinde Ali Şükrü Bey'in Birinci Dönem Meclis'te Trabzon mebusu olarak görev yaptığı bilgisini vermiştir. Genel Kâtiplik'ten Üsküdar Kaymakamlığı'na gönderilen tezkerede ise Emine Hanım'ın dul aylığı alması vurgulanmış ve talebi reddedilmiştir⁶⁸⁸.

⁶⁸⁴ *TBMM, ZC., C.29, s. 227-228.*

⁶⁸⁵ *TBMM, ZC., C.29, s. 228-229.*

⁶⁸⁶ *TBMM, ZC., C.29, s. 229.*

⁶⁸⁷ *TBMM, ZC., C.29, s. 239.*

⁶⁸⁸ Ali Şükrü Bey'in TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 408

2.2. TRABZON'DAKİ YANKILARI

Trabzon'da İttihatçıların merkezi olan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ve yayın organı *İstikbal* gazetesi Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayını siyasi bir vaka olarak değerlendirmiş ve halkı bu doğrultuda yönlendirmişlerdi. Ali Şükrü Bey'in kayboluşu haberleri Trabzon'a ilk olarak Rize Mebusu Ziya Hurşit ve *İstikbal* gazetesi özel muhabiri Osmanzade Hamdi Bey'lerin Ankara'dan çektikleri telgraflarla ulaşmıştı. Rize Mebusu Ziya Hurşit'in, 29 Mart tarihinde Ankara'dan Trabzon Belediye Başkanlığı'na çektiği telgraf 31 Mart 1923 Cumartesi günü Trabzon'a ulaşmıştı. İki satırdan oluşan telgrafta “*Ali Şükrü Bey iki günden beri esrârengiz bir sûretde gaybdır, araniyor bulunamıyor*” ibareleri yer alıyordu.⁶⁸⁹

İstikbal gazetesinin Ankara'daki özel muhabiri Osmanzade Hamdi Bey, Ali Şükrü Bey'in kaybolmasına dair daha ayrıntılı bir telgrafi 30 Mart tarihinde gazeteye göndermişti. *İstikbal* gazetesi 30 Mart tarihli sayısına şu başlığı atmıştır:

*“Zavallı İnkılâb-ı milletin en nezîh, en samîmi hislerle elleri üstünde gezdirdiği masum inkılâb böyle netîceler de verecek miydin: Muhterem ve azîz mebusumuz ve kardeşimiz Ali Şükrü Bey hürs ve hıyanetin kurbanı oldu. Büyük şehîd, esrârengiz surette gâib edilmiş, cânîleri azîz cesedini bile ortadan kaldırmışlardı.”*⁶⁹⁰

Gazete, Ali Şükrü Bey'in kaybolmasını öldürüldüğüne yormuştu. Onu öldürenlerin cesedi sakladıklarını iddia etmişti. Gazete başyazısını “*Aziz Kurban, İlk Şehîd Mebus*” ibaresiyle çıkarmıştı. Başyazı, Ali Şükrü Bey'in siyasi nedenlerle öldürüldüğüne inanılarak kaleme alınmıştı. Başyazının nihayetinde şu ibarelere yer verilmişti:

*“Azîz hürriyet şehîdi, seni öldürenler fikrin zaferinden, fikri öldürmek, nûru söndürmek imkânsızlığından âkil insanlarmış. Sînesinde fecî tecrübeler ve netîceler yaşayan dünün tarihini bilmeyen veya unutan insanlarmış. Sen fikrin kurbanı oldun. Fakat ne mutlu sana azîz şehîd, sen bütün bir milletin, hürriyete tapan, hürriyet-i vicdâna yanık kalbini açan insanların nur ve iman verici bir mabedi oldun. İnkılâbı senin kanınla yıkayanlar, sana azîzlik mertebesini hazırladılar. Sen nûr oldun, artık senin nâmın bir mefkure ifade eder: Hürriyet ve millet.”*⁶⁹¹

Ali Şükrü Bey'in kaybolması haberini alan Trabzon halkı büyük bir üzüntü duymuştu. Halk, Ali Şükrü Bey'den haber almak için büyük bir telaş içinde koşuşturmuştu. *İstikbal* gazetesinin bildirdiğine göre halk, Ali Şükrü Bey'in ortadan

⁶⁸⁹ *İstikbal*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr. 879, s. 1.

⁶⁹⁰ *İstikbal*, 30 Mart 1339/ 30 Mart 1923, nr. 878, s. 1.

⁶⁹¹ *İstikbal*, 30 Mart 1339/30 Mart 1923, nr. 878, s. 1

kaybolmasını onun öldürüldüğüne yormuştu. Kendini tutamayanlar şöyle haykırmıştı: “*Ali Şükrü Bey’i vurdular, mebusumuzu öldürdüler. Trabzon’u katillerden intikam almayacak kadar hissiz mi zannettiler?*” Ali Şükrü Bey’in kaybolması haberinin alınmasıyla Trabzon’da mağazalar kapatılmış, limanda vapurlar, kayıklar çalıştırılmamıştı. Haberinin alınmasının sabahında Müdafaa-i Hukuk Binası haber bekleyenlerle dolmuştu. Trabzon’un ayanı, eşrafı, tüccarı, esnafı ve seçmenleri, Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları, Belediye Başkanı ve üyeleri, Ticaret Odası Başkanı ve üyeleri, Vilayet Encümeni ve Meclis-i İdare Üyeleri, gençleri, avukatları ve yazarları toplanmışlardı. Seçilen bir heyet telgrafhaneye gitmiş ve Ankara’yla irtibata geçmişti.⁶⁹²

Belediye Başkanı Ali ve Trabzon halkı adına Müftü Ali imzalarıyla Trabzon ve Erzurum mebuslarına çekilen telgrafta Ali Şükrü Bey’in öldürülmesinin herkesi büyük bir üzüntüye boğduğunu, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden alınan bilgilerin yeterli olmadığını, gerekli tafsilatın kendilerine verilmesini istemişlerdir⁶⁹³. Trabzon mebuslarından Nebizade Hamdi, Celalettin ve Rize Mebusu Mehmet Necati Beyler’den Ali Şükrü Bey’in kaybolmasıyla ilgili haberler alınmıştı.⁶⁹⁴ Alınan bilgiler arasında Ali Şükrü Bey’in kaybolması olayıyla Osman Ağa’nın ilgisi olduğu da vardı.

1 Nisan tarihli *İstikbal* gazetesinin “*Katiller Anlaşıldı. Riyaset Muhafaza Bölüğü Kumandanı Osman Ağa Tegayyüb Etti*” başlığıyla verdiği haberde Trabzon mebuslarının şu bilgileri verdikleri belirtilmişti: Ali Şükrü Bey, salı günü öğleden sonra saat dört buçukta birkaç kişiyle Kuyulu Kahve önünde oturmaktaydı. Bu esnada yanına Osman Ağa’nın adamlarından Mustafa Kaptan gelmiş ve kendisine “*Haydi Ağa sizi davet etti ve evde bekliyor.*” demiştir. Ali Şükrü Bey daveti kabul ederek Mustafa Kaptan’la birlikte gitmiştir. Ali Şükrü Bey’den bundan sonra haber alınmamıştır. Çarşamba günü saat ondan itibaren Adliye, olayı ciddi bir şekilde araştırmaya başlamıştır. Öncelikle şahitler ve Mustafa Kaptan’ın ifadeleri alınmıştır. Şahitlerin bazılarının Osman Ağa’nın kendilerini tehdit ettiği yönünde beyanda bulunmaları nedeniyle evi aranmıştır. Ali Şükrü Bey’in kaybolması olayıyla alakaları

⁶⁹² *İstikbal*, 1 Nisan 1339/ 1 Nisan 1923, nr. 879, s. 1.

⁶⁹³ *Tan*, 1 Nisan 1339/ 1 Nisan 1923, nr. 62, s. 1.

⁶⁹⁴ *İstikbal*, 1 Nisan 1339/ 1 Nisan 1923, nr. 879, s. 1.

tespit edilince Osman Ağa ve Mustafa Kaptan'ın tutuklanma kararı alınmıştır. Mustafa Kaptan perşembe günü tutuklandıysa da Osman Ağa halen bulunamamıştır. Trabzon Mebusları kendilerinin Meclis'te olayı ciddiyetle takip ettiklerini ve Hükümet'in de gerekli takibatı yaptığını ifade ederek ayrıntılar geldikçe kendilerine bilgi vermeye devam edeceklerini belirtmişlerdir.⁶⁹⁵

Ankara'dan alınan bu telgrafa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ahmet, Ticaret Odası Başkanı Hami, Belediye Başkanı Hakkı, Ulemadan Emin, Meclis İdare Üyeleri Mehmet, Encümen-i Vilayet Üyesi Muharrem ve Faik Ahmet Beyler, Trabzon Mebusu Celal ve arkadaşlarına Trabzon'un olay karşısında hissiyatını gösteren sert bir cevabi telgraf çekmişlerdir. Çekilen telgrafa, üzüntülerinin sonsuz ve “*katilleri parçalamak*” için azimlerinin had safhada olduğunu belirtmişlerdir. Ona layık büyük bir tören yapacakları ve adına anıt dikeceklerini belirterek cesedin Trabzon'a gönderilmesini istemişlerdir. Osman Ağa ve onu suça sevkedenlerin gerekli cezaları çekmeleri için her şeyi yapmalarını istemişlerdir. Trabzon ve tüm memleketin arkalarında olduğunu hatırlatmışlardır.⁶⁹⁶

1 Nisan'da Trabzon'a ulaşan telgraflarla Ali Şükrü Bey'in cesedinin bulunduğu haberi alınmıştır. Nebizade Hamdi ve Erzurum Mebusu Necati Beylerin telgraflarla bildirdiklerine göre, Ali Şükrü Bey'in naaşı Ankara'ya iki saat mesafede Mahye köyü civarında çadır bezine sarılmış halde elbiseleriyle gömülmüş bir şekilde bulunmuştur. İlgili memurlar cesetle ilgili araştırmalar yapmaktadır.⁶⁹⁷ Kısa süre sonra, olayın en önemli failerinden Osman Ağa'nın ölüm haberi de Trabzon'a gelmiştir. Ankara'dan 2 ve 3 Nisan tarihlerinde Osmanzade Hamdi ve Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Beyler'den gelen telgraflarla Osman Ağa'nın ölü olarak ele geçirildiği müjdelenmiştir. Telgraflarda, Osman Ağa'nın saklandığı yerde silahlı çatışma sonunda üç yerinden yaralı olduğu halde ele geçirildiği belirtilmişti. Osman Ağa'nın kısa süre sonra öldüğü ifade edilmişti. Osman Ağa'nın cesedinin ibreti alem için Meclis önünde asılarak teşhir edilmesi kararının alındığı bildirilmişti. Ali Şükrü Bey'in cesedinin çarşamba günü Trabzon mebuslarından Nebizade Hamdi Bey

⁶⁹⁵ *İstikbal*, 1 Nisan 1339/1 Nisan 1923, nr. 879, s. 1.

⁶⁹⁶ *Tan*, 1 Nisan 1339/ 1 Nisan, nr. 62, s. 1; *İstikbal*, 1 Nisan 1339/1923, nr. 879, s. 1.

⁶⁹⁷ *İstikbal*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, nr. 880, s. 1.

tarafından önce İzmit'e ardından İstanbul'a, oradan da deniz yoluyla Trabzon'a getirileceği haberi verilmişti.⁶⁹⁸

Ali Şükrü Bey'in cesedinin bulunması ve en önemli faillerinin Osman Ağa ve adamı Mustafa Kaptan olması Trabzon'da büyük bir üzüntü, bir o kadar da nefrete neden olmuştu. Trabzon'un ileri gelenlerinden Faik Ahmet, Trabzon'un eski Vali ve Mebusu Hamit ve Ebul Hamid Hüsnü Bey'ler Ali Şükrü Bey olayının siyasi bir vaka olduğunu ve arkasında Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğunu ima eden yazılar kaleme almışlardı.⁶⁹⁹ Bu yazılar Trabzon halkını bir kat daha teşvik ve heyecana sürüklemişti.⁷⁰⁰ *İstikbal* gazetesi olayın birinci dereceden faileri hakkında sert ifadeler kullanmıştır. 2 Nisan tarihli sayısında "*Haydut Mustafa Kimdir?*" başlığıyla çıkan bir yazıda, Mustafa Kaptan'ın Osman Ağa'nın en güvenilir cinayet arkadaşı olduğu ifade edilmiştir. Yazıda belirtildiğine göre, Mustafa Kaptan eski bir haydut, sabıkalı bir "*canavardır.*" Giresun'da 1920 yılının temmuz ayında üç doktoru öldürmesine rağmen "*deli ve cinnet geçirdiği*" gerekçesiyle serbest bırakılmıştır. Ali Şükrü Bey böyle "*çok âdi, sefiller*" tarafından şehit edilmiştir.⁷⁰¹

İstikbal gazetesi olayın sorumlusu olarak gördüğü Osman Ağa'yı ise, başıbozuk, katil, canavar ve birçok ağza alınmayacak sıfatlarla anmıştır. Onu bu cinayete sevkedenlerin olduğu yönünde haberler vermiştir.⁷⁰² *İstikbal* gazetesi 11 Nisan 1923 tarihli sayısında Giresun halkının Ali Şükrü Bey olayına bakışını ortaya koyacak bilgiler vermiştir. Gazetenin verdiği bilgiye göre, Giresun'dan TBMM Başkaldığı'na, Dâhiliye Vekâleti'ne ve Trabzon mebuslarına 6 Nisan 1923 tarihinde 18 imza ile çekilen bir telgraf ile Giresun'un olaya bakışını vermiştir. Belgelerde özetle, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayından dolayı üzüntüler bildirilmiş, en önemli faillerden Osman Ağa hakkında büyük suçlamalar yapılmıştır. Osman Ağa'nın vatanseverlik adı altında her türlü kanunsuzluğu yapan bir "*haydut*" olduğu ifade edilmiştir. Osman Ağa ve arkadaşlarının Giresun'da halkı büyük baskı

⁶⁹⁸ *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr. 881, s. 1.

⁶⁹⁹ Faik Ahmet, "Facia Karşısında", *İstikbal*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, S. 880, s. 1; *İstikbal*, 9 Nisan 1339/9 Nisan 1923, nr. 886, s. 1; *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, nr. 881, s. 1; *İstikbal*, 4 Nisan 1339/4 Nisan 1923, nr. 882; Yüksel, *a.g.e.*, s. 42-44; Mısırlıoğlu, *Ali Şükrü*, s. 271-273; Eken, *a.g.t.*, s. 392-394.

⁷⁰⁰ Eken, *a.g.e.*, s. 394.

⁷⁰¹ *İstikbal*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, nr. 880, s. 1.

⁷⁰² Üçüncü, *a.g.t.*, s. 166.

ve korku altında sömürdüğü, yolsuzluklar sayesinde zenginleştiği iddia edilmiştir. Osman Ağa'nın öldürülmesi hayırlı bir olay telakki edilmiş, Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Belediye Başkanlığı bünyesinde onun vasıtasıyla yer alan “yardakçıların” da acilen azledilmeleri talep edilmiştir. Osman Ağa'yı suça sevkedenlerin de acilen yakalanıp kanun önüne çıkarılmaları temennilerinde bulunulmuştur.⁷⁰³

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi nedeniyle memleketin dört bir tarafından Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Belediyesi vasıtasıyla Trabzon halkına taziye telgrafları gönderilmiştir. 3 Nisan tarihinde Kars'tan Mirliya Rüştü, Erzurum'dan *Albayrak* gazetesi yazarlarından Mithat, kitapçı ve kırtasiyeci İsmail Hakkı, yine Müdafaa-i Hukuk Grubu Başkanı Saruhan Mebusu Reşat Beyler Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vasıtasıyla Trabzon halkına çektikleri telgraflarla taziyelerini bildirmişlerdir. 3 Nisanda Kars'tan Belediye Başkanı İbrahim, Ankara'dan Erzurum mebusları adına Mehmet Salih, TBMM adına İkinci Başkan Ali Fuat, Ankara Belediye Başkanı Ali, Müdafaa-i Hukuk Başkanı Rıfat ve Ankara Müftüsü Atıf Beyler Trabzon Belediye Başkanlığına taziye telgrafları çekmişlerdir. Erzurum'dan Kürt reisleri ve ileri gelenlerinden de Ali Şükrü Bey'in öldürülmesine dair taziye telgrafı gelmiştir. Kürt başkanlarından Agit Sıtkı, Miralay Selim, Miralay Halit Beyler imzalarıyla Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aracılığıyla Trabzon halkına çekilen telgrafta Ali Şükrü Bey'e yapılan “câniyâne” saldırı nefretle karşılanmış, üzüntüye ortak oldukları ifade edilmiştir. Yine, Kars Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Tahir Bey Kars'tan, Namık Efendizade Hüseyin, Dursun Beyzade Sıtkı, Sabuncuzade Mustafa, Namık Efendizade Hadi, Genç Ağazade Hakkı Beyler imzalarıyla Erzurum'dan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aracılığıyla Trabzon halkına çekilen başka bir telgrafta da taziyeler bildirilmiştir.⁷⁰⁴

Gönderilen bu taziye telgraflarına Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hacı Ahmet ve Belediye Başkanı Hakkı Beyler cevabi telgraflar çekmişlerdir. Ali Şükrü Bey'in Ankara'da Bahriye Dairesi Müdürü olan kardeşi Şevket Bey'e de bir taziye telgrafı çekmişlerdir. Telgrafta Ali Şükrü Bey'in öldürülme acısını tüm Trabzonlular'ın derinden hissettiğini ve sorumluların cezalandırılmaları uğrunda

⁷⁰³ *İstikbal*, 11 Nisan 1339/11 Nisan 1923, nr. 878, s. 2.

⁷⁰⁴ *İstikbal*, 5 Nisan 1339/5 Nisan 1923, nr. 883, s. 1.

çalışacaklarını bildirmişlerdi. Şevket Bey ise telgrafa verdiği yanıtta, Ali Şükrü Bey'in artık millet şehidi olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁵ Ali Şükrü Bey'in hemşerileri Vakfikebir Belediye Başkanı ve Müdafaa-i Hukuk Başkanı Ali ve Müftü Ali, eşraftan Hacı Hasanzade Sabri, Birincizade Hacı Hafız, Hafız Keleş, Mustafa, Şarlı kazasından Uzunzade Arif, Ali Mehmet, Hasan, Mustafa, Hafız Hakkı Beyler, Meclis'teki Trabzon, Erzurum ve Rize mebuslarına bir telgraf çekmişlerdi. Telgrafta: Ali Şükrü Bey'i öldürenlerin ebediyete gönderilmesini ve onları destekleyenlerin kim olursa olsun ortaya çıkarılıp cezalandırılmalarını istemişlerdi. Bu arzu için halkın galeyana geldiğini belirtmişler, Osman Ağa ve onu koruyanları sonsuza kadar lanetlediklerini ifade etmişlerdir.⁷⁰⁶

3. CENAZE MERASİMİ

3.1. ANKARA'DA CENAZE MERASİMİ

Ali Şükrü Bey'in Ankara'daki cenaze törenin 3 Nisan 1923 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştı. Hazırlanan tören programına göre, Ali Şükrü Bey'in naaşı saat 11:00'de Gureba Hastanesi'nden özel bir merasimle kaldırılarak Namazgah'a getirilecekti. Burada cenaze namazı kılındıktan sonra Hacı Bayram Cami'sine gidilecekti. Bir süre sonra naaş TBMM binası önüne getirilerek, Ali Şükrü Bey'in ruhuna Fâtiha ithaf edildikten sonra törene son verilecekti. Naaş aynı gün Ankara'dan Trabzon'a gönderilmek üzere trenle İstanbul'a hareket ettirilecekti.⁷⁰⁷

Ali Şükrü Bey'in Ankara'daki cenaze töreni, *Tan* gazetesinde “*Şehid Ali Şükrü Bey'e Halkımızın Cân-ı Gönülden Yaptığı Dünkü Muazzam İhtifâl*” başlığıyla verilmişti. *İstikbal* gazetesi de *Tan* gazetesinden bu töreni Trabzon halkına nakletmişti. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi ise “*Cenaze Merasimi*” başlığıyla cenaze törenini özetle vermişti.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ *İstikbal*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, nr. 880; *Tan*, 1 Nisan 1339/ 1 Nisan, nr. 62, s. 1.

⁷⁰⁶ *İstikbal*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, nr. 880; *Tan*, 1 Nisan 1339/ 1 Nisan, nr. 62, s. 1.

⁷⁰⁷ *Tan*, 4 Nisan 1339/4 Nisan 1923, nr. 65, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1339/4 Nisan 1923, nr.781, s. 1.

⁷⁰⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Nisan 1339/5 Nisan 1923, nr.782, s. 3.

Ali Şükrü Bey'in al sancağa sarılı tabutu tören programı gereği saat 11'de Gureba Hastanesi'nden kaldırılacaktı. Halk saat 10'dan itibaren şehrin Namazgahı'na akın etmişti. Saat on buçukta Namazgah meydanı binlerce vatandaş tarafından doldurulmuştu. Namazgah'ta, Başvekil Rauf, Şeriyye, Adliye ve Müdafaa-i Milliye Vekilleri'yle çok sayıda mebus, Afganistan Sefiri Ahmet Han, Afganistan Başkatibi ve Özel Tercümanları, Fransa Temsilcisi Miralay Mojen Beyler hazır bulunmuşlardır. Yine öğrenci ve öğretmenleriyle birçok mektep ve bir müfreze asker saygı vazifesini göstermek için yerlerini almışlardı. Saat 11'e doğru Ali Şükrü Bey'in tabutu hastaneden alınarak Namazgah'a getirilmiş, hazır bulunan imam cenaze namazını kıldırmıştı. Ali Şükrü Bey'in ruhuna Fâtiha ithafından sonra Kırşehir Mebusu Müfit Efendi bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Ali Şükrü Bey'e kalkan elin aslında Meclis'e ve onun sahibi millete uzatıldığını, fakat ne Meclis'in ne de milletin öldürülemeyeceğini ifade etmişti. Ardından Hükümet'e, millete ve Ali Şükrü Bey'in ailesine sabırlar dilemiştir.

Cenaze namazından sonra, saat 11:30'da Ali Şükrü Bey'in tabutu hazır bulunanların omzunda ve önde Mevlevî dedelerinin "*lâ ilâhe illallah ve Allahu Ekber!*" sesleri arasında Koyun Pazarı istikametinde taşınmıştı. Tabut ilerlerken halk gözyaşları içinde Ali Şükrü Bey'e saygılarını bildirerek ruhuna Fâtihalar ithaf etmişti. Ali Şükrü Bey'in cenazesine hürmeten Ankara halkı bütün dükkânlarını kapatmıştı. Ağlayanlar arasında Hıristiyanlar da vardı. Cenaze alayı ağır adımlarla Koyun Pazarı, Askeri Hapishane önünden Karaoğlan Çarşısı'ndan geçmiş ve saat 12:15'te Hacı Bayram Veli Türbesi önünde durmuştu. Balıkesir Mebusu Abdulgafur Efendi tarafından etkili bir dua okunmuştu. Duasında, fikir, istiklal, din ve vatan için kalem ve düşünce savaşında bulunan "*Ali Şükrü Bey'in kalemini kıran o hâin elleri Cenâb-ı Hakk'ın kahr-ı temdir ve hâib-i hâsir eylemesini niyaz etti.*" Ali Şükrü Bey'in Müslüman halkın kalbinde sonsuza kadar yaşayacağını ifade etmişti.

Onun ardından Kars Mebusu Ali Rıza Bey bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında Ali Şükrü Bey'in tabutunu bundan sonra arkadaşları olarak kendilerinin taşımasını istemişti. Fakat halk bunu kabul etmemiş, tabutu omuzlarına alarak hareket etmiştir. Cenaze Alayı *Tan* Matbaası'ndaki Ali Şükrü Bey'in çalışma odası önünde durdurulmuştu. Burada Karasi Mebusu Abdulgafur

Bey bir dua daha okumuştur. O sırada tesadüfen ezan-ı şerif okunmuştu. Ezan sesleri arasında Ali Şükrü Bey'in ruhuna Fâtihalar okunmuş, ardından Ali Şükrü Bey'in tabutu tekbir sesleriyle TBMM önüne getirilmişti. Meclis'in önü, mebuslar, öğrenciler ve halk tarafından doldurulmuş, kalabalığın sayısı "40.000'i aşmıştı". Ali Şükrü Bey'in tabutu, uzun bir yolculuk için hazırlanmış, al bayrağa sarılı bir otomobile koyulmuştu. Ankara Mebusu Hacı Mustafa Bey son bir defa dua okumuştur.⁷⁰⁹

3.2. TRABZON'DA CENAZE MERASİMİ

3.2.1. Naaşın Trabzon'a Götürülüşü

İkinci Grup mensupları Ali Şükrü Bey'in cenazesinin Trabzon'a İstanbul yoluyla nakledilmesini istemişlerdi. Mustafa Kemal Paşa ise İstanbul'da bazı taşkınlıklar yapılması ihtimaline karşın cenazenin ancak Kastamonu yoluyla Trabzon'a nakledilebileceğini kendilerine iletmiştir. Rauf Bey'in arabuluculuğuyla muhalefet ikna edilmiştir.⁷¹⁰ Ali Şükrü Bey'in tabutunu Trabzon'a götürecek heyetteki mebuslar, arkadaşlarıyla vedalaşmışlardı. Ardından otomobil Ankara'dan ağır ağır ayrılmıştı. Hüseyin Avni Bey, otomobili göstererek şu sözleri haykirmiştir:

"Al, Trabzon, sana albayraklı bir gelin gönderiyoruz."

Ali Şükrü Bey'in tabutunu Trabzon'a götüren Ziya Hurşit, Abidin ve Nebizade Ahmet Hamdi Beyler ayrı bir otomobille hareket etmişlerdi. Rize Mebusu Necati Bey ise Ankara'ya 30 km. uzaklıktaki Ravli köyüne kadar gelmiş ve burada halkla cenazeyi uğurlamıştı. Ali Şükrü Bey'in naaşına hitaben etkili bir konuşma yapmıştı. "Elvedâ ey millet şehidi! Elveda ey hürriyet kurbanı!" sözleriyle başlayan konuşmasını "Elvedâ ey hürriyet kahramanı! Lillâhi'l Fâtîha" şeklinde bitirmişti.⁷¹¹ Necati Bey'in herkesi ağlatan konuşması sonrasında Ali Şükrü Bey'in naaşı 3 Nisan 1923 tarihinde Rize Mebusu Ziya Hurşit ve Dr. Abidin,

⁷⁰⁹ Tan, 5 Nisan 1339/5 Nisan 1923, nr. 66, s. 1.

⁷¹⁰ Özalp, a.g.e., s. 25.

⁷¹¹ Tan, 5 Nisan 1339/5 Nisan 1923, nr. 66,s. 1; İstikbal, 16 Nisan 1339/16 Nisan 1923, nr. 892, s. 1

Trabzon Mebusu Hamdi Beyler tarafından otomobille İnebolu yoluyla Trabzon'a hareket ettirilmişti.⁷¹²

Trabzon'da ise Ali Şükrü Bey'e layık bir cenaze töreni hazırlıkları yapılmıştı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyet Başkanı Hacı Ahmet ve Belediye Başkanı Hakkı Beyler Ali Şükrü Bey'in ailesinden cenaze merasimi ve anıt dikilmesine dair izin almışlardı. Ali Şükrü Bey'in babası Ahmet Efendi'ye çektikleri telgrafta Ali Şükrü Bey'in şehit edilmesinin getirdiği acıyı paylaşmışlar ve baş sağlığı dileklerinde bulunmuşlardır. Ali Şükrü Bey'in cenazesinin Trabzon'a getirilmesi ve ona layık bir cenaze töreni yapılarak defnedilmesi iznini istemişlerdi. Hanımına da çektikleri telgrafta taziyelerini bildirmişler ve onun şanına layık bir abide dikilmesi müsaadesini talep etmişlerdi.⁷¹³ Ali Şükrü Bey'in naaşının Trabzon'a 10 Nisan 1923 tarihinde öğle üzeri gelmesi beklenmişti. Cenazeyi karşılamak için Trabzon'a bağlı yerlerden heyetler şehre gelmişti.⁷¹⁴ Sadece Vakıfkebir'den gelenlerin sayısı yüzü geçmişti. Trabzon Belediye Başkanı Hakkı Bey önderliğinde toplanan tertip heyeti, bir haftadan beri süren tören hazırlıklarını sonuçlandırmıştı.⁷¹⁵ Ali Şükrü Bey'e layık bir defin töreni için cenazenin şehre gelmesi beklenmişti.

Ali Şükrü Bey'in naaşı Trabzon'a getirilirken yollarda halk tarafından yoğun bir ilgiye maruz kalmıştı. Naaşın Trabzon'a getirilişinde de muhalifler Hükümet aleyhine konuşmalar yaparak halkı etkilemişlerdi. Ali Şükrü Bey'in cenazesi Ankara'dan ilk olarak Çankırı'ya getirilmişti. Çankırı halkı gece geç vakitlere kadar cenazeyi ellerinde meşalelerle beklemişti.⁷¹⁶ Cenazeyi Trabzon'a götüren heyette bulunan Hamdi Bey hatıralarında naaşın Çankırı'da karşılanışını şöyle ifade etmiştir:

“Biz Çankırı'ya doğru yola çıktık. Soğuk devam ediyor, kar yağıyordu. Bindik bir kamyon, bu iş için özel yapılmış bir kamyon...önde Ziya Hurşit, Doktor Abidin ve ben vardık. Arkada Ali Şükrü'nün cenazesi güç bela Çankırı'ya vardık...Çankırı'da cenazeyi camiinin musalla taşına koydular. Tevfik Hoca adlı bir mebus, o bize daima muhalefet ederdi, cenazenin başına halkı topladı, söylev

⁷¹² *İstikbal*, 5 Nisan 1339/5 Nisan 1923, nr. 883, s. 1.

⁷¹³ *İstikbal*, 4 Nisan 1339/4 Nisan 1923, nr. 882, s. 1.

⁷¹⁴ *İstikbal*, 9 Nisan 1339/9 Nisan 1923, nr. 886, s. 1

⁷¹⁵ *İstikbal*, 10 Nisan 1339/10 Nisan 1923, nr. 887, s. 1.

⁷¹⁶ *İstikbal*, 12 Nisan 1339/12 Nisan 1923, nr. 889, s. 1

çekmeye, partiye, hükümete atıp tutmaya başladı. Ortalık karışır gibi oldu. Vali durumu idare etti, durum yatışınca biz de yola çıktık... ”⁷¹⁷.

Naaş buradan İnebolu’ya nakledilmişti. Burada da büyük bir kalabalık cenazeyi karşılamış ve Ali Şükrü Bey’in naaşı Reşit Paşa vapuruna bindirerek yolcu edilmişti.⁷¹⁸ Hamdi Bey İnebolu’daki karşılamayı ise şöyle ifade etmiştir: *“İnebolu’ya vardığımızda mahşer gibi bir kalabalık karşıladı bizi, anlatamam. Korkudan yüreğim ağzıma geldi...Fakat söylev çeken filan olmadı.”⁷¹⁹*

Gemi, 8 Nisan tarihinde Sinop kıyısına vardığında burada da halkın büyük ilgisiyle karşılanmıştı. Trabzonlu Nuhzade Akif Bey’in Sinop’tan 8 Nisan tarihinde Trabzon’a çektiği telgrafta, cenazeyi taşıyan Reşit Paşa Vapuru’nun şehre gelişiyle zaten çok üzüntülü olan halkın iskelede bulunan sandal ve motorlar vasıtasıyla vapura geldiklerini ve yapılan denizci merasimine katıldıklarını bildirmişti. Vapurun saat üçte Sinop’tan ayrıldığını haber vermişti.⁷²⁰ Sinop Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mehmet Şükrü, üyeler Rasim ve Ömer Beyler imzalarıyla Trabzon’a başka bir telgraf çekilmiştir. Telgrafta, Ali Şükrü Bey’in cenazesini taşıyan vapurun Sinop limanından geçerken kasaba halkının duyduğu üzüntüyü yaptığı denizci merasimiyle gösterdiği belirtilmiş ve Trabzon halkının acıları paylaşarak taziyeler bildirilmişti.⁷²¹

Gemi Samsun’da da halkın yoğun ilgisiyle karşılanmıştır. Halk kayık ve çaparılarla vapura gitmiş, geç vakte kadar Ali Şükrü Bey’in naaşı önünde dualar okuyup heyecanlı konuşmalar yapmıştır.⁷²² Hamdi Bey ise hatıralarında Sinop ve Samsun’da naaşın sükûnetle karşılandığını yazmıştır.⁷²³

Ali Şükrü Bey’in naaşını taşıyan Reşit Paşa Vapuru 9 Nisan 1923 tarihinde Ünye’ye varmıştı. Ünye’de gemiye Faik Ahmet Bey gibi Trabzon’dan gelenler de dâhil olmuşlardı. Faik Ahmet Bey, 9 Nisan’da Ünye’den Trabzon’a çektiği telgrafta, gemiye bindiklerini, bütün iskelelerden vapura taziyelerini bildirmek için

⁷¹⁷ Ülkümen, *a.g.e.*, s. 36-39.

⁷¹⁸ *İstikbal*, 12 Nisan 1339/12 Nisan 1923, nr. 889, s. 1

⁷¹⁹ Ülkümen, *a.g.e.*, s. 36-39.

⁷²⁰ *İstikbal*, 9 Nisan 1339/9 Nisan 1923, nr. 886, s. 1

⁷²¹ *İstikbal*, 9 Nisan 1339/9 Nisan 1923, nr. 886, s. 1

⁷²² *İstikbal*, 12 Nisan 1339/12 Nisan 1923, nr. 889, s. 1.

⁷²³ Ülkümen, *a.g.e.*, s. 36-39.

heyetler geldiği bilgisini vermişti.⁷²⁴ Faik Ahmet Bey'in çektiği telgraflardan Ali Şükrü Bey'i taşıyan vapurun Fatsa, Ordu ve Giresun'da halkın büyük tezahüratlarıyla karşılandığı anlaşılmıştır. Fatsa'da halk kayıklarla vapurun etrafını sarmış, bir heyet vapura gelip halkın üzüntü ve teessürlerini bildirmişti. Ordu halkı ise şiddetli yağmura rağmen Ali Şükrü Bey'in naaşını taşıyan vapurun şehre gelişini limanda beklemişti. Faik Ahmet ve Rize Mebusu Ziya Hurşit Beyler Ordu halkına hitaben konuşmalar yaparak teşekkür etmişlerdi. Giresun'da da aynı ilgi devam etmişti. Giresun, Osman Ağa'nın memleketi olması açısından Ali Şükrü Bey'in naaşına olan hürmeti önemliydi. Faik Ahmet Bey'in 9 Nisan'da *İstikbal* gazetesine çektiği telgrafta Giresun halkının ilgisi gözler önüne serilmiştir:

“Giresun, 9 Nisan- Giresun'un tezâhürâtı pek parlak oldu. Halk vapura doldu, derdini, figânını dökdü. Memûrîn hâlâ eski nüfûzun bakıyye-i i teessürâtı altında bulduklarını yüzlerine karşı alenen söylediler. Ali Şükrü Bey'in şehâdetinden derin bir teessür ve nefret izhâr eylediler. Mübârek na's huzurunda duâlar okundu. Bir heyet refâkat etdi.”⁷²⁵

Hamdi Bey ise hatıralarında Trabzon'dan gelen 15 kişilik heyetin Giresun'da gemiye dâhil olduklarını iddia etmiştir:

“Geldik Giresun'a, bir de baktım ki 15 kişilik bir heyet gelmiş...Heyetin başında da azledilmiş Vali Deli Hamit vardı. O, Trabzon'un ileri gelen İttihatçıları ile beraber gelmişti. Beni gördüler, hiç birisi bana selam vermediler. Suratlarını astılar, benden cüzzamlıymışım gibi kaçtılar.”⁷²⁶

Ali Şükrü Bey'in naaşını getiren vapur 10 Nisan 1923 tarihinde saat iki gibi nihayet Trabzon'a varmıştı.⁷²⁷

3.2.2. Trabzon'daki Cenaze ve Defin Merasimi

Trabzon Valisi, Merkez Kumandanı, Belediye Başkanı ve bütün heyetler Vapur'a giderek Ali Şükrü Bey'in naaşını karşılamışlardı. Şarlı ve Vakfikebirliler Ali Şükrü Bey'in babasını aralarına alarak hıçkırıklarla tabutu çevirmişlerdir. Ali Şükrü Bey'in tabutunu omuzlara alarak Bahriyeliler'in bulunduğu büyük çapara kadar taşımışlardır. Ardından tabut sancaklara sarılmış halde omuzlar üzerinde iskeleden karaya taşınmıştır. Hazırlanan yüksek bir mevkiye koyulmuş, Erzurum

⁷²⁴ *İstikbal*, 9 Nisan 1339/9 Nisan 1923, nr. 886, s. 1.

⁷²⁵ *İstikbal*, 10 Nisan 1339/10 Nisan 1923, nr. 887, s. 1.

⁷²⁶ Ülkümen, *a.g.e.*, s. 36-39.

⁷²⁷ *İstikbal*, 11 Nisan 1339/11 Nisan 1923, nr. 888, s. 1.

Mebusları adına cenazenin Trabzon'a getirilmesinde yer alan Necati Bey, “*İşte emânetinizi tevdî ediyoruz*” sözleriyle başlayan bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında naaşın getirilmesi sırasında yollarda halkın gösterdiği ilgiden bahsetmiş, ardından arkadaşları adına baş sağlığı dileklerini iletmişti. Trabzon Belediye Başkanı Hakkı Bey ise ona cevap vermişti. Konuşmasında mebus heyetine teşekkür etmiş, Ali Şükrü Bey'in hayatı ve çalışmaları hakkında kısa bilgi vermişti. Hakkı Bey, mebuslardan Ali Şükrü Bey'in öldürüldüğü yere bir abide yaptırılmasını sağlamalarını istemişti.⁷²⁸

Ali Şükrü Bey'in ruhuna Fatihalar ithaf olunarak cenaze merasiminin yapılacağı yere hareket edilmiştir. 11 Nisan tarihli *İstikbal* gazetesinde yazıldığına göre:

“önde polis, komiser efendiler, dedegân, badehû heyât-ı müntehibe, mecâlis azaları, memurîn-i mülkiye, bunları takiben Bahriyye efradı omuzlarında muhterem tabut, tabutun önünde ‘Şehîd-i Muhterem-i Vatan Ali Şükrü Bey'in Rûhuna Fâtihâ’ yazılı sancak ve şehiden büyük kıtada fotoğrafisi, tabutun arkasında Vali Vekili İhsan, Fırka Kumandanı Galip Beyefendiler, heyet-i mebusa Lazistan Mebusları Ziya Hurşid, Abidin, Trabzon Mebusu Hamdi, Erzurum Mebusu Necati Beyefendiler, badehû mektepliler ve onları takiben bütün ahâli yanlarda da asker ve polis olduğu halde cenâze alayı ilerlemeye başladı. Fakat intizam güçlüğüle muhâfaza olunabiliyordu. Kalabalık te'nîn-i intizâmı imkânsız kılmişti. Halk hınca hınç bir halde tehlîl ve tekbirlerle bir kitle-yi seyyâle halinde akıp gidiyordu. Belediye önünde kalabalık muhteşem bir alay halinde göze çarpıyor ve halbuki henüz cenâze İskele Caddesinden gözükmemiş bulunuyordu. Trabzon bugünkü gibi büyük bir kalabalığın tezâhürâtına şahit olmamıştı. Tasavvur edilsin ki yalnız birkaç fırın o da ekseri kapak ve kepenkleri kapalı olmak üzere açıktı. Çarşı Pazar kâmilten kapalıydı. Herkes şehidini bağına basmak üzere iskeleye koşmuş bulunuyordu.

Muhterem şehidin na'sı Belediye önünde halı ve sancaklarla tefriş edilmiş bir mevkie konduktan sonra, cenaze namazı kılındı. Namazı, saf teşkil imkânı olmaması yüzünden herkes olduğu yerde kılmaya mecbur oldu. Beraberinden kıpırdamak imkânsız bir halde idi. Ve böyle bir namaz Trabzon'da ilk defa kılınıyordu.”⁷²⁹

Cenaze namazından sonra Faik Ahmet Bey, heyecanlı bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında, milletin Ali Şükrü Bey'in izlediği ülkü uğrunda, şehit vermekten zevk duyacağını, hürriyetin bir çiçek olduğunu ancak, şehit kanlarıyla büyüyeceğini; kansız hürriyet ve hâkimiyetin olamayacağını belirtmiştir. Konuşmasının sonunda Ali Şükrü Bey'in naaşı huzurunda hürriyet ve hâkimiyet için halkı yemine davet ederek yükselen vallahi sesleri arasında, naaşa dönüp:

⁷²⁸ *İstikbal*, 11 Nisan 1339/11 Nisan 1923, nr. 888, s. 1.

⁷²⁹ *İstikbal*, 11 Nisan 1339/11 Nisan 1923, nr. 878.

“Müsterih ol! Senin eserini takip edecek koca bir millet var” demişti.⁷³⁰ Faik Ahmet Bey’in ardından Lazistan Mebusu Abidin Bey kürsüye çıkmıştır. O, Trabzon halkının Ali Şükrü Bey’in naaşına böyle büyük bir ilgi göstermesini takdirle karşılamıştı. Bütün Trabzon halkının büyüklerinin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öpmek istediğini fakat bunun mümkün olmadığını ifade ederek Müdafaa-i Hukuk Reisi Hacı Ahmet ve Belediye Başkanı Hakkı Beyler’in ellerinden öpmüştü. Ardından Belediye Başkanı Hakkı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Hacı Ahmet Beyler, cenaze merasimi için Trabzon’a gelen heyetlere teşekkür etmişlerdi.⁷³¹

Konuşmalardan sonra Ali Şükrü Bey’in naaşı başında babası olmak üzere büyük bir kabileyle defnedileceği Boztepe’ye götürülmüştü. Definden önce Ziya Hurşit, Ali Şükrü Bey’in meclis hayatı ve Anadolu İnkılâbı’ndaki etkileri hakkında kısa bir konuşma yapmıştı. Onun Milli Hakimiyet’e dair bir çığır açtığını, kendilerinin de bu çığır etrafında toplandıklarını belirtmişti. Ali Şükrü Bey’in bu uğurda servetini, matbaasını, son olarak da canını feda ettiğini söylemişti. Açtığı çığırın asla kapanmayacağını aksine daha kuvvetle ve şiddetle devam edeceğini ifade etmişti. Ziya Hurşit Bey’in ardından Ordu Heyeti adına İsa Bey ve Giresun Heyeti adına İsmail Beyler aynı temennileri içeren konuşmalar yapmışlardı. Son olarak Doktor Cemil Şerif Bey heyecanlı bir nutuk yapmıştır. Doktor Cemil Şerif Bey konuşmasında, bu ölümü beklediklerini söyleyerek Tevfik Fikret’in şu dizesini okumuştur:

“Zulmün topu var güllesi var kal’ası varsa

Hakkın da bükülmez kolu dönmez yüzü vardır”⁷³²

Konuşmalardan sonra, Ali Şükrü Bey hafızların hatmi şerifleriyle toprağa verilmiş ve cenaze merasimi sona ermiştir. Cenaze merasimine yabancı temsilciler de katılmışlardı. Amerika torpidosu denizcileri adına Mülazım(Teğmen) Lolberi cenazeye katılmış Ali Şükrü Bey’in babasına ve Belediye Başkanı’na baş sağlığı dileklerini iletmiştir. Amerika torpidosu ayrıca on bir pare top atışıyla Ali Şükrü Bey’in naaşına saygı göstermişti. Cenazede Rus Konsolosu adına Başkatip ve

⁷³⁰ *İstikbal*, 11 Nisan 1339/11 Nisan 1923, nr. 878.

⁷³¹ *İstikbal*, 11 Nisan 1339/11 Nisan 1923, nr. 878.

⁷³² *İstikbal*, 11 Nisan 1339/11 Nisan 1923, nr. 878.

Tercüman da hazır bulunmuşlardı. Cenazenin defninden sonra Müdafaa-i Hukuk Kulübüne gidilmiş ve burada taziyeler kabul edilmişti.⁷³³

4. TRABZON'DA OLUŞAN MUHALEFETİN SONLANDIRILMASI

Trabzon'daki İttihatçı ağırlığındaki muhalefet Ali Şükrü Bey'in ölümüyle Ankara'ya karşı tepkisini had safhaya çıkarmıştı. Onun cenazesindeki kalabalık bu tepkinin göstergesiydi. Halkın merasime yoğun bir şekilde iştirak etmesi *İstikbal* gazetesinde fikirlerin tabuta konulamayacağına bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. *İstikbal* gazetesinde Ali Şükrü'nün öldürülmesi bir sonu değil hürriyet yolunda bir yolun başlangıcı olarak ifade edilmiştir.⁷³⁴ Birinci Gruptan olan Hamdi Bey, Trabzon'daki bu kalabalığın zorla toplandığı iddiasında bulunmuştu. Ali Şükrü Bey olayının sorumluluğunun Mustafa Kemal Paşa'ya yüklenmeye çalışıldığını ifade ederek şehirdeki galeyanı telgrafla Çankaya'ya bildirmiştir. Hatıralarında Trabzon'daki bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"...Beni gördüler hiç birisi bana selam vermediler. Suratlarını astılar, cüzamlıymışım gibi benden kaçıyorlardı... Trabzon'a gittik. Bütün Trabzon rıhtma dökülmüştü. Vapurla rıhtım arasında yüzlerce sandal. Doğrusu ben de dehşete kapıldım. Bir ara eşimin dayısının oğlu Afif Saruhan ki Trabzon eşrafındandır, benim halimden anlamış olacak ki 'kulak asma bu kalabalığa bizi zorla getirdiler buraya' dedi. Sonra cenazeyi buradan belediye meydanına naklettik. Meydanda Trabzon İttihat ve Terâkki Başkanı Hacı Ahmet Barutçu'nun oğlu Faik Ahmet Barutçu çektiği nutukta sık sık 'Çankaya katilleri' diye bar bar bağırdı, bununla Topal Osman'ın Ali Şükrü'yü öldürüşünün Çankaya'nın emriyle olduğunu kastediyordu... Bu olayı endişe içinde şifreli bir telgrafla Atatürk'e iletmek istedim. Bunun için Vali İhsan Bey'e gittim. 'Bu şifreli telgrafi Atatürk'e gönderelim' dedim. 'Olmaz' dedi İhsan Bey 'ama ben mebusum, telgrafi çekeceğim insan da Atatürk' dedim. Vali 'kanuna aykırıdır' dedi. İhsan Bey aslında haklıydı ama o aslında bize karşı olduğu için direniyordu. Ondan sonra Posta Müdürü Zühtü Bey'e gittim. 'Önemlidir' dedim 'Atatürk'e şifreli bir telgraf çekeceğim.' Posta müdürü 'bireyler şifreli telgraf çekemez, olmaz' dedi. Durum kritikti, bir an önce Atatürk'e bilgi vermek istiyordum... Aklıma Askerlik Şubesi Başkanı Zühtü Bey geldi, O'na gittim. Senin şifrenin arasına benim şifreyi de koy Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne Atatürk'e verilmek üzere bu telgrafi çek dedim. Kabul etti ve telgrafi çekti."⁷³⁵

Nebizade Hamdi Bey Trabzon'un Ankara'ya olan bakışını biraz abartılı anlatsa da endişelerinde haklıydı. Gerçekten de Trabzon'da muhalefet Ankara'ya karşı fiili bir isyan başlamıştı. Ali Şükrü Bey'in cenazesine Trabzon halkı büyük

⁷³³ *İstikbal*, 11 Nisan 1339/11 Nisan 1923, nr. 878.

⁷³⁴ *İstikbal*, 11 Nisan 1339/11 Nisan 1923, nr. 878; Üçüncü, a.g.t., s. 167.

⁷³⁵ Ülkümen, a.g.e., s. 39-40.

ilgi göstermiştir. Halk muhalefetin olaya bakışını kabullenmiş cinayeti siyasi bir olay olarak görmüş ve Ali Şükrü Bey'in naaşını sahiplenmişti. Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal Paşa tarafından Osman Ağa'ya öldürttüğü düşüncesi gerek Meclis'te İkinci Grup üyelerince gerekse başta Trabzon olmak üzere Karadeniz sahillerinde yayılmıştı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare Heyeti bu olaydan sonra, isyankâr bir tutum sergilemiş, merkezden çekilen telgraflara cevap vermeyip, merkezle ilişkilerini kesmişti.⁷³⁶ Trabzon'da Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayına adi bir vaka olarak bakan Birinci Grup Trabzon mebusu Nabizade Hamdi'ye karşı, muhalifler hücumlarda bulunmuşlardı.⁷³⁷ Trabzonlu İttihatçıların Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinden sonra isyankâr tutum içine girmeleri, Hamit Bey'in *İstikbal* gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ağır suçlamalar içeren bir başyazı kaleme alması, Trabzonlu muhaliflerin, her ortamda olayın intikamı alınacaktır, diye yeminler etmeleri ve Hamdi Bey'e karşı takınılan tutum Ankara'nın Trabzon İttihatçılarına karşı yeni ve etkili tedbirler almalarını beraberinde getirmiştir.⁷³⁸

Mustafa Kemal Paşa, yapılacak seçimler öncesinde bu meselenin Trabzon'da siyasi malzeme olarak kullanıldığına inanmıştır. Bu doğrultuda Trabzon'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf gönderilmişti. Telgrafta, Ali Şükrü Bey olayı dolayısıyla halkı tahrik edenler ve yönetimi kötöleyenler olduğu ifade edilmiştir. Bununla beraber Trabzon halkının Müdafaa-i Hukuk adayları etrafında kenetlendikleri belirtilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise Trabzon halkına hitaben çektiği telgrafta:

"Ahaliyi tahrike sebep arayan ve merhum bir arkadaşımızın cesedi üzerine çıkararak, kendi kişisel nüfuz ve çıkarlarını sağlama için vatanın tek devam ve rahat yaşama şartı olan birlik ve uyumu yıkmaya çalışan kötüler vardır. Fakat Trabzonlu kardeşlerimin oylarını doğru bir yola vereceklerine inanıyorum."

İfadelerini kullanmıştır.⁷³⁹

Ali Şükrü Bey'in ölümünün siyasi bir vasıta olarak kullanıldığına inanan Mustafa Kemal Paşa ve Hükümet Trabzon'daki bu başkaldırığı söndürmek için

⁷³⁶ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi Yay. , İstanbul 1961, s. 320; Üçüncü, *a.g.t.*, s. 167.

⁷³⁷ Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 331–332; Mırsıoğlu, *a.g.e.*, s. 280; Üçüncü, *a.g.t.*, s. 167.

⁷³⁸ Üçüncü, *a.g.t.*, s. 167.

⁷³⁹ Gülmez, *a.g.e.*, s. 654.

çareler aramıştır. İlk olarak muhalefetin merkezi durumunda olan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti için tekrar seçim yapılması kararı alınmıştır. Gerekli tahkikatın yapılması için Müdafaa-i Hukuk Grubu Reis Vekili Saruhan Mebusu Refik Şevket ve Adana Mebusu Zamir Beyler tam yetkiyle Trabzon'a gönderilmişlerdir.⁷⁴⁰ Refik Şevket ve Zamir Beyler'den oluşan kurul, ilk olarak Belediye Başkanı Gazazzade Hüseyin Bey ile görüşmüştü. Belediye Başkanlığı makamında Ali Şükrü Bey'in üzeri ince siyah bir tülle örtülmüş bir resmi vardı. Kurul, Hüseyin Bey'e, son zamanlarda Trabzon'daki tutum ve gelişmelerin Ankara Hükümeti'nce uygun görülmediği, bunları yakından görüp yanlış anlamayı ortadan kaldıracak tedbirler almaya çalışacaklarını söylemiştir. Kurul duvarda Ali Şükrü Bey'in resminin asılmasını eleştirmiştir. Protokol bakımından ülkenin en büyük görevlisinin resminin asılması gerektiğini bildirmiştir. Belediye Başkanı Hüseyin Bey ise heyetin daha sonraki ziyaretlerinde Ali Şükrü Bey'in resmini kaldırmıştı.⁷⁴¹

Zamir Bey başkanlığındaki heyet, Hamit Bey'le de görüşmüş, ona, Ali Şükrü Bey'in ölümü üzerine *İstikbal*'de kaleme aldığı makaleyi sormuştur.⁷⁴² Kurul, bir süredir Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Genel Merkeziyle iletişimi kesen Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezini de ziyaret etmiştir.⁷⁴³ Kurul ve Cemiyet üyeleri arasında görüşmeler günlerce devam etmiştir. Heyete, henüz barış yapılmadığı hatırlatılmış, içerde ve dışarıda düşmanlara karşı birlik ve beraberliğin muhafaza edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Cemiyet Heyeti ise, Yahya Kahya ve Ali Şükrü Beyler'in öldürülmeleri olayını gündeme getirerek cinayetlerin siyasi olduğunda ısrar etmişlerdir.⁷⁴⁴ Zamir Bey, Trabzon'daki muhalefetin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki bazı İttihatçıların kuru gürültüleri olduğunu, halkın bunda hiçbir rolünün bulunmadığını savunmuştur.⁷⁴⁵

Trabzon'daki muhalefeti sonlandırmak amacıyla gönderilen kurul tüm uyarılarına rağmen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti'ni ikna edemeyince

⁷⁴⁰ Gülmez, *a.g.e.*, s. 654-655.

⁷⁴¹ Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 331; Üçüncü, *a.g.t.*, s. 169.

⁷⁴² Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 334-335; Üçüncü, *a.g.t.*, s. 169-170.

⁷⁴³ Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 332.

⁷⁴⁴ Mısırlıoğlu, *a.g.e.*, s. 280,281; Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 332; Üçüncü, *a.g.t.*, s. 170.

⁷⁴⁵ Arıkoğlu, *a.g.e.*, s. 333; Mısırlıoğlu, *a.g.e.*, s. 282; Üçüncü, *a.g.t.*, s. 171.

yetkilerini kullanarak heyeti feshedip cemiyetin kapısını kilitlenmiş ve bir müteşebbis heyet seçirmiştir. Yapılan seçimlerle Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki muhalefet bertaraf edilmiştir.⁷⁴⁶

⁷⁴⁶ Üçüncü, *a. g. t.*, s. 171-174.

SONUÇ

Ali Şükrü Bey, bahriye zabiti olarak askerlik hayatına atılmasına rağmen uzun süre bu meslekte kalamamış daha yüzbaşı rütbesindeyken malulen emekliye ayrılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terâkki'ye girmenin kaçınılmaz olduğu yıllarda partiye üye olmamıştır. Bununla beraber İttihatçılarla yakın işbirliği içerisinde bulunmuştur.

Ali Şükrü Bey, çok yönlü bir özeliğe sahiptir. Bu yüzden askerlikten sonra matbuat hayatına dâhil olmuştur. İstanbul'da Bab-ı Ali Caddesinde kurduğu matbaasıyla bu alanda faaliyet göstermiştir. Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul'da Milli Mücadele yanlısı faaliyetlerde yer almıştır. Bir süre sonra ise Trabzon'a geçerek Milli Mücadele'ye aktif olarak katılmıştır.

Bilgi donanımı, çalışkanlığı ve güvenilirliği sayesinde Trabzon'da kısa süre içerisinde sevilen ve saygı duyulan bir kişi olmuştur. Trabzon halkı, kendilerini temsil etmesi için Ali Şükrü Bey'i Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne mebus seçerek İstanbul'a göndermiştir. Böylece Ali Şükrü Bey, aktif olarak siyaset hayatına girmiştir. Fakat onun Mebusan Meclisi'ndeki faaliyetleri birkaç ayla sınırlı kalmıştır. Zira, İngilizler 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal etmişler ve Meclis-i Mebusan'ı basmışlardır. Bunun üzerine Son Osmanlı Mebusan Meclis'i kendini fesh etmiştir. İngilizlerin kovuşturmasından kurtulmayı başaran Ali Şükrü Bey, diğer birçok milliyetçi mebuslar gibi Anadolu'ya kaçmayı başarmış ve Birinci Dönem TBMM'nin açılışında hazır bulunmuştur.

Ali Şükrü Bey'in TBMM'deki faaliyetleri ve çalışmalarına bakıldığında siyasi hayatında kısa süre içerisinde ön plana çıktığı söylenebilir. 37'si gizli oturumda olmak üzere 183 konuşma ile Meclis'in önde gelen hatiplerden olmuştur. O, iktidarın vermiş olduğu güçle düşünce ve görüşlerini Meclis kürsüsünden rahatlıkla yapabilen mebuslardan olmamıştır. Meclis'teki İkinci Grubun teşkilatlanmasında yer almasa da bu muhalif hareketin en önemli temsilcilerinden birisidir. Mecliste farklı düşünce, eleştiri ve önerileriyle dikkatleri çekmiştir. Onun konuşmalarından çıkarılacak en önemli gerçek körü körüne muhaliflik yapmamasıdır. İktidarın vermiş olduğu tekliflerin çoğuna destek olmuştur. Farklı

düşündüğünde ise eleştirilerini sert bir şekilde ifade etmiştir. Bununla beraber eleştirilerinden sonra yapıcı önerilerde bulunmayı da ihmal etmemiştir.

Ali Şükrü Bey, Meclis'te İslamcı düşüncenin temsilciliğini yapmıştır. Onun anlayışında millet kavramı ümmet demektir. Osmanlı bayrağının dalgalandığı Hicaz, Yemen, Suriye, Irak gibi İslam toprakları Türkiye'ye katılmalıdır. Gelecekte de mutlaka bu gerçekleşecektir. Bu beklentisi nedeniyle Misak-ı Milli'yi istemeye istemeye imzalamıştır. Çünkü Misak-ı Milli Programı onun beklentilerinin en alt noktasını ihtiva etmekteydi.

Batı dünyasının bilim ve teknik açısından Doğu'dan üstün olduğunu kabul etmiştir. Bununla beraber ahlaki, dini ve insani değerler noktasında Doğu'dan çok geri olduğuna inanmıştır. Bu nedenle Batılılaşma gerekçesiyle taklitçilikten uzak durulmasını istemiştir. Dışarıdan alınan değerlerin İslam dini ve geleneklerle uzlaştırılmasını savunmuştur.

Dış Politikada en büyük düşman olarak İngilizleri görmüştür. Fransa ve İtalya'nın İngilizlerle girmiş oldukları rekabetten faydalanılmasını savunmuştur. Bunun başarıldığı takdirde Fransa ve İtalya'nın Türkiye'nin yanında yer alacağından emindir. Yunanlıları ise İngilizlerin kuklası olarak telakki etmiştir. Emperyalist olduğunu ifade ettiği başta İngiltere olmak üzere tüm İtilaf Devletlerine karşı Bolşevik Rusya'nın denge unsuru olması gerektiğini savunmuştur. Bu anlayışla Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin en üst noktada tutulmasını istemiştir.

TBMM'deki faaliyetlerinden en dikkat çekenlerden birisi Men-i Müskirat Kanun teklifidir. Kanun teklifi, dini, sıhhi, ahlaki ve beşeri gerekçelerle paraya en ihtiyaç duyulduğu savaş yıllarında milyonlarca lira gelirden feragat edilerek kabul edilmiştir.

Askerlik hayatına dair düşüncelerinde dikkat çeken bir özellik askerlerin iç güvenlik yani jandarma ve polisin görev sahasına girmemesidir. Aksi takdirde askerlerin keyfi muameleler yaptığını, mülki idarenin görev sahasına tecavüz ettiklerini savunmuştur. Yine o, bedelli askerliği desteklemiştir. Ona göre, zenginler zaten bir yolunu bulup askere gitmeyecekler, bu yolla hiç değilse onlardan bir miktar para alınmış olacaktır.

Ali Şükrü Bey, TBMM’de bulunduğu sürece Trabzon’da iktidara muhalif olan İttihatçılarla yakın ilişki içerisinde kalmıştır. Ona göre, Milli Mücadele’nin Trabzon ve çevresinde teşkilatlanmasının en önemli amilleri Barutçuzade Hacı Ahmet Bey Başkanlığındaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde faaliyet gösteren İttihatçılardır. O, Trabzon’daki İttihatçıların TBMM’deki en önemli sesi olmuştur. Özellikle Yahya Kahya kovuşturmasına ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti’ne yapılan tahkikata Mecliste sert tepkide bulunmuştur. Hatta Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey’e bir gensoru önergesi dahi vermiştir. Trabzon’daki muhalefet de kendilerinin Meclis’teki müdafii Ali Şükrü Bey’e olan sevgi ve saygılarını artırmışlardır.

Ali Şükrü Bey’in TBMM’de iktidarı en fazla eleştirdiği konu Lozan Barış Konferansı’nda takip ettiği tavidir. Konferansın birinci kısmında Türkiye’yi temsil eden heyetin bilgi ve tecrübeden yoksun olduklarını ve Misak-ı Milli Programından birçok tavizler verdiklerini savunmuştur. Bununla beraber sorumluluğun heyetten ziyade Hükümette olduğunu ifade etmiştir. Özellikle Musul, adalar ve azınlıklar meselesiyle ilgili birçok tavizler verildiği yönünde Hükümet’i şiddetle eleştirmiştir. Bu eleştirilerini sadece Meclis’te değil Ankara’da çıkarmış olduğu ve muhalefetin yayın organı halini almış *Tan* gazetesinde de yapmıştır. Onun sert eleştirileri iktidarı ciddi anlamda rahatsız etmiştir.

Ali Şükrü Bey’in Lozan Barış Konferansı müzakerelerinde Misak-ı Milli’den tavizler verildiği gerekçesiyle Hükümeti sert bir şekilde eleştirirken kaybolduğu haberi gelmiştir. Onun kaybolması Meclis’te ve tüm ülkede muhalefeti ayağa kaldırmıştır. Başvekil Rauf Bey ise olayın ciddiyetini anlamış ve devletin yargı ve güvenlik birimlerini bu meselenin çözülmesi için seferber etmiştir. Birkaç gün sonra Ali Şükrü Bey’in cesedi bulunmuştur. En önemli zanlı ise Meclis Muhafız Alay Kumandanı Osman Ağa kabul edilmiştir. Osman Ağa, üzerine gönderilen Meclis Taburu tarafından ölü olarak ele geçirilmiştir. Ali Şükrü Bey’in cesedinin bulunması ve olayın faalinin ölü olarak ele geçirilmesi muhalefeti tatmin etmemiştir.

Muhalefet, olayı siyasi bir vaka olarak değerlendirmiştir. Osman Ağa’nın Çankaya yani Mustafa Kemal Paşa tarafından azmettirildiğini iddia etmiştir. Bu

düşüncelerini başta basın yoluyla olmak üzere değişik platformlarda yüksek sesle dile getirmiştir. Ali Şükrü Bey'in cenaze töreni esnasında muhalefet had seviyeye ulaşmıştır. Özellikle Trabzon'daki İttihatçı muhalefet Ankara'ya olan tepkisini artırmıştır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezle muharebatını dahi kesmiştir. Cemiyetin önemli hatiplerinden Faik Ahmet Bey gerek İstikbal gazetesi gerekse halka yaptığı konuşmalarda olayı kaşımış, adres olarak da Çankaya'yı göstermiştir.

İktidar ise Ali Şükrü Bey olayını, nedeni ve faili belli olmayan bir vaka olarak değerlendirmiştir. Olayın muhalefet tarafından İkinci Dönem TBMM seçimlerinde siyasi malzeme olarak kullandığını savunmuştur. Öyle ki Ali Şükrü Bey'in faalinin Osman Ağa dahi olduğu hükmünden kaçınmıştır. İktidar Ali Şükrü Bey'in ölümüyle artan muhalefeti teskin etme adına girişimlerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin dört bir yanına çektiği telgraflarla olayın seçim sürecinde siyasi malzeme yapılmasından kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir. Trabzon'daki muhalif İttihatçılar da bölgeye gönderilen tam yetkili Tahkik Heyeti tarafından tasfiye edilmişlerdir.

Ali Şükrü Bey'in ölümüyle ilgili yapılan mahkemeden de bir sonuç çıkmamıştır. Olayla ilgili olduğu gerekçesiyle sadece Osman Ağa'nın adamlarından Mustafa Kaptan beş sene kalebentlik cezasına çarptırılmıştır. Olay böylece kapatılmıştır. Bununla beraber bugün dahi olayla ilgili cevapsız kalmış esrarengiz boyutlar vardır. Bunlar hakkında kesin hükümler söylemek mevcut belgeler ışığında imkânsızdır. Olayla ilgili yeni belgelerin çıkması, meselenin aydınlatılmasında önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

ARŞİV VE TUTANAKLAR

Ali Şükrü Bey'in I. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 408.

BCA, Fon Kodu: Dosya: 659, Fon Kodu: 30..10.00.00, Yer No: 5.29.17, lef: 1- 2.

BCA, Fon Kodu: 30.0.010.0.0., Yer No: 199.357.2, lef: 1-2.

BCA, Dosya: 851, Fon Kodu: 30..00.00., Yer No:83.545.1, lef: 1-2.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtima-ı Fevkalâde), C. I, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 496.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 1, Türkiye İş Bankası Yay. , Ankara 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 2, Türkiye İş Bankası Yay. , Ankara 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, Türkiye İş Bankası Yay. , Ankara 1985.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, Türkiye İş Bankası Yay. , Ankara 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.1, TBMM Matbaası, Ankara 1955.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1, C.2, TBMM Matbaası, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, TBMM Matbaası, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.4, TBMM Matbaası, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.5, TBMM Matbaası, Ankara 1981.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.9, TBMM Matbaası, Ankara 1954.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.10, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.11, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.12, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.13, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.15, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.16, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.17, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.18, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.19, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.20, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.21, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.22, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.25, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.26, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.27, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM, ZC, Devre: 1, C.28, TBMM Matbaası, Ankara 1961.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.29, TBMM Matbaası, Ankara 1961.

GAZETELER

Hakimiyet-i Milliye, İrade-i Milliye, İstikbal, Tan

KİTAPLAR

AĞAOĞLU Samet. *Kuvay-ı Milliye Ruhu*, Ağaoğlu Yay., İstanbul(Tarihsiz).

AKAL, Emel. *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terâkki ve Bolşevizm*, TÜSTAV Yay, İstanbul 2002.

AKŞİN, Sina. *Jöntürkler ve İttihat ve Terâkki*, İstanbul 1987.

AKIN, Rıdvan. *TBMM Devleti(1920-1923)*, İletişim Yay., İstanbul 2001.

ARIKOĞLU, Damar. *Hatıralarım*, Tan Gazetesi Yay., İstanbul 1961.

ATATÜRK, Mustafa Kemal. *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.

ATAY, Falih Rıfki. *Çankaya*, Bateş Yay., İstanbul 1984.

AVCIOĞLU, Doğan. *Milli Kurtuluş Tarihi*, C.II, İstanbul 1978.

BABACAN, Hasan. *Mehmet Talat Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara 2005.

BAL, Mehmet Akif. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Trabzon'lu Simalar ve Trabzon'un Köklü Aileleri*, İstanbul 2005.

BARUTÇU, Faik Ahmet. *Siyasi Hatıralar*, C. 1., Yeni Yüzyıl Yay, Ankara 2001.

BAYAR Celal. *Ben de Yazdım*, C. I, Baha matbaası, İstanbul 1965.

CEBESOY, Ali Fuat. *Moskova Hatıraları*, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay, İstanbul 2002.

CEBESOY, Ali Fuat. *Siyasi Hatıralar*, C.1, Temel Yay. İstanbul 2002.

ÇAPA, Mesut. *Faik Ahmet Barutçu, Hayatı ve Kişiliği*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay. ,Trabzon 1998.

ÇOKER, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi*(Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923), C.III, Ankara 1995.

DEĞERLİ, Derviş, Ahmet Selim Teymur v.d. *Trabzon'dan Atatürk'e*, Özkan Ofset matbaacılık, Trabzon 1981.

DEMİREL, Ahmet. Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi, İletişim Yay., İstanbul 1996.

DEMİRBAŞ, Osman. *İttihat ve Terâkki Cemiyeti ve Milli Mücadele*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1995.

DEVELİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yay., 8. Baskı, Ankara 1988.

DUMONT, Paul. *Mustafa Kemal*, Çev. Zeki Çelikkol, Ankara 1993.

ERDEHA, Kamil. *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi kitapevi, İstanbul 1993.

ERTÜRK, Hüsameddin. *İki Devrin Perde Arkası*, Pınar Yay, İstanbul 1964.

GOLOĞLU, Mahmut. *Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara 1968.

GOLOĞLU, Mahmut. *Cumhuriyet'e Doğru*, Başnur Matbaası, Ankara 1971.

GÜLMEZ, Nurettin. *Kurtuluş Savaşında Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.

GÜNEŞ, İhsan. *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985.

GÖRMÜŞ, Güngör. *Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Trabzon 2006.

İZ, Mahir. *Yılların İzi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000.

KARABEKİR, Kazım. *İstiklal Harbimiz*, C. I, Emre Yay. , İstanbul 1993.

KARABEKİR Kazım. Enver Paşa ve İttihat Terâkki Erkanı, Mentüş Matbaası, İstanbul 1967.

KARACA, Taha Niyazi. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, TTK yayınları, Ankara 2004.

KARAMAN, Sami Sabit. *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, İzmit 1949.

KANDEMİR, Feridun. *Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler*, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1955.

KANDEMİR, Feridun. İzmir Suikastinin İçyüzü, C.II, Ekicigil Tarih Yay, İstanbul 1955.

KEKEÇ, Ahmet. *Birinci Meclis'e Yapılan Darbe ve "Faili Meşhur" Bir Vak'a Ali Şükrü Bey Cinayeti*, İşaret Yay., Ankara 1994.

KİLİ, Suna. *Atatürk Devrimi*, İş Bankası Yay., Ankara 1995.

KOCAOĞLU, Bünyamin. *İttihat ve Terâkki'nin Dağılması*, Basılmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003.

KONAK, Figen. *Milli Mücadele ve Trabzon*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1990.

MISIRLIOĞLU, Kadir. *Ali Şükrü Bey*, Sebil Yay., İstanbul 1996.

MISIRLIOĞLU, Kadir. *Lozan Zafer mi Hezimet mi?*, Sebil Yay., İstanbul 1971.

NADİ, Yunus. *Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyandar*, Sel Yay., İstanbul 1955.

NUR, Rıza. D.r. Rıza Nur'un Lozan Hatıraları, Boğaziçi Yay., İstanbul 1991.

NUR, Rıza. *Hayat ve Hatıratım*, C.2, Yay. Haz. Abdurrahman Dilipak, İşaret Yay., İstanbul 1992.

ODABAŞI, Cumhuri. *Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları*, Topkar Matbaacılık, Trabzon 1990.

OLGUN, Emel Oruç. *Ali Şükrü Bey Olayı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2009.

ORBAY, Rauf. *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C. I, Emre Yay. İstanbul 1993.

ORBAY, Rauf. *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C. II, Emre Yay, İstanbul 1993.

ÖZALP, Kazım. Teoman Özalp. *Atatürk'ten Anılar*, İş Bankası Yay., Ankara 1992.

ÖZEL, Sabahattin. *Milli Mücadelede Trabzon*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

ÖZGÜL, Cemil. *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1989.

PULUR, Hasan. *Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları*, Kaynak Yay., İstanbul 2000.

SORGUN, Taylan. *İttihat Terâkî'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş Halil Paşa*, Kamer Yay, İstanbul 1997.

ŞENER, Cemal. *Topal Osman Olayı*, Ant Yay., İstanbul 1992.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal. *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

TEPEYRAN, Ebubekir Hazım. *Hatıralar*, İstanbul 1998.

TEVETOĞLU, Fethi. *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Yay. Ankara, 1988.

TOKER, Metin. *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, Akis Yayınları, Ankara 1971.

TUNAYA, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, İletişim Yay, İstanbul 2000.

TUNAYA, Tarık Zafer. *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2002.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat. *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987.

USLU, Mustafa. *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2006.

UZLU, Alaaddin. *Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Milli Mücadele'deki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987.

ÜÇÜNCÜ, Uğur. *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006.

ÜLKÜMEN, Hamdi. *Hümanist Atatürk 1889-1963*, Çağdaş Yay., İstanbul 1994.

YÜKSEL, Murat. *Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa*, Yunus Dergisi Yay, Trabzon 1993.

ZÜRCHER, Erik Jan. *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yay., İstanbul 2005.

MAKALELER

AHMET, Faik. "Facia Karşısında", *İstikbal*, 2 Nisan 1339/2 Nisan 1923, S. 880.

AHMET, Faik. "Katiller" *İstikbal*, 3 Nisan 1339/3 Nisan 1923, S. 881.

AYBARS, Ergün. "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. II, İzmir 1984.

BABACAN, Hasan. Uğur Üçüncü, "Ali Şükrü Bey'in İttihatçılığı ve Trabzon İttihatçılarıyla İlişkisi", *İlk Adımdan Cumhuriyet'e Milli Mücadele*", Ed. Osman Köse, Mavi Yay., İstanbul 2008.

BASRÎ, Hasan. “Millet Şehidi”, *Tan*, 4 Nisan 1339/1923, S. 65.

BEY, Ebul Hamit Hüsni. “*Hâdise-i Şehâdet Etrafında*”, *İstikbal*, 9 Nisan 1339/9 Nisan 1923, S. 886.

BEY, Hamid. “Ne Mümkün Zulm İle Bidâd İle İmhâyı Hürriyyet, Çalış İdrâki Kaldır Muktedirsen Âdemiyyetten”, *İstikbal*, 4 Nisan 1339/4 Nisan 1923, S. 882.

Hakimiyet-i Milliye. “*Kanunun Kuvvet ve Hakimiyeti!*”, *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1339/1923, S.780.

Hakimiyet-i Milliye. “*İtidal ve İnsaf Eyle*” *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1339/1923, S.781.

HAYTA, Necdet “Rodol İle 12 Ada’nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu(1912-1918), *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.5, 1994, s. 133.

KADRÎ, Yakup. “Büyük Millet Meclisi”, *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, C.II, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün v.d., Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981.

KÖSE, İksan. “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi ve TBMM’nin Açılışı”, *Türkler*, C.16, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

KÜÇÜK, Mustafa. “Birinci TBMM’nin Açılışı ve Anlamı”, *Türkler*, C.16, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

ÖZKAYA, Yücel. “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 10, Ankara 1987.

SARISAMAN, Sadık. “Birinci Dönem TBMM’de Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in Faaliyetleri”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu 3–5 Mayıs 2001*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay, C. I, Trabzon 2002.

ŞÜKRÜ, Ali. “Vaziyet Karşısında”, *Tan*, 5 Mart 1339/5 Mart 1923, S. 39.

ŞÜKRÜ, Ali. “Vuzuha Doğru”, *Tan*, 7 Mart 1339/7 Mart 1923, S. 41.

ŞÜKRÜ, Ali. “Hadisat Önünde”, *Tan*, 8 Mart 1339/8 Mart 1923, S. 42.

ŞÜKRÜ, Ali. “Sulh Karşısında”, *Tan*, 5 Şubat 1339/ 5 Şubat 1923, S. 15.

ŞÜKRÜ, Ali. “Sulh Karşısında İngiltere”, *Tan*, 5 Şubat 1339/ 5 Şubat 1923, S. 15.

ŞÜKRÜ, Ali. “Davamız Karşısında Müttelikler”, *Tan*, 2 Şubat 1339/ 2 Şubat 1923, S. 13.

ŞÜKRÜ, Ali. “Bir Muvazenet Noktası Bulunmayacak mı?”, *Tan*, 24 Kanunisanı 1339/ 24 Ocak 1923, S. 5.

ŞÜKRÜ, Ali. “İnkıta Vuku Bulursa”, *Tan*, 29 Kanunisanı 1339/ 29 Ocak 1923, S. 9.

ŞÜKRÜ, Ali. “Murahaslarımızın Avdeti Etrafında”, *Tan*, 1 Şubat 1339/1 Şubat 1923, S. 17.

ŞÜKRÜ, Ali. “Murahaslarımızın Avdeti Etrafında”, *Tan*, 1 Şubat 1339/1 Şubat 1923, S. 17.

ŞÜKRÜ Ali. “İsmet Paşa’nın Seyahati Etrafında”, *Tan*, 14 Şubat 1339/ 14 Şubat 1923, S. 23.

ŞÜKRÜ, Ali. “İntizar Devri”, *Tan*, 18 Şubat 1339/ Şubat 1923, S. 26.

ŞÜKRÜ, Ali. “Paşalar Geliyorlar”, *Tan*, 19 Şubat 1339/ 19 Şubat 1923, S. 27.

ŞÜKRÜ, Ali. “Sulhten Milletın Anladığı Mana”, *Tan*, 25 Şubat 1339/ 25 Şubat 1923, S. 32.

ŞÜKRÜ, Ali. “Konferansa Giderken”, *Tan*, 16 Mart 1339/16 Mart 1923, S. 49.

ŞÜKRÜ Ali. “Siyasette İstiklâl”, *Tan*, 21 Mart 1339/21 Mart 1923, S. 53.

ŞÜKRÜ, Ali. “Sulh İstanbul’da Müzakere Edilmeli”, *Tan*, 22 Mart 1339/22 Mart 1923, S. 54.

ŞÜKRÜ, Ali. “Bir Ermeni Meselesi Var mıdır?”, *Tan*, 25 Mart 1339/25 Mart 1923, S. 56.

ŞÜKRÜ, Ali. “Kürtler Camiamızın Sarsılmaz Bir Rükündür”, *Tan*, 26 Kanunısani 1339/ 26 Ocak 1923, S. 7.

ŞÜKRÜ, Ali. “İktisat Kongresi”, *Tan*, 20 Şubat 1339/20 Şubat 1923, S. 28.

ŞÜKRÜ, Ali. “İktisadi Misak”, *Tan*, 9 Mart 1339/ 9 Mart 1923, S. 43.

YALÇIN, Semih. “Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçılığı, C.13, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

EKLER

تورکیا
بۆیوک ملت مجلسی ریاستی
باش کاتاری
سیط و تورانیق قاسم
عدود

تورکیا
بۆیوک ملت مجلسی ریاستی
باش کاتاری
سیط و تورانیق قاسم
عدود

کلتور و ایلیق قیلم حیدر غفرانلیقم ووه اولدو اولدیسه برنجانه قیلم ایلم و برسانلیق ایلم قیلم اولدی اولدی
موانده اولدیق . سانجه قیلم و قیلم آلمه برنجانه ووه ووه قیلم قیلم قیلم قیلم قیلم قیلم قیلم قیلم قیلم قیلم قیلم قیلم
اولدی برلر قیلم ایلم قیلم

۲۲۸ -
۲۲۹ / ۳۲ / ۰۰

طیبه سیر
مهره

۱۹۲۹/۰۰

تورکیا بۆیوک ملت مجلسی ریاستی
باش کاتاری
سیط و تورانیق قاسم
عدود

بیشکادامع
عقابا بد لک
اعضای
قلم مدیری و
بیشکادامع
B

030	10			199	357	2
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK:1 Ali Şükrü Bey'in Hilafet Sancağına Dair Tavriri. Bkz: BCA, Fon Kodu: 30.0.010.0.0., Yer No: 199.357.2, lef: 1-2.

تدقیق انتخاب نتیجہ سی میں مضبطہ در
(نظامنامہ داخلی . مادہ ۲۷۶)

اوراق انتخابیسی تدقیق ایدیلن میبوتک

دائرة انتخابیسی
اسی
طرحیہ
مذکورہ اور علی شکر بی

نظامنامہ داخلیک بکری بدیجی مادہ سی موجبتیہ لاجل التدقیق اور نخی شعبیہ اصابت ایدن مضابط
انتخابیہ دن لایحه میبوتک علی شکر بی افندیک مضبطہ واوراق متنوعه انتخابیسی یتہ ماده
مذکورہ احکامنه توفیقاً مذکور شعبه تشکیل ایدن انجمنزده مطالعه وتدقیق اولندقدہ :

انتخابیہ دائرہ مقصدہ بیانہ شکایات جاریہ اورادہ آراستہ انتخابیہ لایحه مرید
رہا لایحه ایبیم مدیک و قویجولرین اورادہ لایحه مدخلتہ یرویاغاندا
درجہ سی تجاوز انتدابکی طرزورہ و نتیجہ یا بدیجیہ اورادہ مریدہ علانده
بولانہ تحقیقات اوراقک تدقیق و مطالعه شدہ لایحه لایحه کی بدوخرہ تحقیقات
ایبیم مذکور بدیجیہ مقصدہ لایحه انجمنزده استماع ایبیم بیاناتدردہ تمامستبانہ
ایبیم اولنقیبہ علی شکر بی لایحه میبوتک قیوط قرارک ایشہ (اصل لایحه)

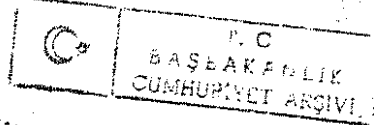
تقدیر
علی شکر بی

شعبہ مذکورہ سی اورادہ اشوب مضبطہ نظرآ شدہ لایحه مریدہ لایحه انتداب سونقہ
کو لایحه لایحه میبوتک لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه

ایبیم مدیک

میدتہ لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه لایحه
ایبیم مدیک
ایبیم مدیک
ایبیم مدیک

آقره
۳۲۸ - ۱ -

یات علی

تورکیا
بو یوک مات مجلسی ریاستی

باشمه کتابی

ضبط و قوانین دیرینی

عدد

شوقنده انیزده بو یوک باشماق قوقدهن عقد ایلمهکن قنده اوقوروز ، بو قوقده حوقوقده
دوانفک تشکیس ، بو قوقده هتیه کویوم اتخاذا اهناد برقرار تیره اولورس ، اهناد دهنقه ایلمه ؟
قوقدهن روزنامه ندر ؟ ندر ایله هتیه سالی اهنادینک هتیه سالیسینا کورنده برلوم اهناد
ایلمه ندر ؟

قوقدهن اهناد اهنادنده برلومه سهرک اتخاذا اهناد سیم بو سهرک اهنادده اهناد
تقرنده مجلس دهناد اهناد هتیه کلمه هتیه ؟ هتیه کلمه تقرنده ندر اهناد هتیه اهناد
دوره ندر هتیه ، دوز اهناد در قوقده ایلمه اهناد هتیه فعالی دورده ندر ؟
هنادان اهنادنده هتیه کلمه اهناد اهناد دهنه اهنادده هتیه اهناد اهناد اهناد

طب و رجالییم ۲۹ ۱۰ ۱۴ طریزه سهرک
عه سهرک

اصلاصه تقرنده ۲۹ ۱۰ ۱۴

10	5	25	14
----	---	----	----

تورکیا بو یوک مات مجلسینک هتیه سالیسینا کورنده برلوم اهناد

میشک اهناد
مقاربا اهناد
اهناد
قلمدیری و اهناد
اهنادی

2

EK:3 Ali Şükrü Bey'in İzmir İktisat Kongresi İçin Verdiği Soru Takriri. Bkz: BCA, Fon Kodu: Dosya: 659, Fon Kodu: 30..10.00.00, Yer No: 5.29.17, İlef:1-2.

تورکيا بويوك ملت مجلسی باش کتابی ضبط و قوانین قلمنه مخصوص مسوده

تاریخ تسوی	تاریخ تنظیم	مسودہ اصلاحی	تصویب اولان مسودہ	تاریخ تصویب	مجلس	مجلس	مجلس	مجلس	مجلس	مجلس	مجلس
29/1/1908	1/2/1908										

۵.

~~امور~~ ~~کلیه~~ ~~مجلس~~

طریقه مده باسته
به اقتضای
سعیت کرم عیون کرم
نیز فواید کرم
کتابت کرم
تقدیر کرم
تقدیر کرم
تقدیر کرم

کتابخانه

EK:4 Ali Şükrü Bey'in Ölümüyle İlgili Meclis'ten Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığına Çekilen Taziye Telgrafı. Bkz: Ali Şükrü Bey'in I. Devre TBMM Milletvekili Özlük Dosyası, TBMM Arşivi, Sicil No: 408.

تورکيا بونک ملت مجلسی

اجرا و کلامی مکتوبہ

۲۷ / ۸ / ۱۹۱۱

۲۷
C
T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

مادہ جہ و کالہ شہید

تذکرہ
۱۹۱۱

مطوعان و استخبارات میریت محمد نیک حلالی ترقیہ و مساعیات و مضامین
تعمیرت انیک اورہہ ۲۷/۴/۱۹۱۱ تاریخہ کتب محمدیہ رکبت شہ
مقتضہ ویریلہ قرارہ توفیقاً اجرا فلانہ استخبارات تجمہ سندہ حلالیہ
(میریتہ) علی شہری (طریزویہ) بصری (قرہ سی) بقدرت اجرائی
اقتیہ اولہ قدری بونک ملت مجلسی بابت جلد سہمہ ترقیہ اولہ ۱۸/۱۱/۱۱
تاریخہ ۱۹۱۱ خط تہنہ قدری ترقیہ سید برکاتہ بیلیغ کیفیت اظہار افق
اجرا و ترقیہ شہری

مدتہ سیدہ

یا علیہ السلام

۱۹۱۱
030 10 83545 1

2

EK:5 Ali Şükrü Bey'in Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'nün Hesaplarını İnceleyecek Heyet'e Seçilmesine Dair Tezkere. Bkz: BCA, Dosya: 851, Fon Kodu: 30..00.00., Yer No:83.545.1, lef: 1-2.

انتشار
ایستادگان اوران کیری ورکر

امس ایستادگان اوران کیری ورکر، ۱۹۲۳ - ۳ نisan ۱۹۲۳

فرمانده ارتش سرخ، کوردون دوتن کیمیسی
مؤید کوردون کون : آلمان کال برود

اچره فریادی، تورکی ایچون سنه کی، ۱۹۲۳ - ۳ نisan ۱۹۲۳

نکستسی (۵) غروشد

شماره

نکستسی (۵) غروشد

تعزیت تلغرافنامه لری

آقار، ولتله اشترک تلغرافنامه

طروزن بدیه ریاسته
شید مغفور علی شکر، بگام لشی مبارک الله ایله ایله. آتلی تلغرافنامه جن
شیراز جرد و عونا خیابانی حیا وینتا حکومت میهنک نمایر سابقه شیده
استیصال ایله ایله. منع شاعت انا لیدادور. مردم سزایه حیاض حروت و سادگت
هله اوراز بیلان لورک آزاده ایله. یونیکه کس ایتدال ایندی. ثرات کیه کز
استزادک ایله شید. حایزیک روحه باحالی اصفی و طروزن اعلیٰ عزیمت سده
نمیزیمزیمز ایجاب ایلیز. بده دیس مدعانه حقوق رفیعی معنی
عل

طروزن بدیه ریاسته
فکر و ایجاد آرقانین طروزنک یونیکه اوغرتدن علی شکرک کیمینک
ناجیه شادنی حیدیه کیمینک، روحوزک درینکدن کان ای کسمن و یا و هیجانله
عزم طروزن لریله جرد ایلیز.

فکر و ایجاد آرقانین طروزنک یونیکه اوغرتدن علی شکرک کیمینک
ناجیه شادنی حیدیه کیمینک، روحوزک درینکدن کان ای کسمن و یا و هیجانله
عزم طروزن لریله جرد ایلیز.

دوستانده: قندیلده علی شکر، علی شکر، علی شکر
مذک تاین استقلال و سادگت اوغرتدن کیمینک قهرمانه اجداد و فداکار لری
یونیکه شید. بده شادنی اسماعیل ایدن وزاری ایله. ایران و سنی ایچینده بران
شید. مغفور علی شکر، بگام لشی مبارک الله ایله ایله. آتلی تلغرافنامه جن
شیراز جرد و عونا خیابانی حیا وینتا حکومت میهنک نمایر سابقه شیده
استیصال ایله ایله. منع شاعت انا لیدادور. مردم سزایه حیاض حروت و سادگت
هله اوراز بیلان لورک آزاده ایله. یونیکه کس ایتدال ایندی. ثرات کیه کز
استزادک ایله شید. حایزیک روحه باحالی اصفی و طروزن اعلیٰ عزیمت سده
نمیزیمزیمز ایجاب ایلیز. بده دیس مدعانه حقوق رفیعی معنی
عل

تورکی بروک دک جمعیته استادی

تقریب
کیمینک، بگام لشی مبارک الله ایله ایله. آتلی تلغرافنامه جن
شیراز جرد و عونا خیابانی حیا وینتا حکومت میهنک نمایر سابقه شیده
استیصال ایله ایله. منع شاعت انا لیدادور. مردم سزایه حیاض حروت و سادگت
هله اوراز بیلان لورک آزاده ایله. یونیکه کس ایتدال ایندی. ثرات کیه کز
استزادک ایله شید. حایزیک روحه باحالی اصفی و طروزن اعلیٰ عزیمت سده
نمیزیمزیمز ایجاب ایلیز. بده دیس مدعانه حقوق رفیعی معنی
عل

جلس غازی غصوم سوزون
بازار ایشی ۳۲ - بوزکون جاس
همچنانکه دومی هفتایه هفت ایشی
سایه کیمینک، بگام لشی مبارک الله ایله ایله. آتلی تلغرافنامه جن
شیراز جرد و عونا خیابانی حیا وینتا حکومت میهنک نمایر سابقه شیده
استیصال ایله ایله. منع شاعت انا لیدادور. مردم سزایه حیاض حروت و سادگت
هله اوراز بیلان لورک آزاده ایله. یونیکه کس ایتدال ایندی. ثرات کیه کز
استزادک ایله شید. حایزیک روحه باحالی اصفی و طروزن اعلیٰ عزیمت سده
نمیزیمزیمز ایجاب ایلیز. بده دیس مدعانه حقوق رفیعی معنی
عل

حریت وجدانک ایلیک قربانی

شید مغفور علی شکر، بگام لشی مبارک الله ایله ایله. آتلی تلغرافنامه جن
شیراز جرد و عونا خیابانی حیا وینتا حکومت میهنک نمایر سابقه شیده
استیصال ایله ایله. منع شاعت انا لیدادور. مردم سزایه حیاض حروت و سادگت
هله اوراز بیلان لورک آزاده ایله. یونیکه کس ایتدال ایندی. ثرات کیه کز
استزادک ایله شید. حایزیک روحه باحالی اصفی و طروزن اعلیٰ عزیمت سده
نمیزیمزیمز ایجاب ایلیز. بده دیس مدعانه حقوق رفیعی معنی
عل

باش وکیل یونارلوی

استانبول (آ) - ۱۹ آوریل ۱۹۲۳ - آتلی تلغرافنامه جن
شیراز جرد و عونا خیابانی حیا وینتا حکومت میهنک نمایر سابقه شیده
استیصال ایله ایله. منع شاعت انا لیدادور. مردم سزایه حیاض حروت و سادگت
هله اوراز بیلان لورک آزاده ایله. یونیکه کس ایتدال ایندی. ثرات کیه کز
استزادک ایله شید. حایزیک روحه باحالی اصفی و طروزن اعلیٰ عزیمت سده
نمیزیمزیمز ایجاب ایلیز. بده دیس مدعانه حقوق رفیعی معنی
عل

عقد صلحه مانع واروش

استانبول (آ) - ۱۹ آوریل ۱۹۲۳ - آتلی تلغرافنامه جن
شیراز جرد و عونا خیابانی حیا وینتا حکومت میهنک نمایر سابقه شیده
استیصال ایله ایله. منع شاعت انا لیدادور. مردم سزایه حیاض حروت و سادگت
هله اوراز بیلان لورک آزاده ایله. یونیکه کس ایتدال ایندی. ثرات کیه کز
استزادک ایله شید. حایزیک روحه باحالی اصفی و طروزن اعلیٰ عزیمت سده
نمیزیمزیمز ایجاب ایلیز. بده دیس مدعانه حقوق رفیعی معنی
عل

یونان اقرالری و شاعتلری

استانبول (آ) - ۱۹ آوریل ۱۹۲۳ - آتلی تلغرافنامه جن
شیراز جرد و عونا خیابانی حیا وینتا حکومت میهنک نمایر سابقه شیده
استیصال ایله ایله. منع شاعت انا لیدادور. مردم سزایه حیاض حروت و سادگت
هله اوراز بیلان لورک آزاده ایله. یونیکه کس ایتدال ایندی. ثرات کیه کز
استزادک ایله شید. حایزیک روحه باحالی اصفی و طروزن اعلیٰ عزیمت سده
نمیزیمزیمز ایجاب ایلیز. بده دیس مدعانه حقوق رفیعی معنی
عل

انتخاب قانونی

میون انتخابه ایلابدی و کیمینک
کیمینک، بگام لشی مبارک الله ایله ایله. آتلی تلغرافنامه جن
شیراز جرد و عونا خیابانی حیا وینتا حکومت میهنک نمایر سابقه شیده
استیصال ایله ایله. منع شاعت انا لیدادور. مردم سزایه حیاض حروت و سادگت
هله اوراز بیلان لورک آزاده ایله. یونیکه کس ایتدال ایندی. ثرات کیه کز
استزادک ایله شید. حایزیک روحه باحالی اصفی و طروزن اعلیٰ عزیمت سده
نمیزیمزیمز ایجاب ایلیز. بده دیس مدعانه حقوق رفیعی معنی
عل

استانبول مطبوعاتک مطالبه لری

استانبول (آ) - ۱۹ آوریل ۱۹۲۳ - آتلی تلغرافنامه جن
شیراز جرد و عونا خیابانی حیا وینتا حکومت میهنک نمایر سابقه شیده
استیصال ایله ایله. منع شاعت انا لیدادور. مردم سزایه حیاض حروت و سادگت
هله اوراز بیلان لورک آزاده ایله. یونیکه کس ایتدال ایندی. ثرات کیه کز
استزادک ایله شید. حایزیک روحه باحالی اصفی و طروزن اعلیٰ عزیمت سده
نمیزیمزیمز ایجاب ایلیز. بده دیس مدعانه حقوق رفیعی معنی
عل

EK: 7 Ali Şükrü Bey'in Cesedinin Bulunmasından Hemen Sonra Çekilen Fotoğrafi.

Bkz: Tan, 3 Nisan 1923, nr: 64.

ÖZGEÇMİŞ

Sonay Üçüncü, 16 Haziran 1983 tarihinde Trabzon'un Vakfikebir ilçesinde dünyaya geldi. İlköğrenimini Trabzon'un Şalpazarı'na bağlı Geyikli Beldesinde tamamladı. 16.06.2000 tarihinde Şalpazarı Geyikli Çok Programlı Lisesi'ni bitirdi. 2002 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı. 30.06.2006 tarihinde 3.19 not ortalamasıyla bölümden başarıyla mezun oldu. 2010 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisansa Başladı.

Evli olan Üçüncü, halen Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans yapmaktadır.